

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

მეცნიერება

11

ისტორიის
ეთნოგრაფიისა და
სულთნების
ისტორიის
სერია

3

1992

საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

Известия Академии наук Грузии

ისტორიის,
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

СЕРИЯ
ИСТОРИИ,
ЭТНОГРАФИИ И
ИСТОРИИ ИСКУССТВА

3. 1992

ჟურნალი დაარსებულია 1971 წელს
Журнал основан в 1971 году

გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე დ ა კ ც ი ი კ ო ლ ე ბ ი ა: ა. აფაქიძე, ვ. ბერიძე, გ. გიორგაძე, ვ. ითონიშვილი, ი. კაჭარავა, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, რ. მეტრეველი (რედაქტორი), დ. მუსხელიშვილი, ო. ჟორდანია, ე. ხოშტარია-ბროსე (რედაქტორის მოადგილე), ო. ცქიტიშვილი, ლ. ჭილაშვილი, ნ. ჯანბერიძე.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: А. М. Апакидзе, В. В. Беридзе, Г. Г. Гиоргадзе, О. К. Жордания, В. Д. Итонишвили, Ю. М. Качарава, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили, Р. В. Метревели (редактор), Д. Л. Мусхелишвили, Э. В. Хоштария-Броссе (заместитель редактора), О. В. Цкитишвили, Л. А. Чилашвили, Н. Ш. Джанберидзе.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლორთქიფანიძე
Ответственный секретарь Г. Г. Лордкипанидзе

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-85-50 Телефон

გადაეცა წარმოებას 28.9.92; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.3.93; ანაწყოების ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16.1; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 12,9; შეკვეთა № 1178; ტირაჟი 600

ფასი 2 ლან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ა რ ი ლ ა ბ ი

კ. წარებითელი, ორი მცირე არამეული წარწერა დედოფლის გორიდან	5
დ. მუსხელიშვილი, ქართველთა თვითსახელწოდების ისტორიისათვის	9
ა. ბარამიძე, საქართველოს ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი ქართული წყაროების მიხედვით	28
ი. უორდანი, ინდოევროპელთა პრობლემა მუსიკალური მონაცემების შუქზე	42
ბ. სილაბაძე, მონღოლთა მეორედ გამოჩენა ამიერკავკასიაში და საქართველოს დაპყრობა-დანაწილება	56

ც ნ ო ბ ა ბ ი და შ ა ნ ი შ ვ ნ ა ბ ი

ბ. შენგელია, ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარსულიდან	86
მ. ნიკოლეიშვილი, ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ისტორიიდან	100
მ. ბაბუღაძე, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ისტორიიდან აფხაზეთში (1912 წ.)	109
დ. ნინიძე, „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის წარმოშობისათვის	124
გ. მამულა, ძიებანი ქართლის (იბერიის) VI—VII საუკუნეების საეკლესიო ისტორიიდან	140
ნ. აბესაძე, შერეული ქორწინებანი თბილისის მოსახლეობაში მშაჩის ბიუროს მასალების მიხედვით	152

კ უ ზ ლ ი კ ა ც ი ა

რ. ხუციშვილი, ჭუნების ისტორია	167
---	-----

კ რ ი ტ ი კ ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ ა ფ ი ა

ბ. გოცირიძე, სჯობს გვიან, ვიდრე არასდროს	178
--	-----

ქ რ ო ნ ი კ ა და ი ნ შ ო რ მ ა ც ი ა

ბ. გოცირიძე, ეთნოგრაფთა საერთაშორისო კონფერენცია	182
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

К. Г. ЦЕРЕТЕЛИ, Арамейские надписи с холма «Дедоплис гора»	5
Д. Л. МУСХЕЛИШВИЛИ, К истории самоназвания грузинов	9
А. А. БАРАМИДЗЕ, Некоторые вопросы истории древней Грузии по грузинским источникам	26
И. М. ЖОРДАНИЯ, Проблема индоевропейцев в свете музыкальных данных	42
Б. Г. СИЛАГАДЗЕ, Вторичное появление монголов в Закавказье, захват Грузии и ее разделение	56

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Г. Н. ШЕНГЕЛИА, Из прошлого освободительного движения грузинской демократической интеллигенции	86
М. В. НИКОЛЕПШВИЛИ, Из истории общественно-политического движения в Грузии	100
М. Ш. ГАБЕДАВА, Из истории общественно-политического движения в Абхазии (1918 г.)	109
Д. В. НИНИДЗЕ, О происхождении института «провинциальных царей»	124
Г. Г. МАМУЛИА, Разыскания по церковной истории Картли (Иберии) VI—VII веков	140
И. И. АБЕСАДЗЕ, Смешанные браки населения города Тбилиси по материалам ЗАГС (1921—1980 гг.)	152

ПУБЛИКАЦИИ

Р. Т. ХУЦИШВИЛИ, История гуннов	167
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Г. Г. ГОЦИРИДЗЕ, Лучше поздно, чем никогда	178
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Г. Г. ГОЦИРИДЗЕ, Всеобщая конференция этнографов	182
--	-----

0

٢٠

٧

172

ილენტიურია № 1 ქვევრის წარწერის I და III ასოსი.

შეღრ.: № 1— ი. ბ. ჯ. № 2— ხ. ლ.

განსახილველი წარწერის I ასო } გარკვევით n - ბგერას გადმოსცემს.

ხოლო II ნიშანი II — ალფია > განსხვავებულია III ნიშანი, რომელიც
I წარწერაში არ გვხვდება — h .

ნიშანი • ანალოგებს პოულობს თვით არმაზულ დამწერლობაშიც, მაგრამ

გარკვეული ვარიაციით: არმაზულ დამწერლობაში, მათ შორის სისიანის (სომ-
ხეთი) წარწერაშიც (ძვ. წ. I ს.), სადაც სავსებით იდენტურია I და II ასო
(II და 2), მოცემული ნიშანი გრძელი ფეხითაა — სის. } არმაზის მონოლინ-

გვ— 11 , 12 , ასევე არმაზის ბილანგვა— 11 , 12 , რაც t ასოს წარმოადგენს.

„ფეხმოკვეცილი“ 1 გვხვდება მცირე უზენისა და ნისას საბეჭდავების წარწერებში (I—II სს.). ასევე ნისას წარწერებში, რომლებიც ანალოგიურ ტურქელ-

ზეა გაკეთებული (ძვ. წ. I ს.). ამრ-გად, მოცემული სიტყვა- *ხაჯა* ანუ *ხაჯა* ასო

ანალოგიური მოხაზულობით გვხვდება ნისას ჭურჭლის წარწერებში და სისიანის წარწერაში. ყველა ეს წარწერა განეკუთვნება ძვ. წ. I ს.-ს.

3. ზემოთქმულის საფუძველზე, ვფიქრობთ, № 2 ქვევრის წარწერა ასე უნდა იკითხებოდეს: n't.

ასეთი სიტყვა არც არამეულში და არც ირანულში დადასტურებული არ ჩანს. თუ გავითვალისწინებთ ჭურჭელზე წაწერილ სიტყვათა შინაარსს ანალოგიურ შემთხვევაში, იგი უნდა აღნიშნავდეს ან მას, რისთვისაც ეს ჭურჭელი იყო გათვალისწინებული, ან ზომის ერთეულს, ანდა საკუთარ სახელს. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ეს უნდა იყოს ან ჭურჭლის პატრონის სახელი, ანდა მისი გამკეთებლისა. პირობითად ეს წარწერა შეიძლება წავიკითხოთ როგორც nāt, საინტერესოა, რომ ირანულ საკუთარ სახელთა შორის, რომლებიც კომპოზიტებს წარმოადგენენ, გვხვდება სახელი n'th (nātā—?) - abla - nata - nābla (არამეულ ამულეტზე, V ს.)². ირანულ საკუთარ სახელად დადასტურებულია nwt (სასან. Nēd)³.

4. № 3 ქვევრზე ერთი ნიშანია ამოკაწრული — 3. ანალოგიური ნიშანი —

3 გვხვდება საშუალო სპარსულ წარწერებში⁴. იგივე ნიშანი „დატეხილი ხაზით“ დასტურდება არმაზული დამწერლობით შესრულებულ წარწერებში (ურბნისი — ახ. წ. I ს., მცხეთა-არმაზის მონოლინგვა — ახ. წ. I ს., არმაზის ბილინგვა — II ს.) და აქაც აღნიშნავს d-ასოს. სამწუხაროდ, არ ვიცით, როგორ აღინიშნებოდა d სხვა, არმაზული დამწერლობით შესრულებულ, წარწერებში (სისიანი, გარნი, ბორი), მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ სხვა ასოთა იდენტურობას თითქმის ყველა წარწერისას, რომლებიც არმაზული დამწერლობითაა შესრულებული. აქაც d-სათვის 3 ან 3 უნდა ვივარაუდოთ. აღსანიშნავია,

რომ d ასოს გადმოცემა ამგვარად არამეულ დამწერლობათა შორის სხვაგან არ გვხვდება (გარდა საშ. სპ. 3 ნიშნისა იმავე d-სათვის), მათ შორის არც ერთ

ჩრდილო-მესოპოტამიურ დამწერლობაში, რომელთა ტიპსაც განეკუთვნება არმაზული დამწერლობა⁵.

5. რას შეიძლება ნიშნავდეს ქვევრზე ამოკაწრული ერთი ასო d? როგორც ცნობილია, ასოები სემიტურ ენებშიც ბშირად აღნიშნავდნენ რაიმე რიცხვს. სემიტურში d ასოს რიცხვითი მნიშვნელობა არის „4“, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ხანაში ძველითგანვე მოყოლებული რიცხვი გამოიხატებოდა არა ასოებით, არამედ სპეციალური ნიშნებით. ამდენად, აქ d-ს რიცხვით მნიშვნელობაზე საუბარი გაუმართლებელია და იგი სწორედ d ასოს გამოხატავს.

² J. Naveh—Sh. Shaked. Amulets and Magic Bowls. Aramaic Incantations of Late Antiquity. Jerusalem—Leiden, 1985, გვ. 57, 59.

³ Ph. Gignoux, Noms propres sassanides en moyen-perse épigraphique. Wien, 1986, გვ. 136, № 691.

⁴ J. Naveh, Early History of the Alphabet. Leiden, 1982, გვ. 133.

⁵ კ. წერეთელი, არმაზული დამწერლობა, სემიტოლოგიური ძიებანი, V, თბილისი, 1991, გვ. 60—70.

წინამდებარე შემთხვევაში ორი რამ შეიძლება იყოს: (1) იგი გადმოსცემს შემოკლებულ აღნიშვნას რაიმე სიტყვისა, ან (2) სიმბოლური ნიშანია ხელოსნისა (დამლა). ეს უკანასკნელი ყოველთვის ერთი (ცალკე მდგომი) ასოთია გადმოცემული⁶. რაც შეეხება d ასოთი სიტყვის აღნიშვნას, ამ მხრივ ცნობილია ასეთი ასო d მონეტებზე როგორც შემოკლება ფულის ერთეულის სახელწოდებისა dnr „დინარი“ (denar)^{7,8}. ცხადია, ქვევრზე ფულის ერთეულს აო დააწერდნენ. აქვე უნდა გავიხსენოთ ასევე ცალკე მდგომი ასო 4 (r) ქვევრის პირზე უფლისციხიდან.

ხსენებული d ასო შესაძლებელია ქვევრში მოთავსებული სურსათის სახელწოდების შემოკლება იყოს. ასეთი შესაძლებელია ყოფილიყო dln⁹ „ქონი“, თუმცა ასეთ შემთხვევაში ასეთი შემოკლებანი ცნობილი არ არის. უფრო საფიქრებელია აქ d-ს ნიშანი ქვევრის ხელოსნის დამლა იყოს, მაგრამ მაშინ მოსალოდნელი იყო იგივე ნიშანი იქვე მოთავსებულ სხვა ქვევრებსაც ჰქონოდათ, რაც არ შეინიშნება.

6. დამწერლობა, რომლითაც შესრულებულია დედოფლის გორაზე აღმოჩენილი ქვევრების წარწერები, როგორც უკვე ითქვა, არამეული დამწერლობის ადგილობრივი სახეობაა, რომელიც არმაზულის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამასთანავე, ამ ორი წარწერის განხილვა და ანალიზი კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომელიც № 1 ქვევრის წარწერის პუბლიკაციის დროს გამოითქვა: წარწერები შესრულებულია დაახლ. ძვ. წ. I ს-ში, რაც ეყრდნობოდა I წარწერის ოთხი ასოს პალეოგრაფიულ ანალიზს. № 2 და № 3 ქვევრის წარწერებშიც გვხვდება 2 ასო: 𐤀 𐤁 (და n(𐤂 (მათ ემატება 2 სხვა

ასო: t(𐤃 და d 𐤄 რომლებიც აგრეთვე, ადრე ცნობილ არმაზულ წარწერებში

პოულობენ ანალოგებს. საყურადღებოა, რომ იმავე დედოფლის გორაზე აღმოჩენილი ფირფიტების არამეულ წარწერებში აღინტერესებელია თითქმის ვერ ვხედავთ (ერთადერთი გამონაკლისია y-ის აღმნიშვნელი ასო 𐤅). ამრიგად, დედოფლის გორის ქვევრების არამეული წარწერებიდან 6 ასოა ცნობილი

დღეს. 𐤀 𐤁 (g(𐤂).d(𐤃),y(𐤄),n(𐤅),t(𐤆)

ამასთანავე, მათი მოხაზულობა, არსებითად, თანხვედრა ძვ. წ. I ს-ის ახლომონათესავე წარწერებს, როგორიცაა სისიანისა და ნისას წარწერები და, ამდენად, ეს დამწერლობა ადრეულ არმაზულ დამწერლობად უნდა მივიჩნიოთ. ამრიგად, სისიანის წარწერა სომხეთში, ხოლო დედოფლის გორის არამეული წარწერები საქართველოში უძველეს არმაზულ დამწერლობას წარმოგვიდგენენ⁹.

⁶ M. L i d z b a r s k i. Handbuch der nordsemitischen Epigraphik, I. Hildesheim, 1962, გვ. 172.

⁷ И. Н. В и н н и к о в. Словарь арамейских надписей.—Палестинский сборник, вып. 5, гв. 230.

⁸ Ch.-F. J e a n, J. H o f t i j z e r. Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'Ouest. Leiden, 1965, გვ. 59.

⁹ შლრ. კ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, არმაზული დამწერლობა.

К. Г. ЦЕРЕТЕЛИ

АРАМЕЙСКИЕ НАДПИСИ С ХОЛМА «ДЕДОПЛИС ГОРА»

Резюме

Археологические раскопки на холме «Дедоплис гора» («Холм царицы») у с. Арадети (Вост. Грузия) в 1989 г. (руководитель экспедиции Ю. Гагошидзе) выявили четыре винных кувшина (квеври), из которых три имеют арамейские надписи на горлышке квеври. Одну из них (квеври № 1), выполненную т. н. армазским письмом (местная разновидность арамейского письма), мы опубликовали раньше¹⁰. Тем же письмом выполнены и надписи на остальных кувшинах (квеври № 2 и квеври № 3):

№ 2: (n't) № 3: (d).

Сравнивая эти надписи с надписью квеври № 1, мы получаем 6 букв данного письма: (n), (t), (d), (p), (q), (r), (s), (l), (m), (k), (g), (h), (w), (y), (z), (x), (c), (f), (v), (b), (a), (i), (o), (u), (e), (a),

ქართველთა თვითსახელწოდების ისტორიისათვის

IV ს-ში დიდი მნიშვნელობის ფაქტი მოხდა: ქართლის სახელმწიფოში ქრისტიანობა ოფიციალურ რელიგიად იქნა გამოცხადებული. ნ. ბერძენიშვილი ერთგან აღნიშნავს: „არ შეიძლება ითქვას, რომ ქრისტიანობამ რაღაც ახალი განსაკუთრებული მომენტი შეიტანა „ქართველის“ კულტურულ ცნებაში. ქართველი სრულიად გამოკვეთილი კულტურული ცნება იყო და. ამ მხრივ, ახალი სარწმუნოება „ქართველის“ კულტურულ ჩამოყალიბებაში ახალ მომენტს ვერ შეიტანდა. ქრისტიანობამ მხოლოდ ისა ქმნა, რომ ქართული წარმართობის ადგილი დაიჭირა. აქაც რთულ პროცესს ქრისტიანობის გაიზიდავდა და ახალი ცნებას ვერ ასცდა კულტურული ქვეყანა“⁷². ამგვარად, ქრისტიანობის ინდივიდუალიზაცია ანუ ის, რომ, შეიძლება ითქვას თავიდანვე, ქრისტიანული კულტი ქართლის სახელმწიფოში ქართული ენით სრულდებოდა, ქართლის დიდი კულტურული ძალის მოწმობაა. მოწმობაა, რომ ეს ინდივიდუალური (ქართული) კულტურა უკვე მანამდე არსებობდა და მკვეთრად იყო გამოყოფილი სხვათაგან; რომ ქართული ენის მნიშვნელობა ქართლის სახელმწიფოში და ქართული კულტურის ძლიერი გავლენა მეზობელ ტომებზე, უეჭველია, ქრისტიანობამდელი მოვლენაა. სწორედ ამის შედეგად და ამ საფუძველზე შეძლო ქართლის სახელმწიფომ ბერძნული ქრისტიანობის გავლენის (წილკნის აკლდამა)⁷³ დაძლევა. არამეული დამწერლობის უარყოფა და საკუთარი ანბანის გამომუშავება.

ამგვარად, ქრისტიანობის მიღებამ პრინციპულად შესაძლებელია, მართლაც, ახალი არაფერი შეიტანა ცნების — „ქართველი“ — შინაარსში, მაგრამ არსებითი ცვლილება მაინც მოხდა და ამან გადამწყვეტი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის შემდგომი ეთნიკური განვითარების თვალსაზრისით. ქრისტიანობის მიღება ჩვენთან დაემთხვა საზოგადოებაში ფეოდალურ ურთიერთობათა ინტენსიურ განვითარებას, რამაც აგრეთვე უდიდესი როლი შეასრულა ამ პროცესში.

ამიერიდან ქართლის სამეფოს გავლენა მეზობლებზე კიდევ უფრო ორგანიზებული და ამდენადვე უფრო ძლიერიც უნდა გამხდარიყო. ამიერიდან ქართლის სამეფოს პოლიტიკური გავლენა გულისხმობდა ქართული ქრისტიანობის, ქართული ენისა და მწერლობის, ქართული სოციალური ურთიერთობების მოდელის გავრცელებასაც. სწორედ ამიტომ ქართლის გავლენა დასავლეთ საქართველოზე თანდათან და განუხრელად იზრდებოდა. ბიზანტიის იმ-

* დასაწყისი იხ. „მაცნე“. ისტორიის სერია, 1992, № 2, გვ. 5.

72 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, გვ. 333.

73 თ. ყაუხჩიშვილი, წილკნის აკლდამის ბერძნული წარწერა, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1982, № 2, გვ. 134.—147; წარწერა IV—V საუკუნეებისაა. აკლდამაში დაკრძალულნი არიან ადგილობრივი მკვიდრნი, ქრისტიანი ღვთისმსახურნი. ეპიტაფია კი ვაკეთებულია ბერძნულად!

პერიის შეუძრივებელი წინააღმდეგობის მიუხედავად. ასე მაგალითად, უკვე ვახტანგ გორგასალმა დასავლეთ საქართველო კვლავ შემოუერთა ქართლს და ასეთი მდგომარეობა VI ს-ის მეორე მეოთხედამდე გრძელდებოდა⁷⁴. ეს არ იყო მხოლოდ პოლიტიკური მნიშვნელობის ფაქტი, არამედ გულისხმობდა ამ პერიოდში ქართული ქრისტიანობისა და ქართული ენის მიერ დასავლეთ საქართველოში გარკვეული პოზიციების მოპოვებას ბერძნული ქრისტიანობისა და ენის საწინააღმდეგოდ. მართლაც, VI ს-ის დასასრულიდან მაინც ჩანს, რომ ქართულ ეკლესიას დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილში თავისი მრევლი ჰყავს. მისი პოზიციები უფრო მტკიცდება შემდგომში⁷⁵. VIII ს-ში ქართლის მეფეთა ჩამომავალნი, არაბთაგან დასავლეთ საქართველოში შეფარებულნი თავისი ამალითურთ, აქ ინტენსიურ კულტურულ საქმიანობას ეწევიან, რისთვისაც ნიადაგი დიდი ხნის შემზადებულია და სწორედ ამიტომ, როდესაც აფხაზ მთავართა ინიციატივით დასავლეთ საქართველო ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანდა მოსახლეობამ არა მარტო ბერძნული პოლიტიკური გავლენისაგან შეძლო განთავისუფლება, არამედ ბერძნული, მისთვის უცხო ენაც უარყო და უკვე დიდი ხნის წინ შეთვისებულ ქართულ ენას, ქართლის სახელმწიფოებრივ კულტურას და სოციალურ ურთიერთობას საბოლოოდ ეზიარა⁷⁶.

მსგავსი პროცესები მიმდინარეობს აღმოსავლეთ პერიფერიაზეც, ჰერეთში⁷⁷ და სამხრეთ-დასავლეთით — ტაოში⁷⁸.

ეს დიდი კულტურულ-პოლიტიკური პროცესი, რომელიც ამ პერიოდში ფრიად ინტენსიურად ვითარდებოდა, დიდი ხანია რაც გადასცდა პოლიტიკური „ქართლის“ საზღვრებს. ეს პროცესი წარმატებით მიმდინარეობს ეგრისში, აფხაზეთში, ტაოში, ჰერეთში, შაქში, ე. ი. ტერიტორიებზე, რომლებიც ლეონტი მროველის მიხედვით „ქართლში“ არ იგულისხმებიან. აქ უკვე სხვა ხარისხის მოვლენასთან გვაქვს საქმე და ამ ეპოქის რეალური კულტურული ვითარება შესანიშნავად გამოხატა თავისი ცნობილი ფორმულით მერჩულემ: „არამედ ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეანი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“⁷⁹. აქ, „ქართლი“ განმარტებულია, როგორც მაინცდამაინც კულტურული ცნება⁸⁰ ან უკეთ — კულტურულ-პოლიტიკური ცნება⁸¹ და, ამდენად, პრინციპულად განსხვავდება ლეონტი მროველისეული განმარტებისაგან, რომელიც, როგორც ვიცით, ეთნიკურ-პოლიტიკურ ასპექტს შეიცავს. გიორგი მერჩულეს ფორმულაში, რომელიც ეპოქის ძირითად ტენდენციას გამოხატავს. ხაზგასმულია არა მხოლოდ რელიგიური მრწამსის მომენტი (ქალკედონიტობა), არამედ პირველ რიგში ის თუ რა ენაზე ხორციელდება ეს მრწამსი: „მერჩულეს ენის მომენტი უმ-

⁷⁴ დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, გვ. 208 და შემდ.

⁷⁵ იქვე, გვ. 228, 229.

⁷⁶ დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, 1980, გვ. 151 და შემდ.

⁷⁷ М у с х е л и ш в и л и. Д. А. Из исторической географии Восточной Грузии, Тб., 1982, стр. 20 и сл.

⁷⁸ დ. მუსხელიშვილი, იქვე, გვ. 227.

⁷⁹ ძეგლები, I, გვ. 290.

⁸⁰ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, ენიმკის მოამბე, X, 1941, თბ., 1941, გვ. 297, შენ. 1.

⁸¹ იხ. მისივე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, გვ. 414.

თქვანესდ ნიაჩნია⁸². და რადგან ეს ასეა, ვფიქრობ, ჩვენ უფრო მეტის დანახვა შეგვიძლია, ვიდრე, ერთი შეხედვით ჩანს: ქართული ენის მნიშვნელობის ხასიათის მხოლოდ „უამრს შეწირვით და ლოცვით“ შემოფარგვლა არ იქნება მოთვებული. აქ საერთოდ, ქართულ ენაზე შექმნილი კულტურული ნემკვიდრებმა, მთელი ქართული ფეოდალური კულტურა იგულისხმება, რომელიც ამ დროისათვის დიდი ხანია განცდარი იყო ვიწრო ეთნიკურ საზღვრებს და ზოგად ეროვნულ მოვლენად ქცეულიყო.

გიორგი მერჩულეს „ქართლს“, როგორც კულტურულ-პოლიტიკურ ცნებას ასეთივე „ქართველი“ შეესაბამება: ამიერიდან „ქართველი“ ეწოდება ყველა იმას ვინც ქართულ ენას ფლობდა. ქართულ ქრისტიანობას აღიარებდა. ქართულ ფეოდალურ ურთიერთობაში იყო ჩაბმული და ქართულ პოლიტიკურ სარბიელზე მოღვაწეობდა. ე. ი. „ქართველი“ იყო ის, ვინც ქართულ ეროვნულ კულტურას და ეთიკის ნორმებს იზიარებდა⁸³.

ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს: „თუ ლეონტი მროველით ქართლოსის ოჯახში არ იგულისხმებიან სვანები, მეგრელები, აფხაზები, დვანები, ჰერები, — გიორგი მერჩულე ყველა ამათ ქართლში ათავსებს“⁸⁴. ყველა ესენი თუმცა კი წარმოშობით არ არიან ქართის (ქართუ) ტომისა. მაგრამ კულტურულ-პოლიტიკური თვალსაზრისით „ქართველები“ არიან ანუ „ნათესავით (ეროვნებით) ქართველნი“, ისევე როგორც კახნი, მესხნი ან ტაოელნი...

დამახასიათებელია ამ პერიოდის ძეგლებისათვის სწორედ ეროვნულობის გახაზვა: „იყო ნეტარი ესე და წმიდაჲ მამაჲ ჩუენი ილარიონ ნათესავით ქართველი... აღმოსცენდა უკუე ნეტარი ესე ქუეყანით ქართლით, საზღვართაგან და კერძოთა კახეთისათა“⁸⁵; „ესე წმიდაჲ მამაჲ ჩუენი გიორგი იყო ნათესავით ქართველი... ხოლო მამის-მამეულად ღმრთისმსახურისა მისგან და ღმრთივ-დაცვულისა ქუეყანისა, რომელსა სამცხე ეწოდების, ხოლო თუთ აღმოეცენა იგი ქუეყანასა თრიალეთისასა“⁸⁶; „ესე ნეტარი მამაჲ ჩუენი იოვანე იყო ნათესავით ქართველი, მშობელთა და პაპთაჲთგან დიდებული და წარჩინებული და საჩინოდ მთავართა შორის დავით კურაპალატისათა“⁸⁷, და ე. ი. ტაოელი. მართლაც, ერთ-ერთი საგალობლით: „იქადის ტაოჲ ქუეყანაჲ იგი თქუენი თანამკვდრი

⁸² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, გვ. 414; ქართულ ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ მიღებული ასეთი ინტერპრეტაცია გიორგი მერჩულის ამ ტექსტისა სულ ახლახან ეპქევმ დააყენა ა. ბოგვერაძემ, რომელმაც ავტორის ფორმულისეული „ქართლი“ ლეონტი მროველთან დამოწმებულ ეთნიკურ-პოლიტიკურ ქართლად აღიქვა (იხ. ა. ბოგვერაძე, გრიგოლ ბაკურიანის ტიპიკონის გაგებისათვის. კრებულში: „ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები“, 1991, გვ. 183—185). სინამდვილეში იგი სცდება: „ქართლი“ ამ კონტექსტში კულტურული ცნებაა. მართალია, ნ. მარი არ არის სწორი, როდესაც ფიქრობს, რომ შემოხსენებულ განმარტებაში მერჩულე ტაო-კლარჯეთს იგულისხმობს, მაგრამ რომ მას, კერძოდ „აფხაზეთი“ ანუ დასავლეთი საქართველო აქვს მხედველობაში, ეს დიდი ხანია, რაც ნ. ბერძენიშვილმა დაამტკიცა (იხ. ნ. ბერძენიშვილი, საეპირო ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 297, შენ. 1). ვფიქრობ, მერჩულისეულ კულტურულ „ქართლში“ ახლადმოქცეული პერეტიც იგულისხმება (იხ. М у с х е л и ш в и л и Д. Л., Некоторые проблемы источниковедческой критики грузинских средневековых источников, „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 3. 1986, გვ. 67). ასე, რომ ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ინტერპრეტაცია გიორგი მერჩულის ცნობილი ფორმულისა სავსებით სწორია.

⁸³ შდ. ნ. ბერძენიშვილი, იქვე, გვ. 414, 415.

⁸⁴ იქვე, გვ. 414; შდ. იქვე, გვ. 277.

⁸⁵ ძეგლები, 11, 1967, გვ. 10.

⁸⁶ იქვე, გვ. 109, 110.

⁸⁷ ძეგლები, 11, გვ. 42.

თურთ თქუენთჳს, ყოვლად ქებულნო, რამეთუ მიერ აღმოსცენდით, წმიდანო, იოანე და ეფთჳმი სანატრელნო და განანათლეთ ნათესავი ქართველთა“⁸⁸. დავით და კოსტანტინე „ესე უძლეველნი მოწამენი იყვნეს ნათესავით ქართველნი, საზღვართაგან აფხაზეთისათა. სანახებისაგან არგუეთისა“⁸⁹; „ხოლო იყო ღმერთშემოსილი ესე მამაჲ ჩუენი პროხოჩი ნათესავით ქართველი, ქუეყანით შავშეთით“⁹⁰.

ცხადია, ასეთივე „ქართველები“ არიან იმავე პერიოდში მეგრელებიც. ჯერ ერთი ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ VI ს-დან მაინც ქართლის კათალიკოსის იურისდიქცია ვრცელდება ეგრისის მნიშვნელოვან ნაწილზე. რაც აქ ქართული ენის გავრცელებაზე მიუთითებს. გარდა ამისა, საამისო მატერიალური საბუთია ქართული ისტორიული ტოპო და ჰიდრონიმია ეგრისში, დამოწმებული, როგორც ვიცით. უკვე VI ს-ში (ნოქალაქევი, ქუთათისი, ვარდციხე, ცხენისწყალი, ყვირილა) და ქართული წარწერები ეკლესიებზე. დამოწმებული X ს-დან.

ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ X ს-ის პირველ ნახევარში ცნობილია შესანიშნავი ქართველი ჰიმნოგრაფი. იოანე მინჩხი, რომლის საგალობლები დღემდეა შემონახული. იგი წარმოშობით, როგორც ირკვევა, სამეგრელოს მკვიდრია. მაგრამ თავისი კულტურული მრწამსით და მოღვაწეობით ტიპური „ქართველია“ იმ კულტურულ-პოლიტიკური თუ ზოგადეროვნული მნიშვნელობით, როგორიც ამ ცნებამ ამ დროიდან შეიძინა. არ არის საუკვო, რომ იოანე მინჩხი თავის თავს ასეთ „ქართველად“ აღიქვამდა და ასევე აღიქმოდა იგი სხვათაგან. მართლაც, ეს თქველქართულ ხელნაწერში მისი საგალობლების შესახებ აღნიშნულია: „თქუმულნია ნეტარისა მინჩხისა ქართველისანი“⁹¹. X ს-ის მეორე ნახევარში ცნობილია კიდევ ერთი სახელგანთქმული ქართველი ჰიმნოგრაფი, სტეფანე სანანოჲს ძე ჰყონდიდელი. რომელიც ასევე დასავლეთ საქართველოს ჰიმნოგრაფიული სკოლის წარმომადგენლად ითვლება და რომელიც ერთ გვიანდელ ხელნაწერში მოიხსენიება, როგორც „ნათესავით ქართველი“⁹².

ამ ეროვნულ-კულტურული პროცესების კავკასიონის მთიანეთში განვითარების თვალსაზრისით ფრიად დამახასიათებელია სვანთა ადგილი ქართულ სამყაროში.

ჯერ ერთი, საინტერესოა, რომ უკვე სტრაბონი (ძვ. წ. I ს.) იძლევა ერთ ჩემი აზრით, უაღრესად მნიშვნელოვან ჩვენებას, რომელიც ისტორიოგრაფიაში დაუმსახურებლად ყურადღების გარეშეა დარჩენილი. გეოგრაფოსი, აღწერს რა სვანთა ყოფას, აღნიშნავს, რომ „ზოგიერთნი მათ იბერებს უწოდებენ“ (XI, 2.18). არ არის გამორიცხული, რომ ეს ცნობა შეიცავდეს ინფორმაციას ქართლის საეკლესიო ორბინდელ ბატონობაზე სვანეთში. რაც მოულოდნელი არ იქნება, თუკი მოვიგონებთ ფარნავაზის ხელისუფლების შესაძლებელ გავრცელებას ეგრისში. ყოველ შემთხვევაში მსგავსი შემთხვევა, როდესაც სვანები ლაწთა საწინააღმდეგოდ ქართლის ლაშქარს იწვევენ. V ს-თვის უცო-

⁸⁸ მ. ბერძენიშვილი, უახ. ნაშრომი, გვ. 372.

⁸⁹ ძეგლები, IV, გვ. 389.

⁹⁰ იქვე, გვ. 345.

⁹¹ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954, გვ. 669, 670, 671.

⁹² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1941, გვ. 159.

ლობლადაა დამოწმებული⁹³. შუა საუკუნეებში სვანების სეზონურ სამუშაოებზე სიარული აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სამცხეში და კახეთში დოკუმენტურად გვაქვს დამოწმებული⁹⁴. სვანეთშიც ისევე, როგორც ეგრისში X ს-დან ქართული წარწერები ჩნდება ეკლესიებზე. ეს არის სხვადასხვა შინაარსის წარწერები, არა მხოლოდ სამშენებლო ხასიათისა. ხშირად რომელიმე სვანი მეთემე შეწყალებას ითხოვს. გვაქვს სამართლებრივი ხასიათის წარწერები, დაწერილი რომელიმე სვანური თემის მიერ⁹⁵. ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ ქართული წერა-კითხვა და მწიგნობრობა უკვე ამ დროიდან არა მხოლოდ წარჩინებულ სვანებში, არამედ უბრალო ხალხშიც საკმაოდ გავრცელებული იყო. ამ მხრივ სრულიად უნიკალურია შემონახული სვანური დოკუმენტური მასალა ხის ნაკრებზე თუ სხვადასხვა ხელნაწერზე მიწერილი საბუთების სახით⁹⁶. ყველაფერი ეს იმის საფუძვლად თუ არ გამოგვადგება, შუა საუკუნეებში ყველა სვანი ქართული წერა-კითხვის მცოდნედ ჩაგვეთვალა, სვანებში ქართული წიგნიერების ფართოდ გავრცელების დასტური მაინც არის.

ეს, სვანეთისათვის ფრიად დამახასიათებელი კულტურული ვითარების ცხოველი სურათი, ცხადია, გაპირობებული ბართან მჭიდრო და ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური თუ კულტურულ-პოლიტიკური ურთიერთობებით. ყველაფერი ეს სვანების საერთოქართულ თვითშეგნებას უძველესი დროიდანვე უმტკივნეულოდ აყალიბებდა, რასაც თავის მხრივ, ქართული ეკლესია დიდად უწყობდა ხელს და. ბუნებრივია, თუ სვანი ისეთივე „ქართველად“ გრძნობდა თავს, როგორც საქართველოს რომელიმე სხვა ეთნოგრაფიული კუთხის წარმომადგენელი, ხოლო სვანეთს საქართველოს განუყოფელ ნაწილად თვლიდა. ამის შესანიშნავი დასტურია სვანეთში, სოფ. ლაჰილში დაცული ოქროს ნაჭედი ხატის ქართული წარწერა XIII—XIV საუკუნეებისა; „წმიდაო მთავარანგელოზო მუხერისაო... აღიდენ მეფენი ბაგრატონიანნი, დადიანნი და დიდებულნი და ერთობილი საქართველო და ერთობილნი სვანნი და ხევი ლატალისა და აღაშენე მაშენებელი შენი სოფელი ლაილისა“⁹⁷. ეს წარწერა სვანური სოფლის თემის სახელითაა გაკეთებული, რომელიც ლატალის ხევში ერთიანდება. ეს უკანასკნელი „ერთობილ სვანთა“ ანუ მთელი სვანეთის ხევის (თემის) შემადგენელი ნაწილია, რომელიც, თავის მხრივ, დადიანებს (ვითარცა ერისთავებს?) ემორჩილება და ყველა ესენი კი, ცხადია, „ერთობილი საქართველოს“ შემადგენელი ერთეულებია⁹⁸.

ამგვარად, ამ წარწერაში გადმოცემულია გარკვეული თვალსაზრისი საქართველოს ფეოდალური მონარქიის სოციალურ სტრუქტურაზე ისე, როგორც ეს სვანებს ესმოდათ და სავსებით ნათელია, რომ ეს ზემოჩამოთვლილი საზოგადოებრივ-ტერიტორიული ერთეულები ამ თვალსაზრისით ერთიანი ჯაჭვის

⁹³ დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, I, გვ. 209.

⁹⁴ დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის, საკითხები, I, გვ. 143.

⁹⁵ იხ. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, ეპიგრაფიკული ძეგლები. ტექსტები გამოცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საეცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, 1928; მისივე, ისტორიული საბუთები ლაგურკიდან, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1973, № 3.

⁹⁶ პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, II, თბ., 1941.

⁹⁷ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937.

⁹⁸ შდ. ს. ჯანაშია, ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ, შრომები, VI, თბ., 1988, გვ. 151.

ორგანულ შემადგენელ რგოლებს წარმოადგენენ ანუ ერთიანი საზოგადოების შემადგენელ ცალკეულ სტრუქტურულ ელემენტებს ქმნიან. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ასეთი კონცეფცია ერთიანი ფეოდალური საქართველოს სოციალურ სტრუქტურაზე რომელიმე განათლებულ წარჩინებულ სვანს კი არ ეკუთვნის. არამედ სვანურ სოფელს და, ამდენად, სრულიად ცხადი უნდა იყოს, რომ ეს თემი ქართველი ხალხის შემადგენელ ორგანულ ნაწილად თვლის თავს და, რა თქმა უნდა, მთელი სვანეთის „ხეობას“.

ზემოთქმული აშკარად მოწმობს, რომ კულტურულ-პოლიტიკური თვალსაზრისით ან ზოგადეროვნული თვალსაზრისით სვანები ისეთივე წმინდა წყლის „ქართველები“ არიან, როგორც კახნი ან მესხნი ან მეგრელები ან ტაოელნი ან ფხოვლები ან თუშნი და სხვ. ყველა ისინი ერთნაირად ქართველებად გრძნობდნენ თავს მიუხედავად სოციალური განვითარების დონეთა სხვაობისა და საშინაო (პატუა) ენების ქონებისა⁹⁹.

იმ რთულ, ათასწლოვან პოლიტიკურ, კულტურულ და ეთნოგენეტიკურ პროცესს, რომლის შედეგად გარკვეულ პერიოდში რეალურ-ისტორიულად ჩამოყალიბდა ზოგადეროვნული ფენომენი „ქართველი“, რომელიც ამიერიდან არა ვიწრო ეთნიკურ, არამედ კულტურულ-პოლიტიკურ ღირებულებათა ორგანულად შემცველი იყო, თან სდევდა ფრიად მნიშვნელოვანი ტენდენცია, რომლის შედეგადაც შეიქნა შესაძლებელი ასეთი მეტამორფოზი. საქმე ის არის, რომ, მართალია, ეს პროცესი ქართის (ქართუ) ტომების ანუ „ქართველთა“ პეგემონობით ვითარდებოდა, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ თანდათან ქართლის პოლიტიკური გავლენა მეზობელ ტომებზე განუხრელად იზრდებოდა და ეს უკანასკნელნი ქართლში ერთიანდებოდნენ. ქართლის სოციალურ ურთიერთობებს და მის კულტურას იზიარებდნენ, მაინც იგი, ეს პროცესი, ცხადია, ორმხრივი იყო და მასში ინტენსიურად ჩაბმული არაქართული ტომები ურთიერთს, ყველა ერთად კი ქართის (ქართუ) ტომების კულტურას ამდიდრებდნენ, მათ ენაში თავისი წვლილი შეჰქონდათ და სხვ. ასე რომ ის სალიტერატურო ქართული, რომელიც საბოლოოდ გამომუშავდა და რომლითაც შუა საუკუნეების შესანიშნავი ქართული ლიტერატურა შეიქმნა ქართი (ქართუ) ტომების ენა კი არ იყო, არამედ ამ ტომების ენის საფუძველზე სხვა ტომთა ენების ზემოქმედებით შექმნილი სალიტერატურო ენა. გამოთქმულია კიდევ მოსაზრება, რომ „სალიტერატურო ქართულის განვითარების ძირითად ფაქტორად „მესხური“ დიალექტი შეიქნა“¹⁰⁰, ხოლო თვით „მესხურის დაფენებაში გამოიყოფა რამდენიმე ძირითადი მნიშვნელობის ნიშანი. რომლებითაც ეს დიალექტი მჭიდროდ უკავშირდება დასავლურ კილოებს“, თუმცა თვით მესხური აღმოსავლურ კილოებს მიეკუთვნება¹⁰¹.

ერთი სიტყვით, ზემოხსენებული პროცესის შედეგად ჩამოყალიბებული კულტურულ-პოლიტიკური „ქართველი“ ისეთივე მიმართებაში აღმოჩნდა ვიწრო ეთნიკურ „ქართველთან“, როგორც სხვა დანარჩენებთან: მესხთან, კახთან, მეგრელთან, ტაოელთან, სვანთან... საჭირო გახდა მათი დიფერენციაცია და ვფიქრობ, სწორედ ამ ნიადაგზე ჩაენაცვლა ვიწრო ეთნიკური თუ ეთნოგრა-

⁹⁹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 251.

¹⁰⁰ შ. ძიძიგური, მესხური დიალექტის აღწერითი ანალიზი სხვა კილოებთან მიმართების თვალსაზრისით, ენიშკის მოამბე, X, გვ. 237.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 252.

ფიული ქართლის მკვიდრ „ქართველს“ „ქართლელი“. ეს ეთნონიმი XI ს-დან გვხვდება, პირველად იგი ლეონტი მროველმა იხმარა, პირველი ქართველი მეფის, ფარნავაზის გენეალოგიის გადმოცემისას: „ესე ფარნავაზ იყო მამულად ქართლელი, ნათესავი უფლოსი, მცხეთოსის ძისა და დედულად სპარსი ასპანელი“¹⁰². მართალია, ყველა დანარჩენ ნუსხაში „ქართველია“ აქ ნახმარი, მაგრამ კონტექსტი ისეთია — ხაზგასმულია უფლოსის, შიდა ქართლის მფლობელის ნათესაობა, — რომ ეჭვი არ არის მარიამისეული წაკითხვა უფრო სწორია¹⁰³.

ცხადია, ეს არ ნიშნავს, რომ „ქართლელი“ უფრო ახალი ტერმინია, ვიდრე „ქართველი“, მისი ფუძის — „ქართლის“ ძველისძველობა ჩვენთვის ცნობილია, მაგრამ ფაქტი ის არის, რომ ოდესღაც, როგორც ჩანს, სინონიმები — „ქართველი“ და „ქართლელი“ — ერთმანეთს შინაარსობლივად დაშორდნენ და თუ პირველმა ორივე, ზოგადი და კერძო მნიშვნელობა დაიტოვა, მეორემ აშკარად მხოლოდ ვიწრო ეთნიკური მნიშვნელობა შეინარჩუნა. ლეონტი მროველის გარდა ამ ეთნონიმს ხმარობს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ და ჟამთააღმწერელიც¹⁰⁴. სამივეგან „ქართლელნი“ შიდა ქართლელებს გულისხმობს, მაგრამ მაინც ნიშანდობლივი მგონია, რომ „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორი მათ გვერდით „სომხითარებს“ ასახელებს, ხოლო ჟამთააღმწერელი კომპოზიტად ხმარობს „სომხითარ-ქართლელნი“. ეს შესაძლებელია იმაზე მიუთითებდეს, რომ ქვემო ქართლელთა „სომხითარად“ წოდების მიუხედავად ისინიც ისეთივე „ქართლელნი“ არიან, როგორც შიდა ქართლელნი.

ის სურათი, რომელიც სვანებთან დაკავშირებით ჩანს და ქართული ენის იქ უძველესი დროიდანვე ინტენსიურ გავრცელებას გვიმოწმებს, რაც არ უნდა სპეციფიკური „სვანური მოვლენა“ იყოს, ჩემი აზრით, გარკვევით მიგვანიშნებს კავკასიის მთიანეთში ქართის (ქართუ) ტომების კულტურული შეღწევის ხარისხს. ვფიქრობ, რომ დაახლოებით მსგავსი სურათი უნდა ყოფილიყო არა მხოლოდ აღმოსავლეთი კავკასიონის მთიანეთში, არამედ უკიდურეს დასავლეთშიც, კერძოდ აფხაზეთშიც.

საამისოდ არაერთი უტყუარი ფაქტის დამოწმებაა შესაძლებელი: ის, რომ ფეოდალური საქართველოს ერთ მონარქიად გაერთიანებისთვის ბრძოლა სწორედ აფხაზთა სამთავროში იწყება და ე. ი. ამ დიდი ეროვნული მოძრაობის ინიციატორები აფხაზთა ფეოდალური წრეები იყვნენ აფხაზ მთავართა წინამძღოლობით; ის, რომ აფხაზთა მთავარ ლეონს, რომელმაც VIII ს-ის 70-იან წლებში საკუთრივ აფხაზეთი დანარჩენ ეგრისთან გააერთიანა, თავისი რეზიდენცია ანაკოფიიდან ქუთათისში — ქართულ კულტურულ და პოლიტიკურ ცენტრში — გადმოაქვს; ის, რომ ამიერიდან ორასი წლის განმავლობაში „აფხაზთა მეფეები“ ყველაზე აქტიურად იბრძვიან საქართველოს გაერთიანებისთვის; ის, რომ „აფხაზთა მეფეები“ იმთავითვე, IX—X სს-ში ქართული მონასტრებისა და საეპისკოპოსო კათედრების დამფუძნებლებად გვევლინებიან, და ბოლოს ის, რომ იმავე IX—X საუკუნეებიდან საკუთრივ აფხაზეთის ტერიტორიაზე (საერთოდ დასავლეთ საქართველოზე რომ აღარაფერი ვთქვათ) ქართული ეპიგრაფიკა ვრცელდება — ყველაფერი ეს იმის მოწმობაა, რომ, თუ

¹⁰² ქცა, I, 20.

¹⁰³ შდ. ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 255, 256.

¹⁰⁴ ქცა, II, გვ. 19, 188.

სვანეზივით მთელი აფხაზი ხალხისთვის არა, მისი დიდი ნაწილისთვის მაინც, საერთოქართული ფეოდალური კულტურა ქართული ენით, ქართული დამწერლობით და ქართული სოციალური ურთიერთობებით ორგანულად ეროვნულ კულტურას შეადგენდა. კიდევ მეტი. ის ფაქტი, რომ VIII ს-ის მეორე ნახევარში ძველი ეგრისის ტერიტორიაზე აფხაზთა ინიციატივით შეიქმნა ქართული ფეოდალური სახელმწიფო, გვაძლევს ვალდებულებას, რომ საკუთრივ აფხაზთა სამთავროს ტერიტორიაზე ქართული ფეოდალური კულტურა კიდევ უფრო ადრე ვრცელდებოდა და სულ უფრო ორგანული ხდებოდა აფხაზთა წარჩინებული წრეებისათვის¹⁰⁵. საამისო მოწმობად, მგონია, გამოგვადგება ქართული ეროვნული საეკლესიო არქიტექტურის ე. წ. „აფხაზური სკოლის“ ძეგლები, რომლებიც უკვე VI ს-დან გვხვდება საკუთრივ აფხაზთა სამთავროს ტერიტორიაზე („სამეკლესიოანი ბაზილიკები“: ძველი გაგრა, აბაა-ათა VI ს.; ჯგერდა, ამბარა — VII—VIII ს.; „ჩაწერილი ჯვრის“ ტიპი: ბზიფი, ანაკოფია, ლიხნი, მოქვი — VIII—X სს.; „მცხეთის ჯვრის“ ტიპი: ღრანდა — VIII)¹⁰⁶.

ყველაფერი ამის შედეგად სრულიად ბუნებრივია, რომ აფხაზთა წრიდან გამოსული პოლიტიკური თუ კულტურული მოღვაწეები, რომლებიც ქართულ კულტურულ-პოლიტიკურ სარბიელზე მოღვაწეობდნენ, „ქართველები“ იყვნენ და „ქართველებად“ გრძნობდნენ თავს სწორედ იმ ზოგადეროვნული მნიშვნელობით, როგორც ამ საუკუნეებში შეიძინა ამ ეთნონიმმა. საამისო მოწმობად გამოგვადგება ოთალო შარვაშიძე, ცხუმის ერისთავი (XII ს.) ან სახელოვანი მხედართმთავარი „შარვაშიძე აფხაზი, სახელით დარდინ“ (XIII ს.)¹⁰⁷ და საერთოდ შარვაშიძეთა საგვარეულო.

საინტერესო ის არის, რომ ასეთი ვითარება მხოლოდ აფხაზთა წარჩინებულ წრეს კი არ ახასიათებდა, არამედ საერთოდ იმდროინდელ აფხაზებს. ასე მაგალითად, 1040 წელს გადაწერილ ერთ-ერთ ხელნაწერზე ასეთი ანდერძია: „მე გლახაკმან სულითა და საწყალობელმან ქცევითა, უღირსმან გიორგი აფხაზმან შევწირე წიგნი ესე წმიდისა მართაჲს, დიდისა სუმეონის დედისა ცხოვრებაჲ მონასტერსა წმიდისა ძელისა ცხოვრებისასა, აღშენებელსა სანატრელის, მამისა და მოძღურისა ჩუენისან გიორგი-პროხორესსა, ბრწყინავსმცა სული მათი წინაშე სამებისა წმიდისა... ქორონიკონი იყო“¹⁰⁸. თუმცა ქორონიკონს რიცხვი არ უზის, ცხადია, რომ გიორგი აფხაზს ეს ხელნაწერი იერუსალიმის ჯვრის მონასტრისათვის გიორგი-პროხორეს სიკვდილის შემდეგ ანუ 1065 წ-ის შემდეგ შეუწირავს. თვით „მართას ცხოვრების“ ხელნაწერი კი ანტიოქიაში ყოფილა გადაწერილი. ეს ჩანს ხელნაწერის სხვა ანდერძიდან: „ესე წმიდისა მართაჲს ცხოვრებაჲ გიორგი მიწიწივამს ძემან აფხაზმან შემოიტანა ანტიოქი(აჲ) იმერუსალემს მონასტრისა ჟუარისათჳს, რომელი აღაშენა ღმერთ-შემოსილმან მოძღუარმან ჩუენმან გიორგი-პროხორე“...¹⁰⁹.

¹⁰⁵ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 396.

¹⁰⁶ Л. Рчеулишвили. Купольная архитектура VIII—IX вв. в Абхазии, 1988.

¹⁰⁷ ქცა, II, 33, 192, 194. შარვაშიძე-ჩაჩხუბის შესახებ, იხ. ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 605—607.

¹⁰⁸ ე. მეტრეველი, საზღვარგარეთის ქართული სამწერლობო კერების ურთიერთთანამშრომლობის ერთი ფაქტი. კრებ.: ძიებანი საქართველოსა და ევკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 135.

¹⁰⁹ ე. მეტრეველი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

ზემომოტანილი მასალა, ჩემი აზრით, ნათლად მოწმობს, რომ გიორგი მიწიწიას ძე აფხაზი, რომელიც ზრუნავს იერუსალიმის მახლობლად XI ს. ქართველი მოღვაწის გიორგი-პროხორეს მიერ აგებული ჯვრის მონასტრის ქართული ბიბლიოთეკის გამდიდრებისათვის და ამიტომ XI ს-ის მეორე ნახევარში შავი მთიდან მოაქვს „მართას ცხოვრების“ ახლადთარგმნილი ხელნაწერი და სწირავს ზემოხსენებული მონასტრის ბიბლიოთეკას, თუმცა კი წარმომავლობით ანუ „ნათესავით აფხაზია“. რასაც მისი ხელით დაწერილი ანდერძის პირდაპირი გაგება მიგვანიშნებს, მაგრამ კულტურულ-პოლიტიკურად. ცხადია. იგი პირწმინდა „ქართველია“ ისევე, როგორც „ნათესავით მესხი“ ანტონი ნაოხრებლის ძე¹¹⁰ ან „ნათესავით ტაოელი“ ფერის ჯოჯიკის ძე¹¹¹.

მსგავსი პროცესები ვითარდებოდა, ცხადია, არა მარტო დასავლეთით, არამედ, აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთშიც. აქაც უკვე დაწყებული უძველესი პერიოდიდან, ხოლო VIII—IX საუკუნეებიდან განსაკუთრებით ინტენსიურად ვრცელდებოდა ქართული კულტურა. შენდება ქართული ეკლესიები და ე. ი. ვრცელდება ქართული ენა, აგრეთვე ქართული ანბანი და დამწერლობა. ამასთან ერთად შედის ქართული სახელმწიფოებრიობა, ქართული ფეოდალური სამოხელეო ინსტიტუტები...¹¹² უკვე აღვნიშნავდი, რომ „ქართული ქრისტიანობის ასე ინტენსიური გავრცელება დაღესტნის მთიანეთში, მოწმობაა ადგილობრივი მოსახლეობის ზედა ფენის ქართველთა მიერ კულტურული ასიმილაციისა და რომ ეს ასე იყო, ამას უცილობლად ადასტურებს ბუხტი-ში //ბახტიშორ მეფის (დაღესტნის მმართველის) შეკვეთით შექმნილი და ზარზმის მონასტრისადმი შეწირული ქართულწარწერიანი ოქრომჭედლობის შესანიშნავი ნიმუშები.

ხუნძური ზედაფენის მთლიანად გაქართველებაზე. რა თქმა უნდა, ჯერ საუბარი არ შეიძლება, მაგრამ რომ იგი ორენოვანი იყო, ეს კი უეჭველი უნდა იყოს“¹¹³. ჩემი აზრით, „X—XI სს-ის მიჯნაზე დაღესტნის მოსახლეობის ზედა ფენა ორენოვანია და ქართველთა მიერ კულტურის თვალსაზრისით სავსებით ასიმილირებული“¹¹⁴.

ამ შემთხვევაშიც უაღრესად საინტერესო ის არის, რომ ქართული ენა და კულტურა აქაც არა მხოლოდ წარჩინებულთა წრეში, არამედ უბრალო ხალხშიც ჩანს გავრცელებული, რასაც კარგად მოწმობს ტ. გუდავას მიერ გამოქვეყნებული ქართული წარწერა (საფლავის ქვისა?) დაღესტნიდან: „ჯოჯარი ქრისტესი ოვფალო განუსვენე სულსა ჩაბუტისსა“¹¹⁵. ეს წარწერა ადგილობრივ მკვიდრ ხუნძახელს უნდა გულისხმობდეს და, რაც მთავარია, განკუთვნილია ადგილობრივი ხუნძახელი მკითხველისათვის, რომელიც ამდენად ქართულ ენასა და წერა-კითხვას ფლობს.

ქართული კულტურა და წერა-კითხვა ფართოდ იყო გავრცელებული ცენტრალურ კავკასიაშიც. დვალეთში (მდ. მდ. არდონის და ფიანგონის სათავეე-

¹¹⁰ ქცა, II, 283.

¹¹¹ ქცა, I, 287, 384; ე. მეტრეველის (დასახ. ნაშრომი, გვ. 136, შენ. 4). აზრით, ეს გიორგი დასავლეთ საქართველოს მკვიდრია და არა ეთნიკურად აფხაზი.

¹¹² დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, გვ. 237, 240.

¹¹³ იქვე, გვ. 239.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 241, 242.

¹¹⁵ ტ. გუდავა, ორი წარწერა (ქართული და ქართულ-ხუნძური) დაღესტნიდან, მსკი, 30, 1954, გვ. 186.

ბი), რომელიც თუ უფრო ძველად არა, ვახტანგ გორგასლის დროიდან მაინც ორგანიზულადაა შეტყუებული ქართულ კულტურულ სამყაროს, X—XI სს-ის მიჯნაზე იგება ქართული ეკლესიები¹¹⁶ და ამიერიდან აქ ქართული მწიგნობრობა ღრმად იღვანს ფესვებს, რასაც მოწმობს ნიკოლოზ დვალის († 1314 წ.) ბიოგრაფია: „ესეს სანატრელი ქრისტეს მოწამე ნიკოლოზ იყო ნათესავად დვალი, სოფლისაგან, რომელსა ეწოდების წაჲ, შვილი მორწმუნეთა მშობელთა და ზოსავთა წმილისა ნათლისმცემელთა(ჲ). რომელსა საშოთგანვე დედისაჲთ შესწირეს და რაჲ ათორმეტისა წლისაჲ იქმნა, მონაზონ იქმნა და იყო უდაბნოთა აღარჩეთისათა“¹¹⁷.

ცხადია, ნიკოლოზი „ნათესავად დვალი“ რეალურ-ისტორიულად ისეთივე „ქართველია“. როგორც ყველა ის ქართველი კალიგრაფები, იოანე, მიქელ, სტეფანე და გიორგი დვალეები. რომლებიც XI—XIII სს-ში აქტიურად მონაწილეობდნენ პალესტინის ქართულ სავანეებში ქართული კულტურის სარბიელზე¹¹⁸.

ასეთივე ვითარებაა ქალკედონიტი სომეხი მოსახლეობის თვალსაზრისით, რომელიც VIII ს-ში მონოფიზიტური მრწამსის სომხეთში საბოლოოდ განარჩევბის შემდეგ, შემოეხიზნა ქართულ პროვინციებს. ილ. აბულაძემ თვალნათლივ აჩვენა IX—X სს-ის აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების საფუძველზე თუ როგორ ბუნებრივად და როგორი ინტენსივობით ხდებოდა, მაგალითად, ტაოში სომხური დიოფიზიტი მრევლის მიერ ქართული ენისა და კულტურის უმტკივნეულოდ შეთვისება და, ამდენად, წარმომავლობით სომეხთა ტრანსფორმაცია „ქართველად“¹¹⁹.

სსგავსი პროცესები კულტურულ-პოლიტიკური „ქართველობის“ დამკვიდრების, ნიშანდობილია პირველი ალფანური მონოფიზიტური მოსახლეობის წილში. რაც საბოლოოდ X ს-ის შუახანებისათვის დასრულდა, იშხანიკ ჰერთა მოთხრობს: „...ჰერთსავე, მეფობაჲდჲ იშხანიკისსა, პირველნი ყოველნი იყვნეს მწუღალეზნი: ხოლო იშხანიკ დისწული იყო გურგენ ერისთავთ-ერისთავისა და დედამს მისმან მოაქცივნა მართლმადიდებლად, დინარ დედოფალმანა“¹²⁰.

ტიპური მაგალითი ტერმინის — „ქართული“ — არა ვიწრო ეთნიკური, არამედ კულტურულ-პოლიტიკური შინაარსით ხმარებისა გვაქვს მიქელ მოდრეკილის (X ს.) სავალობელში, რომელიც ეძივნება აბო ტფილელს: „ვსენებაჲ უძლეველისა მოწამისა პაპო ისმაიტელ-ყოფილისა ქართველისაჲ“¹²¹. მართალია, ამ შემთხვევაში „ქართველი“ პირველ რიგში ქალკედონიტს გულისხმობს, მაგრამ, ჩემი აზრით, იგი აქაც უფრო ფართო კულტურულ-პოლიტიკური და, თუ გნებავთ, სოციალური მნიშვნელობით იხმარება, რამდენადაც პაპო „ქართველი“ იყო არა მხოლოდ ქრისტიანობის თვალსაზრისით არამედ

¹¹⁶ დ. მუსხელიშვილი, დს. ს. ნაშრომი, გვ. 237.

¹¹⁷ ძეგლები, IV, გვ. 348.

¹¹⁸ ქსე, III, 1978, გვ. 490.

¹¹⁹ ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში, 1944, გვ. 662. გვ. კიდევ ნ. მარი აღნიშნავდა, რომ „ადგილობრივი სომხები, რომლებიც ქალკედონიტები იყვნენ, განიცდიდნენ დენაციონალიზაციას და ხდებოდნენ ქართველები“ (იხ. М а р р Н. Армян. монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах-халкедонитах, ВВ, XII, 1906, с. 22).

¹²⁰ ქსე, I, გვ. 266.

¹²¹ ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, თბ., 1946, გვ. 339.

იმიტომაც, რომ „რაცამს მოვიდა იგი ქართლდ ცხონდებოდა იგი ნერსე ერის-
თვისა თანა... და შესძინა სწავლად ქართულისა მწიგნობრებისა და ზრახვისა
კსნილად. მაშინ იწყო ჴედამიწევნად და სწავლად წმიდათა საღმრთოთა წიგნ-
თა ძუელისა და ახლისა შჯულისათა... და მოვიდეს იგი წმიდად ეკლესიად და
მარადის ისმენნ წმიდათა სახარებათაგან... და მრავალთაგან სჯულის მეცნიერ-
თა იკითხავნ და ისწავებნ... და ესრჳთ სრულ იქმნა იგი ყოვლითა მოძლუ-
რებითა, რომელი აქუს წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა ქრისტჳს მიერ“¹²². ამ-
გვარად იოვანე საბანის ძის წარმოდგენით ახალგაზრდა ჰაბომ არა თუ მხო-
ლოდ ქართული (ქალკედონიტური) ქრისტიანული მრწამსი აღიარა, არამედ,
ფაქტობრივად, სრულყოფილად აითვისა ქართული ენა და ქართული ქრის-
ტიანული კულტურა. კიდევ მეტი ჰაბლომ „ინება წარმოსვლაჲ თვისი აქა ერის-
მთავრისა მის ნერსჳსთანა და შეეყო იგი მსახურად მისა“¹²³. ე. ი. ჰაბო ქარ-
თულ ფეოდალურ ურთიერთობაშიც ორგანულად ჩაერთო. აი, სწორედ ამიტომ
არის „ისმაიტელ-ყოფილი ჰაბო ქართველი“!

ყველაფერი ზემოთქმულის შემდეგ, მგონია, არსებობს სრული საფუძვე-
ლი გავიშვორო, რომ ხანგრძლივი პოლიტიკური, კულტურული, სოცია-
ლურ-ეკონომიკური და ეთნოგენეტიკური პროცესების შედეგად, რომლებიც
მიმდინარეობდა ქართველურ და არაქართველურ ტომებსა თუ ხალხებს შო-
რის მომავალი საქართველოს ტერიტორიაზე, ჩვენთვის საინტერესო ეთნონიშმა
XI—X საუკუნეებისათვის, თუ უფრო ადრე არა. შეიძინა სრულიად გარკვეუ-
ლი შინაარსი და ამიერიდან იგი გვევლინება არა ვიწრო ეთნიკურ ან თუნდაც
ეთნო-პოლიტიკურ ტერმინად, არამედ ფრიად ტევად კულტურულ-პოლიტი-
კურ ცნებად: „ქართველი“ ეწოდება ყველა იმას, ვინც, მიუხედავად მისი ეთ-
ნიკური წარმომავლობისა, აღიარებდა ქართულ (დიოფიზიტურ) ქრისტიანობას,
წაწიარები იყო ქარტულ ფეოდალურ ურთიერთობებს და მოღვაწეობდა ქარ-
თულ პოლიტიკურ და კულტურულ სარბიელზე¹²⁴. ასეთ სარბიელს კი ახლა
მხოლოდ ქართლი (თუნდაც პოლიტიკური მნიშვნელობით) კი არ წარმოადგენ-
და, არამედ ეგრის-აფხაზეთიც, ჰერეთიც, კავკასიის მთიანეთიც, სომხეთის მო-
მიჯნავე ტერიტორიებიც¹²⁵. „ქართლი“ ველარ ფარავდა მთელ ამ მრავალფეროვ-
ნებას ტერიტორიებისა თუ ხალხებისას, რამდენადაც „ქართლი“ ეთნიკურ ან
ეთნო-პოლიტიკურ ტერმინად რჩებოდა უპირატესად¹²⁶. ამიტომ ბუნებრივად
საჭირო გახდა ახალი ტერმინის შექმნა ამ ახალი სიტუაციის აღსანიშნავად და
ასეთი ტერმინიც გამოიძებნა — „საქართველო“¹²⁷.

კავკასიის საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზრისით ეს უაღრესად
მნიშვნელოვანი მოვლენა თარიღდება X ს-ით¹²⁸. ნ. ბერძენიშვილი თვლის,
რომ შესაძლებელია ეს ცოტა უფრო ადრე მომხდარიყო¹²⁹. ცხადია, ტერმინი
„საქართველო“ შექმნილია ტერმინისაგან „ქართველი“¹³⁰. და თანაც უცილობ-

¹²² ძეგლები, I, გვ. 57.

¹²³ ძეგლები, I, გვ. 56.

¹²⁴ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 299, 410.

¹²⁵ იქვე, გვ. 277, 278.

¹²⁶ იქვე, გვ. 251, 260, 274, 278, 279.

¹²⁷ იქვე, გვ. 200, 384, 385, 386, 403 და შემდ.

¹²⁸ დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკი-
თები, II, გვ. 226.

¹²⁹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 200.

¹³⁰ იქვე, გვ. 298.

ლად ამ უკანასკნელის კულტურულ-პოლიტიკური ცნებიდან (რამდენადაც ეთნიკური „ქართველის“ ტერიტორიული ეკვივალენტი „ქართლია“). ამდენადვე „საქართველოც“ კულტურულ-პოლიტიკური ცნებაა: „საქართველო უფლებრივი ცნებაა, იმ ქვეყნის სახელია, რომელიც ათვისებული აქვს გარკვეულ ორგანიზაციას („ქართველობას“, — დ. მ.) მეურნეობრივად, კულტურულად, პოლიტიკურად, სადაც ქართველი, როგორც ამ ორგანიზაციის წევრი მფლობელობა“¹³¹. დაბოლოს, „საქართველო“ სოციალურ-ეკონომიკური ცნებაც არის: რამდენადაც თვით ტერმინი გაჩნდა იმ პერიოდში, როდესაც სავსებით განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობანი მოიცავდა ქართველი ხალხის სოციალური და ეკონომიკური ცხოვრების ყველა სფეროს, ამდენადვე, „საქართველო ეწოდებოდა იმ ტერიტორიას. სადაც პოლიტიკურ და კულტურულ მფლობელობასთან ერთად, ქართველი ხალხისთვის დამახასიათებელი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობანი ვრცელდებოდა“¹³².

შემოთ არაერთხელ აღვნიშნე, რომ ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების შედეგად, გარკვეული პერიოდიდან (IX—X სს-ში ეს დოკუმენტურადაა დამოწმებული) ტერმინი „ქართველი“ კულტურულ-პოლიტიკურ შინაარსს იძენს, ამიერიდან იგი შეიძლება ითქვას ზოგადი ფეოდალურ-ეროვნული ცნებაა და ამ თვალსაზრისით არსებითად ერთნაირ მიმართებაშია ისეთ ეთნოგრაფიულ ცნებებთან როგორიცაა კახი, მესხი, ქართლელი („ქართველი“), მეგრელი, ტაოელი, სვანი. თუში, დვალი, აფხაზი და სხვადასხვა. „ყველა ესენი „ქართველები“ იყვნენ და ეს არა მარტო კონფესიური თვალსაზრისით, არამედ ფეოდალური კულტურის თვალსაზრისით. ამ თვალსაზრისით, ამდენადვე, აქ არ შეიძლება სხვადასხვა ეროვნებაზე, როგორც ეთნოკულტურულ ცნებაზე, საუბარი. როგორც ფეოდალური ქვეყანა, აფხაზეთი ისეთივე საქართველო იყო, და აფხაზი ისეთივე ქართველი იყო. როგორც ეგრისი და მეგრელი. როგორც ჰერეთი და ჰერი როგორც ქართლი და ქართლელი... სხვა ერთიანი ფეოდალურ-კულტურული ერთეული „საქართველოში“ იმ დროს არ არსებობდა“¹³³.

ამგვარად, „ქართველი“ ფეოდალურ-ეროვნული კულტურის თვალსაზრისით ისევე ორგანულად მოიცავდა ზემოჩამოთვლილ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს, როგორც „საქართველო“ მათ შესატყვის ტერიტორიულ ერთეულებს.

ამ დროისათვის, როგორც ნ. ბერძენიშვილი ფიქრობს, უკვე უნდა ჩამოყალიბებულიყო სრულიად გარკვეული ეროვნული ცნება „ქართველობა“. „ქართველობა“ ეს არის ინტელექტუალური, სულიერი, ზნეობრივი, სოციალური, ეკონომიკური და სახელმწიფოებრივი კულტურის სპეციფიკური ეროვნული პრინციპების ერთობლიობა, რაც განასხვავებდა ამ ნიშნების მქონე კოლექტივს სხვათაგან (სომხობა, არაბობა, თურქობა, თათრობა, ყიზილბაშობა, ოსმალობა). VI—IX სს-ში ეს არის „ქართველობის“ ანუ ქართველთა კულტურული ინდივიდუალობის დადგინებისათვის დიდი ბრძოლის ხანა, ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული ჩამოყალიბების ხანა¹³⁴, კულტურულ-პოლი-

¹³¹ მ. ბერძენიშვილი, გვ. 199; შდ. გვ. 298, 407.

¹³² შდ. იქვე, გვ. 397.

¹³³ იქვე, გვ. 608.

¹³⁴ იქვე, გვ. 298, 389, 418.

ტიკური „ქართველისა“ და „საქართველოს“ შექმნის ხანა. პერიოდის ბოლოსთვის ეს უკვე მომხდარი ფაქტია. სწორედ ამიტომ თვლიდა, როგორც ჩანს, ნ. ბერძენიშვილი, რომ ცნება „საქართველო“ X ს-ზე ადრე უნდა შექმნილიყო.

კიდევ უფრო შორს მიდის ქართველთა ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესი შემდგომ საუკუნეებში, უფრო მაღალ დონეზე აღის ეროვნული თვითშეგნებაც. XI—XII საუკუნეებში ჩვენ ვხვდებით ქართველთა ისეთ დახასიათებას, რომელიც მათი ხასიათის, მათი ეროვნული ფსიქოლოგიის ერთიანობის გაცხობიერებაზე მიუთითებს, რაც „ქართველებს“ ასევე ასხვავებს სხვა ეროვნული კოლექტივებისაგან.

ასე მაგალითად, გიორგი მთაწმინდლისათვის არის „ნათესავი ქართველთა წრფელი და უმანკო“¹³⁵, ხოლო გრიგოლ ბაკურიანის ძის შესანიშნავი დახასიათებით: „ვინაფთგან ქართველნი ვართ ნათესავით მკნენი და მკედრობითა აღზრდილნი მარადის ჭირვეულსა ცხოვრებასა ჩუჭულნი“¹³⁶. დავითის ისტორიკოსი „ქართველთა“ სულ სხვა თვისებას აღნიშნავს: „ვინაფთგან ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველითგანვე თვსთა უფალთა. რამეთუ, რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ და დიდება პოონ და განსუენება, იწყებენ განჯრახვად ბოროტისა“¹³⁷. თუკი ისტორიკოსის დახასიათება უცილობლად ქართველ ფეოდალებს (პირველ რიგში) შეეხება, გიორგი მთაწმიდელისა და გრიგოლ ბაკურიანის ძისეული კვალიფიკაცია, ასევე უეჭველად, მთელ ხალხს ვულისხმობს.

კარგად ჩანს, რომ ამ დროისათვის საქართველოში შემუშავებული ყოფილა სრულიად ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი სხვადასხვა ხალხის ეროვნული ფსიქოლოგიისა და მენტალიტეტის („ბუნება“) თავისებურებათა შესახებ. ფრიად მნიშვნელოვანია ამ მხრივ XII ს-ის მეორე ნახევრის მოღვაწის ნიკოლოზ გულაბერისძის საგანგებო მსჯელობა ამ დიდი ისტორიოსოფიური პრობლემების შესახებ: „ვითარცა რა ნათესავთა შორის კაცთასა, მრავალნი რა ხელოვნებანი იპოვებიან და კაცად-კაცადსა თვსთვსად მიუჩნს ყოველთავე თვისი სახმარობაჲ, რამეთუ რომელსამე იგი და რომელსამე ესე, ესრე სახედვე უკუშ იხილვების ნათესავთაცა შორის, რამეთუ რომელნიმე ნათესავნი ესევითარნი არიან ბუნებით, ხოლო რომელნიმე ეგევითარნი. სიტყუისაებრ სამოციქულოსა ნამდვლვე განყოფანი არიან მადლთანი ყოველთავე შორის.

რომელნიმე ნათესავნი ღბილ და დედალ არიან და ფრიად მოსწრაფე ნამჭევრობისა და ფილოსოფოსობისათჳს... ვითარსახედ არიან ელინნი ესე იგი ბერძენნი... ხოლო კუალად სხუანი არიან ბუნებით სადაგნი და მარტივნი და გონებით წრფელნი, სიმართლესა ცხოვრებისასა და უღელსა უმანკოებისასა მზიდუელნი და მხოლოდ ღმრთისა ოდენ და მკლავისა თვისისა მოსავნი... ვითარცა აჰა ესერა არიან ნათესავნი ჩუშნ ქართუშლთანი, რამეთუ ვითარცა საცნაურ არს ყოველთა მიერ უეჭუელად ესე ვითარი ბუნება პირველითგანვე უკუშ და დამცუშლობს ნათესავთა შორის ქართუშლთასა“... საერთოდ, ნიკოლოზ გულაბერისძის აზრით, სხვადასხვა ხალხს „ყოველთავე უკუშ თვსთვსად შეუცავს საზღუარი ტომებისა თვისისა“ და აქვს „შემსგავსებულება ნათე-

135 ძეგლები, II, გვ. 153; შდ. იქვე, გვ. 123.

136 ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, 1971, გვ. 62.

137 ქცა, II, 359.

საე-ტომებისა თვითოეულსა“¹³⁸. სრულიად ცხადია, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ნათლად გააზრებულ კონცეფციასთან სხვადასხვა ხალხის ეთნოფსიქოლოგიური წყობისა და მენტალიტეტის თავისებურებათა შესახებ.

დამახასიათებელია კიდევ ერთი უაღრესად ნიშანდობლივი ტენდენცია, რომელიც ქართული წყაროებით შეიმჩნევა XII—XIII საუკუნეებში. ეს არის ტენდენცია, „ქართველის“ განსაზღვრისას რელიგურ-კონფესიური მომენტის რამდენადმე უკანა პლანზე გადასვლისა: „ქართველი“ ეწოდება საქართველოს მკვიდრს¹³⁹.

ყველაფერი ეს, ჩემი აზრით, აშკარად მიუთითებს იმაზე, რომ XI—XIII საუკუნეების განათლებული ქართველი მოღვაწეებისათვის „ქართველობა“ არის არა სისტემისმიერი ნათესაობის პრინციპით შეკავშირებული კოლექტივი, არამედ სრულიად გამოკვეთილი ეთნო-სოციალური ერთობა, რომელიც განსხვავდება სხვა მსგავს ერთობათაგან კულტურულ-პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და ფსიქიკური წყობის სპეციფიკით. ცხადია, ამ საზოგადოებას აქვს თავისი საკუთარი ტერიტორია, რომელზედაც ვრცელდება მისი უფლება. ეს არის „საქართველო“.

ზემოთქმული მაძლევს საფუძველს ქართველი ერი ამ დროს უკვე სავსებით ჩამოყალიბებულად ვიგულისხმო.

ეს ეროვნული თვითშეგნება, „ქართველის“ ეს კულტურულ-პოლიტიკური თუ ზოგადეროვნული. შინაარსი, გვიანი საუკუნეების განუწყვეტელი პოლიტიკური ბედუქუდმართობის მიუხედავად, არ გამქრალა. მართალია, მას შემდეგ რაც „იქმნა უკუქცევა სუე-სვანისა ბედისა“ და ერთიანი ფეოდალური საქართველო, საბოლოო ჯამში, ცალკეულ ფეოდალურ ერთეულებად დანაწილდა, გაძთიშელმა პროცესებმა თავისი ქნეს, რისი შედეგიცაა ის, რომ გვიანი საუკუნეების ისტორიულ წყაროებში კვლავ აღორძინდა ცნების — „ქართველი“ — ვიწრო ეთნიკური საფუძველი და იგი უპირატესად კვლავ ქართლის სამეფოს მკვიდრს აღნიშნავდა¹⁴⁰, ხოლო შესაბამისად „საქართველოც“ ქართლის სამეფოს მიემართებოდა¹⁴¹, მაგრამ ძველი ერთიანობის მყარ სოციალურ და კულტურულ საფუძვლებზე მიუთითებს ის ნიშანდობლივი გარემოება, რომ გვიან საუკუნეებში ახლადწარმოქმნილი პოლიტიკური ერთეულების ზედწოდებად „საქართველოები“ შემორჩა¹⁴², „ქართველმა“ ზოგადეროვნული შინაარსი მაინც შეინარჩუნა¹⁴³.

კარგად ჩანს ეს ვახუშტის ცნობილი მოწმობიდან: „უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა (= ქართლელსა, დ. მ.), ანუ იმერსა, მესხსა და ჰერკახსა რა რჯული ხარ. წამს მოგიგებს: „ქართველი“¹⁴⁴. სწორი უნდა იყოს ს. ჯანაშია როდესაც შენიშნავს, რომ კონტექსტით ვახუშტისეული „იმერი“ დასავლეთ სა-

¹³⁸ საქართველოს სამოთხე, 1882, გვ. 104; შდ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1941, გვ. 297; ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VIII, 1977, გვ. 403, 404.

¹³⁹ ნ. ბერძენიშვილი დასახ. ნაშრომი, გვ. 197, 389, 390.

¹⁴⁰ ქცა, II, გვ. 358, 366, 368, 369, 405, 406, 408...

¹⁴¹ იქვე, გვ. 366, 367, 368, 375, 405, 416, 425...

¹⁴² იქვე, გვ. 349; საქართველოს სიძველენი, I, 1920, გვ. 202, 216, 219; ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, II, 1956, გვ. 425.

¹⁴³ ქცა, II, გვ. 367, 372, 408, 409...

¹⁴⁴ ქცა, IV, გვ. 291.

ქართველთა გულისხმობს მთლიანად, ხოლო „რჩული“ — ეროვნებას¹⁴⁵. ამგვარად, ვახუშტი პირდაპირ გვიმოწმებს, რომ მის დროს ცოცხალ მეტყველებაში ტერმინი „ქართველი“ ერთდროულად იხმარებოდა კუთხური ეთნოგრაფიული („ქართლელი“ — ამ ტერმინს ვახუშტი საერთოდ არ ხმარობს) და ზოგადეროვნული მნიშვნელობით.

შესანიშნავია ამ თვალსაზრისით ე. წ. „ტრაბტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული... ქალაქსა ტფილისს 1790 წელსა“. ამ ტრაბტატში ვკითხულობთ: „ვინაიდგან ყოველთავე ივერიელთა, მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა, აქვსთ ერთმორწმუნება. არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხებლობითიცა სიყვარული, ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის, ამისთვის ჩვენ, ზემოხსენებულთა ჭეყანათა ივერიისათა მეფენი და მთავარნი... აღუესთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა“¹⁴⁶.

ცხადია, „ივერიელნი“ აქ იხმარება კულტურულ-პოლიტიკური შინაარსის „ქართველნი“-ს თანაფარდად. ხოლო „ივერია“ „საქართველოს“ მაგივრად. ჩვენთვის უკვე ცნობილია ამის მიზეზი: ამ დროისათვის ტერმინი „ქართველი“ უპირატესად „ქართლელის“, ხოლო „საქართველო“ — „ქართლის სამეფოს“ აღსანიშნავად იხმარებოდა და ამიტომ ცნებათა აღრევის საფრთხემ მწიგნობრული ტერმინების — „ივერია“ და „ივერიელნი“ — გამოყენება განაპირობა.

ამრიგად, ამ დოკუმენტიდან აშკარა ხდება, რომ XVIII ს.-ის მიწურულშიც კი სამეფო — სამთავროებად დაქუცმაცებული ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული ერთიანობის შეგნება არ არის შერყეული და იმდროინდელი კულტურული საზოგადოებისათვის ცხადია, რომ ამ ცალკეულ ფეოდალურ ერთეულთა მოსახლეობა „ქართველები“. („ივერიელნი“) არიან, ხოლო თვით ეს პოლიტიკური ერთეულები — „საქართველო“ („ჭეყანანი ივერიისანი“). შესანიშნავი მოწმობაა იმისა, თუ აღმავალი ფეოდალური ურთიერთობის საზოგადოებამ იმ დიდი კულტურული ბრძოლისა და ეროვნული თვითშეგნების დუღილის დროს, რომელსაც ნ. ბერძენიშვილი „ქართველობის დადგინების პროცესს“ უწოდებდა, როგორ გადახარშა თავის შიგნით ტომობრივი ფსიქოლოგიის რეაქციული ნაშთები¹⁴⁷.

მაგრამ, ცხადია, საუკუნოვანი პოლიტიკური დაქუცმაცება, ურთიერთშორის განუწყვეტელი შიდა ომები თავის დაღს მაინც ასვამდა ამ საერთო ეროვნ-

145 ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 177.

146 ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 501.

147 შდ. ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 186, 187. აქ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ „ტრაბტატში“ არ ჩანან სვანები და აფხაზები. საქმე ის არის, რომ ქვემო სვანეთი ამ დროს დადიანებს ექვემდებარებოდა და ამიტომ ოდიშის სამთავროში ითვლებოდა (იხ. გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991, გვ. 19). რაც შეეხება აფხაზებს, თუკი ისინი IX—XIII სს-ში, როგორც ვიცით, ისეთივე „ქართველები“ იყვნენ, როგორც სხვები, გვიან საუკუნეებში აქ ეთნიკური ვითარება იცვლება (ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 614, 615, 616). XVIII ს.-ის დასასრულს გამაჰმადიანებული ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ შარვაშიძე პროთურქული ორიენტაციისა და ამიტომ ტრაბტატის დადებაში მონაწილეობას არ იღებს (იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973, გვ. 753), თუმცა თვით ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმა შესანიშნავად იცოდა, რომ ერთიანი საქართველოს მონარქიის არსებობისას აფხაზეთი ქართველი მეფეების ხელისუფლებას ემორჩილებოდა (AKAK. III, 1869, c, 193).

ნულ თვითშეგნებას, რაც, როგორც ვიცით, სათანადო ტერმინოლოგიის ცვლილებათა ტენდენციითაც გამოიხატა. ეს ტენდენცია რუსეთის ხელისუფლების დამყარების შედეგ, ამ ხელისუფლების იმპერიალისტური პოლიტიკის წყალობით. შეგხებულად ღრმავდებოდა, რასაც არ შეიძლებოდა არ გამოეწვია და გამოიწვია კიდევ ქართველი ინტელიგენციის რეაქცია. კერძოდ, ასეთი ვითარება შეუმჩნეველი არ დარჩა ილია ჭავჭავაძეს.

ილიასთვის ცნობილი იყო ტერმინის „ქართველი“ კულტურულ-პოლიტიკური თუ ზოგადეროვნულ შინაარსი: „ქართველი საყოველთაო სახელია“, წერს იგი და განაგრძნობს: „ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა. დაიბოღა. ჩვენის გონებიდან ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთი კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელი-და გახდა და არა საერთო... ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარცა შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისთვის და არც უცხოთათვის. იმერელი — იმერელია. გურული — გურულია. მეგრელი — მეგრელია, ქართლელი-ქართლელია. და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან“¹⁴⁸.

ილია ჭავჭავაძემ, კარგად იცოდა, რომ „ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელის საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას“. რომ „დღესაც მთელს ამიერ კავკასიაში ქართველი და ქრისტიანი ერთსა და იმავე ჰნიშვნელობის სიტყვები არიან“¹⁴⁹; მისთვის „ქართველი საყოველთაო სახელია“ ე. ი. კულტურულ-პოლიტიკური ცნებაა, და ამიტომ იგი ებრძვის იმ ტენდენციას, გამოწვეულს პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრების დაცემით. კულტურის დაქვეითებით. რაც გათიშვის იმპულსებს შეიცავდა „ქართველობისათვის“. ილია ჭავჭავაძე ებრძოდა აგრეთვე იმპერიალიზმის სამსახურში მდგარ იმ რუს მოხელე-მეცნიერებს თუ ჟურნალისტებს, რომელთა „ჩაგლაგი თეორიის“ მიხედვით, მეგრელები, ხევსურები, სვანები და სხვა ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფები ქართველები არ არიან¹⁵⁰ და სხვ.

საზოგადოებრივი ცხოვრების მძლავრმა აღმავლობამ XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან და კერძოდ ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებამ, კომუნიკაციების გაძლიერებამ. პრესამ, ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობამ. პოლიტიკურმა ძლიერმა მოძრაობამ მძლავრი ეროვნულად გამაერთიანებელი იმპულსების წარმოქმნასთან ერთად¹⁵¹. „ქართველის“ ცნებას საბოლოოდ დაუმკვიდრა ოდნავ მოდიფიცირებული სახით ძველისძველი კულტურულ-პოლიტიკური შინაარსი: დღეს „ქართველია“ ყველა ის, ვინც, ეთნიკური წარმოშობისა და რელიგიური მრწამსის მიუხედავად, შესისხლხორცებულია ქართულ ეროვნულ კულტურას და იღწვის ქართულ საზოგადოებრივ თუ პოლიტიკურ სარბიელზე.

¹⁴⁸ ი. ჭავჭავაძე, აზრები, თბ., 1989, გვ. 36, 37, 28.

¹⁴⁹ იქვე, გვ. 13.

¹⁵⁰ ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. IX, ტფილისი, 1928, გვ. 317, 318, 319.

¹⁵¹ იხ. ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 189.

Д. Л. МУСХЕЛИШВИЛИ

К ИСТОРИИ САМОНАЗВАНИЯ ГРУЗИН

Резюме

Этимология самоназвания грузин — «картвели» (ед. ч.) и «картвелни» (мн. ч.) — окончательно не выяснена.

Исторически термин имел три значения:

1) древнейшее узкоэтническое — коренной житель Картли, срединной провинции Грузии;

2) последующее этно-политическое — коренной житель восточно-грузинского раннеклассового царства Картли (Иберии);

3) засвидетельствованное в X в. культурно-политическое — «картвелами» назывались все те, кто, невзирая на этническое происхождение, исповедовал грузиноязычную христианскую православную веру, органически был приобщен к грузинским феодальным отношениям и трудился на культурном и политическом поприще объединенного феодального царства Грузии («Сакартвело»).

Фактически такое общенациональное значение термин сохранил по настоящее время.

Отмеченная выше эволюция значения и постепенное наполнение содержания этнонима отражает развитие многовекового культурно-политического и этногенетического процесса, завершившегося образованием единого грузинского народа («картвелни»).

საქართველოს ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი ქართული წყაროების მიხედვით

ყველა ხალხის მხატვრული (პოეტური) შემოქმედება, როგორც ცნობილია, ზეპირსიტყვიერებით იწყება. თითოეულ ხალხს, რომელსაც ისტორიულად მწერლობა შეუქმნია და თავისი განვითარების გარკვეული საფეხურისათვის მიუღწევია, მას მხატვრული შემოქმედების პირველი ნაბიჯები ფოლკლორის სახით აქვს წარმოდგენილი. უძველესი ხანებიდანვე ხალხის ზეპირსიტყვიერება საყოველთაო-სახალხო ხასიათისა იყო და ხანგრძლივი დროის მანძილზე, ვიდრე დამწერლობა გაჩნდებოდა, იგი ერთადერთ მხატვრულ შემოქმედებას შეადგენდა, რომელშიც უხვადაა წარმოდგენილი ისტორიული ამბები.

ცნობილია, რომ დამწერლობას, მისი დიდი სიძველის მიუხედავად (შუმერის სახელმწიფოში იგი გაჩნდა ძველი წელთაღრიცხვის IV ათასწლეულში), ფოლკლორთან შედარებით არა აქვს მაინცდამაინც ხანგრძლივი ისტორია. დამწერლობის წინამორბედი ხანა შეუდარებლად უფრო ხანგრძლივია, ვიდრე მისი მომდევნო პერიოდი. მთელი ეს (დამწერლობამდელი) ეპოქა არა ყოფილა მოკლებული მხატვრულ შემოქმედებას, განსაკუთრებით პოეზიისა და სახვითი ხელოვნების თვალსაზრისით. იმთავითვე ადამიანის შრომით მოღვაწეობასთან დაკავშირებით იყო სხვადასხვა შინაარსის მოთხრობები, სიმღერები, მითები და ლექსები. საკუთრივ პოეზიის გარდა, უძველესი პერიოდის ზეპირსიტყვიერებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მითებს. გადმოცემებს, ლეგენდებს, იგავებსა და ზღაპრებს. ეს ძალზე მდიდარი საისტორიო საშენი მასალა დამწერლობის წინამორბედი ხანის მხატვრულ სიტყვიერებას შეადგენდა, რომელსაც თავის დროის შესაბამისი (გარკვეული) სოციალური ფუნქცია ჰქონდა. იგი ასრულებდა ისტორიის, ლიტერატურის, ფილოსოფიისა და რელიგიური მოძღვრების მოვალეობას. ზეპირსიტყვიერებაში თავს იჩენდა წინაქალასობრივი, პირველყოფილ-თემური წყობილებისა და მისი საზოგადოების პრიმიტიული ცოდნა, გამოცდილება და მსოფლმხედველობა.

მხატვრული შემოქმედების განვითარების პროცესი ახასიათებს აგრეთვე ქართულ სინამდვილესაც. ეროვნული დამწერლობის წარმოშობამდე (IV—V საუკუნეები) ქართველი ხალხი თავის მრავალფეროვან პოეტურ-მითოლოგიურ საუნჯეს ფოლკლორის სახით ქმნიდა. დიდი ხნის მანძილზე, პირველყოფილ-თემური წყობილების დროიდან მოყოლებული, ქართველ ტომთა მხატვრული მიღწევები ზეპირი ისტორიული ტრადიციის გზით გადაეცემოდა ხალხს თაობიდან თაობაზე. ამ სახის ისტორიულ-ლიტერატურულ ჟანრთა შორის უპირველესი ადგილი ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში, რა თქმა უნდა, ამირანის მითის პრობლემას უკავშირდება.

ძველქართული ეპოსი ამირანზე, რომელიც იქმნებოდა ცალკეულ ციკლთა გადმოცემების შეკრების ნიადაგზე, როგორც ირკვევა, ქართველ ტომთა შო-

რის გავრცელებული იყო უკვე უძველესი ხანებიდან. მაგრამ ჩვენ დრომდე მოღწეული სახით, ეს შესანიშნავი ქმნილება ქართველი ხალხისა, მრავალფეროვან ძეგლს წარმოადგენს. ამიტომ ამ ძეგლით სარგებლობის დროს ძალზე მნიშვნელოვანი და რთული საქმეა მისგან სხვადასხვა ფენათა გამოყოფა, იმისი დადგენა, თუ რომელი პლასტია უძველესი, სხვა ფენათა შორის¹.

მართალია, უძველესი ხანის ქართულ საისტორიო მწერლობაში, რომელიც აირეკლა და აისახა XI ს-ის ორი დიდი ქართველი ისტორიკოსის ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებებში, თითქმის არა ჩანს კვალი ამირანის მითოლოგიისა. მაგრამ XIX ს-ის ქართული და რუსული (უპირატესად პერიოდოკაში დაცული მასალა) საისტორიო ლიტერატურა და ანჟამინდელი ქართული ფოლკლორისტიკა იმ თვალსაზრისზე დგას, რომ ეროვნული ემპათიანეები თავის საისტორიო თხზულებათა წერის დროს საგმირო ეპოსის სტილითა და ისტორიულ მოვლენათა დახასიათებისას უხვად სარგებლობდნენ ფოლკლორული წყაროებითა და პარალელებით. მაგალითისათვის ავიღოთ, „ქც.“-ის უძველეს ხაწილში დაცული მასალა, კერძოდ, გმირთა გარეგნული დახასიათება: „ესე მირვან იყო ტანითა სრული, შუენიერი, ძლიერი, მხნე და ქველი“ (27, 24), მეფე ადერკი „იყო კაცი ასაკით შუენიერი, ტანით დიდი და გოლიათი“ 33, 14—15). ფარსმან ქველი: „...კაცი კეთილი და უხვად მომნიჭებელი და შემნდობელი, ასაკითა შუენიერი, ტანითა დიდი და ძლიერი, მხნე მხედარი და შემმართებელი ბრძოლისა, უშიში ვითარცა უხორცო“ (51, 3—5). სპასპეტი ფარსმან ქველისა იყო: „გვრეთვე ქუელი და გოლიათი“ (51, 10). „ესე ამაზასპ იყო კაცი ძლიერი და დიდი გოლიათი, მსგავსი ფარსმან ქუელისა“ (55, 1). მოტანილი მაგალითები გმირთა დახასიათებისას ერთმანეთს ძალზე წააგავს, რაც ავტორის გარკვეულ შეხედულებაზე მიუთითებს.

ისტორიოგრაფია წერილობით წყაროთა და მატერიალური კულტურის ძეგლთა მონაცემების გარდა, თავის გამოკვლევებში სარგებლობს, აგრეთვე, ხალხის მხატვრული შემოქმედებითაც, როგორც ერთ-ერთი ძირითადი წყაროთი უძველესი ისტორიული მსოფლმხედველობის დასადგენად. მაგრამ ქართულ ისტორიულ წყაროებშიც არის საკმაოდ მდიდრად ასახული სათანადო მითოლოგიური წარმოდგენები ქართველი ხალხის უძველეს წარსულზე, მისი ყოფის, წეს-ჩვეულებების, ადათებისა და სხვათა თაობაზე. კერძოდ, ეტოლოგიური, სიმბოლური, პოლიტიკური და რელიგიური მითების შესახებ.

ჯერ კიდევ XIX ს-ის გამოჩენილი გერმანელი ისტორიკოსი გეორგ ნიზური ამტკიცებდა, რომ ძველ ხალხთა უძველესი ისტორია აგებულია მეტ-ნაკლებად საერო ნაწარმოებთა საფუძველზე. ცხადია, ეს აშკარა სიმართლეა. იგი იმასაც აღნიშნავს, რომ, როდესაც ხალხი მიაღწევს განვითარების უმაღლეს დონეს, მაშინ მის ცხოვრებაში იღვიძებს ეროვნული თვითცნობიერების სურვილი თავისი უძველესი წარსულის გაცნობის, მისი დასაწყისის ცოდნის შესახებ. ძველ რომაელ ისტორიკოსებს თავიანთ მათიანეებში შეჰქონდათ ისტორიული ტრადიცია; მათ სჯეროდათ, რომ ზეპირად გადმოცემული ამბავი უეჭვო სიმართლეა, ისტორიული სინამდვილეა. ამიტომ ისინი ზოგჯერ შეუცვლელად, ხოლო ზოგჯერ-კი შეგნებულად, ლიტერატურულად შემუშავებული სტილის მიხედვით, თავიანთ ანალებში შეჰქონდათ ეროვნული ტრადიციები. საერო ელექტრი — მითები, ლექსები, ლეგენდები — შეტანილნი არიან როგორც ისტორიის მამის პეროდოტეს „ისტორიაში“. ისე დიდი რომაელი ისტორიკოსის

ტიტე ლევიუსის საისტორიო ნაწარმოებებში. ეგვე მეთოდი სახეზეა დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების ქრონიკებშიც და სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის „ისტორიაშიც“. მითები და ლეგენდები უხვადაა წარმოდგენილი აგრეთვე ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაშიც“. წინასწარ, ან როგორც იტყვიან ამ შემთხვევაში, a-priori შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულია საერო ელემენტი. დამყარებული ერის ვადმოცემაზე, ტრადიციაზე. ასეთთა შორის, უწინარეს ყოვლისა, შევჩერდეთ თვით ქართლოსის პიროვნებაზე. ცნობილია, რომ „ქ.ც.“-ში მასზე საკმაოდ ბევრი გადმოცემაა დაცული. ლეონტი მროველის მიხედვით, „ქართლოსი“ სულიერი არსებობაა, ისტორიული პიროვნებაა. საკუთრივ ეთნიკური ტერმინი „ქართლი“ ქართლოსიდანაა მიღებული და არა პირუკუ. ფოლკლორისტიკაში ასეთ მითს, ლეგენდას, ეტიმოლოგიურ მითს უწოდებენ. მაშასადამე, ისეთ გადმოცემას, რომელიც ცდილობს რაიმე მიზეზის ახსნას, ან გეოგრაფიული პუნქტის (ადგილის) სახელწოდების წარმომავლობის გაჩენას ეთნარქს მიაწეროს. ქართულმა ისტორიოგრაფიამ იცის სახელი „ქართლი“ და მას წარმოდგენილი აქვს, რომ მისი დამაარსებელი იყო ქართლოსი. ლეგენდარული პიროვნება. ამგვარი ვზით იგი ქმნის „ქართლოსს“. ამ უკანასკნელმა კი არ უწოდა თავისი სახელი ქართლს, არამედ ისტორიულმა „ქართლმა“ გამოიწვია ეპონიმის დაბადება, მისი გაჩენა, მისი აღმშენებლის არსებობა. ეს იგივეა, რაც რომულის სახელწოდების მიხედვით. ქალაქ რომს დარქმეოდა მისი ეპონიმის სახელი, სინამდვილეში — კი ქალაქ რომის სახელის არსებობამ, ისტორიულად დაბადა რომული. რომელსაც მიეწერება თითქოს ამ „საუკუნო ქალაქის“ გაშენება: „ქ.ც.“-ის ქართლოსის, ისე როგორც ლათინთა რომულის სახელმა განაპირობა ქვეყნისა და ქალაქის სახელწოდებათა წარმოშობა. ცხადია, ქართლი რომ არ ყოფილიყო, არც ქართლოსი გაჩნდებოდა, რაკი ლეონტი მროველმა იცის, „ქართლის“ არსებობა, მან ისიც წარმოიდგინა, რომ მას მისი დამაარსებელიც ეყოლებოდა და იგია მისი სახელის მიმნიჭებელიო. სწორედ ხალხის ეს თვალსაზრისი აქვს დაცული და განვითარებული ლეონტი მროველს. ეს გარემოება იძლევა იმის საფუძველს, რომ დავადასტუროთ „ქ.ც.“-ის უძველესი ნაწილის შემდგენლის მიერ ფაქტის გადმოცემით სარგებლობისა, მაგრამ არა მარტო ქართლოსი აღვიძებოდა ქართველობის ცნობისმოყვარეობას, თავისებურად გამოეკვლია, ვის გაუშენებია ჩვენი ქვეყანა? ავიღოთ მაგალითისათვის. ქალაქი ბარდავი. ქართველმა ხალხმა ძველი დროიდან იცოდა არსებობა ქალაქ ბარდავისა. ქართველთა ფანტაზიამ ამ ქალაქს მისცა თავისი აღმშენებლის სახელი, კერძოდ, ბარდოსისა, რომელიც ქ.ც.“-ის მიხედვით იყო სომეხთა და ქართველთა ეთნარქის ერთ-ერთი შვილი, ქართლოსის უმცროსი ძმა. ქალაქი მოვაკანი თხოულობდა მისი წარმოშობის ახსნას, თავისი დასაწყისის გაჩენის მიზეზს. ქართულმა ტრადიციამ ისარგებლა ამ გადმოცემით და ქართლოსის მეორე ძმას მიაწერა ქალაქ მოვაკანის წარმოშობა. ეს ორი ქალაქი ისტორიულად რომ არ ყოფილიყო აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში, არც ბარდოსისა და მოვაკანის მოგონება დაჭირდებოდა ხალხს. მართალია, ეს იყო ძალზე მარტივი, პრიმიტიული ახსნა, მაგრამ, ამასთან, ქართველი ხალხის ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილებაც. ესაა ფრიად ადვილი, უბრალო ახსნის ერთ-ერთი ხერხი, რომ ამშენებელმა თავისი საკუთარი სახელი აშენებულ ქალაქს უწოდა; ქართლოსის ძმამ ჰეროსმა, ააშენა ჰერეთი, ეგროსმა — ეგრისი, ლეკოსმა თავისი სახელი უწოდა ლეკეთს. ამრიგად, ქართველმა ხალხმა გააპიროვნა ქალაქთა

აღმშენებელნი, მისმა წარმოდგენამ დაბადა ლეოსი, ეგროსი, ჰეროსი და სხვა². ცხადია, ეს გარემოება აიხსნება იმით, რომ არსებული ქალაქები თხოულობდნენ ისტორიკოსის თვალში თავიანთ დამაარსებლებს, რითიმე შესანიშნავს. ამგვარმა თვალსაზრისმა უთუოდ გავლენა იქონია მათიანის შემდგენელზე და მან შეიტანა ხალხური ახსნა ქალაქების დარსებისა „ქ. ც.“-ში. აქედან გამომდინარეობს ერთ-ერთი დასკვნა, რომ ტოპონიმიკურ სახელწოდებათა წარმოშობა ხალხის ლეგენდებს უკავშირდება. მაგრამ მნიშვნელოვანი აქ მაინც ის გარემოება, რომ თქმულებას თარგამოსზე, რომელიც იყო პაოსისა და ქართლოსის მამა, მართალია, მოვსეს ხორენაცისთან და ლეონტი მროველთან საქაოდ დიდი ადგილი უჭირავს, და თითქოს მითისა და ლეგენდის ბურუსში იკარგება. ისტორიულად მას (ამ პიროვნებას) ეთნიკური პროფილი აქვს. საქმე ისაა, რომ „თორგომი“ („სახლი თორგომისა“, „ქვეყანა თორგომისა“) რა ფორმითაც იგი დამოწმებულია სომხურ საისტორიო ლიტერატურაში (აგათანგელოსი, ფავსტოს ბუზანდი, მოვსეს ხორენაცი) თავის სათავეს იღებს სომხური ბიბლიიდან, რომელიც ითარგმნა ბერძნული სეპტუანგიტადან, ხოლო ეს უკანასკნელი კი ებრაული დაბადებიდან. მის გენეალოგიურ სიაში კი (X თ.) ხალხთა სახელწოდებები (ეთნიკური ელემენტები) ნაწარმოებნი არიან ადამიანთა საკუთარ სახელწოდებათა ფორმებისაგან. მაშასადამე, თორგომი ბიბლიაში სახეშეცვლილი ადამიანის პიროვნების სახით, ისტორიული, ეთნიკური კოლექტივია, პოლიტიკური გაერთიანებაა. მაგრამ მის ისტორიას ჩვენ თვალი შეიძლება გავადევნოთ შედარებით ადრინდელი ტექსტებიდანაც, სახელდობრ, ასურული და უფრო ადრინდელი ხეთური (ლურსმული) დამწერლობის წყაროებიდან, „თილგარიმმუსა“ და „თარგამას“ სახელწოდებათა მეოხებით. ამრიგად, „ქ. ც.“-ისა და სომხური ტრადიციის ლეგენდარული „თორგომი“, „თარგამოსი“ ისტორიული ერთობაა, ძველდამოსავლური (XIV—IX ს-ის) პოლიტიკური წარმონაქმნია, მაგრამ საუკუნეების მანძილზე რომ ტრადიციად ქცეულა, ლეგენდად გადაქცეულა, ტრანსფორმაცია განუცდია. საქართველოში ქრისტიანობის მიღების შემდეგ (368 წ.) ისტორიკოსები ცდილობდნენ თავიანთი გვარტომობა, წარმომავლობა „დაბადებისათვის“ დაეკავშირებინათ. რათა უფრო მეტად დაესაბუთებინათ თავიანთი ისტორიულობა. თუ მოვსეს ხორენაცით სომხობა წარმოშობილია თარსით, ლეონტი მროველს ქართველობა გამოჰყავს თარსით (იგივე თირასია). მ. ხორენაცი წერს: „იაფეტმა შვა გომერი. გომერმა შვა თირასი. თირასმა შვა თორგომი. თორგომმა შვა პაიკი“. ლეონტი: „ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი. ძისწული იაფეთისი, ძისა ნოესი“ (3, 7).

მას შემდეგ, რაც გავრკვეა, რომ თარგამოსის სახელწოდების ქვეშ ისტორიული კოლექტივი იგულისხმება, ცხადია, ლეონტი მროველისათვის სრულიად (აბსოლუტურად) უცნობი, თუმცა მის თხზულებაში ლეგენდად ქცეული პიროვნება აღმოჩნდა. ახლა იბადება კითხვა, საიდან გაჩნდნენ ქართლოსის შვილები? „მეფეთა ცხოვრების“ ამ ნაწილსაც ხალხის ტრადიციის ნაკვალევი ემჩნევა. „ქ. ც.“-ის ეს ნაწილი პირობითად შეიძლება ორად გაეყოთ: 1) ქართლოსისა და მისი ძმების გმირულ პერიოდად, რომელთაც გააშენეს უძველესი ხანის ქალაქები და ქვეყნები (ეგრისი) და რომელთაც მიაკუთვნეს თავიანთი სახელები (ქართლი, ეგრისი) და 2) მცხეთოსისა და მისი ძმების გმირულ პე-

² ა. ხახანაშვილი. კვალი სახალხო პოეზიისა ქართლის ცხოვრებაში. „ივერია“, 1888, № 212, გვ. 1.

როდესაც ისტორიული ტრადიცია გრძელდება და შედარებით ძველ ქალაქებს ახალი ქალაქები (ვაჭრობისა და ხელოსნობის ცენტრები) ემატებათ, მცხეთა. უფლისციხე, ოძრხე და სხვანი. მაგრამ ვიდრე ამ კითხვაზე პასუხს გავცემდეთ, უნდა აღვნიშნოთ თხუთმეულობაში მკვეთრად გამოხატული ერთი ტენდენცია. წყაროს მიხედვით, ქართლოსს მრავალ ძმათა შორის ჰყავდა ერთი ძმაც, სახელად ეგროსი, ქალაქ ეგროსის დამაარსებელი. მიუხედავად იმისა, რომ „ქ.ც.“-ზე ფაქტობრივად აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიაა, ლეონტი მროველი არას შეატხვევია არ ივიწყებს ეგროსს, მეგრელთა ეთნარქს და ქართლოსის ღვიძლ ძაად ჰყავს დასაბუთი. ამასთან, ქართლოსის ძმებად იგულისხმებიან აგრეთვე ლეკოსი, ლეკთა ეთნარქი და სხვანი. ეს გარემოება შეუძლებელია მარტოოდენ ავტორის ნებისმიერი ფანტაზიის ნაყოფად მივიჩნიოთ. აქ, უეჭველია, პოლიტიკური, ფარსევრი მომენტი და საქართველოს გაერთიანების ხანის ტენდენციაც იგულისხმება. ლეონტი მროველი XI ს-ის ისტორიკოსია და მის მიერ მოტანილ დეტალებში ყურადღებაა გამახვილებული ქართველ ტომთა ერთიანობის სიდიდის შესახებ და არა მარტო ქართველ ტომთა ერთიანობისა, არამედ მრავალ კავკასიურ ხალხთა წარმომავლობითი ერთიანობაც აშკარადაა გამოხატული. შემთხვევითი არაა, ცხადია, ფარნავაზ მეფისადმი მიმართული საპეგრელოს მთავრის ქუჯის სიტყვებიც, მოტანილი ლეონტი მროველის მიერ: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა. და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“ („ქ.ც.“. 22, 22—23). ამ სიტყვებში ფარნავაზის წინაშე ერთობა ქუჯის მორჩილებაზე კი არაა მინიშნება, არამედ წაჰყვან პოლიტიკურ მომენტს ესმება ხაზი, აღმოსავლეთ საქართველოს ანუ ლიხთ ასერის პოლიტიკურ მესაკუთრეთა გაერთიანების იდეას, მათ ტენდენციას ერთიანო, ძლიერი საქართველოს იდეაზე. ამიტომ საკვირველიც არ უნდა იყოს ლეონტი მროველის ცნობა ქართლოსისა და მისი შვილშვილშვილების ზრუნვაზე ქალაქ-ქვეყნების გაშენების შესახებ: მცხეთისა, უფლისციხისა, გარდაბანისა, ხუნანისა და გაჩიანისა. აქ ხალხის დანტაზია კვლავინდებურად მიმართავს ლეონტი მროველის დროის ისტორიულ-გეოგრაფიულ სიტუაციას. მართალია, მცხეთა XI ს-ში უკვე აღარ წარმოადგენდა საქართველოს დედაქალაქს. მაგრამ ქართული ისტორიოგრაფიის ინტერესთა სფეროში მოქცევა მისი გაჩენის დრო და პირობები შეადგენდა ავტორის მიზანს. რაკი „ქ.ც.“-ის უძველესი ნაწილის ავტორს სათანადო საისტორიო მასალა მცხეთის თაობაზე არ გააჩნდა. მან ნაცად ხერხს მიმართა და ერის სეპირსიტყვიერებაში ლეგენდატრადიციის მონაცემების მეშვეობით მცხეთის წარმოშობა მცხეთოსს დაუკავშირა. ისტორიულად კი, როგორც ამჟამად მიღებული ითვლება, ტერმინი „მცხეთა“ ეტიმოლოგიურად „მესხთა“ ტომის სახელწოდებიდან მომდინარეობს. ფაქტობრივად, რომ ისტორიული მესხები უძველეს ხანებში ძველადმო-სავლურ ქვეყანათა არსებობის დროს. შედარებით სამხრეთით იყვნენ გაქრილნი და მხოლოდ ძველი წელთაღრიცხვის I-ლი ათასწლეულიდან თანდათან ჩრდილოეთის მიმართულებით იძვრიან. ამ მოძრაობის დროს მუშქ-მესხები აღწევენ თანამედროვე მცხეთის ტერიტორიამდეც და აქ აჩაღებენ და აღადგენენ თავიანთ ცივილიზაციას. ამის ერთ-ერთი გამოვლენაა მცირე-აზიური რელიგიური კულტის, კერძოდ, ღვთაება არმაზის კერპის თაყვანისცემა და მისი ქანდაკების დადგმა. ლეონტი მროველმა კი ეს ისტორიული ამბავი არმაზის კულტის იბერიის სახელმწიფოს პირველი დამაარსებლის ფარ-

ნავაზის სპარსულ სახელს — არმაზს დაუკავშირა, რითაც ისტორიული გადმოცემა თავისებურად დაიცვა და განავითარა. ლეონტი მროველი არც ქართლოსის მეტლეს ივიწყებს: მრთალია, მან ამ „ქალს“ „ძველ ლეგენდებში“ საკუთარი სახელი ვერ უპოვნა, მაგრამ სოციალური თვალსაზრისით ფრიად ნიშანდობლივი ტერმინით შეამკო ქალაქის აღმოცენება, „მას — დედაცხე“. „დედაქალაქი“ უწოდა. აქ, ამ ლეგენდის გამართვაში ქართველ ისტორიკოსს შესაძლებელია უძველესი ისტორიული პერსპექტივაც ჰქონდა მხედველობაში. კერძოდ, ბერძენთა დედაქალაქის მაგალითი: ათენს ათენა-პალადას საკუთარი სახელწოდება. ცხადია, ამგვარი გზით უნდა აიხსნას ლეონტი მროველთან სხვა ქალაქთა და ქვეყანათა აღმოცენებაც, კახეთ-კუხეთის არსებობამ დაბადა მის წარმოდგენაში კახოსისა და კუხოსის „ისტორიულობა“. გარდაბანმა და გაჩიანმა კი „გარდაბოსისა“ და „გაჩიოსის“ ეთნარქობა. გარდაბანი, როგორც „ქ.ც.“-დან ჩანს. მდებარეობდა „ჭაპალას ქვეით ნახიდურსა და ტაფნაგეთს ქვევით ვიდრე მტკვრამდე...“ („ქ.ც.“ 8. სქოლონ 3). ამ მხარესაც თავისი დამაარსებელი ესაჭიროებოდა, რაც ხალხმა გარდაბოსში გააპიროვნა.

აქედან, როგორც ვხედავთ, ქართლოსი და მისი ძმები, მცხეთოსი და მისი ძმები წარმოადგენენ ხალხის ფანტაზიის ნაყოფს, ხალხის ნებასურვილით შექმნილ ეთნარქ-ეპონიმებს. ეს გმირები, ხალხის მიერ შექმნილნი, წარმოშობენ უძველეს ეროვნულ გენეალოგიას ქართველ ტომთა მმართველობისას, თუმცა, რა თქმა უნდა, ლეგენდარულს. აქ შედგენდება ქართველ გონება და დაკვირვების უნარი, მისი მდიდარი მეხსიერება და არა არაკლებად აღებული მოთხრობა შეთხზული უცხო ხალხის მიერ, კერძოდ, სომეხთა მიერ, როგორც ამას ამტკიცებდა XIX ს-ის დასასრულისათვის პროფ. ქ. პატკანოვი, რომელსაც გაბოროტებით სძაგდა ქართველი ხალხი. XI საუკუნეში საქართველოში იბადება სურვილი ქართულ ქალაქთა აღმოცენების მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენისა, მიზეზი მისი აშენება-დაარსებისა. ხალხი და მემკვიდრე ეძიებენ გამოსავალს, იკვლევენ მიზეზებსა და პირობებს ქალაქთა წარმოშობის თეორიის შესაქმნელად. ცხადია, ესაა დიდი პროგრესი, ისტორიული მეცნიერების განუზომელი განვითარების შედეგი. ამასთან, აქაა არეკლილი ხალხის ბუნდოვანი სსოვნა ქართლის, როგორც საქართველოს უძველესი მიწა-წყლის, გამაერთიანებლისა და წარმმართველი ძალის შესახებ. მისი მესვეურისა და ქართველ ტომთა ეთნოპოლიტიზაციისა. უდავოა, რომ ლეონტი მროველის სახით, ქართულ ისტორიოგრაფიას ჰყავდა გამოჩენილი მკვლევარი, ნიჭიერი „ბელეტრისტ-პროზაიკოსი“. რომელსაც ქართველი ხალხის გენეზისის პრობლემები იზიდავდა და თავისებურადაც სწევდებოდა XI ს-ის მეორე ნახევარში.

ლეონტი მროველს გამოყენებული აქვს სიმბოლური მითოლოგიის პრობლემებიც. მის თხზულებაში სწერია: „აფრიდონმა... შეკრა ჯაჭვითა ბევრადღი, გუელთა უფალი. და დააბა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთა შეუვალიო“ (13, 1—2). ეს ამონაწერი მითიური ამბავია, რომელიც ასახავს იმ ბრძოლებს, რაც გამოუვლია ჩვენს ხალხს ბუნებასთან, მხეცებთან და ქვეწარმავლებთან. საფიქრებელია, რომ „ქ.ც.“-ის ავტორის მიერ მოტანილი ამბავი, მას აღებული აქვს დიდი ირანელი პოეტის ფირდოუსის „შაჰნამედან“. ჩვენ აქ არ შევუდგებით იმის მტკიცებას, თუ რას წარმოადგენს „შაჰნამე“. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ფირდოუსის პოემას დიდი სამსახური უნდა გაეწია ჩვენი ავტო-

რის თხზულებისათვის, რომელიც საერთოდ ძალზე დიდ სიყვარულს იჩენს ლეგენდარულ-მითოლოგიური და ზღაპრულ-ეპიკური ხასიათის მასალებისადმი. გარდა ზემოთ მოტანილი ამბავისა, „ქ.ც.“-ში ოთხი სხვა შემთხვევაა დადასტურებული, „შაჰნამეს“ გავლენას რომ განიცდის. „კუალად განძლიერდეს სპარსნი — აღნიშნავს ლეონტი, — და განდიდნა მეფე სპარსთა, რომელსა ერქუა ქეკაპოს“ (14, 4—5). მან გამოგზავნა თარგამოსიანების წინააღმდეგ თავისი შვილი „ფარაბოროტი სპითა დიდითა“, რომელიც ქართველებმა და სომხებმა შემუსრეს. ამის შემდეგ მან გამოგზავნა დისწული მისი, ძე შიოშ ბედნიერის, ქაიხოსრო, რომელმაც სძლია სომეხ-ქართველთა ჯარებს (15, 1—6). აქაც „შაჰნამეს“ გმირებთან გვაქვს საქმე. „აღმოვიდა ძე სპარსთა მეფისა, ვაშტაშაზისი, სახელით სპანდიატ-რვალი, გოლიათი იგი და სახელოვანი“ (16, 10—11). მაგრამ იგი იძულებული შეიქმნა დაეტოვებინა ქართლი და სომხეთი, რადგან სპასეთს ამ დროს თავს დაესხნენ თურქნი (16, 15). აქ ვაშტაბისი უდრის „შაჰნამეს“ გოსტაშაზს, ირანის ხელმწიფეს, ხოლო სპანდიატ-რვალი — მის შვილს ისფანდიანისს. „შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა მეფე იქმნა სპარსეთს ძე სპანდიატისი, რომელ არს სახელით ბარამ. რომელი იცნობების არდაშირობით“ (16, 17—18). ამ უკანასკნელმა ქართლიც დაიპყრო (16, 20).

ლეონტი მროველს არა თუ მარტოოდენ საკუთარი სახელები ამოუკრებია „შაჰნამე“-დან. არამედ ზოგიერთი ეპიზოდიც კი ამოუღია. ასეთია, მაგალითად, მისი ცნობები სპარსთა და თურქთა ბრძოლის შესახებ, რომელშიც თურქებს ქართველებიც ეხმარებიან. „ქ.ც.“-ის თურქნი „შაჰნამეს“ თურანელნია, რომელთაც, ფირდოუსის სიტყვით, კავკასიელნი ეხმარებიან. ჯერ კიდევ მ. ჯანაშვილმა აღნიშნა 1899 წელს, რომ ჩვენს ძველ მატიანეში შაჰნამესეული მასალებია შეტანილი. მან არა მარტო სახელები, არამედ პარალელებიც კი მოიტანა ორივე ნაწარმოებიდან³. მაგრამ, მ. ჯანაშვილმა იმეამად არ იცოდა, რომ ეს ნაწილი ჩვენი მატიანისა ეკუთვნის XI ს-ის მეორე ნახევრის ავტორს ლეონტი მროველს. მ. ჯანაშვილი „მეფეთა ცხოვრებას“ თვლიდა გაცილებით უფრო ადრინდელი დროის ნაწარმოებად (VIII ს. ძეგლად). ამით აიხსნება, მისი აზრით, რომ ეს ადგილები შეტანილია ჩვენს მატიანეში ფირდოუსის პოემისაგან დამოუკიდებლად. „ქ.ც.“-ის ავტორს უსარგებლია ძველ წინა აზიასი გავრცელებული მოაზრებული გარდმოცემებით, რომელსაც შემდეგში თავი მოუყარა ფირდოუსიმ „შაჰნამე“-შიო. მ. ჯანაშვილი ამ შემთხვევაში ლიტერატურაზე მითითების გარეშე იზიარებდა პროფ. ა. ხახანაშვილის მოსაზრებას „ქ.ც.“-ბისა და ფირდოუსის „შაჰნამეს“ ლიტერატურული ურთიერთობის შესახებ⁴. ა. ხახანაშვილი აკრიტიკებდა რა პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის ქ. პატკანოვის თვალსაზრისს „ძველი ქართული ქრონიკონის შესახებ“⁵, გამოთქვამდა ვარაუდს იმის თაობაზე, რომ ბევრისათვის „ამბავი არ არის პირდაპირ შაჰნამედან ამოღებული. როგორც ჰგონია პროფ. ქ. პატკანოვს, არამედ გავლილი აქვს გზა ერის მეხსიერებაში და შემდეგ არის მხოლოდ ჩაწერილი მატიანეში. შეიძლება ბევრისათვის ამბავი ერთნაირად იყო გავრცე-

³ მ. ჯანაშვილი, ერან-თურანის ტალა, „ივერია“, 1899, № 98, 99, 100, 101, 102, 103.

⁴ ა. ხახანაშვილი, კვალი საერო პოეზიისა ქართლის ცხოვრებაში. „ივერია“, 1888, № 212, გვ. 1.

⁵ Журнал Министерства внутренних дел., 1883, № 12, გვ. 199—274.

ლებული საქართველოსა და სპარსეთში. ერთნაირი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ორ მეზობელ ერთათვის როგორც პრომეთეოსის ამბავი წინადასაბერძნეთში ტრიალებდა და შემდეგ, როცა გაიცნეს ლეგენდა ჩვენის ამირანისა, თვით ბერძნებმა ჩვენს გმირს დაუახლოვეს პრომეთეოსი და იმისი სასჯელის ქვეყნადაც კავკასია დასახეს. შეიძლება აგრეთვე ბევრასპი დაუახლოვდა ჩვენს ამირანს... ბევრასპი ამირანია“ (№ 218, გვ. 1), ამრიგად, XIX ს-ის დასასრულის ქართულ ისტორიოგრაფიაში „ქ.ც.“-ისა და „შაჰნამეს“ ლიტერატურულ ურთიერთობაში აღგილი ჰქონდა არა სპარსული ეპოსის ფაქტის გავლენის აღიარებას, არამედ მოარული სიუჟეტის გამოყენების ამბავს ორივე წყაროსათვის.

„ქ.ც.“-ის ტექსტში თავს იჩენს აგრეთვე პოლიტიკური მითოლოგიის საკითხებიც. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ქართლოსიანთა და ჰაოსიანთა ბრძოლის მოტივები ნებროთ გმირთან, მათი განთავისუფლება უცხო და მრისხანე მბრძანებლისაგან, ნებროთის მოკვლის ამბავი ჰაოსის მიერ. ჩვენი აზრით, ეს მდიდარი ხელოვნებით ინსცენირებული შერკინება ფაბულის თვალსაზრისით ლეონტი მროველს არსებითად აღებული აქვს მოვსეს ხორენაცის თხზულებიდან „სომხეთის ისტორია“, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ სომეხ ისტორიკოსს თავის ნაშრომში ნებროთთან ერთად ბელიც ჰყავს მოხსენიებული, თუმცა სომეხი ისტორიკოსი განმარტავს: „ნევროდი, ე. ი. ბელი“⁶. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ თხზულებათა მსგავსებაზე ყურადღება გაამახვილა აკად. კ. კეკელიძემ⁷. მან დაბეჭდვით დაამტკიცა ლეონტის წყაროს სომხური წარმომავლობა.

კ. კეკელიძის მიერ მოტანილი მასალებიდან აშკარად ჩანს, რომ ლეონტი მროველს ნამდვილად უსარგებლია მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ სათანადო ადგილებით, ზოგან მას შეუმოკლებია გადმოცემა, ზოგან კი პირიქით. განუვრცია სომეხი ავტორის მიერ მოტანილი თქმულება; მაგრამ როგორც არ უნდა იყოს ახსნილი, ეს დამთხვევები, მთავარი მაინც ისაა, რომ საზოგადო სურათი ორივე თხზულებისა ერთნაირია. ამ გამარჯვების შემდეგაც, გადმოგვცემს ლეონტი მროველი, თარგამოსიანებს „შიში აქუნდათ ნებროთიანთა, და ჰგონებდეს იგინი ნებროთიანთაგან ძებნასა სისხლისა ნებროთისა“ (10,9—10). „ქ.ც.“-ის უძველესი ნაწილის ავტორის ეს სიტყვები გარკვეულ დამოკიდებულებაშია მოვსეს ხორენაცის თხზულების იმ სიტყვებთან, რომელნიც მოგვითხრობენ, რომ ბელის ჩამომავალნი ღიღი ხნის მანძილზე უბრძოდნენ შურისძიებაზე და ეძებდნენ შესაფერის მომენტს თარგამოსიანების ირთობის ამოუღებელისათვის, რომელიც წარმოიშვა გმირ ჰაიკის შთამომავლობისაგან. მაგრამ თარგამოსიანთა ბრძოლის აღწერისას სახეთა პარალელიზმი და ეპიკური რიტმი უფრო მეტი თვალსაჩინოებით არის მოცემული ლეონტი მროველთან ვიდრე სომეხ ისტორიკოსთან. ამასთან, ბრძოლის ასეთ კოსმოსურ სავსელობაში ვახვევა ამირანის ეპოსიდანაც გამომდინარეობს და თავისებურად იმეორებს იმ სურათს, რომელიც ყამარის მოტაცების ეპიზოდს უკავშირდება. თარგამოსიანთა და ნებროთიანთა მძაფრი ბრძოლის გადმოსაცემად ლეონტი მროველმა ბუნების მოვლენებიც გამოიყენა (მ. ჩიქოვანი⁸).

⁶ История Армении Моисея Хоренского, полный перевод Н. О. Мочина, М., 1893, § 5, гл. 9. შდრ. მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ა. აბდლაძემ, თბ., 1984, 5, გვ. 63.

⁷ კ. კეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, ტფილისის უნივერსიტეტის „მოამბე“, ტ. III, ტფ., 1923, გვ. 36—37.

⁸ მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი.

3. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1992, № 3.

ახლა, თუ გადავავლებთ თვალს საკითხის გარშემო არსებულ ერთადერთ-კომენტარს (სხვა კომენტარები ჩვენთვის უცნობია), კერძოდ, პროფ. ა. ხახანაშვილის თვალსაზრისს, დავინახავთ, რომ „ქ.ც.-ის ავტორის ცნობები თარგამოსიანებზე, მეტადრე კი ჰაოსზე, ძალზე ტენდენციურად გამოიყურება, თუმცა საფუძველი ამგვარი ტენდენციისა იმუამად მართლაც არსებობდა. ა. ხახანაშვილი წერს: „ერს ბუნდოვნად ახსოვს ბრძოლა ნებროთ გმირთან, განთავისუფლება უცხო მბრძანებლისაგან, მოკვლა იმისი „ლალატი“ ჰაოსის მიერ... სომეხთა ძაძათ-მთავარი ამ ბრძოლაში უკან არის დაყენებული. ჰაოსი ყოველთვის „ზურგით“ სდგას, პირდაპირ მტერზე არ მიდის; ეს ნიშანია იმისა, რომ ჰაოსი უცხო კაცის ხელით არის შემდეგ ჩართული ქართლოსის ამბავში“ (12, გვ. 1). ცხადია, ა. ხახანაშვილის შეხედულება სიმართლეს არ შეესაბამება. „ქ.ც.“-ის ცნობები ჰაოსისა და მისი პრიორიტეტის შესახებ ტექსტუალურია, საჭიროა მხოლოდ მისი კრიტიკული შესწავლა და არა ზოგადი მსჯელობა და იმისი კვლევა-ძიება ჰაოსი ზურგით იდგა თარგამოსიანთა მტრის მიმართ, თუ პირდაპირ, ფრონტით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საერთოდ ლეგენდა თარგამოსზე შეიქმნა, ალბათ, წინა აზიაში ბიბლიის სომხური და ქართული ვარიანტების თარგმნის დროს, ე. ი. დაახლოებით IV—V საუკუნეებში. შესაძლებელია აგრეთვე ლეონტის ზოგიერთი რამ უსესხნია კიდევ სომხური ეპოსისაგან, რომელიც ჩაწერილი იყო V ს.-ის სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის მიერ, მაგრამ ქართველი ისტორიკოსის მასალებში თარგამოსზე და საერთოდ თარგამოსიანებზე ბევრი ისეთი მასალაც მოიპოვება, რომელიც არაა ჩაწერილი „სომხურ ეპოსში“. ამასთან, უნდა აღვნიშნოს ის გარემოებაც, რომ ქართულ სინამდვილეში არსებობს გვარი თარგამ-აძე, ე. ი. თარგამის-ძე, შვილი. „ქ.ც.“-ის თარგამოსში ძირი თარგამ-ია, ოს-ი კი ბერძნული სუფიქსია. მაშასადამე, „ქ.ც.“-ის თარგამ-ი კარგად ეხამება ქართულ თარგამ-აძეს, სომხურშიც დადასტურებულია გვარი თორღიმ-იანი.

„ქ.ც.“-ში ასახულია ქართველთა ბრძოლა ხაზარებთან, სპარსელებთან, ბერძნებთან და სხვა მრავალ ხალხთა წინააღმდეგ. ამ ბრძოლათა შუალედებს მემამულიანე აღნიშნავს შემდეგნაირად: „და გამოხდეს ამას შინა ჟამნი მრავალნი“ (15, 23). ქართველობას ახსოვს აგრეთვე ებრაელთა მოსვლა ქართლში და თავისებურად ხსენის „ქუეყანა ხარკითა“ (16,1). „მაშინ ნაბუქოდონოსორ მეფემან ქარმოსტყუენა იერუსალემი, და მუნით ოტებულნი ურიანი მოვიდეს ქართლს. და მოითხოვეს მცხეთელთა მამასახლისისაგან ქუეყანა ხარკითა. მისცა და დასხნა არაგუსა ზედა, წყაროსა, რომელს ჰქვიან ზანავი. და რომელი ქუეყანა აქუნდა მათ ხარკითა, აწ ჰქვიან ხერკ, ხარკისა მისთვის“ (15—16, 1, 3). ლეონტი მროველი ლაპარაკობს აგრეთვე ალექსანდრე მაკედონელის მოსვლაზე ქართლში, აქ მისი ერისთავის აზონის განდევნას და სხვა.

თუ გადავხედავთ ქართველთა შინაგან ცხოვრებას, ლეონტი მროველს დაუმოწმებია დრო მამასახლისობისა, წარსული ცხოვრების ის ხანა, როდესაც ქართველი ტომები თემობრივად სახლობდნენ, ჰყავდათ თავისი მამასახლისი, რომელიც ავტორის თქმით, იყო მსაჯულიცა და მზრუნველიც. მედიატორიცა და მხედართმთავარიც. მაგრამ მამასახლისობა მხოლოდ მცხეთის ხვედრს კი არ შეადგენდა. არამედ ქართლის ქვეყანა მრავალი სამამასახლისოებისაგან შედგებოდა. სწორედ მისი ჩამომავალი იყო მეფე ფარნავაზი, რომელიც აერთიანებს ყველა ამ თემს და ერთიანი სახელმწიფოს მესვეური ხდება. ლეონტი მროველის ლეგენდები ფარნავაზზე ჩვენ მოგვაგონებს მსოფლიო ისტორიის ორ

მომენტი. პირველი მომენტი გვაგონებს ბერძნული მითოლოგიის იმ საწყისს ეტაპს, რომელიც ლეგენდარულ თეზეოსს მიეწერება ბერძენ ტომთა გაერთიანება ათენის რესპუბლიკაში და ამის ნიადაგზე ცნობილი სინოიკისმის განვითარება. სინოიკისმი ხომ დამოუკიდებელ ბერძენ ტომთა გაერთიანებაა ათენ-ათიკის გარშემო. ფარნავაზიც ამგვარადვე იქცევა. იგი ასევე აერთიანებს ცალკეულ ქართულ თემებს მცხეთა-ქართლის გარშემო. მეორე მაგალითი ლიტერატურულ ურთიერთობათა წრეს განეკუთვნება: „შაჰნამედან“ ცნობილია მეფე საჰაკი, ბოროტი პიროვნება, კაცთმოძულე ადამიანი, ხალხთა მხოცველი. მან, საჰაკმა, მოკლა თავისი მამა და ამგვარად გამეფდა თურანში (შუა აზია), შემდეგ მოკლა სპარსელთა მეფე ჯიმშედი, საჰაკმა იმეფა 100 წელი და მრავალი სიბოროტე ჩაიდინა. მისი სახელით შესვრილ ხელს გადაურჩა მხოლოდ ფრიდონი, მეფე ჯიმშედის შვილიშვილი; დედამისმა საჰაკის შიშით გადამალა იგი იალბუზის ტყის მეუღაბნოესთან. 16 წლისა რომ შეიქნა, ჯიმშედი მთიდან ჩამოვიდა, დედისაგან შეიტყო თავგადასავალი თავისი წინაპრებისა და სისხლის ასაღებად გასწია. ფრიდონი შურს იძიებს საჰაკზე და მას დემავენდის მთის ღრმა და საზარელ მღვიმეში მოათავსებს. დაახლოებით ამგვარად იქცევა ჭაბუკი ფარნავაზიც. მისი დედის ასპანელი სპარსელის ჩაგოხებით ფარნავაზი ირანში იმალება. აზონი კი ქართველობას ძალზე ავიწროებს, ებრძვის მათ. დავაჟაკების შემდეგ ფარნავაზი აზონს, ბერძენთა ერისთავს, ჰკლავს, აერთიანებს ქართლს და მისი პირველი მეფე ხდება. ფარნავაზმა ქართლის სახელმწიფო მოაწყო: „მიმსგავსებულად სამეფოსა სპარსთასა“ (25,4).

იბადება კითხვა — ჩვენ მიერ ძალზე მოკლედ აღწერილი ორი მაგალითი ზომ არ შეიძლება დადებოდეს საფუძვლად ლეონტი მროველისეულ ფარნავაზის ლეგენდის შემუშავებას? ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამგვარი მოსაზრების გამოთქმა შესაძლებელია, უკეთეს ამ საკითხზე მომავალში მოტანილი იქნება დამატებითი არგუმენტაცია — მასალა. „შაჰნამე“ რომ გამოყენებული აქვს ლეონტი მროველს. ეს ყოველგვარ ეჭვგარეშეა და მას არავინ უარყოფს. ბერძნულ წყაროსაც კარგად იცნობს და იყენებს ჩვენი ავტორი, თუმცა საბოლოო დასკვნა ახლო მომავლისათვის გადაგვიდვია.

ისტორიზებულ თქმულებას გამოხატავს, ჩვენი აზრით, ფარნავაზის სიზმარი და მის მიერ ნადირობის ღროს განძის პოვნა. „მაშინ იხილა ფარნავაზ სიზმარი. რეცა იყო იგი სახლსა შინა უკაცურსა, და ეგულვებოდა განსვლა და იერ განვიდა. მაშინ შემოვიდა სარკუმელსა მისსა შუქი მზისა და მოერტყა წელთა მისთა, და განიზიდა და განიყვანა სარკუმელს მას. და ვითარ განვიდა ველად იხილა მზე ქუე-მდაბლად, მიჰყო ხელი მისი, მოჰხოცა ცუარი პირსა მზისასა და იცხო პირსა მისსა. განიღვიძა ფარნავაზ და განუკვირდა... „სიზმარნი იგი“ (21, 12—17). მზის პირისბანის ხსენება მ. ჩიქოვანს „იმ ზეპირ ფანტასტიკურ მოთხრობებს აგონებს, სადაც მზის პირისნაბანი ანუ ნამი უკვდავების წამალს წარმოადგენს და მიჯნური გმირი მისი საშუალებით სატრფოს აცოცხლებს“ (გვ. 16—17). ასევე, მ. ჩიქოვანს ფარნავაზის დადევნება ირემზე აგონებს ამირანისა და მისი ძმების ირემზე დადევნებას.

ლეონტი მროველის მიერ ფიქსირებულია საკმაოდ მოარული ლეგენდა განძის პოვნის შესახებ. რომლის სიუჟეტი მსოფლიო ფოლკლორშია გავრცელებული.

ქართველი ხალხის შინაგან ცხოვრებას ასახავს ლეონტი მროველის ცნობები შესახებ, რომ ქართველობამ სახელმწიფოს გაჩენამდე არ იცოდა ქვეთიკიოი შმგებლობა⁸. ხეობათის ნათესავმა არდამმა „მოზღუდა მცხეთა ქალაქი ქვეთიკირიდა. და აქამომდე არა იყო ქართლსა შინა საქმე ქვეთიკირისა. და ამის გამო დაისწავლეს ქვეთიკირი“ (13, 10—11). აქ ჩვენ ერთგვარი დასკვნის სახით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლეონტი მროველი თავის „ისტორიაში“ გმირული ეპოსის სტილით მოგვითხრობს ქართველ მეფე-დიდებულთა ისტორიულ თავგადასავალს. ბრძოლის მროველისეული აღწერის მანერა სავსეა ისეთი მსატერული შედარება-მეტაფორებით, რომლებშიც ყოველთვის მონაწილეობენ ბუნების ძალები, ხოლო ბუნებერაზდა სახე და გარეგნობა ძალზე წააგავს ამირანის ცნობილ დახასიათებას, რომლის მაგალითები ასე უხვად აქვს მოტანილი მ. ჩიქოვანს თავის გამოკვლევაში.

„ქ.ც.“-ში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია აგრეთვე რელიგიურ მითოლოგიას. უწინარეს ყოვლისა, ყურადღება ექცევა ქართველთა ეთნარქის ქართლოსის გაღმერთებას. „უფროსი საფიცარი მათი — აღნიშნავს ლეონტი — იყო საფლავი ქართლოსისი“ (11, 8—9). მაშასადამე, ქართველობამ თავისი ეპონიმი, რომელმაც ხალხის წარმოდგენით, მთელ ქვეყანას უწოდა თავისი სახელი, გააღმერთა, როგორც რომელი რომაელებმა. „ქართლმა“ დაბადა „ქართლოსი“, თავისი სახელწოდების ასახსნელად, და იგია, რომელმაც ქართველობას ისცა დასაწყისი, ასე ვთქვათ „შექმნა“ ქართველობა. ამ უკანასკნელმა ღვთის სწორ არსებად მიიჩნია ქართლოსი. ხალხის ფანტაზია უფრო და უფრო აზვიადებს ქართლოსის საქმეებსა და მოღვაწეობას, იგი ღმერთად იქნა გამოცხადებული. „ქ.ც.“-ში ჩვენ მეორე მაგალითიცა გვაქვს რელიგიური მითოლოგიისა. ლეონტი მროველმა „მ.ქ.“-ის მატიახედან იცის ქართველთა კერპის „არმაზის“ არსებობა. რომელსაც წარმართი ქართველობა თაყვანს სცემდა როგორც ღმერთს. ვინ იყო „არმაზი“? ვის სცემდა ქართველობა პატივს „არმაზის“ სახელწოდებით? ლეონტის მიხედვით, ცხადია, ფარნავაზს. „ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელისა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქუა“ (25, 10—11). ლეონტი მროველი შემოქმედებითად ავითარებს „მ.ქ.“-ის ანონიმური ავტორის ცნობას ფარნავაზის მიერ ღვთაება არმაზის კერპის აღმართვის შესახებ⁹. აქედან ჩანს, თუ საიდან აწარმოვა ჩვენმა ავტორმა კერპის სახელი — ფარნავაზის სპარსული სახელწოდებიდან. მან იცის იდეა არმაზისა, მას აქვს სურვილი იპოვოს მიზეზი და თავის პირველ მეფეს ღმერთად ხდის, რათა ცნობისმოყვარეობა დაიკმაყოფილოს. აქ ჩანს ისტორიული ფაქტი წარმართული დროისა, თუმცა ახსნა სწორი არაა. მითი. მართალია, ამ შემთხვევაში, გადაღის საგაში. მაგრამ უმართებულოდ. საგა ისეთი გადმოცემაა, რომლის ფესვი და საფუძველი ისტორიული ფაქტია, მაგრამ ტრადიციით განდიდებული, გალამაზებული. გაზვიადებული საგა, ფაქტია, მაგრამ ხშირად იგი იმოსება სასწაულთა თვისებით. საგაა ჩვენს მატიახეში ფარნავაზის და მირიან მეფის ამბები.

ფარნავაზის გაღმერთება სწორად შენიშნა ქართულმა ისტორიულმა წყაროებმა, თუმცა მისი ახსნა, ვერ შეძლო. მეფის, ამ შემთხვევაში, ფარნავაზის გაღმერთება დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობის მოვლენა იყო. ამას საჭირო-

⁸ ა. აფაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ., 1983, 33, 24.

⁹ გ. გიორგაძე, ათასი ღვთაების ქვეყანა, თბ., 1988, გვ. 146—153.

ეზდა სახელმწიფოს არსებობის პირობებში მეფის ძალაუფლების გაღვთაებრივება, რომელიც ასე მკვეთრად გამოიხატა საქართველოს მეზობელ აღმოსავლეთის ელინისტურ მსოფლიოში. აქ წარმართული პანთეონის უმაღლესი ღვთაება განასახიერებდა თვით სახელმწიფოს უზენაეს მბრძანებელს. სწორედ ელინისტური აღმოსავლეთის მონარქ-დესპოტთა მსგავსად იბერია-ქართლის პირველმა მეფემ თავისი თავი ღმერთად გამოაცხადა, რაც უდრდესი მნიშვნელობის პოლიტიკური აქტი იყო¹¹.

ნიშანდობლივია, რომ ისეთი დიდი სკეპტიკოსი „ქ.ც.“-ის მატრიანესი, როგორც ქ. პატკანოვი იყო, მეფე ფარნავაზს ისტორიულ პიროვნებად მიიჩნევდა. ცხადია, საეჭვო არაფერია იმაში, რომ ფარნავაზი ისტორიული პიროვნებაა. სახელმწიფოს დამაარსებელია და ბუნებრივია მისი ლეგენდარული შაჯავანდებით შემოსვა. ფარნავაზ მეფიდან იწყება ისტორიული ხანა ჩვენი ერის ცხოვრებისა. მას შემდეგ მემკვიდრეს გადმოცემა ძირითადად კარგავს მითურ ხასიათს და მტკიცედ ფუძნდება დასაბუთებულ ნიადაგზე. წინამორბედ დროს კი ქართველთა ცხოვრებისას თვით ლეონტი მროველი მითიურ, ანუ გმირულ ხანად ნათლავს. მითიურის (გმირულის) ტერმინის ხმაურებას აქვს თავისი საფუძველი. „ქ.ც.“-ბა თავდაპირველი წინაპრების ამბებს ისე მოგვითხრობს, როგორც გმირებისა და გოლიათების ამბავს. მან არ იცის სხვა ეპითეტი ქართველთა ეპონიმებისათვის, გმირისა და გოლიათის გარდა. „ქ.ც.“-ბა გვამცნობს, რომ თარგამოსი იყო „კაცი გმირი“ (3, 8); ხოლო მის შვილთა შესახებ წერია: „გამოჩნდეს კაცი რვანი, გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი“ (4, 7—8); „შვილთა შორის მისთა (ქართლოსისა, — ა. ბ.) გამოჩნდეს ხუთნი გმირნი“ (8, 15—16), „მცხეთოს.. გარდაბოს.. კახოს.. კუხოს.. გაჩიოს“ (8, 16—17). „ხოლო შვილთა შორის მცხეთოსისათა გამოჩნდეს სამნი გმირნი სახელოვანნი“ (9, 20), „...უფლოს, ოძრხოს... ჯავახოს“ (9, 21—22).

ამრიგად, „ქ.ც.“-ბა ქართველ ტომთა უძველეს ისტორიას წარმოაჩენს გმირული ხანის ტრადიციით. აქ ყველაფერი ექვემდებარება გმირთა საქმიანობას. ისინი წარმართავენ ქართველთა ცხოვრებას დასაბამიდან ვიდრე ქართლში სახელმწიფოებრიობის გაჩენამდე, ე. ი. ძველი წელთაღრიცხვის IV ს-ის დასასრულამდე. თუ ამ ისტორიულ ტრადიციას მსოფლიო მასშტაბით განვიხილავთ, დავინახავთ ზოგიერთ იმგვარ ფაქტს, რაც ამ მხრივ ახასიათებს ორი დიდი ხალხის ისტორიულ ტრადიციასაც, კერძოდ, ძველ ბერძენთა და ძველ რომაელთა ტრადიციასაც. ასე, მაგალითად, საბერძნეთის ისტორიისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ჰერაკლესა და თეზეოსის ისტორიას. ამაგარივე, თუ უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს რომის ისტორიისათვის ლეგენდას რომულის შესახებ და სხვა. ასეთივე მნიშვნელობისაა ჩვენი ისტორიისათვის ქართლოსისა და მისი შვილ-შვილისშვილთა ტრადიციაც. ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა მათი წარმოშობა-განვითარების მიზეზები, მიუვითითეთ, რომ მათი გაზვიადებული და განდიდებული წარმოდგენა ესაა ქართველთა ფანტაზიის ნაყოფი, წინაპართა ჩამომავლობის თავდაუშვრელი ქება-დიდება. ქართლოსიანები წარმოგვიდგებიან გაზვიადებულნი, ისინი ხორცისა და სულის ძალის იდეას წარმოადგენენ და აქვთ სიმბოლური და ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა. ფარნავაზის მეფობის ხანიდან „ქ.ც.“ თანდათან გამოდის მითიური მხგომარეობიდან და იძენს შედარებით მტკიცედ დასაბუთებულ ნიადაგს. მაგრამ

„ქ.ც.“-ბას ადრეც გააჩნდა თავისი წყაროები და შემდეგაც წყაროთა მონაცემებზე იწერებოდა საქართველოს ისტორია. ეს გარემოება მკვეთრად გამოხატულია მათიანის ცნობაშიც... „წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისამდე (გორგასალი) აღიწერებოდა ჟამითი-ჟამად. ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჟუანშერ ჟუანშერიანმან, ძმისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისმან, მირიანის ძისამან. მიერითგან შემდგომთა მომავალთა ნათესავთა აღწერონ ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა ღმრთივ განბრძნობისა“ (248, 12—16).

„ქ.ც.“-ის მათიანის ეს ადგილი სრული უეჭველობით ცხადყოფს, რომ ის თვალსაზრისი, თითქოს „ქ.ც.“ შედგენილია XI—XII საუკუნეებში, ქ. პატკანოვის მიერაა მოგონილი და წყაროთა მონაცემებზე არაა დაყრდნობილი. ჯერ კიდევ 40-იან წლებში პ. ინგოროყვა წერდა, რომ „ქართულ მათიანეთა ძირითად პირველწყაროს“ წარმოადგენდა „არმაზული მათიანე“¹². რომელიც შედგენილ იქნა მეფე ფარსმან ქველის მმართველობის დროს, ე. ი. I საუკუნის 20-იან წლებში. „ქ.ც.“-დან ამოწერილი ციტატა გვარწმუნებს, რომ ჟუანშერამდე საქართველოში ჩვეულებად ყოფილა ისტორიული ამბების აღწერა. „ჟამითი ჟამად“, ე. ი. ჩვენში მიღებული ყოფილა ისტორიული ნაწერების ის ფორმა, რომელსაც ლათინურად „ანალებს“ უწოდებენ. მემათიანეები მოყვებოდნენ და ჩამოთვლიდნენ მეფეთა, პიტიახშთა, ერისთავთა, საერთოდ წარჩინებულთა, ბუნების მოვლენათა, გამოჩენილ ამბავთა, ტომთა და დასახლებულ პუნქტთა ჩვეულებრივ აღწერას, რაც შემდეგში ისტორიკოსებს „ქ.ც.“-ში შეჰქონდათ. ცნობა ამგვარ ისტორიულ წყაროზე დაცულია „ქ.ც.“-ში, რასაც პირველად ყურადღება მიაქცია ა. ხახანაშვილმა (№ 242, გვ. 2). იქ სახელდობრ, იხსენიება „გუჯარი“, „რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი, წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით“ (240, 8—9). ეს ფრიად ნიშანდობლივი ცნობა, ა. ხახანაშვილის აზრით, შესაძლებელია მივუყენოთ გვერდზე რომაელთა „Annales maximi“-სა და შუა საუკუნეების „Parstkata loge“-ს (№ 242, გვ. 2). ამ „გუჯარის“ გარდა, რომელიც ფაქტობრივად „ხრონოგრაფი“ იყო, ჟუანშერ ჟუანშერისძეს გამოყენებული აქვს აგრეთვე სხვა მწერალთა ნაწერებიც (235, 14—15) და მცოდნე კაცთაგან შეკრებილი გადმოცემები თავის მათიანეთა შესადგენად. ამასთან, ძალზე ძვირფასი წყაროა ხალხში დარჩენილი გარდაცვლილ მეფეთა და წარჩინებულთა ქება და გლოვა. ესაა საწესჩვეულებო პოეზიის ნიმუში ისტორიულ თხზულებებში გამოხატული. ამ გლოვაში, რომლითაც ძველი რომაელებიც სარგებლობდნენ და რომელთაც ისტორიულ წყაროდ მიიჩნევდნენ XIX საუკუნის გამოჩენილი ისტორიკოსები მოკლედ მოთხრობილია მგოსან (მომღერალ რაფსოდთა) ადამიანთა საქმიანობა, მათი ხასიათი და ხალხისადმი ერთგული სამსახური. აქ ნიშანდობლივი ისაა, რომ ა. ხახანაშვილმა „ქ.ც.“-ის ტექსტში მიაგნო ამგვარ ადგილს, მაშინაც დასახელებულნი არიან „მგოსანნი გლოვისანი“ (53, 10) (№ 242, გვ. 3). გლოვას ალბათ ლექსად მღეროდნენ, როგორც რომაელები, რითაც ადვილდებოდა მისი დახმარება და შთამომავლობისათვის შეუცვლელად გადაცემა. ფარსმან ქველი, ომის დროს ღალატით მოკლული, გახდა საგნად გლოვის ზა-

11 პ. ინგოროყვა, ძველ-ქართული მათიანე „მოქცევაი ქართლისაი“ და ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა სია. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“, ტ. XI, თბ., 1941, გვ. 310.

რისა. მგოსანთა გოდება ჩაწერილია „ქართლის ცხოვრება“-ში. ფარსმან ქველის გლოვას ჟუანშერი ძველი წესების მიხედვით აღწერს. „ვამი ჩუენდა, რამეთუ მოგვიძინა სუემან ბოროტმან, და მეფე ჩვენი, რომლისგან ხსნილ ვიყვენით მონებისაგან მტერთასა, მოიკლა იგი კაცთა მგრძნებელთაგან, და აწ მივეცენით ჩუენ წარტყუენვად ნათესავთა უცხოთა“ (53, 12—14). ლეონტი მროველი უმატებს „მგოსანნი გლოვისანი“ ქალაქთა და დაზნებთა“ (53, 10) ახსენებდნენ, „სიმხნესა და სიქუელესა, და სიშუენიერესა და სახიერებასა ფარსმან ქუელისასა“ (53, 11—12). ეს გლოვა მემკთიანეს პროზად გადაუღია, მისი შინაარსისათვის არაფერი არ ჩაუმატებია. საგულისხმოა ისიც, რომ გლოვის ეს წესი შემორჩენილია ჩვენს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც. კერძოდ, იგი კარგადაა დაცული სვანეთში. აქ ადამიანის გარდაცვალების დროს მამაკაცები გლოვის დროს „ზარს“ მღერიან, ნიშნად გარდაცვლილის მიმართ დიდი პატივისცემისა. ამგვარად იყენებდნენ შუა საუკუნეების ქართველი მწერლები „საერო პოეზიას“, ხოლო ძველი რომაელები ლექსადტქმულ ისტორიულ ამბებს. ერთი სიტყვით, „ქ. ც.“-ს დაუცავს ეს ისტორიული ტრადიცია — მგოსანთა გლოვა. ჩვეულებრივად გლოვაში მოთხრობილი იყო მეფის ხასიათი, თვისება და მისი ღვაწლი სამშობლოს წინაშე. ლეონტი მროველმა არ დატოვა უყურადღებოდ ეს გლოვა და ჩაწერა იგი თავის თხზულებაში. ამ მგოსანთა გლოვას უჭირავს განსაკუთრებული ადგილი საერო პოეზიის სფეროში. როგორც ნაყოფს ქართველი ხალხის თვალსაზრისისა წარსულში¹².

ამრიგად, განხილული მასალა დაბეჯითებით მოწმობს, რომ „ქ. ც.“-ის უძველესი და ძველი პერიოდის ისტორიის ავტორები ლეონტი მროველი და ჟუანშერი, ქართული საგმირო ეპოსისა და წარმართული ხანის რელიგიის სერიოზულ გავლენას განიცდიან. ეპოსი, ქართული დამწერლობის წინამორბედ პერიოდში, ისტორიოგრაფიისათვის ერთადერთი არსებითი წყაროთაგანი იყო. „ქ. ც.“-ის ავტორები სარგებლობდნენ აგრეთვე პარალელური მასალებით საბერძნეთისა და რომის ისტორიიდან, სპარსული და სომხური მითოლოგიიდან. მსოფლიო-მოარული ლეგენდებითა და ყველა ამათ გათვალისწინება-გადამუშავების საფუძველზე ქმნიდნენ თავიანთ უკვდავ ისტორიულ-ლიტერატურულ თხზულებებს. ამ უკანასკნელებში აირეკლა ეტიოლოგიური (ონომასტიკური, ტოპონიმიკური), სიმბოლური, პოლიტიკური, სოციალური და რელიგიური ტრადიცია — მითები და მეფე-ბუმბერაზთა შესახები ლეგენდები, რომლებმაც საუკუნეების მანძილზე მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაცია და კონტაშინაცია განიცადეს. სამწუხაროდ, ქართულმა მითოლოგიამ არავითარი ცნობები არ შემოგვინახა თქმულებათა მთელი ციკლის, კერძოდ, არგონავტთა ლაშქრობის შესახებ ისტორიული კოლხეთის მიწა-წყალზე. ნიშანდობლივი ისაა, რომ ეს თქმულება ძალზე პოპულარული მსოფლიო საისტორიო მწერლობაში, არ აირეკლა შუა საუკუნეების ქართულ ისტორიოგრაფიაში. არც ლეონტი მროველმა და არც ჟუანშერმა არაფერი იციან ამ თქმულების თაობაზე. მაშინ, როდესაც მისი (თქმულების) შინაარსი კოლხეთთანაა უშუალოდ დაკავშირებული. აქ იბა-

¹² „მგოსანნი გლოვისანის“ შესახებ გამართული აქვს მსჯელობა პროფ. მ. ჩიქოვანსაც (იხ. მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, წ. II, თბ., 1965, გვ. 16). თუმცა იგი არ ასახელებს ალ. ხახახაშვილს, პირველ მკვლევარს, რომელსაც ფაქტობრივად ეკუთვნის პრიორიტეტი ამ საკითხის აღმოჩენასა და შესწავლაში. მ. ჩიქოვანი „მგოსანნი გლოვისანის“ სამართლიანად ადარებს „დღემდე შემონახულ სახალხო მთქმელთა ჰამქრებს“, რომელთა ხოტბას მიცვალებულის სიტყვით დატირება და მწუხარების ამსახველი ლექსთა თხზვა შეადგენს“ (გვ. 16).

დება კითხვა. საიდან შეითვისა ბერძნულმა (ანტიკურმა) ისტორიოგრაფიამ, ეს თქმულება კოლხეთის შესახებ? ცხადია, ანტიკური სამყაროსათვის ისტორიულ ცნობათა წყაროა საკუთრივ ადგილობრივ ნიადაგზე აღმოცენებული მითოლოგია. კოლხეთი იმდენად საინტერესო და მნიშვნელოვანი ქვეყანა ყოფილა ბერძნებისათვის, რომ მსოფლიოს ყველაზე პოპულარული და მოაზრებული ლეგენდა მას დაუკავშირდა.

ზემოთმოტანილმა ისტორიულმა მასალებმა ჩვენ დაბეჭითებით გვიჩვენა, რომ მითოსი უცილობელია და ძალზე ძვირფასი წყაროა ხალხის ისტორიისათვის. იგი ისტორიულად ჩამოყალიბდა ადამიანთაცხოვრების გაზრდილი მოთხოვნილებების გამო. მითოლოგია გვიხსნის ხალხის რელიგიურ წარმოდგენებს, ისტორიული ფორმებით გვიხატავს მის პერიპეტიებს და სხვა. მაშასადამე, საქართველოს ისტორიაშიც მითოლოგიის გავლენა საკმაოდ მკვეთრად მოჩანს და იგი წარმოადგენს წყაროს უძველესი ხანის ისტორიული ცოდნისათვის.

ამრიგად, ჩვენ დავადასტურეთ „ქ.ც.“-ში დაცული ხალხური ტრადიცია, ხალხის ისტორიული გარდმოცემა. აღვნიშნეთ რელიგიური და ეტიოლოგიური ნითების მნიშვნელობა. გეოგრაფიულ პუნქტთა თუ ქალაქთა გაჩენის მიზეზების ახსნის საფუძვლები. მივუთითეთ სიმბოლური მითის წარმომავლობაზეც. მისი წყაროა სპარსული და სომხური მითოლოგია. გავეცანით პოლიტიკური და სოციალური ნითების შინაარსს, რაც გაჰოიხატებოდა თარგამოსიანთა ბრძოლა-შერყინებაში ნებროთ გმირთან, ე. ი. ასურეთის იმპერიასთან. ეს ფრიად მნიშვნელოვანი ისტორიული ფაქტი ლეგენდის საბურველშია გახვეული. „ქ.ც.“-ის უძველესი ნაწილი ძირითადად შედგენილია სწორედ ამ გმირთა ამბების გარდმოცემებზე. სოციალური მითოლოგია ქართველ ტომთა შინაგანი ცხოვრების ვითარებას გადმოგვცემს. იგი ძირითადად „გმირული ხანის“ ისტორიას შეიცავს. გმირთა და ბუმბერაზ-გოლიათთა ბრძოლის თემატიკა „ქ.ც.“-ის დასაწყისი ნაწილის განუყრელი და განუყოფელი სიუჟეტი-ჟანრია. დაბოლოს, შავჩერდით რელიგიური შინაარსის მითოლოგიაზე, რომლის ძირითად იდეას წარმოადგენდა იბერიის (ქართლის) დიდი მეფის და ამ სახელმწიფოს უპირველესი დამაარსებლის ფარნავაზის გაღვთაებრივების კულტის შექმნა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ქართველი ხალხის უძველესი ისტორია კარგადაა წარმოდგენილი ეროვნულ ნარატიულ წერილობით ძეგლებში. მართალია, მისი თავდაპირველი ისტორიული ამბები საერო გარდმოცემათა მიხედვით გადაიცემოდა თაობიდან თაობაზე, ქართული დამწერლობის არარსებობის პირობების გამოისობით, მაგრამ უკვე ძალზე ადრიდან, დაახლოებით ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნეებიდან იწყება არაქართულენოვან (არამეულ-ბერძნული, ებრაული, ლათინური) წყაროთა შედგენა და მათი გამოყენება IV—V საუკუნეებიდან. ხალხის ტრადიციაში აირეკლა ერის შინაგანი, პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრება, მისი აზროვნება და თვალსაზრისი, ზნეობრივ-მორალური ვითარება. ამგვარმა კულტურულმა (ონაპოვარმა საფუძველი ჩაუყარა ადრეფეოდალურ ქართულ ისტორიოგრაფიას, რომელსაც უნდა გაეთვალისწინებინა მისი წინამორბედი ხალხის ისტორია ზეპირი ტრადიციის გზით და ისტორიულ მნიშვნელობის თვალსაზრისით შეექმნა მდიდარი ქართული ისტორიოგრაფია. მან არა მარტო გაითვალისწინა ქართველი ხალხის უძველესი წარსულის ცოდნა, არამედ მის შემდგომ განვითარებას მისცა სწორხაზოვანი მიმართულება. ქართულმა ისტო-

რიოგრაფიამ შუა საუკუნეებში იმდენად დიდი ცოდნა დააგროვა და იმდენად მნიშვნელოვან წყაროდ იქცა, რომ მისი თანადროული წინა აზრის ხალხთა ისტორიის შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის პირველწყაროდ იქნა გამოცხადებული¹⁴. სწორედ საუკუნეთა მანძილზე დაგროვილმა ზეპირმა ტრადიციამ შექმნა ის ფრიად მდიდარი ისტორიული ცოდნა, რომელიც ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისი საუკუნეებიდან იქცა არსებით წყაროდ აღმავალი ადრეფეოდალური ქართული ისტორიოგრაფიის ჩამოყალიბების ესოდენ რთულ გზაზე.

А. А. БАРАМИДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ДРЕВНЕЙ ГРУЗИИ ПО ГРУЗИНСКИМ ИСТОЧНИКАМ

Резюме

На основании изучения древнегрузинских исторических источников «Картлис цховреба» («История Грузии») и существующей научной литературы (А. С. Хаханашвили, М. Я. Чиковани), автор данной работы подтверждает наличие в них символической, политической, религиозной мифологии и внутренней истории грузинского народа.

წარმოადგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ძველი ისტორიის განყოფილებამ

¹⁴ I. Saint-Martin, Mémoires historiques et géographiques sur L'Arménie, t. Second, Paris, 1819, გვ. 190, შენიშვნა e..

ინდოევროპელთა პრობლემა მუსიკალური მონაცემების შუაზე

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ საკითხთა რაოდენ დიდ წრეს მოიცავს ინდოევროპელთა პრობლემა. აქ შედის როგორც ინდოევროპელთა საწყისი ადგილსამყოფელისა და ინდოევროპული ფუძე ენის ჩამოყალიბების, ისე მათი შემდგომი მიგრაციებისა და ევრაზიის ვეება სივრცეებზე ინდოევროპული ენების გავრცელების საკითხები. საკითხთა ამ რთული წრის გადასაჭრელად მკვლევრები ეყრდნობიან ჰუმანიტარულ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მთელ რიგს — ენათმეცნიერებას, ისტორიას, არქეოლოგიას, ანთროპოლოგიას, პალეობოტანიკასა და პალეოზოოლოგიას, ეთნოგრაფიას, კულტურის მონაცემებს და ა. შ.

მიუხედავად საკითხის ესოდენ ფართო დარგთაშორისი კვლევისა, ინდოევროპეისტიკაში დღემდე სრულებით უგულებელყოფილია კაცობრიობის კულტურული მემკვიდრეობის ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორიცაა მუსიკალური ხელოვნება. მუსიკალური მონაცემების იგნორირება იმდენად ჩვეულებრივ და გავრცელებულ მოვლენად იქცა, რომ თვით თ. გამყრელიძის და ვ. ივანოვის ინდოევროპული პრობლემატიკისადმი მიძღვნილ ფართოდ ცნობილ ენციკლოპედიურ ნაშრომშიც კი¹, რომლის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად ნაშრომის ქვესათაურში პროტოკულტურის რეკონსტრუქციაა დასახელებული, არც ერთი მონაცემი არაა მოყვანილი ამა თუ იმ ხალხის მუსიკალური კულტურის შესახებ. შესაბამისად, ჩვენი გამოკვლევა, რომელიც ინდოევროპული პრობლემატიკის სწორედ ამ, სრულიად ახალი — მუსიკალური კუთხით განხილვას ეთმობა, ამ ხარვეზის შევსების ცდაა.

ალბათ თავიდანვე მიზანშეწონილია მოკლედ მაინც განვიხილოთ, თუ რა სუსტი და ძლიერი მხარეები აქვს საერთოდ მუსიკალურ მონაცემებს, როგორც ისტორიულ წყაროს.

ბევრისათვის შეიძლება უცნობი იყოს ის ფაქტი, რომ მუსიკალური დამწერლობის ისტორია თითქმის ისეთივე ძველია, როგორც თვით დამწერლობის ისტორია. კერძოდ, მუსიკალური პალეოგრაფიის ჩვენთვის ცნობილი პირველი ნიმუში ჩვ. წელთაღრიცხვამდე III ათასწლეულით თარიღდება² და შუმერულ კულტურას უკავშირდება. შესაბამისად შუმერები მუსიკალური დამწერლობის შემქმნელებადაც გვევლინებიან. მოიპოვება ძეგლები ხურიტული³

¹ Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы (реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры), Тб., 1988.

² იხ.: К. Закс, Музыкальная культура Вавилона и Ассирии, წიგნში: Музыкальная культура древнего мира, Л.-д, 1937, გვ. 104—105.

³ A. D. Kilmer. The Discovery of an Ancient Mesopotamian Theory of Music, Philadelphia, 1971; M. K. Cerny, «Hymnus» z ugaritu, Opus Musicum, 1986, № 1.

და ძველბერძნული⁴ მუსიკალური კულტურისა (უფრო გვიანდელ რომაულ ან შუა საუკუნეების პალეოგრაფიულ ძეგლებზე რომ არაფერი ვთქვათ). მიუხედავად მუსიკალური პალეოგრაფიული სისტემის არსებობის ესოდენ ღრმა ქრონოლოგიური ფესვებისა (იგი ხუთი ათას წელს მოიცავს), მუსიკალური მონაცემების უდიდესი ნაწილი ამა თუ იმ ტრადიციული კულტურიდან ჩვენ ძირითადად თანამედროვე ეპოქიდან (XIX—XX საუკუნეებიდან) მოგვეპოვება. ისტორიული წყაროებიც მუსიკის (განსაკუთრებით — ხალხური მუსიკის) შესახებ ძალზე ფრაგმენტულ და ხშირად არასრულ ცნობებს გვაწვდიან. სწორედ ესაა მუსიკალური მონაცემების უმთავრესი და ყველაზე დიდი ნაკლი — მკვლევარს ძირითადად საქმე აქვს **სინქრონულ** მასალასთან.

აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული ისიც, რომ მუსიკალური კულტურის შემადგებელი სხვადასხვა ელემენტი განსხვავებული ბუნებისა არის. კერძოდ, კონკრეტული მელოდიები, მაგალითად, ადვილად გადადიან ერთი კულტურიდან მეორეში; გაცილებით უფრო მყარია მელოდიკის ტიპი და კილოური სისტემა; მრავალხმიანობა — გასაოცარ სტაბილურობას იჩენს; მუსიკალური საკრავებიც საკმაოდ ადვილად აღწევენ ერთი კულტურიდან მეორეში, და ა. შ. შესაბამისად, მიდგომაც მუსიკალური მონაცემებისადმი განსხვავებული უნდა იყოს. მაგალითად, ე. წ. „თბილისური“ მუსიკალური ფოლკლორის ზოგიერთ ნიმუშში გვაქვს საინტერესო სინთეზი — მელოდია აღმოსავლურია (სომხური, აზერბაიჯანული ან სხვა), მაგრამ თბილისურ ყოფაში იგი სრულდება ქართული მუსიკალური სააზროვნო სისტემის შესაბამისად — სამხმიანად. შესაბამისად, ქართულ მუსიკალურ კულტურაში მეტ სიმყარეს იჩენს არა „რა“ (კონკრეტული მელოდია), არამედ „როგორ“ (მრავალხმიანად). ეს ფაქტი ძალზე დიდი მნიშვნელობისაა და შედარებითი კვლევისას აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

უაღრესად საინტერესოა, რომ მთელ რიგ შემთხვევებში მუსიკალური კულტურა მეტ სტაბილურობას იჩენს, ვიდრე ენა. ცნობილია მაგალითად შემთხვევა, როდესაც ნოვოსიბირსკის ოლქში (სოფ. მარიაკაში) გადასახლებულმა უკრაინელებმა სრულებით დაივიწყეს მშობლიური უკრაინული ენა. მაგრამ მშვენივრად შეინარჩუნეს ტრადიციული უკრაინული სიმღერები, თანაც... უკრაინულ ენაზე, რომელიც მათ უკვე აღარ ესმოდათ! ზუსტად ასევე დაემართათ ორლოვის ოლქიდან ოდესის ოლქში ჩასახლებულ რუსებსაც⁵. როგორც ვხედავთ, აქ საქმე გვაქვს არა მარტო მუსიკალური კულტურის მეტ სტაბილურობასთან, არამედ სასიმღერო ფოლკლორში უკვე დავიწყებული ენის ელემენტების შემონახვასთანაც. სწორედ ამიტომაც უაღრესად მნიშვნელოვანი სიმღერებში შემონახული ფუნქციადაკარგული სიტყვებისა და მარცვლების — გლოსოლალიების — ყოველმხრივი კვლევა. მუსიკა თავად სტაბილურია და ხშირად ინახავს უკვე დაკარგულ ენობრივ ელემენტებსაც.

დავუბრუნდეთ ისევ წმინდა მუსიკალურ მონაცემებს. ჩვენს მიერ უკვე ნახსენები მუსიკალური ფენომენი — მრავალხმიანობა — თავისი სტაბილურო-

⁴ დღეისათვის ცნობილია ოცზე მეტი ნაწარმოები და ფრაგმენტი ძველბერძნული მუსიკალური კულტურიდან. იხ. მაგალითად: Г. А б е р т, История древнегреческой музыки. წიგნში: Музыкальная культура древнего мира, Л.-д, 1937. ამავე წიგნში იხ. სანოტო ნიმუშები, გვ. 227—242.

⁵ И. М. Ж о р д а н и я. Народное многоголосие, этногенез и расогенез, „Советская этнография“. 1988, № 2. გვ. 26.

ბით გასაოცარ ქრონოლოგიურ სიღრმეებს აღწევს. ამ საკითხის განხილვას აქ, რა თქმა უნდა, ვერ შევუდგებით. მაგრამ აღვნიშნავთ, რომ თავისი სტაბილურობით მრავალხმიანობის ფენომენი გაცილებით აღემატება ენობრივ, ეთნოგრაფიულ და კულტურულ მონაცემებს და ადამიანური ცივილიზაციის ჩასახვის ყველაზე ადრეულ ეტაპებს აღწევს⁶.

შესაბამისად, მიუხედავად თვით მუხიკაღური მახალის უდიდესი ნაწილის სინქრონულობისა, მისი ელემენტების შინაგანი სტაბილურობა დიაქრონული კვლევის ფართო შესაძლებლობებს იძლევა.

წარმოდგენილ ნაშრომში კვლევის საბაზო ელემენტს წარმოადგენს ხალხური მრავალხმიანობის ფენომენი. სწორედ ამიტომ, უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია მიმოვიხილოთ ევროპაში და მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებული ხალხური მრავალხმიანობის კერები.

კავკასიაში სახელგანთქმული ქართული ხალხური მრავალხმიანობის გარდა ამოცლენას ვხვდებით აფხაზებსა და ადიგეებში, ჩეჩნებსა და ინგუშებში. დასავლეთ დაღესტნის ხალხებში. გარდა ამისა, თურქულენოვან ბალყარებსა და ყარაჩაელებში და ინარო-ირანულენოვან ოსებში. კავკასიის სხვა ხალხებში — სომხებში, აზერბაიჯანელებში. აღმოსავლეთ დაღესტნის ხალხებში, ნოღაელებში — ვოკალურ მრავალხმიანობას არ ვხვდებით. აქვე აღვნიშნავთ, რომ კავკასიის მრავალხმიანი ტრადიციები აშკარა ტიპოლოგიურ (და როგორც ჩანს, გენეტიკურ) ნათესაობას ავლენენ ერთმანეთის მიმართ. ეს ელახდება როგორც მრავალხმიანობის ტიპში (ბურდონის ორივე ფორმა და ოსტინატო), ისე შემსრულებელთა ტრადიციულ ურთიერთობაში (მელოდიური ზაზი იმდგრება სოლისტის მიერ, ბანი-გუნდურად), ჰარმონიული საყრდენის ფუნქციურ სვლებში (სეკუნდური შეუღლებები), ხმათა ვერტიკალურ კოორდინაციაში (ჰარბადაა დისონანსური თანხმოვანებები). საკადანსო სვლებში, კილოურ საფუძვლებში. მელოდიკის დაღმავალ ტიპში და ა. შ. შესაბამისად, ჩამოთვლილი მრავალხმიანი ტრადიციების შინაგანი ერთიანობა ეჭვს არ იწვევს. კავკასიურ მრავალხმიან კულტურათა ნათესაობა არაერთ ქართველ თუ ჩრდილოკავკასიელ მკვლევარს აღუნიშავს⁷.

ძალზე საინტერესო და მდიდარ მრავალხმიან ტრადიციებს ვხვდებით ხელთაშუა ზღვის აუზის ჩამოდენიმე რეგიონში. მათ შორის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე არსებული მრავალხმიანი კერები. ისინი აქ თავმოყრილნი არიან ჩრდილოეთ ბალკანეთის მთიანეთში; კერძოდ, საბერძნეთის უკიდურეს ჩრდილოეთში (ჩრდილოეთ ეპირში), ალბანეთის მთებში (ძირითადად სამხრეთში, ტოსკებს შორის). სამხრეთ-დასავლეთ ბულგარეთსა და ფაქტობრივად მთელს იუგოსლავიაში (განსაკუთრებით მთაგორიან რეგიონებში). თვით ბალკანელი მკვლევრებისათვის ეჭვგარეშეა, რომ ყველა ჩამოთვლილ რეგიონში მრავალხმიანი ტრადიციები მჭიდროდ აკრძან ერთმანეთთან დაკავშირებული (ც. რიხტმანის, ნ. კაუფმანის, რ. სრკოლის, გ. მარკუსა და სხვათა შრომები). ბალკანელი (და საერთოდ, ევროპელი და

⁶ ამ საკითხთან დაკავშირებით მკითხველს შეიძლება მიეუთითოთ ჩვენი მონოგრაფია — *Грузинское традиционное многоголосие в международном контексте многоголосных культур (к вопросу генезиса многоголосия)*, Тб., 1989.

⁷ მიმოხილვა იხ. ნ. მაისურაძის წიგნში: ქართული ხალხური მუსიკა და მისი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ასპექტები, თბ., 1989.

ამერიკელი) ეთნომუსიკოლოგები ერთხმად აღიარებენ, რომ აქ შემორჩენილი მრავალხმიანობა ბალკანეთის მუსიკალური კულტურის ყველაზე ადრინდელ ფენებს უკავშირდება. კერძოდ, მაგალითად, აკადემიკოს ც. რიხტმანის აზრით, იგი დაკავშირებულია ილირიულ კულტურასთან⁸, ნ. კაუფმანის აზრით კი ილირიულ ან თრაკიულ სუბსტრატთან⁹. ჩვენს მოსაზრებას უფრო მოგვიანებით გამოვთქვავთ. ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ბალკანური მრავალხმიანი ტრადიციები შინაგანად ახლოს არის კავკასიურ მრავალხმიან ტრადიციებთან. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი ელემენტებისა, რომლებიც კავკასიურ ტრადიციებს აახლოებენ ერთმანეთთან (მრავალხმიანობის ტიპი, შემსრულებელთა ურთიერთობა, ფუნქციური სვლები, ხმათა ვერტიკალური კოორდინაცია, კადანსები, კილოური საფუძვლები, მელოდიკის ტიპი), ცალკე შეიძლება აღინიშნოს უაღრესად საინტერესო პარალელი დასავლეთ საქართველოს კრიმანჭულსა და ჩრდილო ბერძნულ კრიმანჭულს შორის (აქ მას „კლოსტის“ ეწოდება). კრიმანჭულის მსგავს მოვლენას ნაწილობრივ ბულგარეთსა და იუგოსლავიაშიც ვხვდებით. ბალკანურ-კავკასიური მუსიკალური პარალელების (ძირითადად მრავალხმიანობის) შესახებ უკვე არსებობს რამოდენიმე უაღრესად საინტერესო ნაშრომი¹⁰.

გამართლებული იქნება სწორედ აქ, კავკასიური და ბალკანური მრავალხმიანი ტრადიციების მოკლე მიმოხილვის შემდეგ მიმოვიხილოთ წინა აზრის რევიზია. დღეისათვის აქ მაცხოვრებელ ხალხებს შორის მრავალხმიანი ტრადიციების არსებობა არ დასტურდება (ერთადერთ გამონაკლისს, ისიც შესამოწმებელს, წარმოადგენს სამხრეთ ერაყში მცხოვრები ე. წ. „ჭაობის არაბების“ ტრადიციული მუსიკა¹¹). სამაგიეროდ უაღრესად საინტერესოა ჩვენი თემისათვის ცნობები ძველი წინა აზრის ცივილიზაციათა მუსიკალური კულტურის შესახებ. ჩვენ ადრევე ვახსენეთ მუსიკალური პალეოგრაფიის ორი უნიკალური ნიმუში — შუმერული და ხურიტული მუსიკალური დამწერლობით შესრულებული ორი ნაწარმოები (III და II ათასწლეულები ჩვ. წ. აღ-მდე). ინტერსი თიხის ფირფიტებზე შესრულებული ამ ჩანაწერებისადმი განსაკუთრებით ღრმავდება იმით, რომ ორივე მათგანი მრავალხმიანია (სამხმიანი). მუსიკის ისტორიაში დიდი ხნის განმავლობაში გამეფებული აზრის შესაბამისად (რომლის მიხედვითაც ვოკალური მრავალხმიანობა გვიანდელი მოვლენაა), მკვლევრებმა ეს მრავალხმიანობა ჩათვალეს საკრავიერად (არფაზე შე-

⁸ C. R i h t m a n. O ilireskom porijeklu polifonih oblika narodne muzika Bosne i Hercegovina.—Rad Kongresa Folklorista Jugoslavije, Zagreb, 1958.

⁹ Н. К а у ф м а н. Многогласнето в песенния фолклор на балканските народи, — Българска музика, XVII, № 2, 1986.

¹⁰ კერძოდ, კავკასიურ-ალბანური მრავალხმიანობის პარალელებს ეძღვნება გერმანელი ეთნომუსიკოლოგი ე. შტიკმანის სტატია, Kaukasische und albanische Mehrstimmigkeit.—Kongressbericht-Gesellschaft für Musikforschung, Hamburg, 1956; ბალესტინურ-ბულგარულ მუსიკალურ პარალელებს ეძღვნება ბალესტინელი მუსიკათმცოდნის მ. იაკობოვის სტატია, България-Дарестан.—წიგნში: „СССР—Болгария. Диалог о музике.—М., 1972; ქართულ-სამხრეთ სლავურ მუსიკალურ პარალელებზე ბოლო წლებში აქტიურად მუშაობს ნ. ცც-შვილი, Грузинско-южнославянские музыкально-этнографические паралели, „Советская этнография“, 1991, № 2; მისივე ე. Фолклорна паралели между грузините и южните славяни, Български Фолклор, № 4, 1990.

¹¹ P. R. O l s e n. The Vocal Bordon in the Arab Gulf. Antropologiska Studier, 25-26. Stockholm, 1978.

სასრულებლად)¹². ამ საკითხისადმი მიძღვნილ სპეციალურ წერილში¹³ ჩვენ ვამტკიცებდით, რომ მთელი რიგი მონაცემებისა და ფაქტების მიხედვით ეს ჩანაწერები უნდა წარმოადგენდეს **ვოკალური მრავალხმიანობის** ნიმუშებს. ამაზე მეტყველებს მუსიკალური ტექსტის პალალელურად პოეტური ტექსტის ჩანაწერების არსებობა: ნაწარმოების სპეციფიკური ბგერათრივი და მათში განხორციელებული წმინდა ვოკალური ტიპის მოდულაციები; ხმების ვერტიკალური კოორდინაცია და მეტად თავისებური აკორდიკა. ჩვენს მოსაზრებას მხარს უჭერს აგრეთვე შუმერულ სალოცავებში არსებული საგუნდო შესრულების („ნარ-ნარი“¹⁴) ტრადიცია და სწორედ წინა აზიაში პრინციპულად ახალი — მრავალხმიანი ტიპის ჩასაბერი საკრავების შექმნა (ჩასაბერი საკრავები კი ფსიქო-ფიზიოლოგიური თავისებურებების გამო ძალზე ახლოს არიან ვოკალურ ტრადიციებთან¹⁵). ისიც საყურადღებოა, რომ ეს უძველესი ჩანაწერები გაკეთებულია ზუსტი (ასოითი) და არა პირობითი (ნევმური) სისტემით, რადგან ცნობილი ფაქტია, რომ შუა საუკუნეებში ევროპაში ნევმური დამწერლობიდან ზუსტ (მენზურალურ) დამწერლობაზე გადასვლა ძირითადად გამოიწვია პროფესიულ მუსიკაში მრავალხმიანობის დანერგვამ (მრავალხმიანობა მოთხოვს ფიქსაციის უფრო ზუსტ სისტემას, ვიდრე ერთხმიანობა). თვით ის ფაქტიც, რომ შუმერებმა ხუთი ათასი წლის წინ შექმნეს მუსიკალური დამწერლობის ზუსტი (ასოითი) სისტემა, მიგვანიშნებს, რომ მათი მუსიკალური ფაქტურა (მრავალხმიანი) მოითხოვდა ამას.

ჩვენთვის უაღრესად მნიშვნელოვანია, რომ არსებული მონაცემების მიხედვით ძველი წინააზიური მრავალხმიანი ტრადიციები შინაგანად ძალზე ახლოს უნდა ყოფილიყვნენ, ერთი მხრივ, კავკასიურ, მეორე მხრივ, კი ბალკანურ მრავალხმიან ტრადიციებთან. ამაზე მეტყველებენ მრავალხმიანობის ბურღონული ტიპი, კილოური სისტემის ანჰემიტონურობა, სეკუნდური ფუნქციონალური სვლები, დისონირებული თანხმოვანებები. ძველი წინააზიური მრავალხმიანობის შემდგომმა კვლევამ უაღრესად საინტერესო შედეგები უნდა მოიტანოს მსოფლიო მუსიკის ისტორიის კარდინალური საკითხების კვლევაში.

ხმელთაშუა ზღვის აუზში მომდევნო მნიშვნელოვანი მრავალხმიანი რეგიონია ალპების მთიანეთი. აქ იგულისხმება ჩრდილოეთ იტალია, მაღალმთიანი ავსტრია (ტიროლი), გერმანული ბავარიის სამხრეთი და შვეიცარიის ალპები. ამ რეგიონის მრავალხმიან ტრადიციებს აშკარად ეტყობა ევროპული პროფესიული მუსიკალური კულტურის გვიანდელი გავლენის კვალი (პარმონიული სისტემა, აკორდიკა). მაგრამ რამოდენიმე მნიშვნელოვანი მახასიათებელი (ბურღონი, კილოური სისტემა, მელოდირი ხმების სოლოდ და ბანის გუნდურად შესრულების ტრადიცია) მათ მაინც აშკარად აახლოებს ბალკანურ და კავკასიურ (და შესაბამისად — ძველ წინააზიურ) მრავალხმიან ტრადიციებთან. — ყურადღებას იქცევს აგრეთვე აქ ფართოდ გავრცელებული კრიმანჭუ-

¹² იხ. კ. ზაქსის, ა. კილმერის და მ. ჩერნის ზემოთ დასახელებულ სტატიები.

¹³ И. Жордания. Новый взгляд на музыкальную культуру древних переднеазиатских народов, Сб.: «Народная музыка»: история и типология», Л.-д, 1989.

¹⁴ ჯ. შარაშენიძე, შუმერები და მათი კულტურა, 1983, გვ. 99.

¹⁵ ამას შესახებ იხ. К. Р. Николадзе. Двойные духовые инструменты и проблема вокального многоголосия — В сб. тезисов «Вопросы народного многоголосия», Горжонн, 1986.

ლის ტრადიცია, რომლის ადგილობრივი სახელწოდება „იოდლი“ ამ მოვლენის აღმნიშვნელ საერთაშორისო ტერმინად დამკვიდრდა.

საოცრად მდიდარი და საინტერესოა მრავალხმიანი ტრადიციები ხმელთაშუა ზღვის კუნძულებზე: სარდინიაზე, კორსიკაზე, სიცილიაზე, როდოსზე. მიუხედავად ევროპული პროფესიული მუსიკალური კულტურის გვიანდელი გავლენისა, აღნიშნულ კუნძულებზე დღესაც ცოცხალია არქაული მრავალხმიანი სასიმღერო სტილი. ჩვენ შეგვიძლია მოვახდინოთ ერთი მხრივ, მათი ერთმანეთთან სიახლოვის კონსტატაცია, მეორე მხრივ კი ვილაპარაკოთ მათ აშკარა სიახლოვეზე კავკასიურ, ბალკანურ და ალპურ მუსიკალურ ტრადიციებთან. ეს კი კავკასიური და ხმელთაშუაზღვისპირული მრავალხმიანობის კერების ერთიანობას კიდევ უფრო თვალსაჩინოს ხდის.

პირინეის ნახევარკუნძული და აქ მცხოვრები ბასკები ქართული მეცნიერების და საზოგადოების დიდ ყურადღებას იქცევენ. ეს სრულებით არაა გასაკვირი — ბასკური ენა ფაქტობრივად ერთადერთი არაინდოევროპული „კუნძულია“ დასავლეთ ევროპაში. რაც შეეხება მათ მუსიკას, აქ უფრო რთულადაა საქმე. ერთი მხრივ, ბასკური ხალხური მუსიკისათვის ფრიად დამახასიათებელია მრავალხმიანობა¹⁶, რაც თავისთავად მრავლისმთქმელია, მაგრამ, მეორე მხრივ, სამწუხაროდ, დღეისათვის არსებული მონაცემების მიხედვით უნდა დავასკვნათ, რომ ევროპული პროფესიული მუსიკის ზეგავლენამ აქ სრულებით წაშალა არქაული მრავალხმიანობის სტილისტური ნიშნები (რომლებიც, სავარაუდოა, ახლოს უნდა ყოფილიყვნენ სხვა ხმელთაშუაზღვისპირულ ტრადიციებთან). კერძოდ, ბასკურ მრავალხმიან ტრადიციაში აღარ ვხვდებით ბურდონს, სპეციფიკურ დისონირებულ აკორდებს და ა. შ. აქ დღეს გავრცელებულია გვიანდელი ორხმიანობა, აგებული პარალელურ ტერციებსა და სექსტებსზე. შესაბამისად, დღეისათვის ცნობილი¹⁷ მუსიკალური მონაცემების მიხედვით ბასკური კულტურა უფრო ნაკლებ საერთოს ავლენს ქართულთან, ვიდრე ეს უკანასკნელი ბალკანურ, ალპურ ან ხმელთაშუა ზღვის კუნძულების მრავალხმიან ტრადიციებთან. კვლავ პირინეის ნახევარკუნძულზე, კერძოდ კი აღმოსავლეთ ესპანეთში (ალბაცეტეს პროვინციაში) ვხვდებით აგრეთვე ბურდონული მრავალხმიანობის უაღრესად საინტერესო, არქაულ ნიმუშებს, რომლებიც გასაოცრად ახლოს არიან ქართლ-კახურ სუფრულებთან და ორხმიან ოროველებთან¹⁸.

სამხრეთ ევროპის მდიდარი მრავალხმიანი ტრადიციებისაგან განსხვავებით, ცენტრალურ ევროპაში თითქმის არაფერია სალაპარაკო. შეიძლება ეს იყოს შედეგი აქ განვითარებული ინდუსტრიული მეურნეობის მრავალსაუკუნოვანი არსებობისა (რაც საერთოდ დამლუპველად მოქმედებს ხალხურ მუსიკის არქაულ სასიმღერო ტრადიციებზე). თუმცა აქვე აღვნიშნავთ, რომ ჩრდილოეთ ევროპა, რომელიც არანაკლებაა განვითარებული სამეურნეო თვალსაზრისით, ცენტრალური ევროპისაგან განსხვავებით ძალზე საინტერესო ცნო-

¹⁶ იხ. ვ. გვახარია, ი. ტაბალუა, ბასკური ხალხური სიმღერები, თბ., 1963.

¹⁷ აქვე აღვნიშნავთ, რომ ზოგიერთი ზეპირი მონაცემი გვაძლევს საშუალებას ვთქვათ, რომ ბასკურ მაღალმთიან სოფლებში შეიძლება ჯერ კიდევ შემონახული იყოს არქაული ტრადიციების კვალი.

¹⁸ ამ ტრადიციის უაღრესად საინტერესო ნიმუში მოყვანილია მ. შნაიდერის „მრავალხმიანობის ისტორიის“ მეორე, შევსებული გამოცემის (Tutzing, 1969) მესამე ნაწილში (მაგალითი № 35).

ბებს გვაწვდის აქ მრავალხმიანი ტრადიციის უძველესი ხანიდან არსებობის შესახებ¹⁹. კერძოდ, პირდაპირ ცნობებს ამის შესახებ ვხვდებით ირლანდიურ საგებში და შუასაუკუნეების ისტორიულ თხზულებებში, განსაკუთრებით კი მნიშვნელოვანია XII—XIII საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწე ბერის ჰერალდ დე ბარის (გირალდუს კამპბრენსისის) ცნობები. ამ ცნობების შედეგად ირკვევა, რომ განვითარებული მრავალხმიანობა გავრცელებული იყო ფაქტობრივად მთელს ჩრდილოეთ ევროპაში — ისლანდიიდან და ბრიტანეთის კუნძულებიდან სამხრეთ სკანდინავიის ჩათვლით. აქ საჭიროა აღინიშნოს, რომ დღეისათვის ჩრდილოეთ ევროპაში ფაქტობრივად აღარ ფუნქციონირებს არქაული მუსიკალური ფოლკლორის ფენები, ამიტომ მუსიკისმცოდნეების დასკვნები ძირითადად ისტორიულ წყაროებში არსებულ საკმაოდ დაწვრილებით ცნობებს ეყრდნობა.

ჩრდილოევროპული მრავალხმიანი ტრადიციების არსში გარკვევისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ბალტიისპირეთში არსებულ ბოლო დრომდე ცოცხალ მრავალხმიან კერებს: თიქმის მთელს ლატვიას, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ლიტვას (აუქშტიტას) და სამხრეთ ესტონეთს (სეტუს). ჩრდილოეთ ევროპაში მრავალხმიანობას არ ვხვდებით მხოლოდ ფინეთში, ჩრდილოეთ სკანდინავიაში, ესტონეთის უდიდეს ნაწილში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ლატვიაში, დასავლეთ და სამხრეთ ლიტვაში.

თავისი მახასიათებლებით ბალტიისპირული მრავალხმიანი ტრადიციები უშუალოდ ეხმიანებიან ჩრდილოევროპულ ისტორიულ წყაროებში დაცულ ცნობებს, რაც საშუალებას გვაძლევს უფრო სრული წარმოდგენა შევიქმნათ ჩრდილოევროპულ მრავალხმიან ტრადიციებზე. ჩვენთვის უაღრესად მნიშვნელოვანი დასკვნა, რომელიც ჩრდილოევროპული მრავალხმიანი ტრადიციების შესწავლისთანავე ჩნდება, არის დასკვნა **ჩრდილოევროპული და ხმელთაშუაზღვისპირული მრავალხმიანობის აშკარა შინაგანი ერთობის შესახებ**. ეს ერთობა იმდენად დიდია, რომ საერთოდ შეუძლებელს ხდის ვილაპარაკოთ წმინდა მუსიკალური მონაცემებით ორი სპეციფიკური ჯგუფის (სამხრეთევროპული და ჩრდილოევროპული) მრავალხმიანობის არსებობის შესახებ. ამას ჯერ კიდევ მ. შნაიდერი აღნიშნავდა უკვე ნახსენებ „მრავალხმიანობის ისტორიის“ მეორე, შევსებულ გამოცემაში²⁰. რაში ვლინდება ეს ერთიანობა? ისევ და ისევ ბურდონის წამყვან მნიშვნელობაში, ჰარმონიულ ფუნქციონალიზმში, დისონირებული სპეციფიკური თანხმოვანებების სიჭარბეში. ანჰემიტონურ კილოურ სისტემაში, მელოდიკის დაღმავალ ტიპში. უფრო ნეტიც, ჩრდილოევროპული მრავალხმიანი ტრადიციებისათვის, როგორც ჩანს, უცხო არ იყო ისეთი სპეციფიკური მოვლენაც კი, როგორიცაა კრიმანჭული. კერძოდ ამ ტრადიციის კვალი კარგად ჩანს შვედურ სასიმღერო ფოლკლორში (ტერმინი

¹⁹ ეს ცნობები თავმოყრილია ნაშრომში: V. L e d e r e r, Über Heimat und Ursprung der Mehrstimmigen Tonkunst.—Lpz., 1906.

²⁰ ბალტიისპირული მრავალხმიანობის სიახლოვე ხმელთაშუაზღვისპირულ მრავალხმიან ტრადიციებთან არაერთხელ აღუნიშნავთ თვით ბალტიისპირელ ეთნომუსიკოლოგებს: იხ. K. B r a m b a l s, Vilcēju vairākbalsība latviešu tautasdziesmas un tas iespejamais vecums.—cēla Zimes, London, 1973 (№ 53), 1974 (№ 54); В. Б е н д о р ф, К вопросу о взаимоотношении Прибалтийского и Балканского очагов народного многоголосия.—В сб. Вопросы народного многоголосия, Тб., 1985.

„კულა“²¹). შვედური მუსიკალური ფოლკლორის თანამედროვე მკვლევარი იან ლინგი წერს შვედურ მწყემსურ სასიმღერო ტრადიციაზე, რომ „... ის გასაოცრად ახლოსაა და უშუალოდ ეხმიანება მწყემსურ მუსიკას ალპებიდან, პირინეებიდან და ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან, და სრულებით აშკარად წარმოადგენს ჩვენი ხალხური მუსიკის უძველეს და ყველაზე სუფთა ფენას“²².

არქაული მრავალხმიანობის რამოდენიმე უაღრესად საიტერესო კერას ვხვდებით აღმოსავლეთ ევროპაშიც. აქ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ რუსეთ-უკრაინა-ბელორუსიის სასაზღვრო ზონა (პოლესიე), აგრეთვე მორდოვეთი (განსაკუთრებით — მორდვა-მოკშები) და კომი-პერმეთი (განსაკუთრებით — ინვენის კომი-პერმელები). სამივე დასახელებულ კერაში ჩვენ ვხვდებით ბურღონული მრავალხმიანობის ძალზე არქაულ ფენებს მჭახე დისონირებული თანაულერადობებით. ეს ტრადიციებიც აშკარად უკავშირდებიან მრავალხმიანობის როგორც ხმელთაშუაზღვისპირულ, ისე ჩრდილოევროპულ ტრადიციებს. აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში (განსაკუთრებით — სლავების მუსიკალურ შემოქმედებაში) ფართოდაა გავრცელებული ე. წ. პეტეროფონული მრავალხმიანობა, რომელიც თავისი არსით ძალზე ახლოსაა ერთხმიანობასთან. ეს მოვლენა, როგორც ჩანს, მრავალხმიანი და ერთხმიანი სასიმღერო ტრადიციების **შერწყმის** შედეგადაა წარმოშობილი. მასში სრულებით გამჭრალია არქაული ევროპული მრავალხმიანობის ძირითადი სტილისტური ნიშნები (ბურღონი, გააზრებული ვერტიკალური შეფარდებები, საშემსრულებლო ურთიერთობის ტიპი, სეკუნდური ფუნქციონალიზმი და ა. შ.), ამიტომ მათ ჩვენ ამჯერად არ შევეხებით.

აქ შეიძლება დავამთავროთ ევროპული მრავალხმიანობის ძირითადი კერების მოკლე მიმოხილვა და გავაკეთოთ ზოგადი დასკვნა მათი **შინაგანი ერთიანობის შესახებ**. ეს დასკვნა ეყრდნობა არა უშუალო სმენით შთაბეჭდილებებს, არამედ **შესადარებელი კულტურების სიახლოვეს ძირითადი სისტემის შემქმნელი ელემენტის მიხედვით**, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია (იგულისხმება მრავალხმიანობის ტიპი, საშემსრულებლო ურთიერთობის პრინციპი, ხმათა ვერტიკალური კოორდინაცია, პარმონიული ფუნქციონალიზმი, კილოური სისტემა, კრიმანჭულის გამოყენება და ა. შ.).

ახლა კი შევეცადოთ გავიზიაროთ ევროპული მრავალხმიანობის გეოგრაფიული და ეთნიკური გავრცელების სურათი ეთნოგენეზურ ასპექტში.

დავაკვირდეთ. ხალხური მრავალხმიანობის კერები ევროპაში გავრცელებულია შემდეგი სახით: სამხრეთ ევროპაში (ხმელთაშუაზღვისპირეთში) იგი გვხვდება ძირითადად მთიან რეგიონებში (კავკასია, ბალკანეთი, ალპები, პირინეები) და კუნძულებზე (სიცილია, სარდინია, კორსიკა, როდოსი), ჩრდილოეთ ევროპაში მისი კერები ძირითადად ასევე კუნძულებზეა მოთავსებული (ისლანდია, ბრიტანეთის კუნძულები, გამონაკლისია სკანდინავია და ბალტიისპირეთი), ხოლო აღმოსავლეთ ევროპაში მრავალხმიანობის ტრადიციები ისევ მეტნაკლებად დიდი ცალკეული კერების სახით გვხვდება. ყურადღებას იქცევს, რომ უმეტეს შემთხვევაში ჩვენ ევროპაში მრავალხმიანობას ვხვდებით **გეოგრაფიულად იზოლირებულ რეგიონებში** — კუნძულებზე და მთიან მასივებში (აღმოსავლეთ ევროპაშიც ყველაზე დიდი მრავალხმიანი რეგიონი — პოლესიე — არანაკლებადია იზოლირებული ვეება ტყის მასივებით და ჭაობებით).

21 Я н Л и н г. Шведская народная музыка, М., 1981, с. 23.

22 იქვე. გვ. 24.

რასთან უნდა იყოს დაკავშირებული მრავალხმიანი კერების ესოდენ თავისებური გავრცელება?

როგორც ფართო დარგთაშორისაა შეპირისპირებამ დაგვარწმუნა, მრავალხმიანობის ფენოშენის არსებობა ამა თუ იმ კულტურაში არაა დამოკიდებული არც გეოგრაფიულ-კლიმატურ, არც ენობრივ, არც რელიგიურ ფაქტორზე. არც სოციალურ-ეკონომიკურ ტიპზე და არც მუსიკალური კულტურის განვითარების დონეზე. სამაგიეროდ მრავალხმიანობის მონაცემები მეტად საინტერესო თანხვედრას ავლენენ გენეტიკურ (კერძოდ, ანთროპოლოგიურ) მონაცემებთან. თავიანთად ეს საკითხი ჩვენი დღევანდელი განხილვის საგანზე გაცილებით უფრო ფართოა და მასზე ვერ შევჩერდებით (იხილეთ უკვე დასახელებული ჩვენი მონოგრაფია). აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მრავალხმიანობისა და გენეტიკური მონაცემების თანხვედრა მოიცავს მთელს მსოფლიოს (აქ შედიან აფრიკის, ავსტრალიის, ოკეანის, სამხრეთ აზიის მრავალხმიანი ტრადიციები). სადაც მრავალხმიანობის სხვა ტიპებს ვხვდებით.

დავუბრუნდეთ ევროპის კონტინენტს და განვიხილოთ აქ მრავალხმიანობის კერების კორელაცია ანთროპოლოგიურ მონაცემებთან.

კავკასიაში მრავალხმიანობის ჩქონე ყველა ხალხი ეკუთვნის ე. წ. კავკასიურ და მასთან უშუალოდ დაკავშირებულ პონტურ და იბერიულ ანთროპოლოგიურ ტიპებს. სომხები, აზერბაიჯანელები, აღმოსავლეთ დაღესტნელები და ნოღაელები — სხვა ანთროპოლოგიურ ტიპებს განეკუთვნებიან²³. შესაბამისად, მუსიკალური და ანთროპოლოგიური მონაცემების თანხვედრა გვიჩვენებს, რომ საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობის დიდი ნაწილი უძველესი ეთნიკურ-კულტურული ნათესაობითაა ერთმანეთთან დაკავშირებული (მათ შორის თურქულენოვანი ბალყარელები და ყარაჩაელები და ინდოირანულენოვანი ოსები).

კავკასიურ ტიპთან გენეტიკურად ძალზე ახლოსაა ე. წ. დინარული ტიპი, რომელსაც ბალკანეთის მთებში ვხვდებით²⁴. ბალკანეთის მთებშივე ვხვდებით უკვე ცნობილ პონტურ ტიპსაც. განა შემთხვევითია, რომ დინარული და პონტური ტიპები ბალკანეთში ვხვდება ზუსტად მრავალხმიან რეგიონებში: უკიდურეს ჩრდილოეთ საბერძნეთში (ჩრდილოეთ ეპირში), მთიან ალბანეთში, სამხრეთ-დასავლეთ ბულგარეთსა და იუგოსლავიაში?...

კავკასიური და დინარული ტიპები ახლოსაა ე. წ. ალპურ ანთროპოლოგიურ ტიპთან, რომელიც ასევე ფაქტობრივად ზუსტად მოიცავს ალპებში მრავალხმიანობის გავრცელების რეგიონებს. ალპური ანთროპოლოგიური ტიპის ნიშნებს ვხვდებით პირინეის მთებშიც.

²³ წერილის მასშტაბები არ იძლევა საშუალებას დაწვრილებით განვიხილოთ თვით ანთროპოლოგიურ მეცნიერებაში არსებული სხვადასხვა შეხედულება და მოვახდინოთ მათი კორელაცია მრავალხმიანობის მონაცემებთან. კერძოდ, მაგალითად, კავკასიური ანთროპოლოგიური ტიპების კლასიფიკაციის რამდენადმე განსხვავებულ სურათს იძლევა თავის შრომაში მ. აბდუშელიშვილი. მუსიკალური მონაცემები ემთხვევა ვ. ალექსეევის მიერ ჩამოყალიბებულ ეთნოგენეტიკურ სურათს (В. П. Алексеев. Происхождение народов Кавказа. М., 1974) და ჩვენც ძალიანად მას განვიხილავთ ჩვენს წერაში.

²⁴ აქ და შემდგომ ნახსენები ანთროპოლოგიური ტიპების შესახებ იხ.: В. П. Алексеев, География человеческих рас. М., 1974, და მისივე. Происхождение народов Восточной Европы. М., 1969, სადაც თავმოყრილია არსებული ანთროპოლოგიური ლიტერატურის მონაცემები.

ჩვენი თემისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ანთროპოლოგებს არაერთხელ აღუნიშნავთ ნორფოლოგიური სიახლოვე ჩრდილოეთ ევროპის მოსახლეობასა და სამხრეთ ევროპის მთიანი რეგიონების მოსახლეობას შორის. ეს სიახლოვე იმდენად დიდია, რომ, მაგალითად, 50-იანი წლების ბოლოს რიგი ანთროპოლოგებისა²⁵ იმასაც კი უშვებდნენ, რომ კავკასიის მთების მოსახლეობა ჩრდილოეთიდან ყოფილიყო აქ მოსული. ეს მოსაზრება საბოლოოდ გააქარწყლა ბოლო პერიოდის უაღრესად მნიშვნელოვანმა ანთროპოლოგიურმა და არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა, რომლებმაც დაადასტურეს კავკასიის მოსახლეობის ავტოხტონურობა მრავალი ათასი წლის მანძილზე; თუმცა ფაქტი ფაქტად რჩება — ჩრდილოეთ ევროპის მოსახლეობას, ისლანდიიდან სამხრეთ სკანდინავიის ჩათვლით (!) აქვს აშკარა ნორფოლოგიური სიახლოვე კავკასიის, ბალკანეთის და ალპების მთების მოსახლეობასთან. მუსიკალური მონაცემები, როგორც ვხედავთ, მხარს უჭერენ მათი უძველესი ნათესაობის იდეას, რაც დაცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

არანაკლებ მრავალსმეტყველია მრავალხმიანობის კერების თანხვედრა ანთროპოლოგიურ მონაცემებთან აღმოსავლეთ ევროპის ჩვენთვის საინტერესო რეგიონებში. კერძოდ, პოლესიეშიც, მორდვა-მოკშელებს და ინგენის კომი-პერმელებს შორისაც ჩვენ ისევ და ისევ ვხვდებით ჩვენთვის უკვე კარგად ნაცნობ პონტურ ანთროპოლოგიურ ტიპს! აქაც, როგორც კავკასიაში, ანთროპოლოგიური და მუსიკალური მონაცემები არეთიანებენ სხვადასხვა ენობრივი ოჯახების (ინდოევროპული და ფინო-უნგრული ოჯახების) წარმომადგენლებს.

რა თქმა უნდა, ძალზე ძნელია იმის დაშვება, რომ ყველა ზემოთჩამოთვლილი ურთიერთდამთხვევის ფაქტი მრავალხმიანობასა და ანთროპოლოგიის მონაცემებს შორის შემთხვევითი იყოს. აშკარაა, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს რაღაც უძველესი ეთნიკურ-კულტურული ერთობის კვალთან.

თავისთავად მრავალხმიანობის კერების ესოდენ თავისებური, დაქსაქსუ-ლი განლაგება უკვე მიგვითითებს, რომ ევროპის ტერიტორიაზე მოხდა რაღაც უძველესი კულტურული ერთობის დაშლა და მისი შემორჩენა დღეისათვის ათასობით კილომეტრით ერთმანეთისაგან დაცილებულ, გეოგრაფიულად იზოლირებულ რეგიონებში.

ამ ერთობის კვალს, თუკი პალეოანთროპოლოგიურ მონაცემებს დავუჯერებთ, მივყავართ ევროპის უძველეს მოსახლეობასთან (ე.წ. პროტომორფულ ევროპეოიდებთან). რომელიც ფართოდ იყო განსახლებული ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან სამხრეთ სკანდინავიამდე ჭერ კიდევ პალეოლითის ეპოქის ბოლოს. სწორედ ამ უძველეს მოსახლეობასთან ავლენს ნორფოლოგიურ სიახლოვეს ყველა ის ანთროპოლოგიური ტიპი, რომელსაც ჩვენ დღეს მრავალხმიანობის მქონე ხალხებში ვხვდებით (კავკასიური, დინარული, პონტური, ალპური, ჩრდილოევროპული).

მოგვიანებით, დაახლოებით ჩვ. წელთაღრიცხვამდე IV ათასწლეულში, ევროპის ტერიტორიაზე იწყება ახალი მოსახლეობის შემოსვლა. რამაც უდიდესი ეთნიკურ-კულტურული ცვლილებები გამოიწვია. ისტორიულ მეცნიერებებში ეს მიგრაციული ტალღები დაკავშირებულია ინდოევროპელების გამოჩენასთან.

²⁵ იხ. მაგალითად: Г. Ф. Дебец, Антропологические исследования в Дагестане, Антропологический сборник, М., 1956 (Тр. Ин-та этнографии АН СССР, Нов. серия, т. XXXIII); И. И. Миклашевская, Антропологический состав населения Дагестана в гавано хазарское время, «Вопросы антропологии», вып. 5, 1960.

მუსიკალური მონაცემების მთელი კომპლექსის ანალიზი გვარწმუნებს, რომ ახლადმოსული მოსახლეობისათვის (ინდოევროპელებისათვის) დამახასიათებელი იყო **პრინციპულად განსხვავებული ტიპის მუსიკალური კულტურა**. ეს განსხვავებები ვლინდება მუსიკალური ენის ყველაზე მნიშვნელოვან სისტემის — შექმნელ ელემენტებში. თუკი მოკლედ აღვნიშნავთ. მივიღებთ შემდეგ დაპირისპირებულ წყვილებს, რომლებიც შესაბამისად ძველი არაინდოევროპული და ინდოევროპული ტრადიციების ძირითად მახასიათებლებს წარმოადგენს: თუ პირველისთვის დამახასიათებელია ვოკალური მრავალხმიანობა, მეორეს ახასიათებს ვოკალური ერთხმიანობა; ანჰემიტონურ კილოურ სისტემას უპირისპირდება ჰემიტონური კილოური სისტემა; ჩასაბერი საკრავების წამყვან როლს — სიმებიანი საკრავების ბატონობა; სადა ინტონირების ტიპს — მელიზმებით უხვად შემკული ინტონირება; მკვეთრ მეტრო-რიტმს — თავისუფალი მეტრო-რიტმი. როგორც ვხედავთ, მუსიკალურ კულტურებს შორის აღინუსხება პრინციპული სხვაობა, რომელიც მხოლოდ მრავალხმიანი ტრადიციის ქონა-არქონით არ შემოიფარგლება.

საინტერესოა ამ დაპირისპირებათა ასპექტში. მაგალითად, ძველბერძნული მუსიკალური ტრადიციებისა და ლიტერატურული წყაროების განხილვა²⁶. კერძოდ, ისტორიულ წყაროებში აღნიშნულია ანჰემიტონური კილოური სისტემის თანდათანობით ჰემიტონურით (ტეტრაქორდულით) შეცვლა; ცნობილია ჭიდილი ჩასაბერ და სიმებიან საკრავებს შორის (მითოლოგიური პაექრობა არფას და ფლეიტას შორის ელინი აპოლონისა არაელინ მარსიუსთან და ამ უკანასკნელის სიმბოლური დამარცხება); უაღრესად საინტერესოა აგრეთვე ძველ საბერძნეთში ორი ტიპის ავლოსის არსებობის ფაქტი (ელინური თავისი აგებულებით ერთხმიანი იყო, არაელინური — ფრიგიული — კი აშკარად მრავალხმიანი) და ა. შ.

რა თქმა უნდა, ჩვენ მიერ შემოთავაზებულმა დაყოფამ (მუსიკალური კულტურის პირველი ტიპის არაინდოევროპელებთან. მეორესი კი ინდოევროპელებთან დაკავშირებამ) თანდათანობით, საუკუნეთა განმავლობაში პირობითი სახე მიიღო, რადგან მოხდა ევროპის უძველესი მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის ენობრივი ასიმილაცია ინდოევროპელების მიერ. ამავე დროს ცნობილია, რომ მთელ რიგ შემთხვევებში ენობრივი ასიმილაცია არაა დაკავშირებული ფიზიკურ ასიმილაციასთან²⁷. ჩვენთვის პრინციპული მნიშვნელობისაა ის გარემოება, რომ ფიზიკურ ასიმილაციას გადარჩენილ მოსახლეობაში შემონახულ იქნა უძველესი, არაინდოევროპული მუსიკალური ტრადიციები (უპირველეს ყოვლისა — მრავალხმიანობის ტრადიცია). სწორედ ამ ორი, თავდაპირველად ერთმანეთისაგან პრინციპულად განსხვავებული მუსიკალური კულტურის (უძველესი ევროპულის და ინდოევროპულის) ურთიერთქმედების შედეგად უნდა განვიხილოთ თანამედროვე ევროპის ხალხური მუსიკალური ტრადიციების ჩამოყალიბების პროცესი.

²⁶ ეს წყაროები თავმოყრილია ნაშრომებში E. B. Г е р ц м а н. Античное музыкальное мышление, Л-д, 1986.

²⁷ ისტორიულ მეცნიერებაში ეს ფაქტი არაერთხელ ყოფილა აღნიშნული. სწორედ ამის შედეგია, რომ არ ემთხვევიან ერთმანეთს ენობრივი და ანთროპოლოგიური მონაცემები. ამის შესახებ იხ.: В. П. А л е к с е е в, Ю. В. Б р о м л е й, К изучению роли переселения народов и формировании новых этнических общностей. „Советская этнография“ 1966, № 2.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ევროპის უძველესმა მოსახლეობამ არ განიცადა მხოლოდ ინდოევროპული ენების ექსპანსია. აქ ადგილი ჰქონდა აგრეთვე თურქიზაციას (ბალყარელებისა და ყარაჩაელების მაგალითი) და ფინო-უგრიზაციას (მორდვა, კომი, სეტუ). ამ შემთხვევაშიც, როგორც ირკვევა, არ მოხდა მნიშვნელოვანი ფიზიკური ასიმილაცია და, შესაბამისად, შემორჩა მუსიკალური კულტურის ძირითადი მახასიათებლებიც (კერძოდ — მრავალხმიანი მღერის ტრადიცია).

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ორი ძირითადი დასკვნა.

1. ევროპის უძველესი მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი იყო მუსიკალურ ტრადიციათა ერთიანობა. ამ ერთიანობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ელემენტი იყო სპეციფიკური ვოკალური მრავალხმიანობა. ძვ. წელთაღრიცხვის IV ათასწლეულში დაწყებული მიგრაციული ტალღების შედეგად ეს მოსახლეობა, თითქმის მთლიანად ასიმილირებული ენობრივად ინდოევროპელების მიერ (მაგრამ მხოლოდ ნაწილობრივ ასიმილირებული ფიზიკურად) შემორჩა სამხრეთ, ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ ევროპის გეოგრაფიულად იზოლირებულ რეგიონებში (კუნძულებზე, მთებში, ჭაობებსა და ტყეებში). ფიზიკურ ასიმილაციას გადარჩენილ მოსახლეობაში ანთროპოლოგიური თავისებურებების გარდა ფაქტობრივად დღემდე შემორჩა მათი კულტურის ყველაზე სტაბილური ელემენტი — ვოკალური მრავალხმიანობის ტრადიცია.

2. ინდოევროპელებისათვის (ყოველ შემთხვევაში, მათი მიგრაციული პროცესის საწყისი პერიოდისათვის მაინც) დამახასიათებელი იყო პრინციპულად განსხვავებული ტიპის მუსიკალური კულტურა. თუ ამ კულტურის ძირითად მახასიათებლებს გავითვალისწინებთ (მონოდია; ჰემიტონური სისტემა; უხვი მელიზმატიკა; თავისუფალი მეტრო-რიტმი; სიმებიანი საკრავების პრიმატი), მაშინ შეიძლება გამოვთქვათ მოსაზრება ინდოევროპელების წინააღმდეგ სამშობლოს ლოკალიზაციის შესახებ მუსიკალური მონაცემების მიხედვით. ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო საკმაოდ დიდი რეგიონი — ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთიდან და შუა აზიიდან წინა და მცირე აზიის ჩათვლით. თუკი აქვე უშუალოდ და ხტრიტულ მუსიკაში მრავალხმიანობის არსებობას გავითვალისწინებთ, მაშინ მუსიკალური მონაცემები უფრო კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ და სამხრეთ რეგიონებს დაუჭერენ მხარს. ყოველ შემთხვევაში, არსებული მუსიკალური მონაცემები პრინციპულად ეწინააღმდეგებიან ინდოევროპელების წინააღმდეგ სამშობლოს ევროპის ფარგლებში ლოკალიზაციის იდეას.

ცალკე მსჯელობის საგანია ინდოევროპული მუსიკალური კულტურის შესაძლო კვალის არსებობა საქართველოში. კერძოდ, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში ხალხური სასიმღერო ტრადიციები რამოდენიმე მახასიათებლის მიხედვით გვიჩვენებენ გარკვეულ გადახრას ინდოევროპული მუსიკალური ტრადიციებისაკენ. ეს გადახრა მუსიკალური ენის მხოლოდ ცალკეულ ელემენტებში შეინიშნება და მთლიანობაში სრულებით ვერ არღვევს მთელი ქართული ხალხური მუსიკალური კულტურის შინაგან მონოლითურობას. ის, რომ ქართლ-კახურ ხალხურ მუსიკაში არ მოხდა მძლავრი ადგილობრივი მრავალხმიანი ტრადიციის მოშლა (მესხეთ-ჯავახეთში ეს განხორციელდა მხოლოდ ბოლო საუკუნეში მომხდარი დემოგრაფიული სურათის მკვეთრი შეცვლის შედეგად), მიგვითითებს, რომ ჩვენ საქმე გვქონდა მხოლოდ სუსტ გავლენასთან. რომელიც შეიძლებოდა ან მცირერიცხოვან, ან უკვე შერეულ

მოსახლეობას მოეხდინა აქ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული მუსიკალური აზროვნების მიერ ახალი ელემენტების შეთვისებას და გადააზრებას იმდენად ჩამოყალიბებული, დახვეწილი და მაღალესთეტიკური სახე აქვს მიღებული, რომ შეუძლებელია ეს ყველაფერი ბოლო რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში განხორციელებულიყო²⁸.

როგორც ვხედავთ, მუსიკალური მონაცემების საფუძველზე საკმაოდ მნიშვნელოვანი ეთნოგენეტიკური ხასიათის დასკვნების გაკეთება შეიძლება. ამის უპირველესი მაგალითი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თვით მუსიკალური კულტურის, მისი სააზროვნო პრინციპების (უპირველეს ყოვლისა კი მრავალხმიანობის სისტემის) არაჩვეულებრივი სტაბილურობაა. შესაბამისად, მუსიკალური მონაცემების, როგორც ისტორიული წყაროს მნიშვნელობა, ჩვენის ღრმა რწმენით, საკმაოდ დიდია. ზოგიერთ საკითხში კი შეიძლება გადამწყვეტიც აღმოჩნდეს. ჩვენ მიერ წარმოდგენილი გამოკვლევა, იმედი გვაქვს, ადასტურებს, რომ ინდოევროპული პრობლემატიკის სფეროშიც (განსაკუთრებით კი არაინდოევროპული სუბსტრატული და ინდოევროპული სუპერსტრატული ეთნიკურ-კულტურული ურთიერთობის საკითხების კვლევაში) მუსიკალურ მონაცემებს გარკვეული დახმარების გაწევა შეუძლიათ თანამედროვე ისტორიული მეცნიერებისათვის.

И. М. ЖОРДАНИА

ПРОБЛЕМА ИНДОЕВРОПЕЙЦЕВ В СВЕТЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ДАННЫХ

Резюме

Данные музыкального искусства, как правило, игнорируются в междисциплинарных исторических исследованиях. В статье специально ставится вопрос о важности музыкальных данных как исторического источника. Отмечается, что разные элементы музыкального языка имеют разную информативную природу, что необходимо учитывать (напр., конкретные мелодии легко переходят из одной культуры в другую; традиция вокального многоголосия исключительно стабильна, и т. д.).

Обращает на себя внимание наличие в Европе и прилегающих областях очагов традиции вокального многоголосия. Эти очаги сконцентрированы: на Кавказе (у грузин, абхазцев, адыгов, балкарцев и карачаевцев, осетин, чеченов и ингушей, народов западного Дагестана), на Балканах (на севере Греции — в Эпире, в юго-западной Болгарии, южной Албании и Югославии), в Альпах (в северной Италии, австрийском Тироле, южной Баварии и высокогорной Швейцарии), на островах Средиземноморья (Корсика, Сардиния, Сицилия, Родос), в Пиренеях (у басков), в Северной Европе (в Исландии, Ирландии, Шотландии, Англии, южной части Швеции и Норвегии), в Прибалтике (в Латвии, у сев. в Эстонии, в Аукштаитии в Литве), в Восточной Европе (в Полесье, Мордовии, у коми-пермяков). Отдельно обсуждается возможность наличия традиции вокального многоголосия в древ-

²⁸ ამის შესახებ იხ.: ნ. ციციშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხური მუსიკის კვლევის ეთნოლოგიური ასპექტი, საქ. მეც. აკადემიისთან არსებული ფოლკლორის საკვლევინაიო საბჭოს XXX კონფერენციის თეზისები, თბ., 1991.

ней Передней Азии (у шумеров и хурритов). Несмотря на позднее влияние европейского профессионального многоголосия в некоторых регионах (в Альпах, и особенно — у басков), отмечается близость всех европейских многоголосных традиций по важнейшим системообразующим элементам (бурдонный тип многоголосия, ангемитонная ладовая система, вертикальная координация голосов на диссонансы, принцип исполнительского общения солистов с группой басов, употребление йодля и др.).

Специально обсуждается факт значительного совпадения многоголосных данных с антропологическими (в ареале распространения многоголосия мы встречаем морфологически близкие антропологические типы: кавкасионский, динарский, альпийский, североевропейский, понтийский), что дает возможность объединить перечисленные выше регионы как Южной, так и Северной и Восточной Европы, и говорить о сохранении здесь следов какой-то древней культурно-этнической общности.

С появлением миграционных волн индоевропейцев это единство разрушается. Появление иного типа культуры в Европе очень хорошо видно по музыкальным данным, ибо весь комплекс наших знаний подтверждает, что индоевропейцы характеризовались принципиально другим типом музыкальной культуры (вокальное одnogолосие, гемитонная ладовая система, обильная мелизматика и т. д.). По этим характеристикам изначальное «ядро» индоевропейцев должно быть объединено с народами, имеющими т. н. «ориентальный» тип музыкальной культуры. Это заключение противоречит локализации прародины индоевропейцев на территории Европы и указывает на регионы юго-западной Азии (где-то в пределах треугольника: Средняя Азия — Северо-Западная Индия — Передняя Азия).

Известно, что фактически полная языковая ассимиляция в процессе индоевропеизации не была связана с такой же полной этнической (физической) ассимиляцией Древней Европы. Физические потомки древнего неиндоевропейского населения, сохранившиеся в географически изолированных регионах (в горах и на островах Южной и Северной Европы, в лесах и болотах Восточной Европы), до наших дней донесли наиболее стабильный элемент доиндоевропейской культурной общности — традицию специфического вокального многоголосия.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ხმელთაშუა ზღვის კულტურების კვლევის ლაბო-
რატორიამ

**მონღოლთა მეორედ გამოჩენა ამიერკავკასიაში და საქართველოს
დაპყრობა-დანაწილება**

ასრულდა სირიის, ხლათისა და მესოპოტამიის გამგებლის ალ-მალიქ ალ-აშრაფ ალ-აიუბის სიტყვა. ჯალალ ად-დინის დაღუპვის (1231 წ. აგვისტო) შემდეგ მართლაც აღარავინ დარჩა, ისეთი ვინც ჯურმალუნის¹ სარდლობით ხვარაზმშაჰს დადევნებულ მონღოლთა რაზმებს წინააღმდეგობა და ჯეროვან წინააღმდეგობას გაუწევდა. იბნ ალ-ასირის გადმოცემით, 1231 წლის შემოდგომაზე მონღოლები დიარბაქრ-მესოპოტამიის ტერიტორიას მოედნენ და ერთმანეთზე მიყოლებით დაიკავეს არზანი, მაიაფარიკინი, ასარდი, თანზა, მარდინი, ნიზიბინი, სინჯარი, ჰაბრი, არბანი, მოსული, ბითლისი, ბარქრი, არჯიში და ხლათი². ხოლო უფრო ადრე, 1231 წლის დასაწყისში³, მათ რაიმე სერიოზული წინააღმდეგობის გარეშე ხელთ იგდეს აზერბაიჯანი⁴. ეს არაბი მემატრიანე პირდაპირ ცნობას არ იძლევა იმის შესახებ თუ რა ვითარება სუფევდა ამ დროს საქართველოში, მაგრამ იგრძნობა, რომ მონღოლები მის დაპყრობასაც მაშინ შედგომიან. რაზეც გარკვევითაა საუბარი ქართულ წყაროშიც. ეამთა-აღმწერლის თქმით. „მო-რა-იქცეს იათარნი ხუარაზმელთა დევნისაგან, მიერ წარვიდეს და მოაოჯრეს ქუეყანა ხლათისა და ვალაშკერგისა. და ვერ წინააღუდგა სულტანი ხლათისა. არამედ გამაგრდა ქალაქსა შინა. ხოლო იათარნი წარვიდეს ადარბადაგანს, და ზავნი იქნეს თავრეელთა შორის და იათართა და აღიღეს თავრეჲი და მიმდგომი მისი ქუეყანა. და მეორესა წელსა წარვიდეს ბარდავს, განძას და მულანს და მუნ იწყეს რბევად და ოჯრებად საქართველოსა⁵. ქართველი მემატრიანის ეს სიტყვები ცხადყოფენ, რომ მის ცნობაში იგივე ამბავია აღწერილი, რაც იბნ ალ-ასირის მონათხრობში და დამატებით ვტყობინობთ, რომ აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ („მეორე წელს“) მონღოლები საქართველოს ასაკლებად წასულან. თუ ქართველი მეისტორიეს ეს ცნობა

¹ جورمغالون (Фазлгулах Рашид ад-Дин, Джамн ат-Таварих. Перевод с персидского языка А. К. Арендса, т. III, Баку, 1957, სპ. ტექსტი, გვ. 21. რუს. თარგმანი, გვ. 21). ქართული ეამთა-აღმწერელი მას „ქორმაღანს“ სახელით იხსენიებს (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 184).

² იბნ ალ-ასირი, XII, გვ. 223—233.

³ იქვე, გვ. 229—231.

⁴ იქვე, გვ. 234—235. ნ. ბერძენიშვილის თქმით, მონღოლები საქართველოს მოსდგომიან 1230 წელს (იხ. საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 225), ხოლო სტეფანოსის ცნობით, მათ განძა აუღიათ 1231 (680) წელს (Армянские источники о монголах. Извлечения из рукописей XIII—XIV вв. Перевод с древнеармянского, предисловие и примечания А. Г. Галстяна, М., 1962, გვ. 34). ასეთივე ცნობას იძლევა უცნობი ეამთა-აღმწერელიც (იქვე, გვ. 70).

⁵ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 186.

უტყუარია და იბნ ალ-ასირის ქრონოლოგიას გავითვალისწინებთ თავრიზის აღების შესახებ, მაშინ უეჭველია, რომ მონღოლები საქართველოს მეორედ (პირველად — 1220 წ.) 1232—1233 წელს სწევნიან. თუმცა არსებობს განსხვავებული ცნობებიც. როგორც მხითარ აირივანეცი იუწყება, მონღოლებს სომხეთი, ავღანეთი და საქართველოს აღმოსავლეთი ნაწილი — ივერია 1236 (585) წელს დაუღაშქრავთ⁶. იგივე თარიღი აქვს მითითებული სტეფანოს ორბელიანსაც⁷. ხოლო მათგან განსხვავებით, ვარდანი ქართლის დაპყრობის თარიღად 1235 (684) წელს ასახელებს⁸ და ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც დაახლოებით ეს წელია გაზიარებული⁹. მაგრამ არც 1235 და არც 1236 წელი არ უნდა იყოს საქართველოში მონღოლთა მეორედ შემოსევის ნამდვილი თარიღი. ამას გვაფიქრებინებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ქართულ-სომხურ ნარატიულ წყაროთა მონაცემებით, მონღოლთა მიერ ამიერკავკასიის ქვეყნების: აზერბაიჯან-სომხეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა თითქმის ერთდროულად მომხდარა¹⁰. აზერბაიჯანის დაპყრობის შესახებ კი, როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, იბნ ალ-ასირიც მოგვითხრობს და დაპყრობის თარიღსაც (1231 წლის დასაწყისს) ასახელებს. თუ აქვე გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ იბნ ალ-ასირი 1233 წ. გარდაიცვალა და 1235—1236 წლებში მომხდარი ამბების აღწერას ვეღარ შეძლებდა, მაშინ აშკარა გახდება, რომ ჩვენს ეჭვს მყარი საფუძველი აქვს. ამას კიდევ უფრო ამაგრებს ერთი სომხური სახარების მინაწერი. რომელიც იუწყება, რომ „მე. ვანაკანმა“¹¹ ეს საკუთარი ხელით დავწერე ქ. თბილისში, ორმოც წამებულთა ეკლესიის წინაკარქვეშ მასზედ, რომ ეს სახარება თათრებმა ტავუშიდან მულანს გაიტანეს. მაგრამ სამი წლის შემდეგ, სომხური წელთაღრიცხვის 685 წელს, უვნებლად მოიტანეს და... მოგვეყიდეს“¹². თუ მინაწერის თარიღი სწორია, რაშიც ჩვენ ეჭვი არ გვებარება, მაშინ გამოდის,

⁶ К. П. Патканов. История монголов по армянским источникам, вып. I, СПб., 1873, гл. 82, შენიშვნა 33.

⁷ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“... თბ., 1978, გვ. 70.

⁸ В ардан. Всеобщая история. М., 1861, гл. 177.

⁹ ი. ვ. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, III, 1982, გვ. 17—18; ი. ცინცაძე, მონღოლები და მონღოლთა დაპყრობები, თბ., 1960, გვ. 150; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 547; რ. კიკნაძე, მონღოლთა ბატონობა საქართველოში (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 7, თბ., 1984).

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 186; Киракос Гандзакци, М., 1976, გვ. 155 და შემდ.; В ардан, დასახ. თხზულება, გვ. 177 და შემდ.; Мхитар Анриванец, (იხ. ქ. პატკანოვის შემოღასახელებული ნაშრომი, გვ. 82, შენიშვნა 33).

¹¹ როგორც კირაკოს განძაქეცის „სომხეთის ისტორიის“ რუსულად მთარგმნელ-კომენტატორი აღნიშნავს, ოპანეს ვანაკანი ტავუშის ვართაპეტი იყო და ტავუშეცადაც ცნობილი. ის იყო XIII ს-ის გამორჩეული სომეხი სწავლული-პედაგოგი, რომელმაც აღზარდა ვართაპეტთა მთელი თაობა. კირაკოს განძაქეციც მისი მოწაფე იყო. მონღოლთა თავდასხმებისას მან თავი შეაფარა სოფელ ლორუტთან არსებულ გამოქვაბულს, მაგრამ მულარ ნოინმა მიაგნო და შეიპყრო ოპანესი ერთხანს ტყვეობაში იყო და აკვირდებოდა მონღოლთა ცხოვრებას. ტყვეობიდან დაბრუნებულმა დაწერა ისტორიული ნაშრომი, რომელსაც დღემდე არ მოუღწევია. Киракос Гандзакци, დასახ. თხზულება, გვ. 293, შენიშვნა 1—3; ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოღვაწენი და მათი ვინაობა, ტფ., 1928, გვ. 214).

¹² Автограф Оганеса Ванакана Тавушени („Армянские источники о Монголах“. Извлечения из рукописей XIII—XIV вв. Перевод с армянского. предисловие и примечания А. Г. Галстяна, М., 1962, гл. 43).

რომ ტავუში, რომელიც წარმოადგენდა ძლიერ ციხესიმაგრეს, და ინჰიჭიანის მიერ ლოკალიზებულია უტის მხარეში, თათრებს დაულაშქრავთ 1232—1233 (685+551—3) წელს. მასთან ერთად მონღოლებს დაუპყრიათ და დაურბევიათ აგრეთვე ვარამ გაგელის სხვა ციხე-ქალაქები: შამქორი, კაწარეთი, ტერუნაკანი, ნორაგრდი, ერგევანქი, მაწმაბერდი, ქარპერძი. ქავაზინი, გაგი, გარდმანი, ტერევენი, საგამი და სხვ.¹³ მაშასადამე, მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოში 1235—1236 წელს კი არ დაწყებულა. არამედ თავრიზელებთან მათი დავების მეორე წელს (როგორც ამას ქართველი მემკვიდრე იუწყება) ანუ 1232—1233 წელს.¹⁴ წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნება, რატომ უნდა ეცადა მონღოლებს აზერბაიჯანის დაპყრობიდან 4—5 წელი, როცა მათ შესაწინააღმდეგოდ იცოდნენ, რომ საქართველოში ხვარაზმელთა ხუთწლიანი თარეშის გამო ქვეყანა ისე იყო მოშლილი, რომ სერიოზული წინააღმდეგობის უნარი აღარ შესწევდა. ცენტრალური ხელისუფლება, რომელიც ქ. ქუთაისში იყო გადასული, სრულ დაბნეულობას იჩენდა, მხოლოდ ფორმალურად არსებობდა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს მთავრები, ბედის ანაბარა რომ იყვნენ მიტოვებულნი, თავიანთ ციხე-ქალაქებში იყვნენ ჩაკეტილნი და ან საერთოდ არ გამოდიოდნენ გასეთ, ანდა პარტიზანული ბრძოლებით კმაყოფილდებოდნენ და დიდ ზარალს განიცდიდნენ. მტერს კი ვერაფერს აკლებდნენ. ქართველ დიდებულთა ბრძოლის ეს ფორმა აშკარად მცდარი და სრულიად უპერსპექტივო იყო. ეს კარგად იცოდა ირანის, ამიერკავკასიისა და მცირე აზიის დასაპყრობად ყაენის მიერ მოვლენილმა მონღოლთა ლაშქრის სარდალმა ჯურმალუნ ნოინმა და მოქმედების სწორი გეგმა შეიმუშავა. თავისი ჯარი მცირე გუნდებად დაყო. თითქოს თავისი სამოქმედო უბანი მიუჩინა და ბრძანა. ვინც მორჩილებდაზე უარს იტყოდა მას სასტიკად გასწორებოდნენ. როგორც ამბის მომსწრე თვითმხილველი აღნიშნავს, მონღოლთა რაზმები ჯურმალუნის ბრძანების შესასრულებლად მოედნენ ქვეყნის ველ-მინდვრებს. მთებსა და ღარტაფებს ვითარცა ღრუბელი კალიათა და ყოვლის წამლევავი ნიაღვარი. ქვეყანას თავს დაატყდა დიდი უბედურება. ღატოლვილ ხალხს ველარც კლდენი და ტყენი იფარავდა და ველარც ძლიერი ციხესიმაგრენი. მამაცმა ადამიანებმაც კი დაჰქარგეს მხხეობა და გაშხედაობა, დაჰყარეს ფარ-ხმალი, რომ მტერს არ შეემჩნია მათი ურჩობა. მონღოლთა ყიეინი და კაპარჭთა ხმაური თავზარს სცემდა ყველას. ყველა გრძნობდა აღსასრულის მოახლოვებას. შეშინებული ბავშვები მშობლებს ეკვროდნენ, მშობლებს კი გული მისდიოდათ მონღოლთა გამოჩენის მოლოდინში. შეიძლებოდა იმის დანახვა თუ როგორ კუწავდნენ ისინი ხალხებით ქალებს, კაცებს. ბავშვებს, ასალგაზრდებს. მოხუცებულებს, ეპისკოპოსთ. დიაკვნებსა და მეღვინეებს, როგორ ანარცხებდნენ ქვებზე ჩვილ ბავშვებს, როგორ ბილწავდნენ და ატყვევებდნენ უმშვენიერეს ასულებს, ქვეყანა დაღუპულთა გვამებით აივსო და აღარავინ იყო მათი დამსაფლავებელი. ეკლესია-მონასტრები ძაძვებით შეიშოსა, შეწყდა წირვა-ლოცვა-გალობა. მტერმა ყველაფერი წაიღო და ის მაინც ვერ ძლებოდა.

¹³ კრიგოლ აკანელი, მოისართა ტომის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და კომენტარით გამოსცა ნოდარ შოშიაშვილმა, თბ., 1961, გვ. 11—12. და 176, შესწავნა 22; В а р д а н, დასახ. თხზულება, გვ. 178.

¹⁴ ასეთივე მოსაზრებისაა ი. სიხარულიძე (იხ. მისი, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV საუკუნეებში, თბ., 1967, გვ. 73).

როდესაც მონღოლები ქვეყნის ძარცვა-რბევას მორჩებოდნენ, წაიღებდნენ მთელ სიმდიდრეს, წაიყვანდნენ პირუტყვისა და დატყვევებულ მოსახლეობას, მხოლოდ ამის შემდეგ იწყებდნენ ქალაქებისა და სხვა სიმაგრეების დაპყრობას და იქ მყოფთა განადგურებას¹⁵. თვითმზილველის ამ ვრცელი მონათბრობიდან მკაფიოდ ჩანს ტაქტიკური გეგმა და მისი განხორციელების მეთოდები. რასაც მონღოლები იყენებდნენ საქართველოს დასაპყრობად. კერძოდ, ისინი მოქმედებდნენ მცირე ჯგუფებად და რომ დიდი დანაჯლისი არ ეწეოდათ თავს არიდებდნენ დიდ ბრძოლებს. მათ ჯერ იერიში მიჰქონდათ დაუცველი სოფლის მოსახლეობაზე. ძარცვავდნენ და სპობდნენ მათ, რათა სრულ იშოლაციას მოექციათ ციხე-ქალაქებში ჩაკეტილი მოწინააღმდეგე და ხანგრძლივი გარემოცვით ატყულებინათ იგი შეეწყვიტა წინააღმდეგობა. მართალია, ეს მოითხოვდა შედარებით დიდ დროს, მაგრამ მონღოლებს ეს არ ანაღვლებდათ. ისინი თავიანთ საქმეს მაინც აკეთებდნენ — განუწყვეტლივ არბობდნენ ქვეყნის დაუცველ სოფლის მოსახლეობას და ბეგრავდნენ მას ვადასახადებით. როგორც ჟამთააღმწერელი იტყობინება მონღოლები ასე შემოვიდნენ „ქართლს, თრიალეთს, სომეხთა, ჯავახეთს, სამცხეთს, შავშეთს, კლარჯეთს, ტაოს, კოლას, არტაანს, ანისს და ისიც. ისე როგორც სომეხი მემკვიდრე კირაკოს განმაცვი. დასძენს. რომ ისინი „მოეფინეს მსგავსად მკალთა ოჭრებად და ჯოცვად, და... მოისვროდა ყოველი ესე ქვეყანა“-ო¹⁶.

რაკი ცენტრალური ხელისუფლება სრულ უუნარობას იჩენდა და მტრის წინააღმდეგ ქვეყნის ძალების მობილიზებას ვერ ახერხებდა რომ მისთვის გენერალური ბრძოლა გაემართა. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ციხე-ქალაქებში ჩაკეტილთა პარტიზანულ მოქმედებას არავითარი აზრი არ ჰქონდა. მათი ბრძოლის განგრძობა ქვეყანას ნგრევის პეტს არაფერს მოუტანდა. ამიტომ, უიშვდო მდგომარეობაში ჩაეარდნილმა მთავრებმა უარი თქვეს წინააღმდეგობის განგრძობაზე და ზოგმა ოსავლეთ საქართველოს მიაშურა. ზოგმა კი მტრის ხანაჟში გადასვლა ამჯობინა. წყაროთა მონაცემებით, ვარაუდებული ქუთაისს გაიქცა. ამირსპასალარი ავაგი მონღოლებს მიუვიდა. შანშე მანდატურთუხუცესი. ივანე ციხისჯვარელი-ჯაყელი. ყვარყვარედაც რომ უბოძდნენ, და სხვა დიდებულნი ერთხანს უარს ამბობდნენ დანებებაზე და ბრძოლას განაგრძობდნენ, მაგრამ როდესაც დარწმუნდნენ, რომ საკუთარი ძალებით მტრის წინააღმდეგ ვერას გახდებოდნენ. ხოლო დამხმარე აღარავინ ჩანდა. ავაც მძიმად და ისინიც ჯურმალუნს დანებდნენ¹⁷. როგორც სარწმუნო წყაროები იტყობინებიან. მათ უკვე იცოდნენ მონღოლთა წესი. რომ „ვინც (ნებისა) მოვიდის. ... პატივითა შეიწყნარიან, ხოლო ურჩთა ქუეყანა მოისვროდა“¹⁸. ჟამთააღმწერლის თქმით, ასეთნაირად ხელთ იგდეს რა „ყოველი ქვეყანა“ თათრებმა. ბრძოლები შეწყდა და მცირე ხნით მშვიდობამ დაისადგურა¹⁹.

¹⁵ Киракос Гандзакени. История Армении, М., 1975, გვ. 156—157; გრიგოლ აკანელი, მოსართა ტომის ისტორია, თბ., 1961, გვ. 17—18.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 187.

¹⁷ Киракос Гандзакени, დასახ. თხზულება, გვ. 157—166; გრიგოლ აკანელი, დასახ. თხზულება, გვ. 17; ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 187—188; ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 20—21.

¹⁸ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 190.

¹⁹ იქვე, გვ. 191.

აღმოსავლურ წყაროებში არაა მითითება იმის შესახებ, თუ როდის მოამთავრეს მონღოლებმა ომი საქართველოსთან. ამ საკითხს გვერდს უვლიან ქართული წყაროებიც, ხოლო ის ცნობები, რასაც სომხური წყაროები გვაწვდიან ერთობ წინააღმდეგობრივია და. ამდენად, ნაკლებად სანდო. თუმცა, თუ მათ კარგად დავაკვირდებით და კრიტიკულად მივუდგებით, რაღაც ჭეშმარიტების დადგენა მაინც მოხერხდება. ყოველ შემთხვევაში მიგვაჩნია, რომ მზითარ აირივანეცის, სტეფანოს ორბელიანისა და ვარდანის ცნობები, სადაც აღნიშნულია თორმეტი წლის შეწყვეტა (გარნიის ბრძოლიდან?), ე. ი. 1236 წელს კვლავ გამოჩნდნენ თათრები და სომხეთ-საქართველო დაიპყრეს იგულისხმება არა მათი შემოსევა, რაც როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები ჯერ კიდევ 1232—1233 წელს განხორციელებულა. არამედ ცალკეულ ციხე-სიმაგრეებში ჩაკეტილი და მონღოლთა მიმართ საკუთარი ძალებით მეგრძოლი დიდებულების წინააღმდეგობის უკვე შეწყვეტა. ჯურმალუნ ნოინთან მათი გამოცხადება-დაზავება და ამით ქვეყნის გარკვეული ნაწილის — იბერიის დაპყრობა-დაპატრონება²⁰.

ჯურმალუნი მასთან თავისი ნებით მისულ ქართველ დიდებულს. იქნებოდა ის ციხე-სიმაგრეში, ქალაქში გამაგრებული, თუ საქართველოს სხვა მიუვალ ადგილებში თავშეფარებული. თითოეულს ცალ-ცალკე ურიგდებოდა იმ პირობით, რომ დამარცხებული მონღოლების სასარგებლოდ გაიღებდა გადასახადებს და ბრძოლის დროს გამოიყვანდა ლაშქარს. ხოლო მონღოლთა ნოინი ამის საწევლოდ ათავისუფლებდა ალყაშემორტყმულ მის ციხე-ქალაქებს, დატყვევებულ მოსახლეობას. მთლიანად უბრუნებდა მის ყოველ სამფლობელოს და გარანტიას აძლევდა, რომ დაზღვეული იქნებოდა მონღოლი რაზმების თარეშისაგან. სარწმუნო ცნობებიდან ვტყუობინობთ. რომ ასეთი პატივი მიუგია ჯურმალუნს საქართველოს ამირსპასალარ ავაგ ივანეს ძისათვის. შამქორის მფლობელ შაჰანშაჰ ზაქარიას ძისათვის, მისი ვაჟის აღბუღასათვის. ბაჩენის მფლობელი რომ იყო, და სხვათა მიმართ, რომელთა შესახებ ვრცლად მოგვითხრობს ამბის მომსწრე-თვითმხილველი, მონღოლთა ტყვეობაში მყოფი კირაკოს განცხადება²¹.

გარიგების ასეთი პირობები, მონღოლთა დიქტატით რომ იყო მიღებული, ქართველ დიდებულებს ნამდვილად არ აწყობდათ. მათ განსაკუთრებით აწუხებდათ გარიგების ის ნაწილი, სადაც ხაზგასმით იყო ნათქვამი ბრძოლებში ქართული ლაშქრის აუცილებელი მონაწილეობა. საზავო პირობებში ამ პუნქტის შეტანა ნიშნავდა დამორჩილებული ქართველების გარდუვალ შეტაკებას ჯერ კიდევ ზოგიერთ ციხე-ქალაქებში გამაგრებულ მონღოლთა წინააღმდეგ მეგრძოლ რაზმებთან, ე. ი. ძმათაშვილები ომების გაჩაღებას, რომელსაც მონღოლთათვის სიკეთის მეტი არაფერი მოჰქონდა, ხოლო ქართველებს სიცოცხლე უნდა შეეწირათ.

იმის თქმა, რომ ეს ავაგმა, შაჰანშაჰმა, აღბუღამ ან სხვებმა, ვინც მორჩილების ნიშნად მონღოლთა სარდალს თავისი ფეხით ეახლნენ, არ იცოდნენ—დაუჯერებელია, ამიტომ, მათი ასეთი მოქმედება, ე. ი. მონღოლთა მხარეზე გადასვლა და ქართველების წინააღმდეგ იარაღის აღმართვა „მოლალატეობადაა“

²⁰ არც ისაა გამორიცხული, რომ „თორმეტი წელი“ მონღოლთა მეორედ გამოჩინებისა საქართველოში იახგარიშება არა გარნიის ომიდან, არამედ პირველი გამოჩინებიდან, ე. ი. 1220 წლიდან.

²¹ К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, დასახ. თხზულება, გვ. 165—168.

მიჩნეული²². ნამდვილად კი საქმე სულ სხვანაირადაა. ჯურმალუნის მიერ შემოთავაზებული საზავო პირობების მიუღებლობა საფრთხეში აგდებდა არა მარტო მორჩილ, ქართველ ფეოდალთა სიცოცხლეს, არამედ სრული განადგურებით ემუქრებოდა დაუცველ ქვეყანას, რომელიც, როგორც ზემოთ ითქვა, უკვე სულს ღაფავდა მტრის ურდოთა უსასრულო რბევა-თარეშით. ამიტომ, ასეთ სიტუაციაში, როცა საკუთარი ძალით ქვეყნის დაცვა შეუძლებელი იყო, ვარედან დახმარება არ ჩანდა და მტრის ალყაში მოქცეულ ცალკეულ ციხე-ქალაქებში თავშეფარებულ ფეოდალთა რაზმების გაერთიანებაც შეუძლებელი იყო. ერთადერთ სწორ გადაწყვეტილებას ბრძოლის შეწყვეტა და შემოთავაზებული საზავო პირობების უსიტყვოდ მიღება წარმოადგენდა როგორც საკუთარი სიცოცხლისა და სამფლობელოთა შესანარჩუნებლად, ისე მონღოლთა თარეშის შესაწყვეტად და განადგურების პირას მდგარ, ყველასაგან მიტოვებული, დაუცველი მოსახლეობის გადასარჩენად.

რაც შეეხება იმას, რომ შეთანხმების ძალით, მონღოლები ქალაქებსა და ციხესიმაგრეებში შეხიზხული ქართველების მოსპობას ქართველებისვე ხელით ცდილობდნენ. ეს, რა თქმა უნდა, მეტად უსიამოვნო ფაქტი იყო, მაგრამ ღალატად არც მისი მონათვლა შეიძლება. ის იყო ისეთი იძულებითი ქმედება, რომელიც თავდაცვითი ნაგებობების ძლიერ კედლებს მინდობილთ კარნახობდა მათი მოქმედების მცდარობას და ასეთ მოქმედებაზე უარის თქმას. მონღოლთა ბატონობის ცნობას რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქმნიდა იმის პერსპექტივას, რომ, ჯერ ერთი, დაღუპვისაგან ეხსნათ თავი და მათი სამფლობელოს მიწაზე მსხდომი უმწეო ქართველი მოსახლეობაც. და, მეორე, გაერთიანებულ იყვნენ მტრის თავიდან მოსაშორებლად, თუ კი სააწილო პირობები შეიქმნებოდა. ასეთი პირობების შექმნა კი ჯერ კიდევ არ იყო გამორიცხული. დასავლეთ საქართველო თავისუფალი იყო და მეფის ხელისუფლებას, რომელიც მონღოლთა გამოჩენისთანავე ქუთაისში გადაბარგდა, შეეძლო ჯარების თავმოყრა აღმოსავლეთ საქართველოს გასათავისუფლებლად. ამავე მიზნით მას შეეძლო აგრეთვე კავშირის შეკვრა მეზობელი ქვეყნების: რუმის სასულთნოსთან, ბიზანტიისა თუ სხვათა მთავრობებთან. მაგრამ რუსუდან დედოფალი და მისი მრჩევლები ამ შემთხვევაშიც სრულ უმწეობას იჩენდნენ. არ ჩქარობდნენ, ძვირად ღირებულ დროს სათანადოდ ვერ იყენებდნენ. ვერც საკუთარი ძალების თავმოყრას ახერხებდნენ და ვერც საგარეო პოლიტიკას წარმართავდნენ ისე, როგორც ამას ქვეყნის ინტერესები მოითხოვდა.

ნაცვლად იმისა, რომ მცირე აზიის სელჩუკიანებთან კეთილი ურთიერთობა დაემყარებინა და მათთან ერთად მონღოლთა დამარცხებაზე ეზრუნა, საქართველოს დედოფალმა მათ მიმართ თავიდანვე მტრული პოზიცია დაიკავა. როგორც XIII ს-ის მეორე ნახევარში მოღვაწე სპარსულენოვანი მემკვიდრე იბნ ბიბი იუწყება, გამოჩნდნენ თუ არა მონღოლები ამიერკავკასიაში, რუსუდან-მაისინი სელჩუკიანებს მიუხია. ამასთან დაკავშირებით ნ. შენგელია შენიშნავს, რომ ეს იყო საქართველოს დედოფლის „გონიერი და გამჭრიახი დიპლომატია“²³. მაგრამ თუ შედეგების მიხედვით ვიმსჯელებთ იგივე ფაქტი სულ სხვაგვარ შეფასებას იმსახურებს. საქართველოს დედოფალი და მისი ხელქვეითი

²² ვ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 20. სახელოვანი მეცნიერის ეს დოკუმენტი ემყარება ჯამთაღმწერელის (იხ. ქ. ც. II, გვ. 189), კირაკოსისა (გვ. 157) და სხვათა მონაცემებს.

²³ ნ. შენგელია, იბნ ბიბი 'ალა აღ-დან ქაიხობადის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, თბ., 1975. № 1, გვ. 99.

ქვეყანა ასეთი დიპლომატიისათვის შეცდომად დაისაჯა. მონღოლთაგან დასარცხებულმა სელჩუკიანებმა, რომლებიც რუმის სულთანს 'ალა ად-დინ ქაიკუბად 1-ს (1219—1237) მორჩილებდნენ, ქართველ მეფეზე შური იძიეს და 1232 წელს, ქემალ ად-დინ ქამიაზის სარდლობით, საქართველოს საზღვარი გადმოლახეს.

სამეფო ხელისუფლება ამ თავდასხმას მოუმზადებელი შეხვდა. მტერმა ერთ კვირაში 40-ამდე ციხესიმაგრე აიღო და სამხრეთ საქართველოს მიწა-წყალი მოსრა. რუსუდან მეფე იძულებული გახდა სულთნისათვის პატიება და ზავი ეთხოვა. ქაიკუბადმა მისი თხოვნა დააკმაყოფილა. თავისი ლაშქარი საქართველოდან გაიწვია იმ პირობით, რომ რუსუდანი შეწყვეტდა მტრულ აქციებს სელჩუკიანთა მიმართ. საჭირო შემთხვევაში დაეხმარებოდა და კეთილმეზობლობის ნიშნად თავის ასულს სულთნის მემკვიდრე ლიას ად-დინ ქაიხოსროს მიათხოვებდა²⁴.

ასეთი იყო საქართველოს სამეფო კარის „გონიერი და გამჭრიახი დიპლომატიის“ შედეგი, რომელსაც ვლ. გორდლევსკი და ნ. შენგელია, რატომღაც, ელოდნენ მაღალ შეფასებას აძლევენ²⁵.

შთაბეზღენელი იყო, რომ საქართველოს საგეომპყრობელი ამიერიდან საინც შეცვლიდა თავის პოლიტიკას, მაგრამ ასე არ მოხდა. მონღოლთა მოქმედებისას, როცა ის ქვეყნის გადასარჩენად გარედან დახმარების გზებს ეძებდა, დამპყრობ თათართა მიმართ მტრულად განწყობილსა და ზედ საზღვართან მყოფ რუმის სსსულთნოს მფლობელს, უკვე დანათესავებულ ლიას ად-დინ ქაიხოსრო 11-ს (1237—1246) კი არ დაუკავშირდა, მთელი იმედები გადამოიღო რომის პაპზე დაამყარა და თავისი სატკივარი მას სპეციალური წერილით აუწყა.

რომის სასულდერო მამის ნიხანართით გაგზავნილი წერილი ჯერ მიკვლეული არ არის. არც მისი შედგენისა და გაგზავნის თარიღია ცნობილი. იგ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, იგი დაწერილი და აღრესატის მისამართით გაგზავნილი უნდა იყოს 1239 წლის ახლო ხანებში²⁶. ოდნავ ვანსხვავებულ მოსაზრებას გამოთქვას ი. ცინცაძე. რომელსაც ნიაჩხია, რომ აღნიშნული წერილი ქუთაისიდან რომს შეიძლება უფრო ადრეც, კერძოდ 1238 წელს გაეგზავნათ²⁷. მაგრამ ასეც რომ იყოს, ის მაინც ვერ გააბათილებს საქართველოს სამეფო ხელისუფლების დაბნეული და დაგვიანებული მოქმედების ფაქტს, რაც თავისთავად გამოჩნდება ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრების ეტყუარობას იმის შესახებ, რომ რუსუდან „დედოფალმა და მისმა თანაგამრახსნმა... ენერგიულად დაიწყეს მოკავშირეთა ძებნა დასავლეთ ევროპასა თუ აღმოსავლეთში“²⁸. ჯერ ერთი, ეს იყო უკვე დაგვიანებული ღონისძიება და, მეორეც, ქვეყნის პოლიტიკურ მესვეურთ კარგად უნდა სცოდნოდათ, რომ საერთაშორისო ავტორიტეტდაკარგული საქართველოს დასაცავად ევროპა მონღოლთა მახეში თავს არ გაყოფდა. ჯვაროსნული ომების ინციატორებს საქართველო მაშინ სპირდებოდათ, როცა მას აღმოსავლეთში უძლიერესი სახელ-

24 ნ. შენგელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90—102.

25 В. А. Гордлевский, Государство Сельджукидов Малой Азии, Избранные сочинения, т. 1, М., 1960, с. 58; ნ. შენგელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 104.

26 იგ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. 111, გვ. 22.

27 ი. ცინცაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155.

28 ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

მწიფოს სახელი ჰქონდა გავარდნილი და მისი დახმარებით მუსლიმური პოლიტიკური ერთეულების შემუსვრასა და მცირე აზიაში გაბატონებას ფიქრობდნენ. ახლა ამ საქმისათვის სუსტი საქართველო გამოუსადეგარი იყო და მას ყურადღებასაც არავინ აქცევდა. ამის დასტური იყო რომის პაპის გრიგოლ IX-ის საპასუხო წერილი, რომელიც 1240 წლის 13 იანვრით არის დათარიღებული. თვალთმაქცი სასულეირო მამა საქართველოს საჭეთმპყრობელს თითქოს დიდი სინანულით პასუხობს, რომ ჩვენი სიხარული გაგვიმწარა იმ ამბავმა, რომელიც გვაუწყეთ თქვენი წერილით, რომ კათოლიკე სარწმუნოების მტერი თათარი შეშოსულან თქვენს სამეფოში და დიდი ვნება მიუყენებიათ თქვენთვის²⁹. მაგრამ თქვენი თხოვნის დაკმაყოფილება და ჯარით დახმარება არ გვძალუძს. რადგან, ჯერ ერთი, ქრისტიანული სარწმუნოების მტერი ჩვენც ძლიერ გვდევნის და, მეორე, ის (იგულისხმება სარკინოზები ანუ მუსლიმები — ბ. ს.), რომელსაც სირიაში ვეომებით. არ გამოუშვებს მანდეთ ჩვენს მხედრობასო³⁰. თუმცა გულს მაინც ნუ გაიტეხთ. ამ ჩვენ ეპისტოლესთან ერთად, მოქადაგე მონაზონ-მისიონერებს ვიგზავნით ეკლესიათა შეერთების განსახორციელებლადო³¹.

გრიგოლ IX-ის პასუხი საქართველოს დედოფლის აბუჩად აგდების კლასიკური მაგალითია. დედოფალი მას სამხედრო დახმარებას სთხოვს, ის კი სარკინოზებთან მაშინ არარსებული ბრძოლების მომიზეზებით, რაზეც სრულიად მართებულად მიუთითებს, (ი. სიხარულიძე³²) რუსუდან მეფეს ჯარის მაგიერ მონაზონ მისიონერებს უგზავნის და იმასაც იმ მიზნით, რომ მართლმადიდებლობა კათოლიკობას შეუერთოს.

რომის პაპისაგან ხელმოცარული რუსუდანი და მისი მრჩეველნი უნუგეშო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. სანამ ისინი რომთან მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ, ამასობაში ერთ წელზე მეტი დრო გავიდა და მცირე აზიაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. მონღოლთა სარდალი ბაიჯუ (ქართული წყაროს „ბიჩი“³³) ხოინი, რომელმაც დადამბლავებულ-დამუწვებელი ჯურმალენი შესცვალა, ქართულ-სომხური ლაშქრის თანხლებით, რუმის სასულთნოს დასაპყრობლად დაიძრა³⁴. როგორც გრიგოლ აკანეცი იუწყება, 1239 (სომხური კალენდრით 688) წლის დასასრულს, ორთვიანი ალყის შემდეგ იგი ქ. კარინს დაეუფლა³⁵, მის მოსახლეობას სასტიკად გაუსწორდა და დიდძალი ალაღით მუდანს დაბრუნდა გამოსაზამთრებლად³⁶.

²⁹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 1902, გვ. 15; ი. ციხცაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155.

³⁰ მ. თამარაშვილი, იქვე, გვ. 15—17; М. Зябров, Крестовые походы, М 1956, გვ. 250; В. Куглер, История крестовых походов, СПб., გვ. 369.

³¹ ი. ციხცაძე, თხზულებანი, ტ. 111, გვ. 22.

³² ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

³³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 184.

³⁴ ამ ლაშქრობისას ქართულ-სომხურ რაზმებს სარღლობდნენ ავაგ ივანესძე, შაჰნუზი (შანუ) ზაქარიას ძე, ალბულა ვარამის ძე, გრიგოლ ხაჩენცი და სხვა თავადები (Киракос Гандзакени, დასახ. ნაშრომი, გვ. 176).

³⁵ გრიგოლ აკანელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

³⁶ Киракос Гандзакени, დასახ. ნაშრომი, გვ. 176. მონღოლებმა რომ ივნის 1243 წელს დაიპყრეს ეს აღნიშნული აქვს ეტყობს სომხ. ავტორსაც (Видержка из „Хронологического известия автора. Армянские источники о монголах М., 1902, გვ. 78).

გრიგოლ აკანეცისაგან განსხვავებით, ვარდანი და „წვრილი“ სომეხი ისტორიკოსები: ანონიმი სებასტოცი (XIII ს.) და სტეფანოს ეპისკოპოსი (XIII ს.) კარინის დაცემას 1242 (691) წლით ათარიღებენ³⁷. ნ. შოშიაშვილიც ამ თარიღს უჭერს მხარს³⁸ და შესაძლოა მართალიც იყოს თუ კი ნამდვილად ჯერმადუნი ბაიჯუ³⁹ ნოინმა 1242 (691) წელს შეცვალა როგორც ამას კირაკოსი, ვარდანი და ანონიმი სებასტაცი იუწყებიან⁴⁰, თუმცა როგორც არ უნდა იყოს, ამჟამად ჩვენთვის მნიშვნელოვანია არა ის, თუ რომელი ცნობა უფრო ზუსტი და სანდოა, არამედ მონღოლებსა და რუმის სასულთნოს შორის მდგომარეობის გამწვავება. რაც სარწმუნო ცნობების თანახმად 1243 წელს რუმის სასულთნოს დაპყრობით დამთავრდა⁴¹ და საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას საბოლოოდ მოუსპო შესაძლებლობა ღიას ად-დინ ქაიხოსრო II-ის დახმარებით მონღოლები დაემარცხებია.

ადრე ამ უკანასკნელთა დასამარცხებლად ბიზანტიის გამოყენებაც შეიძლებოდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც რუმის სასულთნო დაეცა და მონღოლები შეუჩერებლივ მიიწევდნენ დასავლეთისაკენ, ასეთი შესაძლებლობა უკვე გამოირიცხა, ბიზანტია ერიდებოდა „თათრებთან“ ურთიერთობის გაუარესებას, აღარც ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებისაგან შველის რაიმე იმედი იყო მოსალოდნელი. რადგან თავად განიცდიდნენ ბათო ყაენის მოთარეშე ბრბოთა გაუთავებელ თავდასხმებს. ასე რომ, საქართველო სრულ იზოლაციაში აღმოჩნდა და რაკი სხვა გზა აღარ არსებობდა, ბოლოს მან წარუმატებელი ომის გაგრძელებას მასზე უფრო ძლიერ მტერთან დაზავება ამჯობინა. ამას კარნახობდა რუსუდანს ის ანგარიშგასაწევი გარემოებაც, რომ, ჯერ ერთი, მონღოლთა ბატონობა სცნეს კილიკიის მეფე ხეთუმმა და ხლათის გამგებელმა. მეორე, როგორც კი მონღოლებმა რუმის დაპყრობა მოამთავრეს და კილიკია?და ხლათი უომრად შეიერთეს, მაშინვე პირი იბრუნეს დასავლეთ საქართველოს დასა-

³⁷ В а р д а н. დასახ. თხზულება, გვ. 180; Армянские источники о монголах, М., 1962, გვ. 26, 35.

³⁸ გ რ ი გო ლ ა კ ა ნ ე ლ ი, დასახ. თხზულება, გვ. 110.

³⁹ სვ. بايجو (Ф а з л у л л а х Р а ш и д а д - и н, Джамии ат-таварих, т. III, Баку, 1957, სპარსული ტექსტი, გვ. 20, 21). გამთაღმწერელთანაა — „ბიჩო“ (გამთაღმწერელი, დასახ. თხზულება, გვ. 68), სომეხ ავტორებთან — „ბაჩუ“ (В а р д ა ნ, დასახ. თხზულება, გვ. 180; გ რ ი გო ლ ა კ ა ნ ე ლ ი, დასახ. თხზულება, გვ. 19; „Из летописи Себастиан“ კრებულში — „Армянские источники о монголах“, М., 1952, გვ. 26) და „ბაჩუ-ხური“ (К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, დასახ. თხზულება, გვ. 75). „ხური“ უნდა იყოს „კური“ (تورجی), რაც ფ. კლევისს განმარტებით ნიშნავს „აბჯროსანს“ (F r a n c i s W o o d m a n C l a v e s, The mongolian names by Grigor of Akanc, Harvard' journal of asiatic Studies, dec. 1949, vol XII, №№ 3 and 4, გვ. 411—413). ხოლო ქ. პატკანოვის მიხედვით — „მშვილდოსანს“ (История монголов. Инока Магакни, СПб., 1871, გვ. 75, შენიშვნა 24).

⁴⁰ К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, დასახ. თხზულება, გვ. 175; В а р д а ნ, დასახ. თხზულება, გვ. 180; Армянские источники о монголах, М., 1962, გვ. 26, 35; В л. Г о р, д л е в с к и й, Государство Салджукидов Малой Азии, М.-Л., 1941, გვ. 37.

⁴¹ ბაჯრ ად-დინ ალ-აინის (1361—1451) ცნობით, 641 (= 21.6.1243—9.6.1244) წელს თათრებმა ბაიჯუ ნოინის სარდლობით მო წყვეს თავდასხმა რუმის სასულთნოზე და დაამარცხეს მისი გამგებელი სულთანი ღიას ად-დინ ქაიხოსრო ალა ად-დინ ქაიკუბადის ძე, რომელიც სიბტ იბნ ალ- ჯაუზის გადმოცემით, იძულებული გახდა დაზავებოდა და დანებებოდა მათ (В. Т и з е н г а у з е н, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды, СПб., 1854, т. I, არაბული ტექსტი, გვ. 476, რუსული თარგმანი, გვ. 503—505).

პყრობად, მესამე, ღიას ად-დინ ქაიხოსრო II-ის დამარცხებისას ვარამ გაგელისა და მონღოლთა ლაშქარში მონაწილე აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა დიდებულთა თხოვნით, ბაიჯუ ნოინმა სულთნის ტყვეობიდან გაათავისუფლა ლაშა გიორგის ძე დავითი და, რაკი რუსუდანი დანებებას არ აპირებდა მის ადგილზე აღმოსავლეთ საქართველოს ნეფედ მისი ძმის შვილი დასვა, თვით ქართველი დიდებულების სურვილით. ამას იუწყებიან როგორც ამბის მომსწრენი, ისე მოგვიანო ხანის მწერლები. გრიგოლ აკნეცის მიხედვით, ქართველებს აღარ ჰყავდათ თავიანთი მეფე⁴² და მათ განიზრახეს გაემეფებინათ ურუმთა ტყვეობაში მყოფი დავით გიორგის ძე. ბაიჯუ ნოინმა მოიწონა ეს გადაწყვეტილება და, რაკი რუსუდანი უარს ამბობდა მორჩილებაზე, გაგის უფალი ვარამი 100 მხედრით დავითის მოსაყვანად გაგზავნა. როცა მან კესარიიდან წამოყვანილი დავითი თბილისში მოიყვანა, ყველა ქართველმა დიდებულმა გაიხარა. ბაიჯუმ კი ეს ამბავი ვარამისავე პირით დიდ ყაენს შეატყობინა და, დავითი მამამისის ტახტზე დასვა თბილისში⁴³. ეს მოხდა რუმისა და კილიკიის დამორჩილების შემდეგ, 1243⁷წელს⁴⁴.

რუმის სულთნის ღიას ად-დინ ქაიხოსრო II-ის დამარცხების შემდეგ ვარამ გაგელის მიერ წამოყვანილი იქ ტყვედ მყოფი ქართველი მეფის ლაშა გიორგის შვილი დავითი რომ მონღოლებმა მანიდაშისის ჯიუტობის გამო გაამეფეს, მცბეტას ქართულად აკურთხეს და ტფილისში დასვეს. ეს კირაკოს განძაკეცსაც აქვს მოთხობილი⁴⁵. ხოლო XIV ს-ის ქართველი ჟამთააღმწერელი იმავე ამბავს ასეთნაირად გადმოგვცემს: რუსუდანმა თავისი ვაჟის გამეფება და ძმისწულისათვის ტახტის წართმევა მოინდომა. ამიტომ, თავის სიძეს რუმის სულთანს ყიასადინს და ქალიშვილს თამთას შეუთვალა, მათთან მყოფი დავით გიორგის ძე მოეკლათ. „მაშინ შეკრბეს დიდებულნი ამის სამეფოსანი, რამეთუ ეგულებოდა მთავარ ყოფა მათ ზედა ეგარსლანისი, არა მათგან უგუარიანეისა კაცისა; ამისთვის შეკრბეს მთავარნი ამერის საქართველოსანი: შანშე, ვარამ გაგელი, ყუარყუარე ჯაყელი, სარგის თმოგველი, ... სურამელი გრიგოლ. ქართლის ერისთავი, გამრეკელი თორელი, ორბელიანი და მრავალნი ერისმთავარნი და ძებნა ყვეს ლაშას ძისა დავითისათჳს“ და აუწყეს ეს ჩორმაღანს იოსურსა, ბიჩუის და ანგურაგს. „და ვითარ ესმა ესა ნოინთა განკჳრდეს საქმისა მისთჳს, რომელი ექმნა მეფესა რუსუდანს, და მსწრაფლ წარავლინეს ანგურაგ მოციქული და თანა წარჰყვეს ვარამ გაგელი და სარგის თმოგველი“. როდესაც ისინი სულთანს ეახლნენ და მისვლის მიზეზი აუწყეს, მაშინვე მოიყვანეს ცოცხალმკვდარი დავითი, რომელიც მოციქულებმა ასეთ მდგომარეობაში მოიყვანეს საქართველოში ნოინებთან, ხოლო ნოინებმა შემდეგ „წარავ-

⁴² „ლაშას ქალი. რუსუდანი გარდაიცვალაო“ — ამბობს მემატრანე (გრიგოლ აკნეელი, დასახ. თხზულება, გვ. 25). მაგრამ ეს შეცდომაა, ჯერ ერთი, რუსუდანი ლაშას ასული კი არა, მისი და იყო. მეორე, რუსუდანი მაშინ ცოცხალი იყო, დასავლეთ საქართველოში მყოფებოდა და აღმოსავლეთ საქართველო, რომელსაც უკვე მონღოლები ფლობდნენ, უპატრონოდ იყო დარჩენილი და სწორედ ამას დარღობდნენ „მთავარნი ამერის საქართველოსანი“.

⁴³ გრიგოლ აკნეელი, დასახ. თხზულება, გვ. 25—27.

⁴⁴ იქვე, გვ. 18 (კომენტატორის შენიშვნა); Бардаш, დასახ. თხზულება, გვ. 180; Киракос Гандзакени, დასახ. თხზულება, გვ. 18; სარგის პიწაკის თხზულება („წერილი ისტორიკოსები“, სომხურ ენაზე, I, გვ. 105).

⁴⁵ Киракос Гандзакени, დასახ. თხზულება, გვ. 180—181.

5. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1992, № 2

ლინეს დიდსა ბათო ყაენისსა“ დასამტკიცებლად და თან გააყოლეს ზაქარია შანშეს ძე და აღბულა ვარამის ძე. ბათომ „კეთილად შეიწყნარა... მეფე დავითი“ და ის მანგუ ყაენთან წარავლინა ყარაყუმს სარგის თმოგველთან ერთად. ზაქარია და აღბულა კი „თვსად დაიმჭირნა“⁴⁶. ქართველი მემატიანის ეს ვრცელი ცნობა ძირითადად სწორია და არ ეწინააღმდეგება უცხო წყაროთა მონაცემებს. მაგრამ მარცხ შეიმჩნევა, რომ იგი აღწერილი ამბების თანამედროვე არ არის და ზოგ რამეში ცდება. დარღვეულია მომხდარი ამბების თანმიმდევრობა, ქრონოლოგიური ჩარჩოები, ხოლო თარიღები საერთოდ არ არის. ლაშა გიორგის ძის რუმადან მოყვანის ამბავი მას კოხტასთავის შეთქმულების (1246—7 წწ.)⁴⁷ შემდეგ მომხდარ ფაქტად მიაჩნია, ნამდვილად კი იგი საქართველოში მოიყვანეს 1243 წელს მონღოლთა მიერ რუმის სასულთნოს დალაშქვრა-დაპყრობის შემდეგ, დასავლეთ საქართველოს შემოერთებამდე. სხვათა შორის ამაზე მიუთითებს ის უაღრესად საყურადღებო გარემოებაც, რომ თვით მემატიანის თქმით, დავითის მოსაყვანად „შეკრბეს მთავარნი ამერის საქართველოსანი“ და არა სრულიად (ამერ და იმერ) საქართველოსანი. ეს ფაქტი, ვფიქრობთ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული იმ მოსაზრების გასაბათილებლადაც გამოდგება, რომლის თანახმად საქართველოსთან დაზავებაზე მონღოლები თავს არიდებდნენ რუმზე ლაშქრობას⁴⁸.

ქართველი ჟამთააღმწერლის ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილ ვრცელ ცნობაში ის უზუსტობაცაა, რომ დავით გიორგი IV-ის ძე არ შეიძლებოდა სამეფო ტახტზე დასამტკიცებლად გაეგზავნათ მანგუ ყაენთან, რომელიც მონღოლთა იმპერიას მართავდა 649—658 წლებში ჰიჯრით ანუ 1251 წლის 26 მარტიდან 1260 წლის 7 ნოემბრამდე ქრისტიანული კალენდრით. ქართველი მემატიანის ამ და სხვა უზუსტობებზე, ალბათ, ქვემოთაც იქნება მსჯელობა. აქ კი გვინდა იმის აღნიშვნა, თუ რაოდენ ფრთხილი დამოკიდებულებაა საჭირო წყაროსადმი. თითოეული წყაროს ნებისმიერი ცნობის ჭეშმარიტების დასადგენად, რომ საჭიროა სხვა წყაროთა შესაბამისი მონაცემებით მისი შემოწმება, ეს საყოველთაოდაა ცნობილი. მაგრამ ზოგჯერ, სხვადასხვა მიზეზით, ვივიწყებთ ამ ელემენტარულ წესს და უხერხულ მდგომარეობაში ვვარდებით. ამის ჯადასტურებას გარდა ზემოაღნიშნულისა წარმოადგენს ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული აზრი იმის შესახებ, რომ ლაშა გიორგის ძე ურდოში გაიგზავნა მას შემდეგ, როცა რუსუდანის ძეს ყარაყუმს დიდხანს დააგვიანდა⁴⁹. ნამდვილად, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ის ურდოში გაგზავნეს რუმადან დაბრუნებისთანავე, სანამ დასავლეთ საქართველო მონღოლთა ბატონობას ეცნობდა. ეს „საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელო-დანაცაა ცნობილი⁵⁰ და დამატებით მტკიცებას არ საჭიროებს.

⁴⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 217—220.

⁴⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 556; რ. კიკნაძე, ამ შეთქმულების თარიღად 1205/წ. ასახელებს (ქართ. საბჭ. ენციკლოპედია, 6, გვ. 10 — „კოხტასთავის შეთქმულება“).

⁴⁸ ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 81; ბ. ლომინაძე, ორმეფობა საქართველოში (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 556).

⁴⁹ ი. ცინცაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 157; ბ. ლომინაძე, დასახ. ნაშრომი (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 556).

⁵⁰ ნ. პერძენიშვილი, საქართველო მონღოლთა უღელ ქვეშ (იხ. საქართველოს ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 229).

მონღოლთა გადაწყვეტილებას აღმოსავლეთ საქართველოში გიორგი IV-ის ვაჟის დავითის გამეფების თაობაზე შეუძლებელია უარყოფითი გავლენა არ მოეხდინა რუსუდანზე და არ დაეჩქარებინა მათკენ მისი შემობრუნება, რაც შექმნილ ვითარებაში ერთადერთი სწორი პოლიტიკა იქნებოდა.

ზ ა ვ ი მ ო ნ ლ ო ლ ე ბ თ ა ნ და მ ი ს ი შ ე დ ე გ ე ბ ი. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული და მიღებული მოსაზრებით, თავისი იძულებითი გადაწყვეტილების სისრულეში მოსაყვანად რუსუდანს მონღოლთა მთავარსარდლობის ბანაკში ამირსპასალარი ავაგი, მანდატურთუხუცესი შანშე, ვარამ გაგელი და შოთა კუპრი მიუვლენია⁵¹. წყაროში კი, რომელსაც ეს მოსაზრება ემყარება, სულ სხვა რამაა ნათქვამი. ქართველი ჟამთააღმწერლის ცნობით, რუმის სულთნის დამარცხებისა და ხლათის მშვიდობიანად შემოერთების შემდეგ თავიანთ საზაფხულო ადგილს — გელაქუნსა და არარატის მთის მიდამოებში დაბანაკებულმა მონღოლთა სარდლობამ „მოციქული წარუვლინეს მეფესა რუსუდანს, რათა ზავი იქმნას მათ შორის და მისცეს ძე მისი დავითი“⁵².

თუ მემატიანის ეს ჩვენება სინამდვილეს ასახავს, მაშინ ეჭვი არ არის, რომ დაზავების ინიციატორი საქართველოს მეფე რუსუდანი კი არა, მონღოლები ყოფილან, რასაც კირაკოს განცხადებით ადასტურებს⁵³. გარდა ამისა, ზემოაღნიშნული მოსაზრების უზუსტობა იქიდანაც ჩანს, რომ ავაგი შანშე და ვარამი რა ხანია მონღოლებს მორჩილებდნენ და მეფე მათ მოციქულებად ველარ გაგზავნიდა. თანამედროვე წყაროთა მონაცემებით, მათ რუსუდანი კი არა, მონღოლი ნოინები იყენებდნენ შუამავლებად, როცა მეფეს დაზავებისაკენ მოუწოდებდნენ და ვაჟიშვილს სთხოვდნენ.

ამ წინადადების მიუღებლობის შემთხვევაში მონღოლთა ჯარის მთავარსარდალი ბაიჯუ (ზოგი ცნობის თანახმად — ჯურმალუნი ანუ ჩორმალანი) მზად იყო შედგომოდა დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა-დაქცევას. ამაში გულდასმით არწმუნებდნენ მეფეს უკვე მონღოლთა სამსახურში მყოფი ავაგი. ვარამი და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მთავრები და მათ მიაღწიეს კიდევაც საწყაღელს. დაიყოლიეს რუსუდანი მიეღო მონღოლთა წინადადება. ცოტა ხნის შემდეგ წარგზავნა მან „ძე თვისი დავით, რომელსაც წ ი ნ ა მ ი ე გ ე ბ ნ ე ნ შანშე და ავაგ. შოთა კუპრი, ვარამ გაგელი, გრიგოლ სურამელი, ყუარყვარე ციხისჯვარელი თორელნი. თმოგველნი. შავშ-კლარჯნი, ტაოელნი“ და წარიყვანეს... (იგი) ბარდავს მონღოლებთან, რითაც ძლიერ „განიხარეს ჩორმალან, ჩაღატა, იოსურ და ბიჩოი ნოინებმა“. მათ პატივით მიიღეს დავითი და მისცეს მას სამეფოდ „ტფილისი და ყოველი საქართველო“⁵⁴. ამრიგად, დაზავება მოხდა, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად დასავლეთ საქართველოც მონღოლებს დანებდა, და სრულად საქართველო ყაენის ქვეშევრდომი ქვეყანა გახდა, რაც მაშინვე შეატყობინეს ბარდავს მყოფმა ნოინებმა ვოლგისპირეთში ბათო ყაენს

⁵¹ ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 23; ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს დაპყრობა მონღოლთა მიერ (ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ვ. დ ო ნ დ უ ა, მ. დ უ მ ბ ა-ძ ე, გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, შ. მ ე ს ხ ი ა, პ. რ ა ტ ი ა ნ ი, საქართველოს ისტორია, 1, 1958, გვ. 226—227); საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 550.

⁵² ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 195.

⁵³ К и р а к о с Г а н д з а к е ნ ი. დასახ. თხზულება, გვ. 169.

⁵⁴ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 195—196. მოტანილი ცნობიდანაც ნათელია, რომ ავაგი, შანშე და ვარამი მონღოლთა ბანაკში იყვნენ და რუსუდანი მათ მოციქულებად ვერ გამოიყენებდა.

ქართველი ელჩების ავაგისა და მისი თანმხლები დავით ივანეს ძე ახალციხელის მეშვეობით⁵⁵.

ამავე დროს, რუსუდანმა გადაწყვიტა თვითონაც მიემართა ბათო ყაენისათვის⁵⁶, რომ „უვნებლობის სიმტკიცის აღთქმა პირადად მისგან მიეღო“, რისთვისაც ვოლგისპირეთში „საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე, ვაზირთა უპირველესი და მწიგნობართუხუცესი არსენი ჰყონდიდელი წარავლინა“⁵⁷. როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ამ ელჩობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონია. მხოლოდ არსენის ვოლგისპირეთიდან ბათოს პასუხით დაბრუნების შემდეგ მომხდარა „საქართველოსა და მონღოლთა საყაანოს შორის ზოგადი პოლიტიკური და საზავო შეთანხმება“⁵⁸. მაგრამ როდის მოხდა ეს გარიგება? ამაზე ზუსტი მითითება არც ქართულ წყაროებშია და არც სხვაგან გვხვდება.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ ისტორიული ფაქტის დათარიღებას არსენი ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის მიერ მასთან ელჩობისას თანმხლები მგელა აბულახტარისადმი ბოძებული სიგელის მიხედვით ცდილობენ. სიგელში კი წათქვამია: „ესე დაწერილი მე, უღირსმან არსენი ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმან დაგიწერე... შენ, აბულახტარის ძესა მგელასა... მას ეამსა, ოდეს გამზრდელმა ჩემმა მეფეთ მეფემა რუსუდან ბათოსსა გამგზავნეს სამსახურად, შენ მაშინ თანა მყევ და დიდი მოიჭირვე და ჭირნი ჰნახენ“⁵⁹. ამ „დაწერილს“ თავიანთი ხელრთვით ამტკიცებენ არსენის გარდა რუსუდან მეფე. მისი ვაჟი დავითი, ავაგ ათაბაგი. შაჰანშა და სხვანი⁶⁰. როგორც ჩანს, არსენ ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ნამდვილად ყოფილა რუსუდანის მიერ მივლენილი ბათოს კარზე და საბუთიც იქიდან მისი დაბრუნების შემდეგაა შედგენილი. მაგრამ ეს სრულიადაც არ კმარა ზემოთ დასმულ კითხვაზე პასუხის გასაცემად იმის გამო, რომ ისიც უთარილოა. ამიტომ მკვლევარნი მისი ქორონიკონის დასადგენად XIII ს-ის საქართველოს საერთო პოლიტიკური მდგომარეობის გათვალისწინებისა და სიგელის ხელმომწერთა (კერძოდ, კათალიკოსის ენაობა-ზეობის) გარკვევის გზით ცდილობენ დაადგინონ მისი თარიღი და გამოთქვამენ სხვადასხვა ვარაუდს. სიგელის I გამომცემლის ს. კაკაბაძის მიხედვით, „არსენი ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის დაწერილი შედგენილი უნდა იყოს 1242—1245 წლებში“⁶¹. ი. ცინცაძის მიხედვით — 1242 წელში⁶². ნ. ბერძენიშვილი მას დათარიღებს 1241—1242 წლებით⁶³. ამ თარიღს იზიარებენ „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის“ I ტომის შემდგენელ-გამომცემელი კომისიის

⁵⁵ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 196—197.

⁵⁶ К и р а к о с Г а н д з а к е и. დასახ. თხზულება, გვ. 181.

⁵⁷ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 23.

⁵⁸ იქვე.

⁵⁹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, და ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984, გვ. 118—119.

⁶⁰ იქვე, გვ. 119.

⁶¹ ს. კაკაბაძე, არსენი ჰყონდიდელის ახლად მოპოვებული სიგელი 1240 წლ. ახლოს დროისა (საისტორიო მოამბე, ტ. II, ტფ., 1925, გვ. 123). მართალია, ნაბეჭდშია „1245—1245“ წლები, მაგრამ ნ. შოშიაშვილის მართებული შენიშვნით, ეს აშკარა კორექტურული შეცდომაა (ნ. შოშიაშვილი, XIII ს-ის საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისათვის (აქად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XVIII, თბ., 1954, გვ. 121).

⁶² ი. ცინცაძე, მონღოლები და მონღოლთა დაპყრობები, თბ., 1960, გვ. 156.

⁶³ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში (საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, 1966, გვ. 24—28).

წევრები⁶⁴. ხოლო ი. სიხარულიძე კი უფრო იმის მომხრეა, რომ აღნიშნული სიგელი 1242 წელს ან უფრო გვიან უნდა იყოს დაწერილი. მისი მსჯელობით, მართალია ამ „საბუთს ქორონიკონი არ აბლავს, მაგრამ მისი შედგენა 1242 წლის უადრეს მაინც შეუძლებელია ვიგულისხმით“, რადგან „რუსუდანი მონღოლებთან ზავის ძიებას შეიძლება შედგომოდა პაპის უიმედო ეპისტოლეს შემდეგ. პაპის 1240 წლის 13 თებერვლის ეპისტოლე კი ქუთაისში 1240 წლის დასასრულს ან 1241 წელს უნდა მიეღოთ. ამის მიხედვით არსენი ვოლგისპირეთში შეუძლებელია გამგზავრებულიყო 1241 წლის უადრეს“⁶⁵. ჩვენ კი ვვარაუდობთ, რომ არსენის გამგზავრება ბათოსთან ვოლგისპირეთში არ შეიძლება მომხდარიყო 1243 წელზე ადრე და აი რატომ: 1) როგორც ზემო ითქვა, მონღოლებმა დასავლეთ საქართველოში გახიზნულ რუსუდან დედოფალს მოციქული აახლეს და მორჩილება სთხოვეს 1243 წლის პირველ ნახევარში, როცა მათ უკვე მოამთავრეს რუმის სასულთნოს დაპყრობა. კილიკია-ხლათის შემოერთება და ისინი თავიანთ საზავრებულ ადგილებში დაბრუნდნენ სომხეთ-აზერბაიჯანში. გელაქუნ-არარატის ველებში. 2) საქართველოს მეფემ მონღოლთა წინადადება უარყო მათდამი შიშისა და უნდობლობის გამო და მათი მოციქული უარით გაისტუმრა. ხოლო მონღოლმა ნოინებმა რუსუდანის უარს იმით უპასუხეს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულთა თხოვნით, ლაშა გიორგის ვაჟი დავითი რუმის სულთნის ტყვეობიდან დაიხსნეს. მცხეთაში მეფედ აკურთხეს და ტახტზე დასვეს თბილისში⁶⁶.

ქართველ დიდებულებს ამ შემთხვევაში ის მიზანი ამოქმედებდათ, რომ მონღოლთა მიერ „არა მათგან უგუარიანესის კაცის ეგარსლან ბაკურციხელის მათზე მთავარ ყოფა“ არ მოსწონდათ⁶⁷. გარდა ამისა, მათ ისიც აფიქრებდათ რომ აღმოსავლეთ საქართველოს დუმანებად დაყოფით, რაც უმეფობით იყო განპირობებული. სამთავრო-საფეოდალოები ერთმანეთისაგან გათიშულნი აღმოჩნდნენ და ეს ვარემოება შეუძლებელს ხდიდა ერთი მხრივ, საერთო შტრის წინააღმდეგ მათ გაერთიანებას და ბრძოლას, ხოლო, მეორე მხრივ, მოსპობას უქადდა ქართულ სამეფო ხელისუფლებას, რომელსაც უნდა შეესრულებია სწორედ გამაერთიანებლის ფუნქცია.

რაც შეეხება თვით ჰაიჯუსა და მის თანაშემწე ნოინებს. მათ ამ ღონისძიებით უნდოდათ რუსუდანისათვის ეგრძნობინებინათ, რომ რაკი მორჩილებაზე უარს აცხადებთ, თქვენს მეფობას ვაუქმებთ და აი ტახტზე ვსვათ მის კანონიერ მემკვიდრეს⁶⁸.

მონღოლთა ეს გადაწყვეტილება ყველაზე მტკივნეული აღმოჩნდა რუსუდანისათვის. მას არც ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის მოსპობა უნდოდა, არც მეფობის დაკარგვა და ტახტზე მისი ვაჟის მაგიერ დასაალუპად განწირული ძმისშვილის აღზევება. ამიტომ, კირაკოსის გადმოცემით. „აფხაზეთს“ გადახვეწილმა რუსუდანმა როგორც კი შეიტყო ძმისშვილის გამეფე-

⁶⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გვ. 118.

⁶⁵ ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 81.

⁶⁶ Киракос Гандзакци, დასახ. თხზულება, გვ. 180—181.

⁶⁷ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 217.

⁶⁸ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველო მონღოლთა უღელ ქვეშ („საქართველოს ისტორია“, I, თბ., 1958, გვ. 29).

ბისა და მისი ქართული სამეფო წესით კურთხევის ამბავი, მაშინვე თავისი მოციქული ბათოსთან მიაგვლინა და მას მორჩილება აღუთქვა⁶⁹.

მემათიანე მოციქულის ვინაობასა და ვოლგისპირეთს მისი გამგზავრების თარიღს არ ასახელებს, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ ამ ეპიზოდში ივულისხმებოდეს არსენ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის ელჩობა ბათოსთან. ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ თუ მისი ელჩობა უფრო გვიან მოეწყობოდა, დავუშვათ 1244 წელს, მაშინ წასვლა-მოსვლაში იმდენი დრო გავიდოდა, რომ საეჭვოა რუსუდანს მოესწრო ხელმოწერა არსენის „დაწერილზე“, რომელიც ბათო ყაენიდან დაბრუნების პერეა შედგენილი.

არსებული წესის თანახმად, თუ ბათო ქართველი მეფის თხოვნას მიიღებდა, იგი დასამტკიცებლად დიდ ყაენთან უნდა გაეგზავნა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს წესი დაურღვევიათ. როგორც მემათიანე გვაუწყებს, ამ დროს დიდი ყაენი ახალი გარდაცვლილი ყოფილა⁷⁰ და, ეტყობა, მისი შემცვლელის საკითხი ჯერ კიდევ არ იყო გადაწყვეტილი. ამიტომ, არსენს ყარაყორუმს წასვლა აღარ დასჭირდა და იგი ბათოს თანხმობის წიგნით ვოლგისპირეთიდან მალე დაბრუნდა.

ქართველი ჟამთააღმწერლის ცნობით, ბათოსთან რუსუდან მეფის ელჩის გამოცხადების დროს დიდი ყაენი ყოფილა მანგუ⁷¹. ამასვე იტყობინება სტეპანოს ორბელიანი⁷². ხოლო კირაკოსის თანახმად კი ჩანს, რომ მაშინ დიდი ყაენის ტახტი გუიუქს ეპყრა⁷³. მანგუს ზეობის წლები როგორც უკვე ითქვა იყო ჰიჭრის 649-658 წლები ანუ ქრისტიანული კალენდრის 1251-1260 წლები⁷⁴. ამ დროს რუსუდანი დიდი ხნის გარდაცვლილი იყო და, ამდენად, ქართველი მემათიანისა და სტეფანოს ორბელიანის ცნობები ყალბია. რაც შეეხება გუიუქ ყაენს, ის ტახტს ფლობდა უგედის (1227—1242)⁷⁵ შემდეგ. მაგრამ ქვეყნის ფაქტიური მმართველი მთელი ხუთი წლის მანძილზე იყო მისი რეგენტი ტიურგენი, შემდეგ კი ის გარდაცვალებამდე (1249) თვითონ მართავდა იმპერიას⁷⁶. ამ გაგებით, კირაკოსი უდავოდ მართალია და მისი სიტყვები: „ამ დღეებში გარდაიცვალა ხახი“-ო, უგედის ეხება. თუ აქვე გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ყარაყორუმს 1242 წელს მომხდარი ამბის მიღწევას ამიერკავკასიამდე ცოტა დრო არ დასჭირდებოდა, მაშინ კირაკოსის ცნობა დიდი ხნის მომხდარ ფაქტს გულისხმობს. ეს კი იმას ადასტურებს, რომ რუსუდან დედოფლის ელჩის გამგზავრება ბათოსთან და იქიდან მისი დაბრუნება უნდა მომხდარიყო 1243 წლის გაზაფხულიდან გვიან შემოდგომამდე, ე. ი. დაზავების შემდეგ — სხვანაირად ავაგი სიგელს ხელს ვერ მოაწერდა რადგან ის მონღოლეთს იყო.

⁶⁹ Киракос Гандзакенци, *დასახ. თხზულება*, გვ. 180—181.

⁷⁰ იქვე, გვ. 181.

⁷¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 196—197.

⁷² სტეფანოს ორბელიანი, *დასახ. თხზულება*, გვ. 97—98.

⁷³ Киракос Гандзакенци, *დასახ. თხზულება*, გვ. 195.

⁷⁴ К. Э. Босворт, *Мусульманские династии*, М., 1971, გვ. 56.

⁷⁵ იქვე, გ. ქიქოძის მიხედვით, გუიუქის არჩევა დიდ ყაენად მომხდარა 1246 წ. აგვისტოში (კლანო კარპინი, *ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ თათრებს ეუწოდებთ*, თარგმნა გ. ქიქოძემ, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, თბ., 1942, ნაკვ. II, გვ. 2—3.

⁷⁶ К. Э. Босворт, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 56.

წყაროს ცნობით, ელჩობა წარმატებით დასრულებულა. ბათოს რუსუდანის თხოვნა მიუღია და ის სრულიად საქართველოს მეფედ უცვნია. ამიტომ ის ტოვებს ქუთაისს და თბილისში ბრუნდება, რის შესახებაც ჟამთააღმწერელი ასე იტყობინება: „გარდმოვიდა თვით მეფე და წარმოგზავნა თვისი დავით, რომელთა წინა მიეგებნეს შანშე და ავაგ. ... შოთა კუპრი, გაცელი ვარამ, ქართლის ერისთავი სურამელი გრიგოლ, სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთ-უხუცესი, ყუარყუარე ციხისჯუარელი, თორელნი, თმოგველნი, შავშ-კლარჩნი და ტაოელნი... ხოლო მეფემან რუსუდან თანა წარიტანნა ყოველნი მთავარნი ლიხთ-ინერგელნი, დადიანი ცოტნე, ... ბედიანი. რაჭის ერისთავი, გურიელი და ყოველნი წარჩინებულნი; წარემართნენ და შევიდნეს ტფილისს“. შემდეგ წარიყვანეს დავითი ბარდავს მყოფ ნოინებთან. ხოლო მათ ფრიად გაიხარეს ამითა და უბოძეს მას ყოველი საქართველო⁷⁷. რუსუდანი, რომ მარტო არ წარმოვიდოდა ქუთაისიდან და თბილისში მას დიდი ზეიმით შეხვდებოდნენ მონღოლებს მინდობილი აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დიდებულნი ამაში ეჭვი არ არის. მაგრამ რაც შეეხება მონღოლი ნოინების მიერ დავით რუსუდანის ძისათვის ყოველი საქართველოს მეფობის ბოძებას (თუ წყაროს ცნობა სწორად გვესმის), აქ ჟამთააღმწერელი მართალი არ უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში არსებობს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, რომ დავით რუსუდანის ძეს ვერ დაუმტკიცეს მეფობა და წარავლინეს ბათუ-ყაენსა წინაშე⁷⁸. ეს უნდა მომხდარიყო დაზავებისას, რადგან ბარდავი. ქართული წყაროს თანახმად, ადგილობრივი მონღოლი ნოინების საზამრთო სადგომს წარმოადგენდა.

ბათოს პასუხით, თბილისში გადმოსვლითა და მონღოლ ნოინთა მიერ მისი ვაჟის მეფედ ცნობამ რუსუდანი დიდად გაახარა. მაგრამ ეს სიხარული ხანმოკლე გამოდგა. ბარდავს მყოფმა ნოინებმა მარტო დავითის გამოცხადება არ იკმაყრეს და სულ მალე რუსუდანსაც უხმეს. რუსუდანი კი წყაროთა მონაცემებით, ულამაზესი ასული იყო და, კირაკოსის ჩვენებით, შიშობდა წასვლას, რომ მისთვის შეურაცხყოფა არ მიეყენებინათ. ამიტომ ნოინთა მოთხოვნას მან უარით უპასუხა და გადაწყვიტა ყოველივე ეს ისევ ბათოსათვის ეცნობებოდა თავისი ელჩის თავად ამადულას მეშვეობით. ამადულა ბათოსთან ყოფილა. მაგრამ იქიდან დაბრუნებულს რუსუდანისათვის სასიხარულო არაფერი ჩამოუტანია⁷⁹. ბათოსაც დაჟინებით მოუთხოვია, რომ დედოფალი თვითონ ხლებოდა მას. რამდენად სწორია კირაკოსის ეს ვერსია ამის დაბეჭდვით თქმა შეუძლებელია, მაგრამ ის კია, რომ რუსუდანმა ყაენთან წასვლაზე უარი განაცხადა და მას

⁷⁷ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 195-196, 205.

⁷⁸ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 207. ეს ცნობა აშკარად მიგვიტოვებს იმაზე, რომ ბაიჭუხოიხმა და მისმა თანაშემწე სხვა ნოინებმაც მხოლოდ სცნეს დავითი მეფედ.

⁷⁹ ერთადერთი სიკეთე, რაც ამ ელჩობას მოჰყვა ის იყო, რომ ამადულამ უკან დაბრუნებისას თან წამოიყვანა ივანე ათაბაგის ასული და ავაგის და თამთა, რომელიც 1209 წელს ხლათის მფლობელ ალ-ავჰადს მიათხოვეს, მისი გარდაცვალების შემდეგ ალ-აშრაფმა. შეირთო ხოლო, როცა ქალაქ ად-დინმა ხლათი აიღო, იგი ცოლად წაიყვანა და მასთან იყო 1231 წლამდე. 1231 წელს თამთა მონღოლებმა დაატყვევეს და ტყვეობაში მრავალი წელი გაატარა. მემატიანეთა ერთსულოვანი განცხადებით, თამთა დიდი ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობდა და როდესაც ის ხანმა (ყაენმა) გაათავისუფლა, ბრძანა, მისთვის დაებრუნებიათ ყველაფერი, რასაც მალე აშრაფის დროს ფლობდა. უფრო ვრცლად თამთას შესახებ იხ. История монголов по Армянским источникам, II გვ. 121. შენიშვნა 23.

თავისი პირშო დავითი გაუგზავნა, ხოლო როცა მას დაბრუნება დაავიანდა დასწრეულდა და 1245 წელს გარდაიცვალა⁸⁰.

ყამთააღმწერლის ჩვენებით, დავით რუსუდანის ძე სარაიში ორი წელი დარჩენილა. შემდეგ ბათოს ყარაყორუმს გაუგზავნია⁸¹ და, როგორც რომის პაპის ინოკენტ IV-ის დესპანი იოანე დე პლანო კარპონი იუწყება, 1246—წლის 24 აგვისტოს მდინარე ორხანის ნაპირას გამართულ ყურულთაიზე გუიუქის დიდ ყაენად არჩევის ცერემონიალს დასწრებიან⁸². რაშიდ ად-დინი კი ირწმუნება, ეს ამბავი 1246 წელს კი არა უფრო ადრე, 643 წლის რაბი' II თვეს პიჯრით ანუ 1245 წლის აგვისტო-სექტემბერში⁸³ მოხდა. მაგრამ, ვფიქრობთ, ამ ცერემონიალის თვითმხილველი ევროპელის ჩვენება უფრო სანდოა. მისი მოწმობისა და დამატებით იმ დროის გათვალისწინებით, რაც თბილისიდან სარაიმდე და იქიდან ორხანამდე არსებული მანძილის გავლას დასჭირდებოდა⁸⁴, ვოლგისპირეთს დავითის გამგზავრება დაახლოვებით 1242 წელს ან მომდევნო 1243⁸⁵ წლის დასაწყისში უნდა მომხდარიყო. ე. ი. რუსუდანის მონღოლებთან დაზავებამდე და თბილისში დაბრუნებამდე. ეს კი მთლიანად ეწინააღმდეგება წყაროთა მონაცემების საფუძველზე ჩვენ მიერ გაკეთებულ დასკვნას იმის შესახებ, რომ რუსუდანის ძის გაგზავნა ბარდავს და იქიდან ვოლგისპირეთს შეუძლებელია განხორციელებულიყო ბათოდან არსენ ჭყონდიდელ მწიგნობართ-უზუცესის დაბრუნებამდე, რაც 1243 წლით თარიღდება. მაგრამ თუ პლანო კარპონის ცნობის სიზუსტეში ეჭვს ვერ შევიტანთ, ამას ვერ ვიტყვით ყამთააღმწერლის ჩვენების მიმართ. ჭერ ერთი, სხვა წყაროებში არსადაა მითითებული რომ დავითი ბათოსთან ზუსტად ორი წელი დარჩა. მეორე, ამ ეპიზოდში ქართველი მემკვიდრე უშვებს სხვა შეცდომებს, რაზეც ზემოთ იყო საუბარი. და მესამე, იმავე მემკვიდრის ცნობაში შეიმჩნევა წინააღმდეგობა კერძოდ, მისი თქმით, დავითის წასულა სარაის და იქიდან ყარაყორუმს წინ უსწრებდა ხლათის სულთნის გაგზავნას დიდ ყაენთან⁸⁶. ხლათის სულთანი კი, როგორც ვთქვით, კილიკიის მეფესთან ერთად მონღოლებს დანებდა რუმის დაცემის შემდეგ. დაახლოვებით 1243 წლის მეორე ნახევარში. მაშასადამე, სულთანიც და დავითიც სარაის გაუგზავნიათ იმავე (1243) წლის⁸⁷ გვიან შემოდგო-

⁸⁰ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 205—207. სტეფანოს ეპისკოპოსის ცნობით, რუსუდანი 1247 წელს გარდაიცვალა („Из летописей Степаноса Епископа. Армянские источники о монголах, გვ. 35). მაგრამ ეს შეცდომაა.

⁸¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 205—206; IV, გვ. 207.

⁸² პლანო კარპონი, დასახ. თხზულება, გვ. 37, 51—54, 57.

⁸³ Рашид ад-Дин. Сборник летописей, т. II, стр. 124.

⁸⁴ ი. სიხარულიძის გაანგარიშებით, ამ გზის გავლაში დავითს 1 წელიწადი მაინც დასჭირდებოდა (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85). ეს, ალბათ, ბევრია, მაგრამ ამ მანძილის გასაგლეჯად 6 თვე მაინც იქნებოდა საჭირო. პლანო კარპონმა გზა სარაიდან ორხანამდე სამოღვანახევარში დაფარა.

⁸⁵ აქ იმისაც ვითვალისწინებთ, რომ გუიუქის არჩევისას დავითი კარგა ხნის მისული ჩინის ბანაკში.

⁸⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 206.

⁸⁷ ასეთივე დასკვნას აკეთებს ი. სიხარულიძეც (ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84).

მაზე, როცა მონღოლი ნოინები უკვე თავიანთ საზამთრო ბინაზე ბარდავს⁸⁸ იმყოფებოდნენ.

როდესაც დავით რუსუდანის ძე და მისი თანმხლები „ქართლის ერისთავის სურამელის გრიგოლის“ შვილი ბეგაი, გურკლელი მახუჯაძის ძე და ამირეჯიბი ბეშქენი“ დიდი ყაენის კარზე გამოცხადდნენ, ისინი „ავაგს“⁸⁹ (აკანეცის ცნობით კი „ვარამს“ და დავით გიორგის ძეს⁹⁰) შეეყარნენ, რომლებიც იქ უფრო აღრე მისულიყვნენ⁹¹.

დიდი ყაენის კარზე გამოცხადებული ტახტის მაძიებელი ორი ბატონიშვილი გუიუქის გადაწყვეტილებას ელოდნენ და, როგორც თვითმხილველი იუწყება, საჩუქრებს უხვად გასცემდნენ⁹². წყაროდან არ ჩანს თუ რა სიმდიდრე გააჩნდა დავით გიორგის ძეს, მაგრამ ის კი ვიცით, რომ მის მამიდაშვილს ურდოში გამგზავრებისას დედამ სხვა საჩუქრებთან ერთად თან „წარატანა თუალნი... ორნი ძვრად საფასონი“⁹³. ალბათ, ამიტომაც, თვითმხილველი რომ აღნიშნავს, „განსაკუთრებით ბევრი საბოძვარი გასცა... მალიქმა“ (ასე უწოდებს ის დავით რუსუდანისძეს)⁹⁴ და მოითხოვა ტახტი მისთვის გადაეცათო. თუ ამ ცნობას ვენდობით, ბიძაშვილ-მამიდაშვილს შორის ამ საკითხზე დავადაც კი გამართულა. რუსუდანის ძე ყაენს არწუენებდა, რომ დავით გიორგის ძე მრუშობის ნაყოფი იყო და ქართული სამეფო წესის თანახმად მეფედ ვერ დაჯდებოდა. მისი ბიძაშვილი კი თავის ხასისშვილობას არ ფარავდა, მაგრამ ამბობდა, რომ ყაენის კარზე იმყოფებოდა და სამართალს ითხოვდა თათრების კანონის მხედვით, რომელიც არავითარ განსხვავებას არ ხედავს კანონიერი ცოლისა და მხევლის მიერ შობილ ვაჟებს შორის⁹⁵. ვარდა ამისა, მამიდაშვილის საწინააღმდეგო ის იპასაც იშველიებდა, რომ „არა ჯერ არს, რათა ეპყრას ძესა დედაკაცისასა მეფობა და არა თვთმპყრობელისა მეფისა ძესა“⁹⁶.

რამდენხანს გაგრძელდა დავა ზუსტად არ ვიცით. ცნობილია მხოლოდ ის, რომ იგი უცბად არ დამთავრებულა და, როგორც პლანო კარპინი იუწყება, იმავე 1246 წელს დავით რუსუდანის ძეს მარცხი განუცდია, გუიუქ ყაენს საქართველოს მეფედ ასაკით უფროსი დავით გიორგის ძე დაუმტკიცებია. უმცროსი დავითისათვის კი უბრძანებია, უფროსის მორჩილი ყოფილიყო⁹⁷. დავით რუსუდანის ძე რომ ყაენს მეორე დავითისათვის დაუმორჩილებია ამას რაშიდ ად-დინიც ადასტურებს⁹⁸.

ბ. ლომინაძეს ევროპელი ოესპანის ამ ცნობის შინაარსი სულ სხვანაირად ესმის. მისი თქმით, „ყაენი რუსუდანის ძეს (დავით VI ნარინი) ცნობდა სრუ-

⁸⁸ ბარდავს მხოლოდ შემთავრებული ასახელებს (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 189, 191, 228) თორემ სხვათა მიხედვით, საზამთრო ბინა თათრებისა მულანი იყო (გრიგოლ აკანელი, გვ. 15; Киракос, დასახ. თხზულება, გვ. 154; იბნ ალ-ასირი, XII, გვ.).

⁸⁹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 206.

⁹⁰ გრიგოლ აკანელი, დასახ. თხზულება, გვ. 27.

⁹¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 206.

⁹² პლანო კარპინი, დასახ. თხზულება, გვ. 37.

⁹³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 206.

⁹⁴ პლანო კარპინი, დასახ. თხზულება, გვ. 37.

⁹⁵ იქვე.

⁹⁶ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 212.

⁹⁷ პლანო კარპინი, დასახ. თხზულება, გვ. 37; ივე. ჭავჭავაძის თხზულებანი, ტ. III, გვ. 51.

⁹⁸ Р а ш и д а д-Д и н. Сборник летописей. II. М.-Л., 1960, гв. 120.

ლიალ საქართველოს მეფედ⁹⁹, რაც აშკარა შეცდომაა. დავით რუსუდანის ძეს რომ მიზნისათვის მთლიანად ვერ მიუღწევია ეს კირაკოსის, ქართველი ჟამთააღმწერლისა და ვახუშტის ცნობითაც დასტურდება. კირაკოსის მიხედვით, ყარაყორუმ! წასული ბატონიშვილები სიყვარულით მიუღია ვუიუქ ხანს და უბრძანებია, რომ ემეფნათ რიგის მიხედვით. ჯერ მათ შორის ასაკით უფროსს ლაშა გიორგის ვაჟს დავითს, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ — დავით რუსუდანის ძეს. თუ კი იგი მაშინ ცოცხალი იქნებოდა¹⁰⁰. ჟამთააღმწერელს არ სჯერა „ვინმე ყოველთააღმწერლისა“. რომელიც „იტყვს, ვითარმედ: ყარაყორუმს ყოფასა ორთავე მეფეთასა, გუ[ფქ] ყაენმან ესრეთ გაბჭო. რომე მეფობა ლაშას ძესა დაუმტკიცონ და ესრეთ წარმოავლინა“. მაგრამ იმას კი აღნიშნავს იგი, რომ ეს პატივი ყაენს ორივე დავითისათვის უბოძებია¹⁰¹. ამასვე იმეორებს ვახუშტი ბატონიშვილიც¹⁰².

ქართველი ჟამთააღმწერლის „ვინმე ყოველთააღმწერელი“, რომლის ცნობის სანდოობას ის უარყოფს. ფაზლულაჰ რაშიდ ად-დინი უნდა იყოს¹⁰³. არც ისაა გამორიცხული. რომ იგი კირაკოს განძაკეცისა და პლანო კარპინის თხზულებებიდან სარგებლობდა. როგორც ზემოთ დავინახეთ, სწორედ მათ ცნობებშია მინიშნებული, რომ საქართველოს მეფობა დიდ ყაენს ულუ (უფროსი) დავითისათვის უბოძებია. რაშიდ ად-დინის, პლანო კარპინისა და განსაკუთრებით კირაკოსის ცნობებს არც ი. სიხარულიძე ენდობა. მისი აზრით, ასეთი რამ, რასაც ეს ავტორები ამბობენ „გაუგებრობის ნაყოფია, რადგან მორიგეობითი მეფობის ის წესი, რომლის შესახებაც კირაკოსი მიუთითებს, არც თათართა, სამართლის ნორმებს შეესაბამება და არც ქართულს“¹⁰⁴. თავისი ნათქვამის დასასაბუთებლად იგი იშველიებს ჟამთააღმწერლის ერთ ცნობას. სადაც აღნიშნულია: „და ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა და რომ, რომელ მრავალი სიგელი იპოვების და თვთ მე მინახავს, რომელ სიგლებისა თავსა წერია: «მეფენი ბაგრატიანნი». და «ნებიტა ღთისათა, დავით და დავით» დაქელიცა და ორთავესი რთავს“¹⁰⁵.

ჟამთააღმწერლის ამ ცნობას შემოკლებით იმეორებენ ვახუშტი ბატონიშვილი¹⁰⁶ და ივ. ჯავახიშვილი. ივ. ჯავახიშვილი ამ ორი დავითის ერთად მეფობის მაუწყებელი წყაროსეულ სიგელების გარდა ასახელებს აგრეთვე აბელიის ეკლესიის კედლის წარწერას და 1245 და 1252 წლებში დავით რუსუდანის ძის

⁹⁹ ბ. ლომინაძე, მონღოლებთან დაზავება (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 550).

¹⁰⁰ Киракос Гандзакечи, დასახ. თხზულება, გვ. 195. რაშიდ ად-დინიც ამას ამბობს, რომ „ქუიუქ ხანმა დავით რუსუდანის ძე მეორე დავითს დაუმორჩილაო“ (Рашид ад-Дин Сборник летописей, т. II, გვ. 120).

¹⁰¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 226.

¹⁰² იქვე, ტ. IV, გვ. 212.

¹⁰³ რ. კიკხაძე, ჟამთააღმწერლის სპარსული წყაროები (კავკასიურ-აღმოსავლური კრებული, II, თბ., 1962, გვ. 155); მისივე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები, თბ., 1982, გვ. 87—88. ივ. ჯავახიშვილი კი ვარაუდობს, ეს „ყოველთააღმწერელი“ ტომით ქართველი ჩანსო (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 134).

¹⁰⁴ ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99—100.

¹⁰⁵ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 226; IV, გვ. 213; ს. კაკაბაძე, სიგელი მსახურთუხუცესის გრიგოლ სურამელისა, 1912, გვ. 6; Э. Такайшвили, Археологические экскурсии II, გვ. 16.

¹⁰⁶ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 212—213.

სახელზე მოჭრილ სპილენძის მონეტას¹⁰⁷. მაგრამ არც აბელიის ეკლესიის კედლის წარწერა და არც დავით რუსუდანის ძის სახელზე მოჭრილი ზემოხსენებული მონეტები პლანო კარპინისა და კირაკოს განმაცემის ცნობით გასაბათილებლად არ გამოდგებიან. ჯერ ერთი, აბელიის ეკლესიის წარწერაში ზუსტი თარიღი არაა მითითებული. მხოლოდ ვარაუდია გამოთქმული, რომ იგი 1250 წლის ახლო ხანებში უნდა იყოს შესრულებული¹⁰⁸. მეორე, რუსუდანის ძის სახელის შემცველი, ორი მონეტიდან ერთი 1245 წელს რომაა მოჭრილი, ამ შემთხვევაში ანგარიშ გასაწევი არაა. 1252 წლის მონეტა კი მხოლოდ ერთხელაა მოჭრილი. მაშინ, როცა დავით გიორგის ძის სახელზე სისტემატურად იჭრებოდა ვერცხლისა და სპილენძის მონეტები 1247 წლიდან მოყოლებული¹⁰⁹. მესამე, ჟამთააღმწერლის მტკიცება იმისა, რომ მას თავის თვალთა უხილავს სიგელები, ორივე დავითის ხელრთვითა და თანამეფობით, ან საერთოდ არაა რეალური ანდა აღნიშნული სიგელების თავსა და ხელრთვებში აუცილებლად იქნებოდა რაღაც ისეთი, რაც უფლებრივად განასხვავებდა დავით ულუს დავით ნარინისაგან¹¹⁰. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგივე მემკვიდრე აღარ იტყოდა. დავითებს შორის უპირველესი პატივი და ზეჯდომა ღამას ძესა დავითს ეპყრაო¹¹¹. ეს კი იმის უტყუარი მოწმობაა, რომ ყაენიდან დაბრუნების შემდეგ სამეფო ხელისუფალს დავით ულუ წარმოადგენდა. ამდენად, პლანო კარპინიც და კირაკოს განმაცემიც მართლები არიან. საქართველოში მონღოლ-

107 ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 52—53.

108 იქვე, გვ. 52; Э. Такайшвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 16.

109 ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 53.

110 ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია შეხედულება, რომ „ჟამთააღმწერლის განმარტებით, ულუ ნიშნავს დიდს, უფროსს, ხოლო ნარინ მონღოლურად თხელს... უმცროსს გამოხატავდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 51): ჟამთააღმწერლის თხზულების ცალკე გამოშვებული რ. კიკნაძე კი საეჭვოდ მიიჩნევს ამ შეხედულების სისწორეს და დასძენს: „არ დასტურდება თითქოს... ნარინი „უმცროსს“ ნიშნავდეს“ (ჟამთააღმწერელი, ასწლოვანი მკითხველს. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბ., 1987, გვ. 225, შენიშვნა 18). ეს ეჭვი ეფუძნება ჯ. გიუზეშვილის გამოკვლევას „ტერმინი „ნარიყალას“ მნიშვნელობისათვის“, სადაც ავტორი ვრცელი ლიტერატურის მიმოხილვის შემდეგ ასკვნის, რომ „ნარინ-ყალა და მისი ტოლფასი ნარინ დეე... აღიქმებოდნენ როგორც განსაკუთრებული ციხე, ცენტრალური ციხე“ (იხ. ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1976, გვ. 317—318). მაგრამ რას ნიშნავს ეს „განსაკუთრებული“, „ცენტრალური“ ციხე და სიღიდგა იგი? ჯ. გიუზეშვილის მიერვე მოხმობილი წყაროებიდან ჩანს, რომ ისინი იდგნენ „დედაციხის“ შიგნით და წარმოადგენდნენ „შიდაციხეებს“ (იხ. „საქართველოს სიძველენი“, ტ. I, გამოც. II, წიგნი I, ე. თაყაიშვილის რედაქციით, ტფ., 1920, გვ. 205—206; ვლ. ფუთურიძე, პასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1966, გვ. 18; ისკანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურად გამოცემული ვლადიმერ ფუთურიძემ, თბ., 1969, ტექსტი, გვ. 5, თარგმანი, გვ. 64; J. Redhouse, A Turkish and English Lexicon, 1921, გვ. 2062; ლ. კილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, თბ., 1970, გვ. 56). ხოლო „შიდაციხეები“ თავიანთი მოცულობის მიხედვით იწოდებოდნენ მცირე, პატარა ციხეებადაც. ვფიქრობთ, ამის დასტურია, რომ თურქულ-მონღოლურ ლექსიკონებში „ნარინ“-ის პირველი მნიშვნელობაა „წერილი“ (Турецко-русский словарь, М., 1977, გვ. 671; К. М. Черемисов, Г. Н. Румянцев, Монгольско-русский словарь, Л., 1937, გვ. 130; В. А. Новиков, Краткий топонимический словарь, М., 1966, გვ. 285), რაც არცთუ იშვიათად „მცირე“-ს, „პატარა“-ს სინონიმს წარმოადგენს. ასე რომ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული შეხედულება „ნარინი“ ნიშნავს „მცირეს“, „უმცროსს“ — გასწორებას არ საჭიროებს.

111 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 227; IV, გვ. 213.

თა ბატონობის დასაწყისში, უფრო ზუსტად XIII ს-ის 40-იან წლებში, არავითარ ორბელისუფლებიანობას არ პქონია აღგილი იმ გაგებით, რაც მიღებულია თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

ორბელისუფლებიანობა ანუ ორმეფობა ჩვენში დაიწყო მაშინ, როცა ყაენსე განაწყენებული დავით ნაჩინი ქუთაისში გადავიდა და იქ დაიღო ბინა. მაგრამ ვიდრე მის იქ გადასვლის დროზე და მიზეზებზე ვისაუბრებდეთ, მანამდე ორიოდ სიტყვა მაინც უნდა ვთქვათ ბატონიშვილების ურდოდან დაბრუნების შესახებ.

ყამთაალმწერლის თხზულებას ერთ ადგილას ვკითხულობთ: „პირველად ეწყოდეთ. რომელ ყაენსა მას არა გაუყო და მან განუყვნა და ულოს მამასა და მეფობა ორთავე (ბატონიშვილის—ბ. ს.) მანგუ ყაენის შვილმან ყუბილ ყაენმან მოსტა და ულო ყაენისა წარმოაღვლინა და მანცა ორთავეს დაუმტკიცა მეფობა“¹¹². ამ ერთობ გაუგებრთვე და ნახევრად გაუგებარ ცნობაში მემათიანე გვარწმუნებს, რომ ტახტის მამიებელ ორივე დავითს მეფობა უბოძა მანგუ ყაენის შვილმა ყუბილაი ყაენმა და ისინი თავის ძმასთან ულო (ანუ ჰულაგუ) ყაენთან გაგზავნა. სოლო ულომ ორთავეს მეფობა დაუმტკიცა. მაგრამ მიუხედავად ავტორის მტკიცებისა, ამ ცნობაში ნაყალბევი უფრო მეტია, ვიდრე ნამდვილი. მანგუ ყაენის ვაჟი ყუბილაი დიდი ყაენი იყო 1260—1294 წლებში¹¹³. მაშასადამე, ამ ცნობის მიხედვით, დავითების დამტკიცება მეფეებად და მათი გამოსტუმრება სამშობლოსაკენ 1260 წლამდე მაინც ვერ მოხდებოდა. საიდან აქვს ქართველ მემათიანეს აღებული ეს ინფორმაცია გაუგებარია. არც ერთ ჩვენთვის ნაცნობ წყაროში ასეთი ცნობა არაა დაცული. ამდენად, ისე როგორც სხვა, ეს ცნობაც მცდარია და გ. მჭედლიძისეული შეფასება, რომ ყამთაალმწერელი არის პირუთვნელი ავტორი, რომლის თხზულებაში ზუსტადაა დაცული ქრონოლოგიური რიგი, სწორადაა აღნუსხული ფაქტები და თითქმის არ გვხვდება ანაქრონიზმები¹¹⁴ — არ იმსახურებს ნდობას. მის როგორც წყაროს უხეშ შეცდომებზე დიდი ხანია სამართლიანად მიუთითებენ ივ. ჯავახიშვილი, რ. კიკნაძე, ი. სიხარულიძე და სხვ. თავიანთ ნაშრომებში¹¹⁵.

შეცდომების თვალსაზრისით, ამ ეპიზოდში კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობაა ვახუშტი ბატონიშვილთან. იგი ძირითადად იმეორებს ყამთაალმწერლის უზუსტობებს და საკუთარსაც უმატებს. მისი ცნობით, ყუბილაი ყაენის კარზე გამოცხადებულ დავით გიორგის ძესა და დავით რუსუდანის ძეს შორის ტახტის მემკვიდრეობის თაობაზე დაწყებული დავა საკმაო ხანს გაგრძელებულა. ბოლოს დიდ ყაენს ჯერ დავით გიორგის ძის თანმხლები ავაგ ათაბაგი განოუსტუმრებია სამშობლოში. სოლო შემდეგ — თვით „ორივე მეფენი“,

¹¹² ქართლის ცხოვრება. II, გვ. 226.

¹¹³ К. Э. Босворт. Мусульманские династии. გვ. 58.

¹¹⁴ Г. Л. Мchedlishvili. Хронология в древнегрузинской исторической литературе. (автореферат). Тб., 1963. გვ. 21—23.

¹¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1966. ტ. III, გვ. 54, 144, 158, 168, 176, 181, 195, 212-214; რ. კიკნაძე, ყამთაალმწერლის სპარსული წყაროები („კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული“, II, თბ., 1962, გვ. 137); მისივე, XIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან („მაცნე“, ისტორიის სერია, თბ., 1975, № 4, გვ. 141); ი. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV საუკუნეებში, თბ., 1967, გვ. 102—104.

რომლებიც ილხანთა სახელმწიფოს მეთაურის ჰულაგუ ყაენის ნებართვით მოსულან ბეტეხის ეკლესიაში, „ქორონიკონსა ჩ“ ს მ დ, ქართულსა უ“ მ დ“ ანუ 1244 წელს უკურთხებიან მეფეებად და დამსხდარან ტფილისს¹¹⁶.

როგორც ვხედავთ, ვახუშტიმ არც ის იცის, რომ დავით რუსუდანის ძე ამ დროს ჯერ კიდევ ბათოს სარაის იმყოფება ვოლგისპირეთში და არც ის, რომ დიდი ყაენის თანამდებობა 1244 წელს ყუბილაის კი არა, გუიუქის რეგენტს ტიურეგენს (1241—1246) ეპყრა. ჰულაგუ ყაენის ილხანთა სახელმწიფოს, რომლის შემადგენლობაში საქართველოც შედიოდა ვასალური უფლებებით, სათავეში ჩაუდგა მხოლოდ 1256 წელს¹¹⁷ და ამდენად, 1244 წელს ქართველ ბატონიშვილებს მეფეებად ვერ დასვამდა. ასე რომ, ქართველი ანონიმი მემკვიდრე და ვახუშტი ბატონიშვილიც ყოველთვის როდი ასრულებდნენ თავიანთ შეგონებას იმის შესახებ, რომ „ქაშთააღმწერლობა ჰეშმარიტების მეტყველება არს და არა თუალ ახმა ვისთჳსმე“¹¹⁸. მიზეზი მათ მიერ ამ პირობის შეუსრულებლობისა ჩანდენიმე შეიძლება იყოს, მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ ისინი არ არიან მოთხრობილი ამბის მომსწრენი — თვითმხილველნი და გარდა ამისა, ყოველთვის კრიტიკულად არ უდგებიან გამოყენებულ წყაროთა მონაცემებს. ამიტომ, ასეთი დამოკიდებულების გამო მათ მიერ დაშვებული უნებლიე შეცდომები ამჟამად სინამდვილის სწორ ასახვად მიგვაჩნია და ზნორად ახალი გაუგებრობის მიზეზად გვევლინებიან. მაგალითად, ბ. ლომინაძის მიხედვით, დავით რუსუდანის ძე სამეფო ტახტზე დასამტკიცებლად „მანგუ ყაენთან“ გაუგზავნიათ 1242—1243 წლებში¹¹⁹, ხოლო იქიდან ის თავის ბიძაშვილთან ერთად დაბრუნებულა საქართველოში დუმანებად დაყოფის გაუქმებამდე¹²⁰. ავტორი რომ გამოყენებულ წყაროთა ცნობებს კრიტიკულად მოპყრობოდა, უსათუოდ დარწმუნდებოდა, რომ დავით რუსუდანის ძე ყაენთან გაგზავნეს 1243 წლის მეორე ნახევარში, როცა მონღოლთა იმპერიის უზენაეს გამგებლად რეალურად თუ არა ფორმალურად მაინც, გუიუქი ითვლებოდა და არა მანგუ, რომელიც დიდ ყაენად მხოლოდ 1251 წელს აირჩიეს.

აგივე უნდა ითქვას დავით გიორგის ძისა და დავით რუსუდანის ძის თბილისში დაბრუნების თარიღის შესახებაც. რაკი დუმანებად დაყოფა საქართველოში 1247—1248 წლებში გაუქმდა, როგორც ამას ბ. ლომინაძე თვითონვე აღიარებს. მაშინ გამოდის, რომ ბატონიშვილები შინ 1246 წელს ან უფრო ადრე დაბრუნებულან. ეს კი გამორიცხულად მიგვაჩნია შემდეგი გარემოების გამო: პირველი, თუ ისინი 1246 წელს სამშობლოში იმყოფებოდნენ, მაშინ შეუძლებელია, მკვლევარის მიხედვით, იმავე წელს მოწყობილი კობტასთავის შეთქმულებას¹²¹ მიღმა დარჩენილიყვნენ და არ დაესაჯათ ისე, როგორც ან ან-

¹¹⁶ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 212.

¹¹⁷ Р а н н и д а д - Д и н, დასახ. თხზულება, გვ. Н о в о р у, დასახ. ნაშრომი, გვ. 212.

¹¹⁸ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 199.

¹¹⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 551.

¹²⁰ იქვე, გვ. 557.

¹²¹ კობტასთავის შეთქმულების თარიღად 1245 წელსაც ასახელებენ (ი. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96; რ. კ ი კ ნ ა ძ ე, კობტასთავის შეთქმულება, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, VI, თბ., 1983, გვ. 10). მაგრამ მისი სისწორე საეჭვოა. ჯერ ერთი, შეთქმულების ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად წყაროებში მითითებულია ყალბის გაზრდა, რაც 1246 წელს მოხდა (ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ე ი ლ ი, საქართველო მონღოლთა უღელქვეშ, „საქართველოს ისტორია“, I, თბ., 1958, გვ. 228). მეორე, როგორც წყაროთა მონაცემები ცხადყოფენ, შეთქმულება ზაფხულში (თაკარა სიტყვების დროს) მომხდარა. 1245 წლის ზაფხულში კი რუსუდან,

ტიმონდოლოური აქციის მონაწილე ქართველ მთავრებს გაუსწორდნენ. მეორე, სამეფო ტახტის მამიებელი ბატონიშვილები 1246 წელს ან უფრო ადრე თბილისში ვერ იქნებოდნენ იმიტომაც, რომ პლანო კარპინის ცნობით, რომლის სისწორეში ეჭვს ვერ შევიტანთ, იმავე (1246) წლის აგვისტოში მდინარე ორხანის ნაპირას იმყოფებოდნენ და დიდი ყაენის გადაწყვეტილებას ელოდნენ. შესაძლევ, როგორც ჟამთააღმწერელი იტყობინება, ეს ლოდინი კარგა ხანს გაგრძელებულა „უცალოზისაგან თათართასა“¹²² და ნ. შოშიაშვილს ვარაუდით, ორივე დავითს ურდო დაუტოვებია ნოემბრის შემდეგ¹²³. მეოთხე, თუ ყოველივე ამასთან იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ რომის პაპის დესპანი ვოლგისპირეთიდან ორხანამდე შეუჩერებელივ მგზავრობას სამთვენახევარი დასჭირდა¹²⁴, ხოლო ქართველ ბატონიშვილებს დიდი ყაენის ადვილსამყოფელიდან თბილისამდე გაცილებით გრძელი გზა ჰქონდა გასავლელი, იოლად დავრწმუნებით, რომ ისინი სამშობლოში 1246 წელს კი არა უფრო გვიან დაბრუნდებოდნენ. სტეფანოს ეპისკოპოსი მათი დაბრუნების თარიღად 1248 (697) წელს ასახელებს¹²⁵. თ. ჟორდანია — 1247 წელს¹²⁶, ივ. ჯავახიშვილი — 1248 — 1249 წლებს¹²⁷, ს. კაკაბაძე — 1249—1250 წლებს¹²⁸, ხოლო ნ. შოშიაშვილი — 1247 წელს¹²⁹. აქ ჩამოთვლილი თარიღებიდან 1250 წელი აშკარა შეცდომაა და გამოსარიცხი. რადგან სტეფანოს ეპისკოპოსის ცნობით, დავით ულუ თბილისში 1248 წელს ჩამოსულა და კირაკოსის თანახმად, 1249 წელს იგი ანტიმონდოლოურ შეთქმულებაში მონაწილეობს¹³⁰.

თუკი სიხამდვილეს ასახავენ ვახუშტისა და ჟამთააღმწერლის ცნობები იმის შესახებ, რომ ყაენის კარზე მყოფ ორ დავითს შორის ტახტისათვის დავა დიდად გაგრძელდა¹³¹ და ისინი ურდოდან მხოლოდ ხუთი წლის შემდეგ დაბრუნდნენ¹³², მაშინ ანგარიშიდან გამოსარიცხია 1249 წელიც. ამიტომ დავით ულუსა და დავით ნარინის საქართველოში დაბრუნების ყველაზე რეალურ თარიღად უნდ მივიჩნიოთ 1247—1248 წლები. უფრო კი 1247 წელი თუნდაც

ალბათ, ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და, ამდენად, უმეფობაზე ლაპარაკი ნაადრევია. ხოლო ეს ამბავი რომ მის სიცოცხლეში მომხდარიყო იგი სასჯელს ვერ ასცდებოდა. დასჯილთა სიაში კი არ ჩანს.

¹²² ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 222, 225.

¹²³ ნ. შოშიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 123.

¹²⁴ პლანო კარპინი, დასახ. თხზულება, გვ. 51—54 და თხზულების ქართულად მთარგმნელის გ. ქიქოძის შესავალი, გვ. 2.

¹²⁵ „Из летописей“ Степаноса Епископа (Армянские источники о монголах. გვ. 35).

¹²⁶ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, გვ. 125.

¹²⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1949, გვ. 137.

¹²⁸ ს. კაკაბაძე, სიგელი მსახურთუხუცესის გრიგოლ სურამელისა 1250 წელს შიომღვიმისათვის დაწერილი. ტფ., 1912, გვ. 4.

¹²⁹ ნ. შოშიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 123.

¹³⁰ Киракос Гандзакени, დასახ. თხზულება, გვ. 197—198. დავითი რომ 1249 წელს თბილისშია და შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის ის ბაიჭუ ნოინმა შეიპყრო, ამის შესახებ იუწყება ვარდანიც (Вардан. დასახ. თხზულება, გვ. 181).

¹³¹ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 212.

¹³² ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 220. ხუთი წელი იანგარიშება თბილისიდან გამგზავრების დღიდან.

მართო იმის გამო, რომ სწორედ ამ წლიდან იწყება დავით ულუს სახელზე ფულის მოჭრა¹³³.

მართალია, ქართული წყაროები კი გვარწმუნებენ, რომ დიდი ყაენის ურდოდან დაბრუნებული დავით ულუ და მისი მამიდაშვილი დავით ნარინი საქართველოს ერთად მართავდნენო, მაგრამ ვინაიდან იგივე წყაროები იმასაც იუწყებიან, „უპირატესი პატივი და ზემოჯდომა ლაშას ძესა დავითს ეპყრა“ ამას ადრე თუ გვიან არ შეიძლება უკმაყოფილება არ გამოეწვია როგორც თვით დავით ნარინში, ისე მის მომხრეთა დასში, რომელშიც ძირითადად დასავლეთ საქართველოს მთავრები შედიოდნენ. დავით რუსუდანის ძის დამცრობაზე მეტად მათ ის აწუხებდათ, რომ მისი ასეთი მდგომარეობითა და თბილისში ყოფნით, თავიანთი მდგომარეობაც უარესდებოდა.

საქმე ისაა, რომ რუსუდანის ქუთაისში გადასვლისა (1226) და ამ ქალაქის მეფის ადგილსამყოფელად გახდომით, დასავლეთ საქართველოს მთავრებს გაუჩნდათ იმედი იმისა, რომ დაიბრუნებდნენ პრივილეგიებულ მდგომარეობას, რაც XII ს-ის პირველი მეოთხედიდან მოყოლებული, როცა სამეფო ტახტი თბილისში იქნა გადატანილი, თანდათანობით დაკარგეს და ის აღმოსავლეთ საქართველოს ფეოდალებმა შეიძინეს. მაგრამ ახლა, როდესაც რუსუდანის თბილისში გადასვლის გამო ქუთაისმა სატახტო ქალაქის უფლება ისევ დაკარგა და იქ ჯერ კიდევ მონღოლებთან დაზავებამდე მეფედ კურთხეული დავითი თბილისში დამცრობილი იჯდა, ეს იმედი ქარწყლდებოდა. ამიტომ ისინი ყოველნაირად ცდილობდნენ საქმე თავიანთ სასარგებლოდ შემოებრუნებინათ და როგორც კირაკოსის ცნობიდან ირკვევა, მათი მეცადინეობით დიდი ყაენის გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რომ საქართველო ასაკით უფროსს დავით გიორგის ძეს უნდა ემართა, ხოლო უმცროსი დავითი მას დამორჩილებოდა. — მალე შეცვლილა. საქართველოს ერთიანი სამეფო ორად გაყოფილა. აღმოსავლეთ საქართველო დავით ულუს დარჩენია, დასავლეთ საქართველო ანუ „სვანეთი“ და „აფხაზეთი“ — დავით ნარინს¹³⁴. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ პლანო კარპინი მის მიერ აღწერილი ფაქტის თვითმხილველია. ვფიქრობთ, კირაკოსის ცნობა უფრო ზუსტია. ყოველ შემთხვევაში, მონღოლთა ბატონობის დამყარების შემდეგ ხანებში საქართველო რომ ორად იყო გაყოფილი და მას ორი მეფე ჰყავდა ეს სხვა წყაროებითაც დასტურდება. საქართველოს რომ ერთი მეფე აღარ უნდა ჰყოლოდა ამის მაუწყებელია თუნდაც ის, რომ დასავლეთ საქართველო. როგორც მონღოლთა მორჩილებაში ნებით შესული ქვეყანა, სულ სხვა სტატუსით სარგებლობდა, ვიდრე ხმლით დაპყრობილი აღმოსავლეთ საქართველო.

როგორაა ეს საკითხები გაშუქებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში? ივ. ჯავახიშვილის თქმით, მონღოლებთან დაზავებისას საქართველოს კანონიერ მეფედ დავით რუსუდანის ძე იყო და ლაშას ძე მაშინ არავის ახსოვდა¹³⁵. მისი ძებნა მხოლოდ მაშინ დაიწყეს. როცა დიდ ყაენთან წასული რუსუდანის ვაჟის შესახებ

¹³³ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, III, გვ. 53. სტეფანოს ეპისკოპოსის ცნობით, დავით ულუ 1248 (697) წელს დაბრუნებულა (Армянские источники о монголах, გვ. 35). რასაც იზიარებს ი. სიხარულიძე (ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 98).

¹³⁴ К и р а к о с Г а н д з а к е ц и. დასახ. თხზულება, გვ. 196.

¹³⁵ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 49.

ალარაფერი ისმოდა¹³⁶. ამ მოსაზრებას იზიარებენ ბ. ლომინაძე¹³⁷ და რ. კიკნაძე¹³⁸. მაგრამ მიგვაჩნია, რომ მას სიზუსტე აკლია. როდესაც ლაშა გიორგი კედებოდა „მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა სამეფოსა თვისისთა... რათა შემდგომად ჩემსა მეფე ჰყოთ“ და რუსუდანი, ხოლო რუსუდანს ვამცნობ, რომ აღწარდოს შვილი ჩემი დავით“ და რაჟამს ეძლოს მეფობა და მკედრობა“ იგი „მეფე იყოსო“¹³⁹. მაშასადამე, ამ ანდერძის თანახმად ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ დავით რუსუდანის ძე კი არა, მისი ბიძაშვილი დავითი ითვლებოდა. მაგრამ რუსუდანმა გასტეხა ფიცი და ძმისწული საქართველოდან განაჩიდა, რათა ნიადაგი შეემზადებინა თავისი ვაჟისათვის. ამ ფაქტს იმით ამართლებენ, რომ ლაშას ძე იყო „მრუშობის ნაყოფი“ და ქართული წესის მიხედვით ის მეფედ ვერ გახდებოდა. მაგრამ ესაა ფორმალური მხარე რუსუდანის ვერაგული განზრახვის გასამართლებლად. თორემ ლაშა გიორგის კახელი გლეხის ქალის მეტი არც კანონიერი ცოლი ჰყოლია და არც უკანონო, ისე დაამთავრა სიცოცხლე.

რაც შეეხება იმას, რომ მონღოლებთან დაზავებისას დავით ლაშას ძე არავის ახსოვდა და ის მხოლოდ მაშინ მოიძიეს, როცა რუსუდანი გარდაიცვალა, ხოლო ყარაყორუმს გაგზავნილი მისი ვაჟის შესახებ არაფერი ისმოდა, — ეს დასკვნა ემყარება აკნეცისა და ჟამთააღმწერლის მონაცემებს¹⁴⁰, რომლებიც საესეა ანაქრონიზმებით და, ამდენად არ იმსახურებენ განსაკუთრებულ ნდობას. ყოველ შემთხვევაში მათი სისწორე თანამედროვეთა ცნობებით არ დასტურდება. პირიქით. როგორც ზემოთ იყო უკვე ნაჩვენები ლაშა გიორგის ვაჟი დავითი ქაიხოსრო II-ის დამარცხებისთანავე წამოიყვანეს ვარამ გაგელმა და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ერისთავებმა და ბაიჯუ ნოინს სთხოვეს მეფედ დაესვა. ბაიჯუმ და მასთან მყოფმა სხვა ნოინებმა თანხმობა განაცხადეს, დავითი თბილისში დასვეს. მაგრამ ვინაიდან მათი გადაწყვეტილება დიდ ყაენს უნდა დაემტკიცებინა, იგი რამდენიმე დიდებულის, კერძოდ. ზაქარია შანშეს ძის, აღბულა ვარამის ძისა და სარგის თმოგველის თანხლებით ბათოსთან გაგზავნეს. ხოლო ბათომ „კეთლად შეიწყნარა იგი, შემდეგ ზაქარია და აღბულა თავისთან დატოვა. დავით მეფე სარგის თმოგველი და კიდევ რამდენიმე ქართველი კი, ყარაყორუმს წარავლინა დიდ ყაენტან“¹⁴¹.

თუ დავითვალისწინებთ იმას, რომ ქაიხოსრო II-ის სამფლობელო რუმის სასულთნო მონღოლებმა 1243 წლის I ნახევარში დაიპყრეს, მაშინ, ვიმეორებთ. ეჭვი არაა, რომ დავით გიორგის ძის გამოხსნა ტყვეობიდან, მისი თბილისში ჩამოყვანა, გამეფება და სარაიზე გავლით ყარაყორუმს გაგზავნა უნდა მომხდარიყო იმავე წელს. მონღოლებთან რუსუდანის დაზავებამდე და არა რუსუდანის გარდაცვალების (1245) მისი ვაჟის ურდოში ყოფნის, ალამუტის ბრძოლების, მონღოლთა წინააღმდეგ ქართველ დიდებულთა შეთქმულების ანდა საქართველოზე შამელთა, რუმელთა, ეზიკნელთა თუ სხვა პოლიტიკურ ერთეულთა ამირების თავდასხმისა და მათი დამარცხების შემდეგ. როგორც ეს ჟამთა-

¹³⁶ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, გვ. 47.

¹³⁷ ბ. ლომინაძე, ორმეფობა საქართველოში (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, გვ. 556).

¹³⁸ რ. კიკნაძე, საქართველოში მონღოლთა მფლობელობის ისტორიიდან („ახლო-მოსავლური კრებული“, თბ., 1983, გვ. 89).

¹³⁹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 89).

¹⁴⁰ გრიგოლ აკანელი, დასახ. თხზულება, გვ. 25; ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 207, 217—220.

¹⁴¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 219—220.

აღმწერელს წარმოუდგენია¹⁴². თუ ეს ასეა მაშინ არც იმაში უნდა დავეჭვდეთ, რომ დიდი ყაენის ურდოში პირველი მივიდოდა ლაშა გიორგის ძე და არა მისი მამადაშვილი¹⁴³, რომელმაც ბათოს კარზე დაახლოებით „ორი წელი“ გაატარა.

ქართული წყაროს ცნობაში და ამ ცნობაზე დაყრდნობით ქართველ მკვლევართა მიერ გაკეთებულ დასკვნაში ის შეუსაბამობაც შეინიშნება, რომ თუკი „მრუშობის ნაყოფის“ დავით გიორგისძის გამეფებას ქართული სამართალი კრძალავდა, მაშინ გაუგებარია რაღა საჭირო იყო მისი ძებნა და ყარაყორუმს გაგზავნა?

რაკი შეუსაბამოებებსა და წინააღმდეგობებს ვხვებით, ყურადღებას იპყრობს ერთი გარემოებაც. ბატონიშვილების ურდოდან დაბრუნებისა და საქართველოში მეფობის აღდგენის აუცილებლობაზე მსჯელობისას ბ. ლომინაძე აღნიშნავს, რომ „წინააღმდეგობისათვის და ქვეყნის მორჩილებაში მოსაყვანად... ადგილობრივ ერთი ცენტრის არსებობა მეფის სახით, მონღოლთათვის უფრო გამოსადეგი ჩანდა. ამიტომაც მათ დააჩქარეს ურდოდან მეფის გამოგზავნა, ... შეეშინეს სუსტი, უძალდეს ძალაუფლებას მოკლებული ცენტრი. ... სამეფო ტახტზე ერთდროულად ორი მეფე დასვეს... შესაფერის პირობებში სახელმწიფოს მთლიანობის ძირის გამოსათხრელად“¹⁴⁴.

ზოგორც ჩანს, ეს ვრცელი მსჯელობა ერთმანეთის გამომრიცხველი ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი გვამცნობს, რომ დიდ ყაენს საქართველოში ცენტრალური ხელისუფლება ხელუხლებელი დაუტოვებია და ის ერთი მეფისათვის გადაუცია. მეორე ნაწილიდან კი აშკარა ხდება, რომ მას ტახტზე ერთდროულად ორი მეფე დაუსვამს. გარდა ამისა, პირველ ნაწილში ნათქვამია, რომ მონღოლებისათვის საქართველოში ცენტრალური ხელისუფლების არსებობა მეფის სახით უფრო გამოსადეგი ჩანდა ქვეყნის მორჩილებაში მოსაყვანად. მეორე ნაწილიდან კი ის აზრი გამომდინარეობს, რომ ერთიანი ცენტრალური ხელისუფლების აღდგენა მონღოლებს არ აწყობდათ და ამიტომ ტახტზე ერთი მეფის ნაცვლად ორი მეფე დასვეს ქვეყნის ერთიანობის მოსაშლელად. წინააღმდეგობა და შეუსაბამობა, ვფიქრობთ, ნათელია. ნათელია აგრეთვე მისი მიზეზიც. ესაა ავტორის მიერ გამოყენებულ წყაროთა მონაცემებისადმი გულუბრყვილო დამოკიდებულება, ევროპელი (პლანო კარპინის), სომეხი (კირაკოსის, სტეფანოს ორბელიანის, სტეფანოს ეპისკოპოსის, აკანეცის), სპარსელი (რაშიდ ად-დინის) მწერლობის ცნობათა შეუფასებლობა-გათვალისწინებლობა და თბილისში სამეფო ტახტზე ერთდროულად ორი მეფის ყოფნის ქართველი ჟამთააღმწერლისეული არახუსტი ცნობისადმი უპირატესობის მინიჭება. თბილისში მსხდომ დავითებს შორის პირველობა, იმავე ჟამთააღმწერლის თანახმად, ხომ დავით ულუს ეკუთვნოდა და, მაშასადამე ქვეყნის აბსოლუტური გამგებელიც ფაქტობრივად ის იქნებოდა. დავით ნარინი კი, ალბათ, ულუს თანაიფედ ითვლებოდა და ისიც, როგორც ირკვევა, მხოლოდ ერთ-ორ წელიწადს. შემდეგ მონღოლებთან ურთიერთობის გამწვავებისა¹⁴⁵ თუ ავად ათაბაგის რჩევისა და საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფის თაობაზე მისი შეამდგომლობის შედეგად ტოვებს თბილისს და ქუთაისში გადადის¹⁴⁶. ეს

¹⁴² ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 207—220.

¹⁴³ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 49.

¹⁴⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 556.

¹⁴⁵ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 226, 229; IV, გვ. 243.

¹⁴⁶ Киракос Гандзакени, тхз. ს. თხზულება, გვ. 196.

უხდა მომხდარიყო 1249 წლამდე, რაზეც მიუთითებს ის ფაქტი, რომ ამ წელს¹⁴⁷ შეთქმულების მოწყობის განზრახვის საბაბით მონღოლთა მიერ შეპყრობილ ქართველებს შორის დავით ნარინი აღარ ჩანს. ულუ დავითი კი როგორც მეფე რამდენიმე დღე ჰყავდათ შეპოჭილი¹⁴⁸. და მხოლოდ დიდძალი სიმდიდრის გაცემის შემდეგ გაათვისუფლეს. ხოლო ავაგი 1250 წ. გარდაიცვალა.

ჩვენს ვარაუდს იმის შესახებ, რომ დიდი ყაენის ურდოდან, დაახლოვებით 1247 წელს. სამშობლოში დაბრუნებული დავით ულუსა და დავით ნარინის თბილისში ერთად ყოფნა ულუს უფროსობით სულ რაღაც ორიოდ წელს გაგრძელდებოდა, კიდევ უფრო საფუძვლიანს ხდის ის გარემოება, რომ თვით ქაშთალმწერლის ცნობით, მონღოლთა პატიმრობიდან თავდასხნილი მეფე ულუ დავითი ქართველთა ლაშქრით მონაწილეობს ალამუთის ბრძოლებში¹⁴⁹. მერმე ბათო ყაენის ბრძანებით მასთან მიემგზავრება ვოლგისპირეთში¹⁵⁰. ხოლო იქიდან მშვიდობით დაბრუნებული, როცა ჩრდილოეთის ულუსს კავკასიონისა და კასპიის ზღვის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია გამოეყო და 1256 წელს ირანის ილხანთა საულუსო შეიქმნა, დავით ულუ, როგორც ამ ახლად შექმნილ საულუსოში ვასალური უფლებებით შემავალი საქართველოს მეფე, „წარვიდა ყაენს ულოს (ჰულავუს — ბ. ს.) წინაშე ნიჭითა დიდითა, რომელი იხილა რა ულო ყაენმან. პატივითა შეიწყნარა, და ნოინთა თანა დააწესა წინა — სადგომად და ჯდომად, და განმკითხველად და ბჭედ“¹⁵¹ ანუ მოსამართლედ. თუ ულუ დავითის შესახებ მემატიანე ასე ვრცლად მოგვითხრობს, დავით ნარინს ერთი სიტყვითაც კი არსად იხსენიებს, რაც უდავოდ იმის მაუწყებელია, რომ ბატონიშვილების თბილისს ერთად ყოფნის ხანა (თუ ასეთი რამ საერთოდ იყო) უკვე დამთავრებულია. ნარინი ამ დროს მონღოლებისაგან გამდგარია, ქუთაისში ზის და დასავლეთ საქართველოს განაგებს. ეს გარემოება კი საეჭვოს ხდის ქართული ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ იმ მოსაზრების სისწორეს, რომ დავით ულუსა და დავით ნარინის ერთად მეფობა გრძელდებოდა 1259 წლამდე¹⁵². ამ ეჭვს ისიც აძლიერებს, რომ ბათოს მიერ გამოძახებულმა დავით ულუმ წასვლისას, რაც, ეტყობა, ილხანთა საულუსოს ჩამოყალიბებამდე ანუ 1256 წლამდე უნდა მომხდარიყო, რადგან მერე საქართველო ოქროს ურდოს (უფრო სწორად „ლურჯ ულუსს“) აღარ ექვემდებარებოდა, — თავისი სახელის მართვა-გამგებლობა ჯიქურს მიაწოდო¹⁵³. ცხადია, დავით ულუ ასეთ გადაწყვეტილებას ვერ მიიღებდა, რომ დავით ნარინი იმ დროს მისი ტოლი მეფე ყოფილიყო და თბილისში მჯდარიყო.

¹⁴⁷ Бардан, დასახ. თხზულება, გვ. 181; Киракос, დასახ. თხზულება, გვ. 193.

¹⁴⁸ Киракос, დასახ. თხზულება, გვ. 197; გრიგოლ აკანელი, დასახ. თხზ. გვ. 30; Бардан, დასახ. თხზულება, გვ. 181.

¹⁴⁹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 227.

¹⁵⁰ იქვე, გვ. 229—230.

¹⁵¹ იქვე, გვ. 231—232.

¹⁵² ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, III, გვ. 69; ვ. გუჩუა, დავით VI ნარინი (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, III, თბ., 1978, გვ. 335; იქვე, მისივე „დავით VI ულუ“) ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 130, 133; ბ. სილაგაძე, მასალები საქართველო-ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1948, გვ. 89; რ. კიკნაძე, მონღოლთა ბატონობა საქართველოში, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, VII, თბ., 1984, გვ. 112.

¹⁵³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 230.

თუ ყოველივე ზემოაღნიშნულს შევაჯამებთ, საერთო სურათი ასეთი იქნება: ხვარაზმშაჰ ჯალალ ად-დინის დამარცხება-დაღუპვის შემდეგ მონღოლები აზერბაიჯანში ბრუნდებიან, მას 1231 წელს საბოლოოდ ეუფლებიან და იქიდან ახორციელებენ თავდასხმებს საქართველოზე; 1232/3 წელს იპყრობენ გაგის მხარეს. მათ შემოსევას საქართველოს სამეფო ხელისუფლება სრულიად მოუშვადებელი დახვდა. ნაცვლად იმისა, რომ მომხდურთა წინააღმდეგ მთელი საქართველოს ლაშქარი გამოეყვანათ, მეფემ და მისმა მრჩევლებმა სილაჩრე და უუნარობა გამოამჟღავნეს. მტერს უბრძოლველად გაეცალნენ, თბილისიდან ქუთაისის გადაბარგდნენ და აღმოსავლეთ საქართველო უპატრონოდ მიატოვეს. ეს ტერიტორია მონღოლთა ძარცვა-რბევის ობიექტი გახდა. მსხვილმა ფეოდალებმა საკუთარ ციხესიმაგრეებს შეაფარეს თავი და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად განაგრძობდნენ პარტიზანულ ბრძოლებს, მაგრამ დიდ ზარალს ნახულობდნენ და მიზანს მაინც ვერ აღწევდნენ. მონღოლები ძალების დაზოგვის მიზნით, დიდ ბრძოლებს ერიდებოდნენ, ციხეებში შეხიზნულთა მჭიდროდ აღყით კმაყოფილდებოდნენ, მეტი არც სჭირდებოდათ. გარესამყაროს მოწყვეტილნი, უნუგეშო მდგომარეობაში ჩავარდნილი მთავრები სანამ შეეძლოთ თავს იცავდნენ, მერე ზოგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, უმეტესობა კი მოწინააღმდეგეს დანებდა და მის სამსახურში ჩადგა. ეს პროცესი რამდენიმე წელს გრძელდებოდა და საბოლოოდ XIII ს-ის 40-იანი წლების დასაწყისში დამთავრდა. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მონღოლები დაეპატრონენ. დასავლეთ საქართველოში გადასვლა კი მათ, როგორც არაბულ-სომხური წყაროები იუწყებიან, არ უცდიათ გარკვეული მოსაზრებების გამო. ასე რომ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული აზრი იმის შესახებ, რომ რუსუდანის მიერ ლიხისა და ღადოს ზეკართა საიმედოდ ჩარაზვის წყალობით მონღოლებმა ვერ შეძლეს დასავლეთ საქართველოში გადასვლა, ეს სურვილი უფროა. ვიდრე სინამდვილე.

რუსუდანმა და მისმა მრჩევლებმა არა თუ ვერ სძლიეს მოწინააღმდეგეს, არამედ სამხედრო სილაჩრესთან ერთად პოლიტიკური სიბეცეც გამოამჟღავნეს. მაშინ მსოფლიოში, კერძოდ აღმოსავლეთში, მიმდინარე საერთო პროცესების ჩეროვანი გაუთვალისწინებლობის გამო, ნაცვლად იმისა, რომ მათ დახმარება ეთხოვათ სიძისა და ახლო მეზობელი რუმის სულთნისათვის, რომელსაც მონღოლებისაგან ისეთივე საშიშროება ელოდა, როგორც საქართველოს. მეფემ შველა სთხოვა რომის პაპს, რომელსაც ძალა გამოლეული საქართველო სარგებელს ვეღარ მოუტანდა და აღარ სჭირდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ საპასუხო წერილით კათოლიკური ეკლესიის სულიერი მამა საქართველოს ღედოფალს ატყობინებდა, ჯარის მაგიერ მისიონერებს გიგზავნი კათოლიკობის გასავრცელებლად. მაგრამ სანამ ეს დაცივნის წერილი ქუთაისში მივიდოდა, მონღოლებმა რუმის სასულთნო დაიპყრეს. იქ მყოფი გიორგი ლაშას ძე ტყვეობიდან იხსნეს, ეგარსლან ბაკურციხელის განდიდებით უკმაყოფილო ქართველ მთავართა. კერძოდ, ვარამ გაგელის თხოვნით ის 1243 წლის გაზაფხულში მეფედ აღიარეს და მათივე მეშვეობით რუსუდანს დაემუქრნენ: თუ არ დაგვენებდები აგიკლებთ და მეფობასაც ჩამოგართმევთ. ქართველ დიდებულთა რჩევით, ღედოფალმა მონღოლთა წინადადება მიიღო და მათ 1243 წ. დაუზავდა იმ პირობით, რომ ისინი აღუთქვამდნენ უშიშროების გარანტიას და მის ვაჟს დავითს

დასვაძდნენ სრულიად საქართველოს მესაქედ, ხოლო თვითონ სცნობდა ყაენის უზენაესობას, გადაიხდიდა ყოველწლიურ ხარკს და თავისი ლაშქრით დაეხმარებოდა ნოინებს.

მონღოლებს ამის საწინაღმდეგო არფერი ჰქონდათ. ზავი დაიდო. რუსუდანმა ქუთაისი დატოვა, ბინა თბილისში დაიდო და თავისი ვაჟი დავითი ნოინთა ბანაკში გაგზავნა რომ მეფედ ეცნოთ. ბაიჯუმ და მისმა წრემ რუსუდანის ძე საქართველოს მეფედ აღიარეს და დასამტკიცებლად დიდ ყაენთან გაგზავნეს. ეს უნდა მომხდარიყო ლაშა გიორგის ძის გამეფებისა და ურდოში გეგზავნის შემდეგ და არა პირიქით, როგორც დღეს არის მიღებული. წინააღმდეგ შემთხვევაში დავით გიორგის ძეს ნოინები არც მეფობას უბოძებდნენ და არც დიდი ყაენის ურდოში მიავლენდნენ. ალარც ვარამ გაგელი და მისი თანამოაზრენი გამოიღებდნენ თავს დავითის გამეფებაზე, რადგან მთავარი მიზანი განდიდებული ეგარსლან ბაკურციხელის დამცრობა იყო და ამისთვის ნარინის გამეფებაც საკმარისი იქნებოდა.

ზემოაღნიშნული მიზეზით ბაიჯუსა და მისი მოადგილე ნოინების მიერ მეფეებად ცნობილი ორივე ბატონიშვილიდან, რომლებიც დიდი ყაენის კარზე გამოცხადნენ 1246 წლის მაისში, გუიუქ ხანს ერთ-ერთი უნდა დაემტკიცებია. ეს კი უფრო მოხერხებულად მოიქცა. არც ერთს არ აწყენია, მეფეებად ორივე დაამტკიცა. მაგრამ რიგი დაუწესათ. უფროს-უმცროსობის პრინციპის მიხედვით ჯერ მეფედ ლაშა გიორგის ძე დავითი უნდა ყოფილიყო, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ — დავით რუსუდანის ძე. რომელიც მანამდე ვითარცა ვიცე მეფე თავის ბიძაშვილს დაემორჩილებოდა. 1247 წელს ბატონიშვილები ურდოდან დაბრუნდნენ. დავით გიორგის ძე მეფობას შეუდგა. დავით რუსუდანის ძე კი საიდუმლო ვითარებაში ქუთაისში გადადის და ავაგ ათაბაგის დახმარებით დასავლეთ საქართველოს მეფე ხდება. ერთიანმა საქართველოს სამეფომ არსებობა შეწყვიტა. 1248 წლიდან ის ორად გაიყო და ორმეფობის ხანაც სწორედ ამ დროიდან იწყება, ოღონდ არა იმ გაგებით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში რომაა მიღებული.

СИЛАГАДЗЕ БЕНИАМИН ГЕОРГИЕВИЧ

ВТОРИЧНОЕ ПОЯВЛЕНИЕ МОНГОЛОВ В ЗАКАВКАЗЬЕ, ЗАХВАТ ГРУЗИИ И ЕЕ РАЗДЕЛЕНИЕ

Резюме

По сведениям исторических первоисточников поясняется следующее: 1. После поражения и гибели Хорезмшаха Джалал ад-дина Манкбурны (1231 г.) Монголы возвратились в Азербайджан, окончательно завладели им и в 1232/3 гг. оттуда вторглись в Грузию. Это было их вторичное появление после 1220—1221-го года; 2. Царица Грузии Русудан и ее окружение показали полную растерянность и неподготовленность. Вместо того, чтобы собрать все войска страны и выступить против захватчиков, они предпочли оставить Тбилиси, перебрались в Западную Грузию и тем самым дали возможность Монголам без особого труда завладеть страной; 3. Монголы захватили Восточную и Южную Грузию, а что касается ее западной части, она осталась не захваченной, но не по той причине, что татары не смогли пре-

одолесть перевалы Лихи и Гадо, а потому, что Западная Грузия была совершенно непригодной для их образа жизни; 4. По просьбе местных влиятельных феодалов монгольские нойоны восстановили на захваченной территории Грузии царство, признав царем царевича Давида Георгиевича, которого освободили из заточения и отправили летом 1243 г. в Каракорум к Великому каану на утверждение; 5. Это обстоятельство вынудило Русудан, находившуюся в то время в г. Кутаиси, начать переговоры с монголами и признать их верховенство, если они согласятся утвердить ее сына Давида царем всей Грузии. Условие было принято и Байджу нойон отправил и этого Давида к великому каану Гуюку; 6. Этим обстоятельством и объясняется тот факт, что в 1246 году к Гуюк хану одновременно прибыли из Грузии два кандидата — Давид Георгиевич и Давид, сын Русудан; 7. Поскольку из двух кандидатов надо было избрать только одного по принципу старшинства, царем всей Грузии утвердили Давида Георгиевича, который вернувшись 1247 г. в Тбилиси, воссел на трон и приступил к царству. Что касается второго Давида, сына Русудан, он будучи обижен на Гуюк хана, тайком перебрался в Кутаиси и при поддержке местных феодалов создал Западногрузинское царство, что случилось не в 1250 г., как это принято в грузинской историографии, а намного раньше, в 1248 году.

წარმოადგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის განყოფილება

გურამ შენგელია

ქართული დემოკრატიული ინტელიგენციის განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარსულიდან

ქართველი ხალხი არასოდეს შეგუებია თავისუფლების დაკარგვას, თვითმპყრობელობის კოლონიურ რეჟიმს და განაგრძნობდა შეუპოვარ ბრძოლას „ორთავიანი არწივის“ კლანჭებიდან თავის დასახსნელად, ძალით წართმეული დამოუკიდებლობის აღსადგენად. ამ მძიმე მაგრამ კეთილშობილურ ბრძოლაში თავისი საპატიო წვლილი შეიტანა ჩვენმა სახელოვანმა დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ, რომელიც ფხიზლად და მტკიცედ იდგა ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე და ყველაფერს აკეთებდა მშობელი ხალხის ბრძოლის სწორი გზით წარსამართავად. სწორედ ქართველი ინტელიგენციის მიზანდასახულ პატრიოტულ საქმიანობას უნდა ვუმაღლოდეთ იმას, რომ ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ თავისი მასშტაბურობით, ორგანიზებულობითა და მაღალი პოლიტიკური კულტურით აღიარება პოვა მთელ იმპერიაში. ამასთან დაკავშირებით უპრიანი იქნება გავიხსენოთ გამოჩენილი ქართველი რევოლუციონერის, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის თვალსაჩინო მოღვაწის გრიგოლ სპირიდონის ძე ლორთქიფანიძის სიტყვები: „...პირველი რევოლუციის ხანაში საქართველოს ბადალი არ აღმოაჩნდა იმპერიის არც ერთ კუნჭულში — არც მპყრობელ ველიკოროსიაში და არც მის მიერ პყრობილ კულტურულ კოლონიურ ერებში“¹.

არჩევთსაცავებში დაუნჯებული მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალები, რომელთა გარკვეული ნაწილი ჩვენ მიერაა გამოვლენილი. საინტერესოდ მოგვიტოვებენ თვითმპყრობელობასთან ჩვენი ინტელიგენციის დაუცხრომელ და უკომპრომისო ბრძოლაზე მონობის უღლიდან ქართველი ხალხის განსათავისუფლებლად. ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა ფართო მასშტაბებს ღებულობს გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან, როცა „ბუნტარული“ იდეები, რომლებსაც ხალხში ავრცელებდა ძირითადად ინტელიგენცია პოპულარული ხდება მშრომელებში, განსაკუთრებით კი ახალგაზრდობაში. თვითმპყრობელობა ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რათა „მეამბოხე“ ქართველობისათვის დაეპირისპირებია ერთგული რუსი მოსახლეობა. რისთვისაც საქართველოში ასახლებდა რუსებს, უქმნიდა რა მათ ცხოვრებისათვის სათანადო პირობებს. ამრიგად, ცარიზმი განაგრძობდა რა საქართველოში კოლონიური პოლიტიკის გატარებას, ცდილობდა შეექმნა აქ ძლიერი „მეხუთე კოლონია“. ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასაბრუნებლად. ამასთან დაკავშირებით ჩვენი ყურადღება მიიპყრო კავკასიის მთავარმმართველის 1894 წლის ანგარიშმა, რომელშიც, სხვათა შორის, ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ „რუსული მართლმადიდებლური მოსახლეობის სამეურნეო უზ-

¹ თ. ლორთქიფანიძე, ი. ხართიშვილი, გრიგოლ ლორთქიფანიძე, ჟურნ. „ისტორია და გეოგრაფია სკოლაში“, № 3—4, 1991, გვ. 24.

ჩუნიელყოფა გახლავთ ჩემი ზრუნვის განსაკუთრებული საგანი... საკითხს რუსული მოსახლეობის ამიერკავკასიაში დიდი რაოდენობით მოზიდვის შესახებ აქვს უაღრესად დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა². თვითმპყრობელობას რუსი მოსახლეობის ჩამოსახლება ამიერკავკასიაში დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმედ მიაჩნდა, რადგანაც რუს კოლონისტებს ხელისუფლება მიიჩნევდა „დამკვრელ ძალად“ განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასაბრუნებლად. იმპერიის „სასიცოცხლო ინტერესების“ დამცველებად ზემოაღნიშნულ რეგიონში. აქვე დავძენთ, რომ ხელისუფლება განსაკუთრებულ ინტერესს ავლენდა საქართველოს მიმართ. რადგანაც კავკასიაში სწორედ საქართველო გამოირჩეოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მასშტაბურობით და სიმძაფრით. ახალგაზრდა ქართველი ინტელიგენტები, რომლებიც XIX საუკუნის დასასრულს სწავლობდნენ რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში სოლიდარობას უცხადებდნენ რუს მეგობრებს და აქტიურად მონაწილეობდნენ სტუდენტთა საპროტესტო გამოსვლებში. 1899 წლის 17 აგვისტოს პოლიციის დეპარტამენტიდან საიდუმლოდ აცნობებდნენ, კავკასიის მთავარმართებელს, რომ სამშობლოში — ქუთაისის გუბერნიის შორაპნის მაზრის სოფელ გორისაში მყოფ ოდესის უნივერსიტეტის სტუდენტ ნიკოლოზ გიორგის ძე აბდუშელიშვილზე, რომელსაც ბრალი ედება სტუდენტთა არეულობებში მონაწილეობა, დაწესებულია მეთვალყურეობა³.

XX ს-ის დამდეგს რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საქართველოში კიდევ უფრო ფართოვდება და ძლიერდება. მოწინავე ინტელიგენცია აქტიურად იღვწის ხალხში განმათავისუფლებელი იდეების გავრცელებისათვის, რის გამოც ხელისუფლება აძლიერებს რეპრესიებს მათ წინააღმდეგ. თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსი 1901 წლის 26 მარტს სთხოვდა კავკასიის მთავარმართებელს. რომ დაერთო მისთვის ნება გაეგრძელებინა პატიმრობის ვადა სოციალ-დემოკრატიულ პროპაგანდაში ექვმიტანილთა მიმართ. რომელთა შორის იყვნენ: 1. ჟურნალ „კვალის“ თანამშრომელი სილიბისტრო ჯიბლაძე; 2. ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტის ყოფილი მოსწავლე ნიკოლოზ დამასტრაევი; 3. იმავე ინსტიტუტის ყოფილი მოსწავლე მეშჩერინი. 4. ყოფილი სტუდენტი პავლე პუშკარიოვი, 5. ყოფილი სტუდენტი აკოფ სტეპანიანც-ზარგარიანცი, 6. ინჟინერ-ქიმიკოსი ვიქტორ კურნატოვსი...⁴. სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიაში გაერთიანებული დემოკრატიული ინტელიგენცია აქტიურად იღვწოდა ერის უკეთესი მერმისისათვის. მშრომელთა დასარაზმავად ცარიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად ენერგიულ მუშაობას ეწეოდნენ სოციალ-დემოკრატები. ფედერალისტები, აგრეთვე სხვა პარტიებში გაერთიანებული ინტელიგენტები. ქართველ ავტორთა უმეტესობის შრომებში დომინირებდა არასწორი თვალსაზრისი ბოლშევიკების განუყოფელი ბატონობის შესახებ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. ჩვენი აზრით, ბოლშევიკები ვერ მიიშრობდნენ ქართველი ხალხის აბსოლუტურ უპრავლესობას, რადგანაც ისინი არ წარმოადგენდნენ ეროვნულ პარტიას, მათ ეროვნული საკითხი მეორეხარისხოვან საკითხად მიაჩნდათ. 1905 წლის მღელვარე დღეებში სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია ენერგიულ მუშაობას ეწეოდა მასებში ცარიზმის წინააღმდეგ ხალხის დასარაზმავად.

² სცსა, ფონ. 12, აღწ. 11, საქ. 19, ფურც. 1.

³ სცსა, ფონ. 12, აღწ. 16, საქ. 105, ფურც. 1.

⁴ სცსა, ფონ. 12, აღწ. 16, საქ. 101, ფურც. 12.

შეიარაღებული აჯანყების ორგანიზებისათვის. ჩვენ მივაკვლიეთ საყურადღებო სააქტიუო დოკუმენტს, რომელიც ადასტურებს სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის აქტიურ რევოლუციურ საქმიანობას 1905 წელს. მასში აღნიშნულია, რომ „1905 წელს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიამ პირველად გამოაქვეყნა თავისი აქტიური რევოლუციური საქმიანობა და მისი ვაჟდენით საქართველოში იფეთქა აჯანყებამ“⁵.

ქართველი სოციალ-დემოკრატები განსაკუთრებით კი ბოლშევიკები ინტერნაციონალიზმის მომხრეებით ფაქტობრივად უარყოფდნენ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას. ამასთან დაკავშირებით მიხეილ წერეთელი წერდა: „სოციალ-დემოკრატები უარესად „გარუსდნენ“ და ეს გარუსება წარმოადგინეს ინტერნაციონალიზმად“⁶. უნდა ითქვას, რომ 1905—1907 წლების რევოლუციის პერიოდში საქართველოსათვის ავტონომიის მინიჭებას მხარს უჭერდა ნიკო ნიკოლაძეც. როგორც პროფ. მიხეილ გაფრინდაშვილი აღნიშნავს, ნიკო ნიკოლაძე ცდილობდა რადიკალური ნაციონალური დემოკრატიის ინტერესების დაცვას საქართველოში ავტონომიური თვითმმართველობის დაფუძნების გზით⁷. ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილი, კერძოდ, „ცნობის ფურცლის“ ზოგიერთი პუბლიცისტი თვლიდა, რომ ქვეყნის გარდაქმნა ფართო დემოკრატიზაციის საფუძველზე, სახელდობრ სასკოლო საქმის ძირეული შეცვლა, სკოლის დაახლოება ცხოვრებასთან შესაძლებელია მხოლოდ ქართველი ხალხისათვის ავტონომიური უფლების მინიჭებით, „სკოლა და ცხოვრება ვერ შორდება ერთმანეთს სკოლა ემსახურება ცხოვრებას და თუ გვინდა სკოლის განვითარება, ჩვენი სწავლა-განათლების ჭეშოვნად მოწყობა და განვითარება უნდა მიანიჭო ხალხს თვითმმართველობა-ავტონომია“⁸.

გვინდა ერთ გარემოებაზეც გავამახვილოთ ყურადღება. მოუხედავად იმისა, რომ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის გავლენა ხალხში საკმაოდ სოლიდური იყო (როგორც მართებულად აღნიშნავდა გრიგოლ ლორთქიფანიძე) შეუძლებელია არ ითქვას ისიც, რომ „სოციალ-დემოკრატიის მთელი მოქმედება, მისი ყველა ნაბიჯები და მიმოხერხანი ყოველთვის სწორი და აბსოლუტურად აუცილებელი და მიზანშეწონილი იყო. პირიქით, მე მგონია, რომ რამოდენიმედ გულუბრყვილო კოსმოპოლიტიზმის მორევში ტოპავდა, რომ ის ხშირად ამა თუ იმ შენთხვევაში ზედმეტად ხრიდა ჯოხს ანტიეროვნულად...“⁹ ჩვენ აქ საგანგებოდ არ ჩაუღრმავდებით პოლიტიკური პარტიების თემას რადგანაც ეს პრობლემა სპეციალური კვლევის საგანია. ადმინისტრაციული ორგანოები, აგრეთვე ცენზურა საფუძვლიანად სწავლობდნენ ქართული დემოკრატიული პრესის ფურცლებზე გამოქვეყნებულ მასალებს, გულდასმით იკვლევდნენ პერიოდულ გამოცემათა მიმართულებას, რედაქტორ-გამომცემელთა პოლიტიკურ შეხედულებებს. ყველაფერი კეთდებოდა იმისათვის, რომ არ დაეშვათ პრესაში ისეთი ცნობების გამოქვეყნება, რომლებიც ხელს შეუწყობდა რევოლუციური მოძრაობის გაშლას. ცენზურა თავისი სისასტიკით თავს დაატყდა გაზეთ „ივერიასაც“; როგორც ცნობილია, „ივერია“ თავის ფურცლებზე სისტემატუ-

⁵ სსსსა, ფონ. 13, აღწ. 27, საქ. 3554, ფურც. 8.

⁶ მ. წერეთელი, ერი და კაცობრიობა, თბ., 1990, გვ. 32.

⁷ М. Гаприндашвили, Грузинское просветительство, Тб., 1977, გვ. 181.

⁸ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 28 აგვისტო, 1905 წ.

⁹ ეურნ. „ისტორია და გეოგრაფია სკოლაში“, № 3—4, 1991, გვ. 22.

რად აქვეყნებდა ისეთ მასალებს, რომლებიც ხელს შეუწყობდა ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებას. ამიტომ გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ „ივერია“ როგორც დემოკრატიული მიმართულების გაზეთი თვითმპყრობელობისათვის საშიშ გამოცემას წარმოადგენდა. 1905 წლის დეკემბერში ქუთაისი გუბერნატორ სტაროსელსკის ნებართვით გამოდიოდა გაზეთი „სოციალ-დემოკრატიული ფურცელი“ — სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ქუთაისის ორგანიზაციის ყოველდღიური გაზეთი, რომლის რედაქტორი გახლდათ აზნაური გრიგოლ სპირიდონის ძე ლორთქიფანიძე. როგორც საბრალდებო აქტიდან ვგებულობთ, 1905 წლის 15 დეკემბერს ამ გაზეთის მე-2 ნომერში დაისტამბა უცნობი ავტორის მოწინავე სტატია სათაურით: „რუსეთის ჯარი და რევოლუცია“, რომელშიც აღნიშნულია, რომ პატერიალურად ცარიზმი გაკოტრდა, არ გააჩნია ფული, ამავე დროს თვითმპყრობელობა კარგავს საიმედო საყრდენს — ჯარს. ჯარი მას უცაადებს უნდობლობას, რევოლუციური ალი მოედო არმიასაც. საბრალდებო აქტიდან ირკვევა, რომ ხსენებული გაზეთის მესამე ნომერში 1905 წლის 16 დეკემბერს დაიბეჭდა სტატია: „უწყვეტი რევოლუცია“, რომელშიც ანონიმი ავტორი მოუწოდებს ხალხს მთავრობასთან უკომპრომისო ბრძოლისაკენ. გამოთქვამს აზრს, რომ მეფის ბოლო მანიფესტი (17 ოქტომბრის მანიფესტი — გ. შ.) წარმოადგენს უარს დესპოტურ უფლებებზე. მსგავსი შინაარსის მასალების დაბეჭდვას რედაქტორს არ აპატიებდნენ. მისი „დანაშაული“ მოგვიანებით გაიხსენეს. როგორც 1910 წლის 4 თებერვალს თბილისში შედგენილ აქტშია აღნიშნული რედაქტორი აზნაური გრიგოლ სპირიდონის ძე ლორთქიფანიძე პასუხისმგებლობაში მისცეს¹⁰.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის ბევრი გამოჩენილი მოღვაწე, მათ შორის ნიკო ნიკოლაძე საქართველოსათვის ავტონომიის მინიჭებას უჭერდა მხარს. საჭიროდ ვცნობთ საგანგებოდ გავამახვილოთ ყურადღება იმ გარემოებაზეც, რომ საქართველოსათვის ავტონომიის მინიჭების აზრს დიდი ილია ჭავჭავაძეც იზიარებდა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობას გვაწვდის გიორგი ლასხიშვილი თავის „მემუარებში“. როგორც გ. ლასხიშვილი იგონებს, ავტონომიის მომხრეთა დელეგაციასთან ერთ-ერთ შეხვედრაზე ილია ჭავჭავაძემ გიგო რცხილაძესთან საუბრისას განაცხადა: „თუ ასეა, თუ საჭიროა ქართველმა თავადაზნაურობამაც ხმა ამოიღოს, მაშინ უმჯობესია და უფრო შეგვეფერება საქართველოს ავტონომიის საკითხი და მოთხოვნა წამოვაყენოთ. ჩვენ დელეგატებს ჯერ არც კი დაეწყათ ეროვნულ საკითხზე ლაპარაკი. მხოლოდ ნიადაგს ამზადებდნენ და ილიამ დაასწრო: თქვა ის დიდი სიტყვა, რომლის გაგონებისაც კი ეშინოდა ჩვენს ბრწყინვალე წოდებას. ილია ჭავჭავაძე კვლავ ძველებურად ამაღლდა ჩვენი საზოგადოების თვალში, ხოლო რადგან მას დიდი გავლენა ჰქონდა თავადაზნაურობაში, საქმე გაადვილდა და თავადაზნაურების ოფიციალურმა კრებამ, თითქმის ერთხმად მიიღო საქართველოს ავტონომიის რეზოლუცია და შესაფერი შუამდგომლობა გაგზავნა პეტერბურგს. ამგვარივე პეტიციები წავიდა პეტერბურგს დასავლეთ საქართველოს თავადაზნაურებისაგან და ქუთაისის საქალაქო თვითმმართველობისაგან. (გიორგი ზდანოვიჩი, კიტა ბაშიძე, გრ. გველესიანი და სხვები¹¹).

¹⁰ სცსა, ფონ. 113, აღწ. 24, საქ. 461, ფურ. 2-11.

¹¹ გ. ლასხიშვილი, მემუარები, თბ., 1934, გვ. 196.

ერთხელ კიდევ გვინდა მიუთითოთ საქართველოში ფართოდ გაშლილ განმანათავისუფლებელ მოძრაობაზე, რაც ჩვენი დემოკრატიული ინტელიგენციის მიერ ხალხში გაწეული დიდი მუშაობის შედეგი იყო. რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მაღალორგანიზებულობით გამოირჩეოდა გურია. გურულების ბრძოლა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მისაბაძი იყო მთელი კავკასიისათვის. ამ ფაქტს აღიარებდნენ ხელისუფლების წარმომადგენლებიც. გურიის საექსპედიციო კორპუსის უფროსი 1906 წლის 2 თებერვალს ქალაქ ოზურგეთიდან პატაკით აუწყებდა ქუთაისის დროებით გენერალ-გუბერნატორს და ქუთაისის გუბერნიის ჯარების სარდალს შემდეგს: „გურია კამერტონია სხვებისათვის, მას უყურებს და ბაძავს კავკასიის მოსახლეობა...“¹² როგორც ვხედავთ, თვით ოფიციალური ხელისუფლებაც კი ხაზგასმით მიუთითებდა, რომ ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენდა მთელი კავკასიის ხალხთა ბრძოლაზე, მისაბაძი იყო მთელი იმპერიისათვის. დემოკრატიული ინტელიგენცია განმათავისუფლებელი ბრძოლის შუაგულში იმყოფებოდა. ქუთაისის დროებითი გენერალ-გუბერნატორი 1906 წლის 7 თებერვალს კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიას აუწყებდა რა ქუთაისის გუბერნიაში რევოლუციური მოძრაობის შესახებ აღნიშნავდა, რომ „მთელი მხარე დაიტბორა“ შეიარაღებული რევოლუციონერებით, რომლებსაც ხელმძღვანელობენ სოფლის სკოლების ყოფილი მასწავლებლები, ექიმები, მწერლები და სხვები“¹³.

რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერება შეინიშნებოდა ლეჩხუმის მაზრაშიც. ლეჩხუმში ისევე როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებში ინტელიგენციის წვლილი განმათავისუფლებელ ბრძოლაში საკმაოდ სოლიდური იყო. ნიშანდობლივია, რომ არსებული წყობილების წინააღმდეგ აქტიურად მონაწილეობდნენ თავადაზნაურობის წარმომადგენელნიც. როგორც ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს 1905 წლის 12 მაისს აცნობებდა კაპიტანი თავადი დადეშქელიანი, ლეჩხუმის მაზრაში ადგილობრივ მცხოვრებთაგან შეიქმნა „განსაკუთრებული პარტია აგიტატორებისა, რომელთა შორის არიან თავადები 1. ლევან ბეჭირბის ძე დადეშქელიანი, 2. შამშე (იგივე სამსონ) იასონის ძე გელოვანი; 3. სოფელ თაბორის მღვდელი არტემ ბოჭორიშვილი, აზნაურები; 4. სისიპატრე (იგივე ჭიჭი) სამსონის ძე ასათიანი; 5. პლატონ თომას ძე ახვლედიანი და სოფლის ყოფილი მასწავლებელი სვანეთის საბოჭაულოს მულახის საზოგადოების მცხოვრები გლეხი გიორგი გუჯეჩიანი. ჭყვიშში აგიტატორების მიერ მოწყობილ შეკრებაზე თავი მოიყარეს მრავალრიცხოვანმა გლეხებმა, რომლებმაც ხსენებულ პირთა პროპაგანდის შედეგად დადეს ფიცი არ ეცნოთ სახელმწიფო ხელისუფლება. თავიანთი წრიდან აერჩიათ წარმომადგენლები, რომლებსაც მიეცემათ უფლება ყველა საკითხის გადაწყვეტისა“¹⁴.

საარქივო დოკუმენტებზე მუშაობისას მივაკვლიეთ საყურადღებო მასალას ჩვენ მიერ ხსენებული თავად ლევან ბეჭირბის ძე დადეშქელიანის „ბუნტარული“ საქმიანობის შესახებ. როგორც საარქივო მასალებიდან ირკვევა, იგი გაზღეო „ჩანგის“ რედაქტორ-გამომცემელი ყოფილა. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო საბრალდებო აქტმა თავად ლევან ბეჭირბის ძე დადეშქელიანისადმი. მას ბრალად ედება გაზღეო „ჩანგის“ 1909 წლის პირველ ნომერში ფელეტონის და-

¹² სცსსა, ფონ. 13, აღწ. 30, საქ. 4, ფურც. 4.

¹³ სცსსა, ფონ. 13, აღწ. 30, საქ. 4, ფურც. 8.

¹⁴ სცსსა, ფონ. 12, აღწ. 13, საქ. 746, ფურც. 5—6.

ბეჭდვა, რომელშიც აღწერილია ციხის საშინელებანი და აღნიშნულია, რომ აღაპიანს, რომელსაც წარმეული აქვს უფლებები და ღირსებები თუ იგი არ მოიპოვებს უფლებებს პირუტყვის მდგომარეობამდე დავა. იქვე ნათქვამია, რომ მშრომელი ხალხი მოკლებულია ყოველგვარ უფლებებს. ფელეტონის ანონიმი ავტორი მოუწოდებს ხალხს ბრძოლისაკენ. ასეთი რევოლუციური შინაარსის ფელეტონის გამოქვეყნების გამო გაზეთის რედაქტორი თავადი ლევან დადეშქელიანი პასუხისმგებლობაში მისცეს. მას ბრალად ედებათ მთავრობის საწინააღმდეგო მასალის გამოქვეყნება. როგორც საბრალდებო აქტიდან ჩანს, ლევან დადეშქელიანი, თბილისის სასამართლო პალატის 1910 წლის 8 ივნისის გადაწყვეტილებით. ჩასვეს ქუთაისის ციხეში¹⁵ „ბუნტარული“ მიმართულებით პრესისა და ლიტერატურის გავრცელებისათვის დააპატიმრეს ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენელი მწიგნობარ-გამომცემელი ისიდორე გრიგოლის ძე კვიცარიძე, რომელიც ჯერ კიდევ მოწაფეობის პერიოდში აქტიურად ჩაება თავისუფლებისათვის ბრძოლაში. იგი „მგლის ბილეთით“ გაირიცხა 1890 წელს თბილისის სასულიერო სემინარიის მოსწავლეთა გამოსვლაში მონაწილეობისათვის. „1909—10 წლებში ვიჩქე ქუთაისის საგუბერნიო ციხეში მოსკოვის „უურნალ“ „ესტანსპიაშიის“ და სხვა უცენზურო ბროშურებისა და ნ. ყორდანიას „ანარქიზმის“ გამოცემა-გავრცელებისათვის“-ო წერს იგი¹⁶.

განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ მოიცვა სვანეთიც. სვანეთში რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის დაპატიმრებულ იქნა მღვდლის შვილი ილია გიორგის ძე ფალიანი. რომლის სასამართლო პროცესი მიმდინარეობდა ქ. ქუთაისში. ილია ფალიანის — სვანეთის დემოკრატიული ინტელიგენციის ახალგაზრდა წარმომადგენლის — რევოლუციური საქმიანობის გამოძიება 1913 წლამდე გაჭიანურდა. გამოძიებას უნდა დაედاسტურებინა 1905—1907 წლების რევოლუციაში მისი მონაწილეობის საკითხი. საქმიდან ჩანს, რომ 1905 წელს, როცა იგი ჩაება რევოლუციურ მოძრაობაში 18 წლის ჭაბუკი იყო. ილია ფალიანის მიმართ აღძრული სასამართლო საქმიდან ვგებულობთ: „სამართალში მიცემულ ილია გიორგის ძე ფალიანს, მღვდლის შვილს, 26 წლისას ბრალად ედება ის, რომ 1905 წელს და 1906 წლის დამდეგს სვანეთში და ლეჩხუმის მაზრაში იგი მონაწილეობას იღებდა ორგანიზაციაში სახელწოდებით „რსდმპ ქუთაისის კომიტეტის სვანეთის ორგანიზაცია“, რომელიც მიზნად ისახავდა რუსეთში არსებული წყობილების დამხობას“. ირკვევა, რომ ილია ფალიანი 1905 წლის 30 დეკემბერს მონაწილეობდა შეიარაღებულ თავდასხმაში სვანეთის საუბნო სასამართლოზე¹⁷. ამ დოკუმენტის უპირველეს ღირსებად მიგვაჩნია, რომ ის ნათელს ჰფენს რევოლუციურ მოძრაობას საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ სვანეთში. სადაც, როგორც საბუთიდან ირკვევა, რევოლუციური გამოსვლები სიმძაფრითა და მაღალორგანიზებულობით ხასიათდებოდა.

რეპრესიები რევოლუციურად განწყობილ ინტელიგენციის წინააღმდეგ

¹⁵ სცესა, ფონ. 113, აღწ. 24, ფურც. 2—3.

¹⁶ გ. შენგელია, ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენცია რევოლუციურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში (1907—1917 წწ.), თბ., 1991, გვ. 34.

¹⁷ გ. შენგელია, ასე ირიყრა... საქართველოს დემოკრატიული ინტელიგენცია რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის პერიოდში (1905—1907 წწ.) თბ., 1989, გვ. 56—57.

ვანსაკუთრებით გაძლიერდა 1905 წლის დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების მარცხის შემდეგ. 1906 წლის 15 აპრილს ქართულ გაზეთ „ელვას“ რედაქციის შენობაში დააკავეს სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაში გაერთიანებული ინტელიგენტების ჯგუფი. რომლებიც შეიკრიბნენ კრების ჩასატარებლად. დაკავებულითა შორის მოხსენიებული იყვნენ: ქუთაისის გუბერნიის ოზურგეთის მაზრის სოფელ ბაყვადეთის მკვიდრი თევდორე გაბრიელის ძე კიკვაძე, თბილისის გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ ქვემო ჭალის მკვიდრი გლეხი ალექსანდრე ივანეს ძე ლომიძე. ქუთაისის გუბერნიის ოზურგეთის მაზრის სოფელ ბახვის მკვიდრი აზნაური გერონტი დიმიტრის ძე ქიქოძე, რომელიც ცხოვრობდა თბილისში კათოლიკურ ქუჩაზე მასწავლებლად ქიქოძესთან. თბილისის გუბერნიის სიღნაღის მაზრის სოფელ ანაგის მკვიდრი მღვდელ-ს შვილი ელადიმერ გიორგის ძე ახმეტელაშვილი, მღვდლის შვილი, ქუთაისის გუბერნიის ოზურგეთის მაზრის სოფელ შემოქმედის მკვიდრი ფილიპე მახარაძე და სხვები. როგორც საარქივო დოკუმენტიდან ჩანს, კრება უნდა ჩატარებულიყო ორგანიზაციული საკითხების განხილვის მიზნით. რედაქციის შენობაში ჩხრეკის შედეგად აღმოჩნდა მნიშვნელოვანი რევოლუციური მასალები¹⁸.

დემოკრატიული ინტელიგენციის ანტირეჟიმული განწყობილება მის წინააღმდეგ მტრულად განაწყობდა იმპერიის მმართველ წრეებს. პირადად უკანასკნელ იმპერატორ ნიკოლოზ II-საც. ბუნებრივია, იმპერატორის მტრული დამოკიდებულება ინტელიგენციისადმი მის მორჩილ ხელქვეითებსაც „გადაეღებოდა“. საინტერესოა, ნიკოლოზ II-ის შეხედულება ინტელიგენციაზე. „ნიკოლოზი თავს ინტელიგენტი კაცად თვლიდა, მაგრამ სიტყვა „ინტელიგენტი“ ვერ იტანდა. როცა ერთხელ მის პატივსაცემად გამართულ ბანკეტზე (დასავლეთის გუბერნიებში მოგზაურობისას) ვიღაცამ მაგიდასთან სიტყვა „ინტელიგენტი“ წარმოსთქვა, ნიკოლოზი მისკენ მიბრუნდა და უთხრა: „რომ იცოდეთ. როგორ მძაჟს ეგ სიტყვა“. თანაც დასძინა: „მეცნიერებათა აკადემიას ეუბრძანებ განდევნოს აღნიშნული სიტყვა რუსული ენიდან“. ამ ეპიზოდის მომსწრე იყო თავადი სერიატოპოლკ-მირსკი. რომელიც მოგზაურობის დროს თან ახლდა მეფეს¹⁹.

ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე მტკიცედ იდგა ჩვენი სამღვდლოებაც — ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის ერთ-ერთი მოწინავე რაზმი. როგორც ცნობილია, კავკასიის ადმინისტრაცია რუსიფიკაციის საქმეში დიდ იმედებს ამყარებდა რუსულ ეკლესიაზე. საქართველოს ეკლესიის უზენაესი ხელისუფლება — ეგზარხატი აშკარად ითხოვდა ცალკეულ ეპარქიათა სათავეში მხოლოდ რუს სასულიერო პირთა დაყენებას. რომლებიც მნიშვნელოვნად შეასუსტებდნენ ქართული ეკლესიის გავლენას ხალხში. ქართველ სასულიერო პირებში რუსული საეკლესიო უწყება ეროვნული სულისკვეთების გამავრცელებლებს ხედავდა. ამიტომ იყო, რომ კავკასიის ადმინისტრაცია ექვსის ოვალით უყურებდა ქართველ სასულიერო პირთა მოღვაწეობას. როგორც ცნობილია, ერთ-ერთ არასასურველ საეკლესიო მოღვაწედ თავის დროზე მიიჩნდათ ეპიკოპოსი კირიონი. სოხუმის ეპარქიაში მის მოღვაწეობას მიიჩნევდნენ როგორც ზიანის მომტანს რუსიფიკაციის გატარების საქმეში. ხელისუფლების წარმომადგენელნი მიუთითებდნენ, რომ სოხუმის ეპარქიის სათავეში

¹⁸ სკსსა, ფონ. 20, აღწ. 2, საქ. 24, ფურც. 7-9.

¹⁹ მ. კასკინოვი, ოცდასამი დაღმავალი საფეხური, თბ., 1984, გვ. 96.

მყოფი კირიონი არის ცნობილი ქართველი პატრიოტ-ნაციონალისტი, საქართველოს ავტონომიის აშკარა აგიტატორი²⁰.

ჩვენი სასიქადულო მოღვაწე, ჭეშმარიტი პატრიოტი და მამულიშვილი ეპისკოპოსი კირიონი აქტიურად იბრძოდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღსადგენად. მისი აზრით, „მხოლოდ ხალხის მიერ არჩეული საქართველოს ეკლესიის მეთაურს — კათოლიკოსს ქრისტეს ანდერძის მქონესა და სამართლიანობის ჭეშმარიტ მსახურს შეუძლია მკურნალობა მშობლიური ეკლესიის კრილობებისა. მისი აღორძინება მრავალტანჯული სამწყსოს დამშვიდება...“²¹.

როგორც ცნობილია, ეპისკოპოს კირიონის პატრიოტული საქმიანობის წინააღმდეგ „ჯვაროსნული ლაშქრობა“ მოაწყვეს როგორც ადმინისტრაციულ-მა ორგანოებმა, ასევე რუსმა სასულიერო პირებმაც. რომელთა შორის კირიონისადმი აშკარა სიძულვილით გამოირჩეოდა შავრაზმელი დეკანოზი ვოსტორგოვი. საარქივო მასალებზე მუშაობისას მივაკვლიეთ 1907 წელს დაწერილ კირიონის განმარტებით ბარათს სინოდისადმი ვოსტორგოვის მიერ გაზეთ „კოლოკოლში“ მის წინააღმდეგ წაყენებული ბრალდებების პასუხად. მოვიტანთ შავრაზმელი „ღვთისმოსავის“ ზოგიერთ ბრალდებებს და ამ ბრალდებებზე კირიონის პასუხებს. ბრალდება მეხუთე: „მოსახლეობაში ნაძირალებს შორის გროვდება ხელმოწერები შეუძღვრულობისათვის ამ ტაძარში (იგულისხმება სოხუმის კათედრალური ტაძარი — გ. შ.) ქართულ ენაზე ღვთისმსახურების შემოღების შესახებ“. კირიონი ამ კითხვაზე ასე პასუხობს: „გამოთქმა ნაძირალები ნათლად გვიჩვენებს თუ როგორ მტრობასა და სიძულვილს ავლენს ავტორი ადგილობრივი მართლმადიდებელი ქართველებისადმი. შეიძლება კი ელოდე პირუთვნელ სამართლიან მსჯელობას პირისაგან, რომელიც ასე მტრულადაა განწყობილი ქართველების წინააღმდეგ“²².

ვოსტორგოვის მე-10-ე ბრალდებაში აღნიშნულია, რომ კირიონი „ძალით ამკვიდრებს ქართულ ენას აფხაზთა შორის“. ამ ბრალდებაზე ჩვენი მოღვაწე პასუხობს: „სამურზაყანოს სკოლები ითვლება ქართულ სკოლებად იმის გამო, რომ სამურზაყანოს მცხოვრებნი მეგრელები — ქართველებია“²³.

კირიონი ხაზგასმით მიუთითებს ქართველთა და აფხაზთა ძირძველ ურთიერთობაზე. მათ სიახლოვეზე. იგი წერს: „აფხაზები დაახლოებით ორი ათასი წლის განმავლობაში ქართველთა ძლიერ კულტურულ გავლენას განიცდიდნენ. არ გააჩნდათ რა თავისი დამწერლობა, ღვთისმსახურება მათთან სრულდებოდა ქართულ ენაზე. მაგრამ ამის გამო ისინი არ გაქართველებულან... აფხაზურ მრევლში ყველა ქართველი მღვდელი ფლობს აფხაზურ ენას. ხოლო აფხაზებმა თითქმის ყველამ იცის მეგრული — ქართული ენის კილო“²⁴. ეპისკოპოს კირიონის, საერთოდ ქართველი სამღვდელოების საქმიანობას აფხაზეთში ხელისუფლება აფასებდა როგორც რუსული საქმისათვის ფრიად საშიშს საქართველოს ამ რეგიონში. მოწინავე ქართველი სამღვდელოების — ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელი სოხუმის ეპარქიიდან გაძევება აფხაზთა რუს ასიმილატორებს ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად მიაჩნდათ. პეტერბურგში 1908 წელს გამოცემულ თევდორე

²⁰ Ф. Гершольдман. Причины неурядиц на Кавказе. Петербург, 1908, с. 23.

²¹ სცსსა, ფონ. 1453, აღწ. 1, საქ. 174, ფურც. 12.

²² სცსსა, ფონ. 1458, აღწ. 1, საქ. 180, ფურც. 3.

²³ სცსსა, ფონ. 1458, აღწ. 1, საქ. 180, ფურც. 6.

²⁴ სცსსა, ფონ. 1458, აღწ. 1, საქ. 180, ფურც. 14—15.

გერშელმანის წიგნში, „კავკასიაში უწესრიგობათა მიზეზები“ ვკითხულობთ: „სოხუმის ეპარქიაში მისი დაარსებიდანვე იყვნენ რუსი ეპისკოპოსები, რასაც უთუოდ მცირე მნიშვნელობა როდი ჰქონდა ოლქში რუსული გავლენის განსამტკიცებლად. კირიონის დანიშვნის შედეგად შესამჩნევი გახდა ქართული გავლენის გაძლიერება, რაც გამოიხატებოდა სასულიერო პირთა და სახალხო მასწავლებელთა არჩევაში სკოლებში ქართული ენის სწავლების შემოღებაში, რაც საფრთხეს უქმნის სოხუმის ოლქში რუსულ საქმეს. ამჟამად — ვკითხულობთ წიგნში ეპისკოპოსი კირიონი გადაყვანილია შიდა გუბერნიის სხვა ეპარქიაში — ვიცავთ რა ქართული ეკლესიის ხელშეუხებლობას, ჩვენ ამავე დროს მივიჩნევთ აუცილებელ პირობად, რათა გატარებულ იქნას გადამჭრელი ზომები სოხუმის ოლქში ეკლესიის დასაცავად ქართული გავლენისაგან...“²⁵. თევდორე გერშელმანის წიგნიდან ჩვენ მიერ შემოთავაზებული ნაწყვეტი მკაფიოდ ადასტურებს ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას აფხაზეთში, რაც საბოლოოდ თვითმპყრობელობას აფხაზეთის რუსეთთან შეერთებას გაუადვილებდა. ხელისუფლება, რომელიც ეპისკოპოს კირიონს აფხაზეთში რუსული საქმისათვის ფრიად საშიშ მტრად მიიჩნევდა ვერ შეეგუებოდა მის დატოვებას სოხუმის ეპარქიის სათავეში. მეფის მთავრობამ „ბუნტარული“ საქმიანობისათვის იგი რუსეთში გადაასახლა. ეს ფაქტი მოწინავე ქართველმა საზოგადოებრიობამ შეაფასა როგორც მთავრობის მორიგი ნაბიჯი საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ. ხელისუფლებისაგან შერისხული ეპისკოპოსის კირიონის სახელზე უამრავი თანაგრძნობის ბარათები იგზავნებოდა, რომლებშიც ჭეროვან შეფასებას აძლევდნენ მის პატრიოტულ მოღვაწეობას. 1908 წელს ხარკოვის მოსწავლე ქართველმა სტუდენტებმაც გაუგზავნეს მას წერილი, რომელშიც გამოთქვამდნენ დიდ მადლიერებას მისადმი ქართველი ერის საკეთილდღეოდ დაუცხრომელი ბრძოლისათვის. წერილში ვკითხულობთ: „თქვენო უსამღვდელოესობავ უფალო კირიონ. თქვენ ხართ სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარულით აღგზნებული, ყოველი თქვენი მოქმედება აღბეჭდილია ხალხისადმი განუზომელ მზრუნველობით. თქვენი განუმეორებელი ფიქრია საყვარელი სამშობლოს კეთილდღეობა, რომლისათვისაც არ ზოგავთ ძალ-ღონეს, მზად ხართ შესწიროთ თვით სიცოცხლეც კი ოღონდ თქვენი შემკული მხარე გაზაფხულის ვარდივით გაიფურჩქნ-გადაიშალოს და თავისუფალ პროგრესის გზას დაადგეს, ესაა უმთავრესი მიზანი თქვენი ცხოვრებისა. სამშობლოს ტკივილი თქვენ ტკივილად გაქვთ მიჩნეული, მისი ნეტარება თქვენ ნეტარებად. იმ დროს მოხვედით ეპისკოპოსად, როდესაც ეოსტორგოვები და ათასი მათგვარი ქართველი ერის დამხობას ლამობდნენ... თქვენ მაშინ მზად იყავით ერთი ხელის დაკვრით დაუძინებელი მტერი მიწასთან გაგესწორებინათ, ნაგრამ ამ დროს დაგაშორეს საყვარელ სამშობლოს ცივი რუსეთისაკენ გამოგისტუმრეს... შემდეგ, როდესაც რევოლუციამ იფეთქა და ჩაგრულთა ხმა დაუმაღლავად შეიქმნა, მაშინ თქვენ უარესად აღიმადღეთ ხმა და თავისუფლების მოძრაობისაკენ სიხარულით გაეშურეთ, რადგან მასში ხედავდით საერთოდ ჩაგრულ ხალხთა აღდგენას და კერძოდ თქვენი ქვეყნის მძიმე მონობის უღრ-დან განთავისუფლებას“²⁶.

საქართველოში რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მაღალ ღონეს, ჩვენი დემოკრატიული ინტელიგენციის სანიშნო განსწავლულობას და

25 თ. გერშელმანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

26 სკსსა, ფონ. 1458, აღწ. 1, საქ. 153. ფურც. 1.

პოლიტიკურ სიმწიფეს სხვა ფაქტორებთან ერთად განაპირობებდა ქართველი ხალხის ტრადიციული ლტოლვა განათლების მიღებისაკენ. ვფიქრობთ, რუსეთის ვეება იმპერიაში გაგვიჭირდება დავასახელოთ რომელიმე სხვა ხალხი ცოდნის მიღების წყურვილით ქართველებს რომ შეედრებოდეს. თვითმპყრობელობას კი განსაკუთრებით აშინებდა ჩაგრული მასების მისწრაფება განათლებისაკენ რადგანაც განათლებული „მდაბიონი“ მმართველ ელიტას არსებული წყობილების ყველაზე შეუპოვებელ მტრებად მიაჩნდა. ამიტომ იყო, რომ ხელისუფლება ყველაფერს აკეთებდა, რათა სასწავლებლების კარები დაეხშო „უბრალო ხალხისათვის“. აღნიშნულის ნათელსაყოფად მოვიტანთ შესაბამის მაგალითს. იმპერატორ ალექსანდრე III-ის დროს ერთმა მზარეულის შვილმა გიმნაზიაში შესასვლელი გამოცდების თითქმის ყველა საგანში მიიღო ნიშანი „5“, მაგრამ ის გიმნაზიაში მაინც არ მიიღეს. აღშფოთებულმა დედამ იმპერატორის სახელზე დაწერა საჩივარი. ალექსანდრე III-ემ საჩივარზე წააწერა: „რუსეთის უბედურება იმაში მდგომარეობს, რომ „კუხარკის“ შვილები გიმნაზიაში მიძვრებიანო“²⁷.

ქართველმა დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ საპროტესტო ხმა აღიმალა ჯელისუფლების მიერ შიდა ქართლიდან, სახელდობრ ტირიფონის ველიდან ქართველ გლეხთა აყრის გამო. მთავრობას განზრახული ჰქონდა ტირიფონის ველზე სამხედრო პოლიგონის გამართვა. ქართველი ინტელიგენციის მიერ სამხედრო მიზნით ტირიფონის ველის გამოყენების წინააღმდეგ გაჩაღებულმა კამპანიამ საერთაშორისო ხასიათი მიიღო. ამ ფაქტთან დაკავშირებით დაიბეჭდა ცნობები საზღვარგარეთ. 1914 წლის 18 მაისს შინაგან საქმეთა სამინისტრო ატყობინებდა თბილისის ქანდარმთა საგუბერნიო სამმართველოს იმის თაობაზე, რომ ფრანგულ გაზეთ „ლუმანიტეში“ სათაურით „საქართველო შევიწროვებული ცარიზმის მიერ“ დაიბეჭდა სტატია რუსეთის მთავრობის მიერ ქართული მიწების გაპიჯვის შესახებ საარტილერიო პოლიგონის მოსაწყობად. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ სტატია დაიბეჭდა „ლუმანიტეს“ 1914 წლის 16 მაისის ნომერში. მასში აღნიშნულია, რომ გლეხებს ყრიან თავის საცხოვრებლებიდან, მათ სავარგულებს აქცევენ გამაგრებულ ბანაკებად. სტატიაში ყურადღება გამახვილებულია ქართველ დემოკრატიულ ინტელიგენციაზე. აღნიშნულია, რომ ამ პატარა გლეხური ქვეყნიდან, რომელიც ძლიერაა გაუღენთილი სოციალ-რევოლუციური პროპაგანდით გამოვიდნენ გასაოცარი მებრძოლები: წერეთელი, ჯაფარიძე, გეგეჭკორი, ჩხენკელი, ჩხეიძე და სხვები. წერილში აღნიშნულია, რომ გორთან ახლოს ტირიფონის ველზე რუსეთის მთავრობამ სტრატეგიული საჭიროებების საბაბით გადაწყვიტა ამ ველის სოფლების გლეხების აყრა და იქ გამაგრებული ბანაკებისა და საარტილერიო პოლიგონების გამართვა. დაუშვებს კი ევროპა ამ დანაშაულის ჩადენას — ვკითხულობთ სტატიაში. ვაი, რომ კაპიტალისტურ ევროპაზე ბატონობს უხეში იმპერიალიზმი, რომელიც დაინტერესებულია რუსეთის და განსაკუთრებით კავკასიის ბუნებრივ სიმდიდრეთა ძარცვაში. მაგრამ საერთაშორისო სოციალისტური ევროპა ალბათ ხმას აღიმალლებს. ვენის კონგრესზე ქართველი სოციალისტები უნდა იყვნენ დარწმუნებულნი, რომ იგრძნობენ მხარდაჭერას მათ ჩივილზე²⁸.

27 საქ. სგმ. ქუთაისის პირველი საშ. სკოლის 150 წლისთავისათვის, საქ. 6414, ფურც. 2.

28 სცსსა, ფონ. 94. აღწ. 1, საქ. 695, ფურც. 148—150.

ემიგრაციაში წყოფმა ჩვენმა ინტელიგენციამ ყველაფერი იღონა იმისათვის, რომ მიეპყრო ევროპის ქვეყნების ყურადღება საქართველოში სამხედრო მიზნით მიწების „შემოღობვის“ თაობაზე. როგორც პროფესორი ალექსანდრე მუჯირი წერს სტატიაში — „ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია (წერილი მეორე)“ ინგლისის მშვიდობის დაცვის საზოგადოებამ ვარლამ ჩერქეზიშვილის ძალისხმევით ქ. ლივერპულში 1914 წლის 14 ივლისს შემდგარ კონგრესზე გააკეთა განცხადება საქართველოში შექმნილ ვითარებასთან დაკავშირებით. განცხადებაში კერძოდ ნათქვამი იყო: „კონგრესი პროტესტს აცხადებს იმ განკარგულების წინააღმდეგ, რომლის ძალითაც საქართველოს შუაგულიდან, ტირიფონის ველიდან უნდა აპყარონ ათასობით ქართველი გლეხი, გაათილონ მათი ბაღ-ვენახები. რომ შემდეგ ზედ გამართონ 1000 ჯარისკაცისათვის სამხედრო-სავარჯიშო ბანაკი (პოლიგონი) და არც კი კითხულობენ თუ რა ზომის ზარალი უნდა მიაყენონ ამით მთელს მხარეს და ან რამდენად არღვევენ ამით საქართველოს და რუსეთს შორის დადებულ ხელშეკრულებას. კონგრესი იმედოვნებს, რომ რუსის მთავრობა ხელს აღდებს თავის განზრახვაზე“. ლივერპულის კონგრესის საპროტესტო განცხადებამ დიდი როლი შეასრულა როგორც საქართველოში პოლიტიკური მოძრაობის გაფართოებისათვის, ისე საზღვარგარეთ საქართველოს საერთაშორისო უფლებათა აღიარებისათვის, ქართველ პოლიტემიგრანტთა მუშაობის გააქტიურებისათვის²⁹. როგორც ვხედავთ, ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი ინტელიგენცია ენერგიულად იბრძოდა ეროვნული ინტერესების დასაცავად. აღსანიშნავია, რომ ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში სპირიტუალურად მიიჩნევდა ეროვნული შეიარაღებული ძალების შექმნას. პირველი მსოფლიო ომის დროს ფედერალისტები ვარაუდობდნენ აქტიური სააგიტაციო მუშაობის გაშლას ქართველ ტყვეთა შორის მათი რუსეთის წინააღმდეგ გამოყენების მიზნით. არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიაში გაერთიანებული იყო ჩვენი დემოკრატიული ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელი. „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა“, რომელიც როგორც ცნობილია, ძირითადად ფედერალისტებმა შექმნეს სპეციალური მოწოდებაც კი შეადგინა. რომლითაც მოუწოდებდნენ ქართველ სამხედრო ტყვეებს ქართულ რაზმებში გაერთიანებას, გერმანიის ჯარებთან ერთად რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობის მისაღებად. ამ მოწოდებას, რომლის სათაურია „ქართველებო“ მიეკვლიეთ ცენტრალურ საისტორიო არქივში. როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, იგი ქართულიდანაა თარგმნილი რუსულად კავკასიის სამართალდამცავი ორგანოების მიერ. „მოწოდება“ გაუფრცვლელია ავსტრია-უნგრეთში რუსეთის არმიის ტყვეებში. რომელთა შორის ბევრი ქართველიც იყო. ამ „მოწოდებიდან“ ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ერთმა საინტერესო გარემოებამაც, სახელდობრ მასში მკაფიოდაა აღნიშნული, რომ რუსეთის დამარცხებამ ამ ომში უნდა მისცეს თავისუფლება არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ უკრაინას. პოლონეთს, ფინეთს და სხვა ხალხებს. როგორც ვხედავთ, ქართველი სოციალისტ-ფედერალისტები ფიქრობდნენ არა მხოლოდ მშობლიური ხალხის მომავალზე, არამედ იმპერიის უდიდესეშ მგზინავე სხვა ხალხებზეც. რაც უთუოდ მათი პოლიტიკური სიმწიფის ჯაროვან დონეზე, კეთილშობილებაზე მიგვანიშნებს. აქვე დავძენთ, რომ

²⁹ გ.შ. „თბილისი“, 20 იანვარი, 1992 წ.

მათი მთავარი ოცნება თავისუფალი საქართველო გახლდათ. „მოწოდებაში“ ხაზგასმითაა აღნიშნული: „... გერმანია გუბერნიას ჩვენ იარაღს და ყველაფერს აუტოლებელს, ომისათვის და ჩვენ თურქეთის ჯარებთან ერთად, რომლებიც ამჟამად ებრძვიან რუსეთს საქართველოს საზღვრებთან და აპირებენ საქართველოში შემოსვლას როგორც მეგობრები და არა მტრები უნდა მამაცურად ვიბრძოლოთ საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენისათვის... ქართველებო იმის მაგიერ, რომ ხელში გვეჭიროს რუსული მახვილი და ვემსახუროთ სახელმწიფოს — ჩვენ და მთელი კაცობრიობის მტერს, ისარგებლოთ შემთხვევით და ჩიქნით ქართულ რაზმებში... შესაძლოა თქვენ გაწუხებით ფიცი, რომელიც მხედრით რუს იმპერატორს. მაგრამ თვით რუსი იმპერატორები არიან ფიცის გამტყნის, საქართველოსთან 1783 წლის ტრაქტატის დამრღვევნი, საქართველოს პოლიტიკური სახელის წამშლელნი...“

ჩვენ როგორც სახელმწიფო ევბრძვით რუსეთს და მოვიწოდებთ თქვენც სამშობლოს ერთგულ სამსახურისაკენ. თქვენი სამშობლო საქართველოა და არა რუსეთი. გაუმარჯოს თავისუფალ დამოუკიდებელ დემოკრატიულ საქართველოს. გაუმარჯოს ქართულ სახელმწიფოს, ძირს ტირანები, რომლებმაც გააპატრახეს საქართველო ასწლიანი ბატონობის დროს. დაე, თითოეული ქართველი იქცეს გმირად ამ ბრძოლაში. სჯობს სამარცხვინო სიცოცხლეს ტყუეობაში ამჯობინოთ მშობლიურ ველებზე სიკვდილი“³⁰. ვფიქრობთ, რომ მხოლოდ გარეშე ძალების მეოხებით არ შეიძლებოდა ქვეყნის აღორძინება. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა, მაგრამ ეს ნაბიჯი ჩვენი სახელგანთი დემოკრატიული ინტელიგენციის წარმომადგენლებს მიუტოვებელ „ცოდვად“, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი აკეთებს, არ უნდა ჩათვალოთ რადგანაც ბევრი მათგანი ჭეშმარიტი მამულიშვილი, გულმხურვალე პატრიოტი იყო და თავისებურად ესახებოდა მრავალტანჯული სამშობლოს აღდგომა-გამოხსნის გზები. ისინი გულმოდგინედ ეძიებდნენ გზებსა და საშუალებებს საქართველოს „ორთავიანი არწივის“ ბრკეყალებიდან დასახსნელად და, ამდენად, მათი მოღვაწეობა უთუოდ წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიაში. პირველი მსოფლიო ომის დროს იმპერიის ჩავრული ერები ამაოდ ელოდნენ თავიანთი მდგომარეობის გაუმჯობესებას. თვითშეპყრობელობა არავითარ დათმობაზე არ მიდიოდა და „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის იმპერიაში“ „სანიმუში წესრიგის“ დამყარებას ცდილობდა. ხელისუფლება შეუძლებელად მიიჩნევდა ავტონომიის მინიჭებას ქართველებისათვის. სომხებისათვის სხვა ჩაგრული ხალხებისათვის, რის გამოც კიდევ უფრო ფართო მასშტაბებს იღებდა ჩაგრული ერების განმათავისუფლებელი მოძრაობა. დემოკრატიული ინტელიგენცია ამჯერადაც გამოდიოდა წინაბრძოლის რიგში, ეროვნული ინტერესების დაცვისათვის ბრძოლაში. ერთ გარემოებაზეც გვსურს გავემახვილოთ ყურადღება. შეიმჩნეოდა მცდელობა კონსოლიდაციისა ქართველ და სომხ მოწინავე ინტელიგენციას შორის ბლოკის შესაქმნელად ცარიზმის წინააღმდეგ ამ ფაქტთან დაკავშირებით მივაკვლიეთ საინტერესო დოკუმენტს. საარქივო დოკუმენტებში ხაზგასმითაა მითითებული, რომ სომხი მოწინავე ინტელიგენცია იმის გამო, რომ იმპერატორმა უარი თქვა სომხებისთვის ავტონომია მინიჭებინა, იწყებდა დაახლოებას ქართველ ინტელიგენციასთან ცარიზმის წინააღმდეგ.

30 სკსსა, ფონ. 13, აღწ. 27, საქ. 4342, ფურც. 2—3.

7. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1992, № 3

ნაადმდეგ ერთიანი ფრონტის შესაქმნელად. ამის შესახებ 1917 წლის 22 თებერვალს შინაგან საქმეთა სამინისტროს პოლიციის დეპარტამენტი საიდუმლოდ აცნობებდა კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიას. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ სომხური გაზეთის „ორიზონის“ მტკიცებით ბათუმში გათამაშდა მძიმე სცენა: რუსმა პოლკოვნიკმა სუსლოვმა სილა გააწნა ქალაქის საბჭოს ერთ-ერთ წევრს, რომელსაც უყვიროდა: „თქვენ ყველა სომხები საზიზღრები და ქურდები ხართ“. გაზ. „ორიზონი“ წერს, რომ ეს სომხებისადმი რუსების დამოკიდებულების ფრიალ დამახასიათებელი შემთხვევაა. სომხები განაწყენებულნი არიან რუსების დევნის გამო; ცვლილებები, რომელსაც ისინი ომის შედეგად ელოდნენ (იგულისხმება პირველი მსოფლიო ომი — გ. შ.) გაუცრუვდათ, გაცრუებულმა იმედებმა, — აღნიშნულია გაზეთში, აიძულეს ისინი დაკავშირებოდნენ ქართველებს, რომლებსაც ყოველთვის ჯიბრში ედგნენ. ეხლა ამ ორმა ხალხმა სამხრეთის გუბერნიებში შექმნა ბლოკი რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად. საქალაქო საბჭოს სხდომაზე მისმა თავმჯდომარემ სომეხმა ხატისოვმა და ქართველმა რამიშვილმა ამ საკითხთან დაკავშირებით გააქეთეს განცხადება. მოსკოვის სომხურმა კომიტეტმა, — ნათქვამია დოკუმენტში — ამასთან დაკავშირებით ქართული საზოგადოების თავმჯდომარეს თავად სუმბათაშვილს გაუგზავნეს სომეხთა მოწოდების პირი, რომელშიც სხვათა შორის აღნიშნულია, რომ ერთ ბედქვეშ მყოფ ხალხებში კიდევ უფრო უნდა გაძლიერდეს უკმაყოფილება რუსეთის წინააღმდეგ, რომლის მთავრობამაც ახლახან განაცხადა, რომ ავტონომია სომხებს არ ებოძებათ, პირიქით სომხებით დასახლებულ გუბერნიებში მათი საბოლოოდ რუსიფიკაციებისათვის³¹. გაიგზავნებიან რუსი კოლონისტები. ვფიქრობთ, შემოთავაზებული საარქივო დოკუმენტი ნათელს ჰფენს ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას პირველი მსოფლიო ომის დროს, გვიჩვენებს დემოკრატიული ინტელიგენციის აქტიურ ბრძოლას დაბეჩავებული მდგომარეობიდან მშობელი ხალხის გასათავისუფლებლად, ერის უფლებრივი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. თვითმპყრობელობასთან მძიმე ბრძოლების შედეგად თანდათნობით დათმობების მიღებით ჩვენი დემოკრატიული ინტელიგენცია პერსპექტივაში ვარაუდობდა დიდი ხნის სანუკვარი ოცნების განხორციელებას — სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას.

განმათავისუფლებელი ბრძოლის მდიდარ ტრადიციებზე აღზრდილი ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენცია აქტიური მონაწილე გახდა იმ შეუპოვარი ბრძოლებისა, რომელიც ქართველმა ხალხმა გააჩაღა თვითმპყრობელობის რეჟიმის წინააღმდეგ. ხალხის სოციალური ინტერესებისა და ეროვნული იდეალების გამომხატველი ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენცია სანშობლო ქვეყნის ყოველ მკვეთრ ისტორიულ მოსაბრუნში უმაღლეს საკუთარ ხალხთან აღმოჩნდებოდა ხოლმე. ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის კულტურულ-საგანმანათლებლო და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვაწეობას უნდა ეუმაღლოდეთ იმ დიდ წარმატებებს, რომელსაც აღწევდა ჩვენი ხალხი განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

31 სკსსა, ფონ. 13, აღწ. 22, საქ. 346. ფურც. 2.

Г. Н. ШЕНГЕЛИА

ИЗ ПРОШЛОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ
ГРУЗИНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Резюме

В работе освещается одна из актуальных проблем освободительного движения — роль и участие грузинской демократической интеллигенции в борьбе против самодержавия в конце XIX — начале XX века. В данной статье солидное место уделяется также колониальной политике царизма в Грузии в указанный период.

В представленной работе на основе выявленных автором новых архивных документов указывается, что высокому уровню революционно-освободительного движения в Грузии в определенной степени способствовала культурно-просветительская и общественно-политическая деятельность грузинской демократической интеллигенции.

წარმოადგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ახალი ისტორიის განყოფილებამ

ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ისტორიიდან

XIX ს-ის 70-იანი წლებიდან საქართველოში, ჯერ თბილისში (1875 წლის იანვრიდან), ხოლო ცოტა ხნის შემდეგ ქუთაისში (1875 წლის 1 დეკემბრიდან) შემოიღეს საქალაქო თვითმმართველობა. ახალი საქალაქო თვითმმართველობა, რომელიც ქონებრივ საფუძველზე იყო დამყარებული, ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა. მაგრამ თვითმპყრობელობას ეს მიზანი ხელსაყრელად არ მიაჩნდა. იგი ცდილობდა, მცირეოდენი დათმობით თავისი მდგომარეობა გაანემტკიცებინა, რასაც კიდევაც ახერხებდა. ამიტომ საქართველოში თვითმმართველობის შემოღებით მოგებული მსხვილი ბურჟუაზია და მდიდარი მემამულეები ჩივდნენ.

საქალაქო თვითმმართველობის შემოღებას მაინც პროგრესული მნიშვნელობა ჰქონდა. ზარბაზნა, იგი ადმინისტრაციის მოერ საგრძნობლად იყო შეზღუდული, მაგრამ სახელმწიფოს ბიუროკრატიული აპარატის თვითნებურ მოქმედებას მაინც გზას უღობავდა... საზოგადოების მოწინავე ნაწილის სამოქმედო სარბიელი მნიშვნელოვნად ფართოვდებოდა.

როდესაც საქალაქო თვითმმართველობის სოციალურ-პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ მნიშვნელობაზე გვაქვს საუბარი, უწინარეს ყოვლისა გათვალისწინებული უნდა იქნეს ამ ორგანოს სახელმძღვანელო დებულება. სამოქმედო წესდება, რომელიც მნიშვნელოვნად იყო შეზღუდული. მაგრამ ერთია, თვითმმართველობის საწესდებო მოთხოვნა და მეორე. მისი ფაქტობრივი განხორციელება. ეს უკანასკნელი კი დამოკიდებული იყო სოციალურ ძალთა თანაფარდობაზე. თვით ის ფაქტი, რომ ამომრჩეველები, მათი ეკონომიკური შესაძლებლობების მიხედვით, სამ თანრიგად იყოფოდნენ და ყველაზე მცირე გადამხდელები ამომრჩეველთა უდიდეს უმრავლესობას შეადგენდნენ. იმაზე მიუთითებს, რომ არჩეულ ხმოსანთა შემადგენლობა არაერთგვაროვანი იყო. ეს არაერთგვაროვნება კი აშკარად მჟღავნებოდა თვითმმართველობის პრაქტიკულ საქმიანობაში.

თვითმმართველობის მუშაობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ ქართველი საზოგადო მოღვაწეები ისინი იბრძოდნენ თვითმმართველობის უფლების დაცვისა და გაფართოებისათვის, ქუთაისის საქალაქო თვითმმართველობის მუშაობაზე გარკვეულ გავლენას ახდენდა ასეთ მოღვაწეთა საქმიანობა.

ამ წერილში ჩვენ გვინდა შევეხოთ ქუთაისის საქალაქო საბჭოს კომისიათა ერთ ჯგუფს, რომელიც თვითმმართველობის დემოკრატიულ ფრთას შეადგენდა. ამ ფრთას ძირითადად მოწინავე საზოგადო მოღვაწეები ჰქმნიდნენ. ეს იყო თვითმმართველობის მეგრძოლი ჯგუფი, რომელიც არსებული წყობილების თვითნებურ მოქმედებას გზას უხშობდა. ისინი მათ ხელთ არსებული საშუალებებით მაშინდელ პირობებში იბრძოდნენ მკაცრი რეჟიმის წინააღმდეგ მშრომელთა საკეთილდღეოდ. მათმა მოღვაწეობამ გარკვეული კვალი დააჩნია ქუთაისის საქალაქო თვითმმართველობას. ასეთ ხმოსანებად ითვლებოდნენ ცნო-

ბილი საზოგადო მოღვაწეები: კირილე ლორთქიფანიძე, გიორგი მაიაშვილი, დიმიტრი ნაზარიშვილი, იოსებ ოცხელი და სხვ. რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში მათ აშკარად გამოხატეს თავიანთი მოსწრაფება და სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი და შეეცადნენ ამ მიზნისათვის გამოეყენებინათ საქალაქო თვითმმართველობა. უფრო სწორად, თვითმმართველობის საშუალებით ებრძოდნათ არსებული წყობილების წინააღმდეგ.

ქუთაისის ცენტრალურ არქივში ჩვენ მაგაცვლით ქუთაისის საქალაქო საბჭოს ხმოსანთა ერთი ჯგუფის მოხსენებით ბარათს. ქუთაისის საქალაქო საბჭოსადმი, რომელიც მნიშვნელოვანი დოკუმენტია¹, მოხსენებით ბარათს ანუ განცხადებას ხელს აწერენ ქუთაისის ხმოსნები დიმიტრი ნაზარიშვილი, კირილე ლორთქიფანიძე, გიორგი მაიაშვილი, იოსებ ოცხელი, სოლომონ წერეთელი, ვაოლამ ჭელიძე, ილარიონ მიქელაძე, სიმონ ხეჩინაშვილი, ბათლომე იოსელიანი, აგრეთვე კონსტანტინე გუგუშვილი, სამაონ დათეშიძე და სხვ. ეს განცხადება საინტერესო საბუთია 1905 წლის იანვარ-თებერვალში ქუთაისსა და ქუთაისის გუბერნიაში მიმდინარე რევოლუციური მოძრაობის გასაცნობად და სომოთხამოთვლილ მოღვაწეთა სოციალურ-პოლიტიკურ შეხედულებათა გამოსარკვევად. „განცხადების“ ავტორები ეხებიან 1905 წლის დასაწყისში ქუთაისში შექმნილ მდგომარეობას. მასში გადმოცემულია ქალაქში დაწყებული მასობრივი მოძრაობის საერთო სურათი, მიითვებულება კონკრეტულ მაგალითებზე.

„უკანასკნელი ორი თვის განმავლობაში. — გვითხულობთ ამ დოკუმენტში, — ჩვენი ქალაქის მოსახლეობის მოწმენი გახდნენ ქუჩებში მასობრივი მოძრაობისა, რომელშიც მონაწილეობას ლებულობდნენ სხვადასხვა ფენისა და პროფესიის ადამიანები“². განცხადებიდან ჩანს, რომ ქუთაისში მღელვარება 1905 წლის იანვარში დაწყებულა³, რომელსაც თან მოჰყოლია საგაჟრო ბიზნესი და სახლების დარბევა. „განცხადებას“ ავტორები თანმიმდევრულად აშუქებენ ქალაქში დაწყებულ მასობრივ მოძრაობას და აღნიშნავენ, რომ კიდევ უფრო ფართო ხასიათი მიიღო მღელვარებამ 14 თებერვალს, როდესაც მოსწავლეთა დემონსტრაციას მოჰქალაქეთა დიდი ტალღა შეუერთდა. მღელვარების ჩასაქრობად მთავრობამ სამხედრო ძალები გამოიყენა, რასაც შედეგად მოჰყვა უღმანაშაულო ადამიანთა მსხვერპლი, დაჭრილი და მოკლული ძენა მღელვარებაში მონაწილეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი. უწესრიგობასთან ერთად იწყება გაფიცვები. მუშები წყვეტენ მუშაობას⁴. გაფიცულობა შორის აღმოჩნდნენ ფარმაცევტები, მეეტლეები, მეთულუჭჩეები და სხვ. ნოქრების გაფიცვების შედეგად საგაჟრო საწარმოები დაიკეტა. რამაც ერთბაშად გამოიწვია საგაჟრო საქონელზე ფასების აწევა. მღელვარება დაიწყო ქალაქის ყველა საშუალო სასწავლებელში, რაც საშემოდგოშო სემესტრამდე შეცადინეობის შეწყვეტით დამთავრდა. საგრძნობლად გაიზარდა ქუჩებში სამხედრო პატრულების რიცხვი. ერთი სიტყვით ქალაქი გამოვიდა თავისი ნორმალური კალამოტიდან და ღრმა კრიზისს განიცდიდა. ასეთი მდგომარეობა ქუთაისის გუბერნიის სხვა პუნქტებშიც, ყველგან მღელვარებაა, ყველგან მსხვერპლი. მთავრობა ფიქვური აღმოჩნდა თავი გაგართვია ამ მდგომარეობისათვის და იძულებული გახდა საზოგა-

¹ ქუთაისის საბელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ. 108, საქმე 3205, ფურც. 1.

² იქვე, ფურც. 1.

³ სამცხიური ლიტერატურაში მიითვებულება 20 იანვარი.

⁴ ქუთაისის ისტორიული არქივი, ფ. 108, ს. 3205, ფურც. 2.

დოებრივი წესრიგის დამრღვევთა წინააღმდეგ საგანგებო ზომებისათვის მიემართათ. ქალაქ ქუთაისსა და ქუთაისის გუბერნიის ზოგიერთ მაზრაში გაძლიერებული დაცვა შემოიღეს.

როგორც ვხედავთ, „განცხადებაში“ საკმაო სისრულით არის გადმოცემული 1905 წლის იანვარ-თებერვალში ქუთაისში შექმნილი მდგომარეობა.

„განცხადების“ ავტორები ცდილობენ, ახსნა მოუძებნონ შექმნილ მდგომარეობას, დაასახელონ ის მიზეზები, რომლებმაც გამოიწვიეს მღელვარება ქალაქ ქუთაისსა და ქუთაისის გუბერნიაში.

„ვახასიათებთ რა საზოგადოების განწყობილებას, — ვკითხულობთ ამ დოკუმენტში, — ჩვენ ვხედავთ, ერთი მხრივ, დაბეჩავებულ, ტერორით დაშინებულ მდგომარეობას და, მეორე მხრივ, რაღაც აწეულ, ამხედრებულ სულს. საერთოდ ერთიც და მეორეც რაღაცით უკმაყოფილოა. ელოდებიან რაღაც ახალს, ისწრაფვიან ცხოვრების ახალი პირობებისაკენ, რომელსაც შეეძლება წესრიგისა და სიმშვიდის დამყარება“. საზოგადოებრივი განწყობილების ასეთი ანალიზი იმის შედეგია, რომ წერილის ავტორები კარგად იცნობენ საქმის ვითარებას, მათ იციან თუ რა არის ქალაქში ხალხის მღელვარების ძირითადი გამომწვევი მიზეზი, რისკენ მიისწრაფვის საზოგადოების დაჩაგრული ნაწილი. აქვე უნდა ვთქვათ, რომ ეს წერილი იწერებოდა 85 წლის წინათ, 1905 წლის მარტში, როდესაც რევოლუციური მოძრაობა იწყებოდა.

წერილის ავტორები ქუთაისში დაწყებულ მოძრაობას განიხილავენ როგორც იმ პერიოდისათვის დამახასიათებელ საერთო მოვლენას რუსეთის იმპერიაში; რომ ქალაქში მომხდარი მრავალრიცხოვანი ფაქტები არ არის რაღაც გამონაკლისი შემთხვევა, რომ მისი ფესვები გაცილებით ღრმა და ფართოა. „ერთი სიტყვით, — აღნიშნავენ ისინი, — ჩვენთან მეორდება ყველა ის, რაც გაცილებით ღვიძი ზომით გამოვლინდა და განაგრძნობს გამოვლენას რუსეთის ვრცელ ტერიტორიაზე“. ჩანს, რომ „განცხადების“ ავტორები თვალყურს ადევნებენ რუსეთის საზოგადოებრივ მოძრაობას, ქვეყანაში დაწყებულ რევოლუციურ ბრძოლას. ისინი ამჩნევდნენ, რომ მეფის მთავრობა უმაღლესადაა ხალხს არსებული წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლის ფაქტებს. ავტორები ეხებიან ამ საკითხს და აღნიშნავენ: „როგორც ოფიციალური ცნობები, აგრეთვე პრესაც, რომლებშიც არ გვხვდება არსებული მართლწესრიგის დარღვევის ყველა შემთხვევა, ერთხმად ამტკიცებენ, რომ ამასწინანდელი ამბები ქალაქ ქუთაისში არ არის რაღაც გამონაკლისი, ადგილობრივი მრავალრიცხოვანი ფაქტები, ვკითხულობთ ჩვენ ბეჭდვითი სიტყვის ერთ-ერთ სერიოზულ ორგანოში⁵, მოწმობენ, რომ მღელვარებით მოცულია ჩვენი საზოგადოების ყველა ფენა; უკმაყოფილება ფართოდ გავრცელდა, ისე, რომ გამოსავალი ამ მდგომარეობიდან შეუძლებელია აქამდე გამოყენებული ბიუროკრატიული მეთოდებით. სინამდვილეში ჩვენ ვხედავთ, რომ რუსეთის მრავალმილიონიანი მოსახლეობის უკმაყოფილო ელემენტებმა გარკვეულად გამოთქვეს სხვადასხვა საზოგადოებრივ კრებებზე, ბანკეტებზე, ყრილობებზე და სხდომებზე თავიანთი მისწრაფებანი და იდეალი. მკაცრად აკრიტიკებენ ისინი თანამედროვე წყობილებას, უჩვენებენ, რომ რუსეთის მეფის ყველა ქვეშევრდომი მოსახლეობა მოკლებულია ადამიანის ელემენტარულ უფლებებს: პიროვნების ხელშეუხებლობას, სიტყვის, კრებების, სინდისის და სხვათა თავისუფლებას, ლაპარაკობენ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის ეკონომიკური დამორჩილებისა და იური-

⁵ „Русские ведомости“. 1905, № 11.

დიული უფლებების შესახებ. მოჰყავთ უამრავი მაგალითი ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების შევიწროებული და დამოკიდებული მდგომარეობის შესახებ. კანონების დაუცველობისა და ადმინისტრაციული თვითნებობის შესახებ. ლაპარაკობენ რუსული სამართლისა და სკოლის უამრავ ნაკლზე, ვრთი სიტყვით ყველაფერზე, რაც შეადგენს ჩვენი საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების არსებით და სასიცოცხლო ინტერესებს. მაგრამ საზოგადოებრივი კრიტიკა წარტო არსებული წყობილების გამოხატვით არ შემოიფარგლება, ისინი წინადადებას იძლევიან საყოველთაო უკმაყოფილების აღმოსაფხვრელად და თანამედროვე ცხოვრების პირობების გასაუმჯობესებლად. ამგვარად, რუსეთში შეიქმნა გარკვეული შინაარსის მქონე საზოგადოებრივი აზრი, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ქვეყნის დაწყნარებისა და სამართლიანი წყობილების შესაქმნელად აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს მთელი საზოგადოებრივი წყობილების საერთო განახლება“.

„წერილის ავტორები თანაგრძნობით იხსენებენ 1904 წლის 12 დეკემბრის უმაღლესობის ბრძანებულებას, რომელიც შინაგანი გარდაქმნების აუცილებლობას ცნობდა და აგრეთვე 1905 წლის 18 თებერვლის მეფის რესკრიპტს შინაგან საქმეთა სამინისტროსადმი, რომელიც აცხადებდა, რომ მოსახლეობის რჩეულ და ნდობით აღჭურვილ პირებს მონაწილეობა მიეღოთ საკანონმდებლო წინადადებების შემუშავებასა და განხილვაში. მათ სჯეროდათ, რომ ამ აქტებით შესაძლებელი იყო შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსვლა. „მხოლოდ ამ გარდაქმნებში, — აცხადებენ ისინი, — და ისიც ძირეულში უნდა ვეძებოთ ჩვენ გამოსავალი იმ მძიმე მდგომარეობიდან. რომელშიც აღმოჩნდა ქუთაისის მოსახლეობა“. ისინი მიუთითებდნენ მთავრობის მიერ გატარებული ღონისძიების უეარგისობაზე, რომ ეს ღონისძიებანი არ იყო მიმართული ქვეყნის შინაგანი მდგომარეობის მოწესრიგებისაკენ. „არა მეუბოვეთა სიმცირეში, არა საპოლიციო რაზმებისა და საერო დაარაჯების მცირერიცხოვნებაში მდგომარეობს ჩვენი ქალაქის ქუჩებში მიმდინარე მღელვარებათა და უწყესრიგობათა მიზეზები“ — ვკითხულობთ ამ წერილში. „კი არ უნდა ვამტკიცებდეთ, ჩვენ ბიუროკრატიულ რეჟიმს. რომელმაც საზოგადოების თვალში დაკარგა ავტორიტეტი, ანდა ვაძლიერებდეთ ადმინისტრაციულ მეურვეობას. თუ გვინდა მივაღწიოთ სიმშვიდესა და მატერიალური და სულიერი ძალების განვითარებას“. „არა, ხსნა ერთშია. შემოღება ნამდვილი კანონებისა, რომლებიც ხალხის თანამედროვე მოთხოვნებს შეესაბამება“.

წერილის ავტორები ეხებიან საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევის მიზეზებს. ისინი წერენ: „როგორც ცნობილია. ურჩობა ხელისუფლების მიმართ და აქედან საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევა ამა თუ იმ ფორმით ხდება იმიტომ, რომ ან მოძველდნენ სახელმწიფოში არსებული კანონები და არ პასუხობენ ხალხის მოთხოვნებს. ანდა ისინი არასოდეს ან პასუხობდნენ საზოგადოებაში არსებულ მოთხოვნებს, მსოფლმხედველობასა და ზნეჩვეულებებს. ესენია ე. წ. მკვდარი კანონები, რომელთა მაგალითები ჩვენ ვიცით რუსულ კანონმდებლობაში. წესრიგის აღდგენა, რომელიც ურჩობის გზით არის დარღვეული, შესაძლებელია ან სამხედრო პოლიტიკური ზომებით, როგორც ეს ხდება ჩვენთან. ანდა ახალი კანონების გამოცემითა და ძველის შეცვლით. პირველი გზა ეს არის გზა საზოგადოების გარეგნული დამშვიდებისა. ამიტომ იგი არ არის მყარი. ამიტომაც რომ, რაც ხანგრძლივდება და ინტენსიური ხდება რეპრესიული ზომების გამოყენება ხალხის მღელვარების ჩასაქრობად, მით უფრო ძლიერია უწყესრიგობა, მეორე გზა. ეს არის მიზნისაკენ პირდაპირ მი-

მაგალიტა. ეს არის ნამდვილი საშუალება მშვიდობიანობისა და ნორმალური მართლწესრიგის გამეფებისა“.

მიუთითებენ რა არსებული კანონების ხალხის მოთხოვნებთან შესაბამისობაზე, როგორც უწესრიგობისა და სახალხო-მღელვარების წარმოქმნის მიზეზზე განცხადების ავტორები ეხებიან კონკრეტულ მაგალითს — ქუთაისის საქალაქო თვითმმართველობის სფეროში, ისინი გულისტკივილით აღნიშნავენ, რომ საქალაქო თვითმმართველობის უფლებები შეკვეცილია, იგი ძალზე შეზღუდულია ადმინისტრაციის მიერ. საქალაქო თვითმმართველობის დამოკიდებულება ადმინისტრაციაზე (1892 წ. საქალაქო დებულების მიხედვით) მოქალაქეთა საარჩევნო უფლებების შეზღუდვა. საქალაქო თვითმმართველობის უფლებობა იმ დაწესებულებათა მართვის საქმეში, რომლებიც ქალაქის სახსრებით მოსებობენ. ქალაქის ვალდებულება საერთო სახელმწიფო მნიშვნელობის დაწესებულებათა და პირთა შენახვის შესახებ, საქალაქო საზოგადოებრივ მმართველობათა მოღვაწეობის არასაკმაო სფერო. ქალაქის თავის სახით საქალაქო საბჭოსა და საქალაქო საბჭოს გამგეობის თვმჯდომარის მოვალეობათა შეთავსება, მთავრობის ღონისძიებათა განხილვაში ქალაქის წარმომადგენელთა ხმის უფლების უქონლობა. აი, ცოტად თუ ბევრად ნათლად გამოხატული კანონის შეუსაბამობანი ქალაქის მოსახლეობის მოთხოვნასთან. არ შეიძლება მხედველობიდან იმ პარემოების გაშვება, რომ კავკასიის ქალაქების მიმართ მოქმედება არა მარტო 1892 წლის საქალაქო დებულება მთელი თავისი მანკიერებით, არამედ სხვა განსაკუთრებული კანონებიც, მაგალითად: 1899 წლის 15 მაისისა, რომლებშიც კიდევ მეტად შეავიწროეს საქალაქო თვითმმართველობის დამოუკიდებლობა.

ასეთია „განცხადების“ ავტორთა აზრით ქალაქების შესახებ მოქმედი კანონების ნაკლოვანებანი, მაგრამ მათი აღმოფხვრით. — განაკრძობენ ისინი, — ქალაქის მკვიდრთა მდგომარეობა არ გაუმჯობესდება. საქალაქო დებულების მარტო გადასინჯვა არ არის საკმარისი. აუცილებელია სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების საერთო პირობების შეცვლა.

„განცხადების“ დასასრულს, ავტორები სამართლიანი წესრიგის დამყარებისა და იმპერიაში სიმშვიდის დამკვიდრების მოთხოვნით წინადადებას აძლევენ ქუთაისის საქალაქო საბჭოს. შეუერთდეს მოსკოვის საქალაქო საბჭოს დადგენილებას, რომელიც მიღებული იქნა 1904 წ. 9 ნოემბერს 65 ხმოსნის მოხსენების შედეგად.

ასეთია „განცხადების“ ავტორთა მოთხოვნები, მათი შეხედულება მაშინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. ისინი ვადაჭრით გმობენ არსებულ წყობილებას, ქვეყანაში გავრცელებულ სამხედრო-პოლიტიკურ რეჟიმს და მოითხოვენ სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების საერთო პირობების შეცვლას. არსებულ პირობებში ასეთი შინაარსის განცხადების წარდგენა საქალაქო საბჭოში განსაზღვრულად იმ პირობისაგან, რომლებიც ამ განცხადებას აწერენ ღელს. გაბედულ ნაბიჯს წარმოადგენდა. მით უფრო, რომ ეს „განცხადება“ მთავრობის ორგანოებში უნდა განხილულიყო. ე. ი. იმ ორგანოში, რომლის შეცვლასაც ისინი მოითხოვდნენ. მართალია, განცხადების ავტორები არაფერს გმობდნენ იმის შესახებ, თუ რა გზით უნდა მომხდარიყო ეს შეცვლა. მაგრამ მათ კარგად იცოდნენ, რომ მეფის მთავრობა გაბატონებული სახელმწიფო წყობილების შემცვლელ კანონებს არ გამოცემდა. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ „განცხადების“ ავტორთა შორის წამყვანი ადგილი იკავებდნენ იქნა, რომ „განცხადების“ ავტორთა შორის წამყვანი ადგილი იკავებდნენ ეპირაო, როგორც იყვნენ გ. მაიაშვილი, დ. ნაზარიშვილი, კ. ლორ-

თქიფანიძე და სხვები, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ავტორებმა ყველაფერი ამ „განცხადებაში“ ვერ თქვეს. მათ ეს „განცხადება“ 1905 წლის 2 მარტს წარუდგინეს საქალაქო საბჭოს და ქალაქის თავმა მაშინვე დაადო რეზოლუცია. რათა იგი საბჭოს მოხსენებოდა. საბჭო მეორე დღესვე 4 მარტს შეიკრიბა, რომელმაც წერილში აღძრული საკითხების დამუშავებისათვის „განსაკუთრებული კომისია“ შექმნა მ. ქიქოძის, გ. მაიაშვილის, დ. ნაზარიშვილის, დ. სულთფფლიშვილის, დ. მდივნის, დ. საყვარელიძის და ს. ჯათეშიძის შემადგენლობით.

„განსაკუთრებულ კომისიას“ მეტად საპასუხისმგებლო ამოცანა დაეკისრა. მას უნდა შეედგინა მოხსენებითი ბარათი, სახელმწიფო კეთილმოწყობის სრულყოფისა და ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესების საკითხის შესახებ. კომისიის წევრებმა, მართლაც, შეადგინეს მოხსენებითი ბარათი აღნიშნული საკითხის შესახებ. „განმათავისუფლებელი მოძრაობა, — აღნიშნავენ კომისიის წევრები, — რომელმაც მოიცილა მთელი რუსეთი. განსაკუთრებით ძლიერად და ჩქარა გავრცელდა ჩვენში. ამის მიზეზები. საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში უნდა ვეძებოთ. ადგილობრივი მოსახლეობა უუფლებო მდგომარეობაშია, მას არა აქვს შესაძლებლობა განავითაროს თავისი კულტურა. ისარგებლოს თავისი ნაციონალური უფლებებით. გლეხობა ძალზე შევიწროებულია უმნიშვნელო ნაწილისა და მუშაშუღეთა მიწების მაღალი საიჯარო ფასების გამო. ავტორები აღნიშნავენ, რომ სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების არანორმალური მდგომარეობა ადრეც საგრძნობი იყო. მაგრამ როდესაც ჩვენი ცხოვრების არანორმალურმა მდგომარეობამ უმაღლეს წერტილს მიაღწია, როდესაც მთელი რუსეთის საზოგადოებრიობის საუკეთესო ნაწილმა სხვადასხვა ყრილობების, საზოგადოებრივი და კერძო დაწესებულებების, პროფესიონალური ჯგუფების, პრესის და სახვითი საშუალებებით აღიმალა ხმა არსებული წყობილების წინააღმდეგ, როდესაც რუსეთის განაპირა მხარეებმა აშკარად და ხმაელა დაიწყეს ჩივილი თავიანთი გაჭირვებული მდგომარეობის შესახებ და როდესაც საქართველოში დაიწყო საყოველთაო მოძრაობა, რამდენადაც უფრო ძლიერად მისი გაჩერება აქამდე მიღებული საშუალებებით არაერს შეეძლო.

ჩვენში, — აცხადებენ „განსაკუთრებული კომისიის“ წევრები — პირველად გამოვიდნენ გლეხები. მათ თავდაპირველად დაიწყეს ბრძოლა მიწათმფლობელების წინააღმდეგ. მოითხოვდნენ საიჯარო ურთიერთობის მოწესრიგებას: ეს ბრძოლა, გარდა ზოგიერთი ძალმომრეობითი ხასიათის მოქმედებისა, წარმოებდა საკმაოდ ზომიერად. მაგრამ ეს მშვიდობიანი ბრძოლა პეტერბურგის 9 იანვრის შემდეგ ახალ ფაზაში შევიდა. აგრარული ხასიათის მოთხოვნებთან ერთად მათ წამოაყენეს დაყენებითი მოთხოვნები მთელი საზოგადოებრივი და სახელმწიფო წყობილების განახლების აუცილებლობის შესახებ. რას მოითხოვს ხალხი გლეხობის სახით? — კითხულობენ ბარათის ავტორები. — ქუთაისისა და თბილისის გუბერნიების გლეხებმა წამოაყენეს სპეციალური მოთხოვნები, რომელიც მხარის თავისებურებებითა და საჭიროებით არის გამოწვეული. ხალხს სურს, — აღნიშნავენ ისინი, — ჰქონდეს თავისი მმართველობა, საკუთარი კანონები, მათ მიერ გამოცემული. გლეხობასთან ერთად ადგილობრივი ცხოვრების ფართო თვითმმართველობის საწყისებზე მო-

წყობას აუცილებლობას მოითხოვს აგრეთვე თავადაზნაურობა. ორივე წინადადება, რომელიც მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის სურვილია, მოითხოვს ფართო თვითმმართველობის საწყისზე ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების მოწესრიგებას. ახლა ჯერ დგება ჩვენს ქალაქებზე, რომლებიც არ შეიძლება ავტონომიურობა იღონონ ამ საკითხის გადაწყვეტაში. აუცილებელია ქალაქმა გამოიმუშაოს თავისი მოქმედების პოლიტიკური „პროგრამა“. ამის შემდეგ ავტორები დაწვრილებით ეხებიან იმ ძირითად მოტივებს, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ ქართველი გლეხები, თავადაზნაურები, აგრეთვე რუსეთის და საზღვარგარეთის სხვადასხვა საზოგადოებრივი ჯგუფები. რომლებიც აყენებენ ადგილობრივი ავტონომიის საკითხს.

დასასრულს, „განსაკუთრებული კომისიის“ წევრები აყენებენ კონკრეტულ საკითხს. საქართველოსათვის ავტონომიის განსახორციელებლად.

კომისიის წევრების დასკვნა ასეთია:

1. ხალხის თავისუფალი, ეროვნულ-კულტურული განვითარების მიზნით აუცილებელია მმართველობის დეცენტრალიზაცია.

2. ავტონომიის შემოღებით დაცული იქნება სახელმწიფოებრივი ერთიანობა ყველა ნაწილისა, რომელიც რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედის.

3. საქართველოს ავტონომია არჩეული თანასწორი, ფარული, პირდაპირი კენჭის ყრიდ. ხალხის წარმომადგენლობისაგან უნდა ეყრდნობოდეს განახლებულ სტატუსს, რომელიც გამომუშავებული იქნება ადგილობრივი დამფუძნებელი კრების მიერ.

4. საქართველოს ავტონომიის კონსტიტუცია დამტკიცებული იქნება სრულიად რუსეთის პარლამენტში.

5. საქართველო, რომელიც ახლა შედგება თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებისაგან, ზაქათალისა და სოხუმის ოკრუგებისა და პათუმის ოლქისაგან, წარმოდგენს ერთ ავტონომიურ ერთეულს.

6. ყველა ხალხი, რომელიც საქართველოში ცხოვრობს და შეადგენენ უმცირესობას, სარგებლობენ თანასწორი უფლებით.

7. კავკასიის სახალხო ცენტრალურ საკანონმდებლო კრებებში მონაწილეობისათვის სასურველია საკითხის გადაწყვეტის დროს არჩევნების სისტემად მიღებული იქნას ტერიტორიული დაჯგუფება.

აუცილებელია დაუყოვნებელი ერთდროული მოწვევა სრულიად რუსეთის და ადგილობრივი დამფუძნებელი კრებებისა, საერთო საფუძველზე სქესის, ეროვნების მიუხედავად, პირდაპირი ფარული და თანასწორი ხმის მიცემით. საქართველოსათვის დამფუძნებელი კრება მოწვეული უნდა იქნეს ქალაქ თბილისში. კომისიის წევრები ავტონომიაში გულისხმობენ სახელმწიფოს თვითმმართველ ნაწილებს, რომლებიც მოქმედებენ სპეციალური კანონების საფუძველზე. სრულიად დამოუკიდებლად შინაგანი ადგილობრივი მმართველობის მიმართ. რაც შეეხება კომპენტენციის საკითხს, მათ საჭიროდ მიაჩნდათ ცენტრალური სამთავრობო დაწესებულებებისა და ავტონომიური მმართველობის გაშიჯვნა. პირველის უფლებამოსილებაში შედიოდა: ძირითადი საკონსტიტუციო კანონების გამოცემა, რომლებიც ერთნაირად სავალდებულო იყო სახელმწიფოს ყველა ნაწილისათვის. სამხედრო საქმე, ფინანსები, ბაჟები და საგარეო ურთიერთობა, ვაჭრობა, ადამიანის უფლებათა დეკლარაცია, ფულის და სხვ. მეორის კომპენტენციაში შედიოდა: ადგილობრივი კანონების გამოცემა, გადასახადების აკრეფა, თვითდაბეგვრა, ადმინისტრაციისა და სასა-

მართლოს უფლება. ადგილობრივი მეურნეობა, სასკოლო საქმე, საეკლესიო-რელიგიური საქმე და სხვა.

ამგვარად, ქუთაისის საქალაქო საბჭოს მიერ გამოყოფილმა „განსაკუთრებული კომისიამ“ 1905 წელს ჯანსაღი კეთილმოწყობის სრულყოფისა და ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესებისათვის წამოაყენა ეროვნულ-დემოკრატიული მოთხოვნა.

როგორც ვნახეთ „განსაკუთრებული კომისიის“ მოხსენებითი ბარათი შედგად მოჰყვა ზემოხსენებულ ხმოსანთა „განცხადებას“. განსაკუთრებული კომისიის წევრებმა ისარგებლეს 1905 წლის 18 თებერვლის მეფის რესკრიპტით. რომელიც აცხადებდა, რომ მოსახლეობის ღირსეულთ და ნდობით აღჭურვილ პირებს მონაწილეობა მიეღოთ საკანონმდებლო წინადადებების შესამუშავებლად. რა თქმა უნდა, ეს იყო ერთგვარი ხერხი, რომლითაც მეფის მთავრობა ცდილობდა შეეკავებინა რევოლუციური აღმავლობა. კომისიის წევრებმა ამ რესკრიპტში გულწრფელი აქტი დაინახეს და ფართო პროგრამის განხორციელებას შეეცადნენ. კიდევ მეტი, მათ ავტონომია მოითხოვეს. როგორც ჩანს, მათ რევოლუციურმა აღმავლობამ და მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლამ ეროვნული დამოუკიდებლობის იმედი გაუღვიძა.

ქუთაისის საქალაქო საბჭომ თავის სხდომებზე 1905 წლის 15 ივნისს განიხილა განსაკუთრებული კომისიის მოხსენებითი ბარათი და დაადგინა, რომ იგი ღებულობს ბარათში დასმულ საკითხს ავტონომიის შესახებ. მაგრამ მართა ამით არ დაკმაყოფილდა საქალაქო საბჭო. მან გადაწყვიტა, ეს ბარათი ფართო ასპარეზზე გამოეტანა, ქალაქის საბჭოს მოწოდებით მიმართავს რუსეთის იმპერიის ქალაქებს, რათა მათ მხარი დაეჭირათ ამ საკითხში. ასეთი თხოვნით მათ მიმართეს თბილისს, ბაქოს, ბათუმის, ფოთის, სოხუმის, ოზურგეთის, ერევნის, თელავის, გორის, ვილნოს, ვარშავის, პეტერბურგის, ოდესის, რიგის, ხარკოვის, კიევის, ყაზანის, კიშინიოვის, პოლტავის, ტომსკის, ომსკისა და სხვა ქალაქებს. ჩვენ არ ვიცით რა ხასიათის დადგენილებანი მიიღეს ამ მიმართვის საპასუხოდ ზემოხსენებულ ქალაქთა საბჭოებმა რადგან მათი პასუხები დაცული არ არის. დაცულია მხოლოდ ალექსანდროპოლის ქალაქის თავის პასუხი. იგი იტყობინება, რომ 1905 წლის 18 თებერვლის განკარგულების ვაუქმების გამო ქალაქის საბჭოს ამჟამად არ შეუძლია ამ მიმართვას დადებითად გამოეხმაუროს. უნდა ვიფიქროთ, რომ სხვა ქალაქებმა ამავე მიზეზის გამო შეიკავეს თავი გამოხმაურებოდნენ ქუთაისის საქალაქო საბჭოს მიმართვას. „განსაკუთრებული კომისიის“ მოხსენებითი ბარათი საქალაქო საბჭოს დადგენილების საფუძველზე ქუთაისის ქალაქის გამგეობამ წარუდგინა საქალაქო საქმეთა ქუთაისის საგუბერნიო საკრებულოს, მაგრამ გუბერნატორის მოვალეობის შემსრულებელმა უარი განაცხადა, რათა გადაეცა ის საქალაქო საქმეთა საკრებულოში გახსახილველად, რადგან ეს დადგენილება ეწინააღმდეგება კანონს.

ამასთან ერთად, 1905 წლის 22 აგვისტოს საგუბერნიო საკრებულომ აცნობა ქალაქის გამგეობას, რომ გუბერნატორი არ თვლიდა საჭიროდ აღნიშნული საკითხი განხილულიყო საქალაქო საქმეთა საკრებულოში.

25 აგვისტოს ქალაქის გამგეობამ „განსაკუთრებული კომისიის“ მოხსენებითი ბარათი წარუდგინა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს, რათა მოეხსენებია ის მინისტრთა საბჭოსათვის.

ასეთი იყო ქუთაისის საქალაქო საბჭოსა და მისი ხმოსნების მოთხოვნები ამ 85 წლის წინათ. ეს დოკუმენტი ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ქართული

ეროვნული მოძრაობის გამოცოცხლების მკაფიო მაჩვენებელია. ეს არის ქართული დემოკრატიული ინტელიგენციის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის გამოხატულება, რომელიც შედეგად მოჰყვა გასული საუკუნის 60-იანი წლებში ი. ჭავჭავაძის მეთაურობით დაწყებულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას.

М. В. НИКОЛЕИШВИЛИ

ИЗ ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ ГРУЗИИ

Резюме

Рассматривается деятельность одной из групп, которая составляла демократическое крыло Кутаисского самоуправления в начале XX века. Это крыло создавали в основном прогрессивные общественные деятели (К. Б. Лордкипанидзе, Г. Ф. Манашвили, Д. А. Назаридзе, И. И. Оцхели и др.). Имеющимися в тот период средствами они боролись против сурового режима самодержавия за лучшее будущее. Их деятельность оставила определенный след в работе самоуправления. Они входили в состав «Особой комиссии», которая выступала против самодержавия, требовала изменения общих условий государственной и общественной жизни и предоставления автономии Грузии.

წარმო დგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ახალი ისტორიის განყოფილებაში

საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ისტორიიდან აფხაზეთში (1918 წ.)

1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიული რევოლუცია გახდა საუკუნის დასაწყისის დიდი ისტორიული მოვლენა, რომელმაც ძირეულად შეცვალა რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხების განვითარების ისტორიული გზა. ამ რევოლუციას მოჰყვა არა მარტო გაბატონებული კლასებისა და იდეოლოგიის შეცვლა, არამედ დაიწყო რუსეთის კოლონიური რეჟიმის მსხვრევაც. ხელისუფლების სათავეში მოსული დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობა არ აპირებდა უარი ეთქვა თავის სამფლობელოებზე კავკასიაში. მან ამიერკავკასიის მართვა-გამგეობისათვის შექმნა სპეციალური ორგანო — ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი (ოზაკომი). რომელიც იყო სამოქალაქო მმართველობის უმაღლესი ორგანო და დროებითი მთავრობის წარმომადგენელი კავკასიაში¹. ადგილებზე ოზაკომის ხელისუფლებას ახორციელებდნენ. საგუბერნიო, საოლქო და საქალაქო კომიტეტში. ახალი ხელისუფლების ორგანოს სოხუმში წარმომადგენდა „საზოგადოებრივი უშიშროების საქალაქო კომიტეტი“. ახალი აპარატის შექმნაში აქტიურად მონაწილეობდნენ სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიათა და კლასთა წარმომადგენლები. 1917 წლის 10 მარტს სოხუმში აფხაზეთის მოსახლეობის წარმომადგენელთა თათბირზე მიიღეს დადგენილება საოლქო ხელისუფლების ორგანიზების შესახებ. მანამდე კი საოლქო ხელისუფლების განხორციელება დაეკისრა საზოგადოებრივი უშიშროების დროებით კომიტეტს ალ. შარვაშიძის ხელმძღვანელობით. მოგვიანებით იგი ამიერკავკასიის განსაკუთრებულმა კომიტეტმა ოფიციალურად დანიშნა აფხაზეთის კომისრად. შეიქმნა საოლქო მილიცია, რომლის დროებით კომისრად დაინიშნა თავადი ტატაშ მარშანია². 1917 წლის 12 აპრილს გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „სოხუმში შედგა კომიტეტი ალ. შარვაშიძის თავმჯდომარეობით. მას ზურგს უმაგრებდა ძველი ადგილობრივი ადმინისტრაცია. კომიტეტი დარწმუნებული იყო, რომ ისარგებლებდნენ აფხაზეთის შეუგნებლობით და თავიანთ კერპებს აღადგენდნენ“. 1917 წლის 2 ივლისს სოხუმის საქალაქო სათათბიროს არჩევნებმა თავად-აზნაურთა იმედები გააცრუეს. სათათბიროში ხმის უმრავლესობა მიიღეს სოციალ-დემოკრატებმა. ქალაქის თავად არჩეული იქნა სოციალ-დემოკრატი ვ. ჩხიკვიშვილი³.

სოციალ-დემოკრატების პოლიტიკური მდგომარეობის განმტკიცებით ყოფილ მმართველი კლასი თავად-აზნაურობისა ფაქტობრივი ძალაუფლების გარეშე აღმოჩნდა. რასაც ისინი, რა თქმა უნდა, ვერ შეურიგდებოდნენ. დაიწყო აფ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1972, გვ. 417.

² გ. ძიძარია, აფხაზეთის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1963, გვ. 61.

³ იქვე, გვ. 70.

ნაზ თავადთა ბრძოლა საკუთარი უფლებების გადარჩენისათვის. მათ ორიენტაცია აიღეს „გაერთიანებულ მთიელთა კავშირისაკენ“, რომელიც 1917 წლის მაისში კავკავშიში შეიქმნა. ამ ორიენტაციას სათავეში ჩაუდგა აფხაზეთის კომისარი ალ. შარვაშიძე. მან 1917 წლის 20 ოქტომბერს აფხაზი ხალხის სახელით ხელი მოაწერა ე. წ. „სამოკავშირეო ხელშეკრულებას“, რომლის მიხედვითაც 16 ნოემბერს ეკატერინოდარში მოღვაწეობა დაიწყო კაზაკთა ჯარების, კავკასიის მთიელთა და სტეპთა თავისუფალი ხალხების სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავშირის მთავრობამ. ამ მთავრობასთან აფხაზეთის კავშირი უნდა უზრუნველყო აფხაზეთის სახალხო საბჭოს, რომელიც შეიქმნა 1917 წლის 8 ნოემბერს აფხაზეთის გლეხთა ყრილობაზე. აფხაზეთის სახალხო საბჭო წარმოადგენდა კულტურულ-ნაციონალურ ორგანიზაციას. რომელიც მიზნად ისახავდა აფხაზი ხალხის ინტერესების დაცვას აფხაზ თავად-აზნაურთა სასარგებლოდ. აფხაზეთის სახალხო საბჭოს გვერდით ფუნქციონირებდა ქართველთა, სომეხთა და ბერძენთა ეროვნული საბჭოები.

1917 წლის ოქტომბერში რუსეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებით ძირეულად შეიცვალა სიტუაცია კავკასიაში. ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი, როგორც დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობის ორგანო, გაუქმდა და შეიქმნა ამიერკავკასიის კომისარიატი — უმაღლესი ხელისუფლების ორგანო ამიერკავკასიაში. 19 ნოემბერს თბილისში შეიკრიბა საქართველოს ეროვნული ყრილობა, სადაც გამოცხადდა საქართველოს ეროვნული საბჭოს შექმნა. რუსეთში დატრიალებული მოვლენების ზეგავლენით, 1917 წლის დიწურულს ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ რიგ რაიონებში ძალაუფლება ბოლშევიკების ხელში აღმოჩნდა. ამიერკავკასიაში შეიქმნა ჩრდილოეთ კავკასიიდან ევალუციური მოძრაობის ხელოვნურად გავრცელების საშიშროება. ამიერკავკასიის მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა მას შემდეგ, რაც საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობამ ბრესტში დაიწყო მოლაპარაკება გერმანიის ბლოკის სახელმწიფოებთან სეპარატული ზავის დადების შესახებ. ჩრდილოეთიდან არსებულ საფრთხეს თან დაერთო ურთიერთობის გამწვავება თურქეთთან. ამიერკავკასია ორი ქვეყნის — საბჭოთა რუსეთისა და თურქეთის აშკარა აგრესიის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. ასეთ რთულ ვითარებაში საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ, ზრუნავდა რა ქვეყნის მთლიანობის შენარჩუნებისათვის, აფხაზეთის სახალხო საბჭოს შიმართა წინადადებით, შემდგარიყო საქართველოსა და აფხაზეთის ეროვნული საბჭოების წარმომადგენელთა შეხვედრა საქართველოსა და აფხაზეთის ურთიერთდამოკიდებულების გასარკვევად⁴. საქართველოს ეროვნული საბჭოს მიმართვა სწორედ აფხაზეთის საბჭოსადმი არ იყო შემთხვევითი მოვლენა. უპირველესად, საქართველოს ეროვნული საბჭო აღიარებდა აფხაზთა პრიორიტეტს აფხაზეთის მომავალი ბედის გადაწყვეტის საკითხში. ამასთან, აფხაზეთის საბჭო წარმოადგენდა იმ ორგანოს, რომლის მთავარი ფუნქციაც იყო უზრუნველყო აფხაზეთის კავშირი ჩრდილოეთ კავკასიის გაერთიანებულ მთიელთა რესპუბლიკასთან. ორი ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლობის შეხვედრა შედგა 1918 წლის 9 თებერვალს თბილისში. შეხვედრაზე მიიღეს პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა აფხაზეთის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას მდ. ენგურიდან მდ. მზიმთამდე, ერთიანი აფხაზეთის მომავალი პოლიტიკური წყობის ფორმა, ერთა თვითგამორკვევის უფლების

⁴ სკსსა, ფ. 1836, აღ. 1, ს. 19, ფ. 30.

შესაბამისად, უნდა შეემუშავებინა დემოკრატიულ საწყისებზე არჩეულ აფხაზეთის პირველ დამფუძნებელ კრებას; დაბოლოს, თუ აფხაზეთი და საქართველო მოისურვებდნენ პოლიტიკურ ხელშეკრულებათა დადებას სხვა ერებსა და სახელმწიფოებს შორის, ამის შესახებ ერთმანეთისათვის წინასწარ უნდა ეცნობებინათ⁵. შეთანხმების ეს პროექტი უნდა განეხილა აფხაზეთის სახალხო საბჭოს და მიეღო შესაბამისი დადგენილება⁶.

1918 წლის 10 თებერვალს გარეკილი დამფუძნებელი კრების ამიერკავკასიელი დელეგატების მოწვევით შეიკრიბა ამიერკავკასიის სეიმი — ამიერკავკასიის საკანონმდებლო ორგანო. მან შექმნის დღიდანვე დაიწყო ბრძოლა იმისათვის, რომ თურქეთთან პირდაპირი მოლაპარაკების გზით დაეცვა ამიერკავკასიის ინტერესები. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით რუსეთმა გააშთშვლა ამიერკავკასიის ფრონტი და ამიერკავკასიის თურქული ოკუპაციის საფრთხე დაემუქრა. ბათუმში, ყარსი და არტაანი თურქეთის ხელში გადადიოდა. ამიერკავკასიის სეიმმა მიაღწია დაეწყო საზავო მოლაპარაკება თურქეთის მთავრობასთან ტრაპიზონში.

ისარგებლეს რა ამიერკავკასიის ფრონტზე სიტუაციის გართულებით, რუსეთის შავიზღვისპირეთის ფრონტის⁷ ფლოტილიის მატროსები შეეცადნენ სოხუმში მოეხდინათ რევოლუციური ამბოხების ინსპირირება. 15 თებერვალს მათი უშუალო ხელმძღვანელობითა და მონაწილეობით სოხუმში დაიწყო არეულობა, რომლის ლიკვიდაცია ადგილობრივმა ხელისუფლებამ ვერ მოახერხა. სოხუმში რუსი მატროსებისა და არსებული ხელისუფლებისადმი მტრულად განწყობილი პირების ხელში აღმოჩნდა, რომელთაც დაირქვეს სამხედრო-რევოლუციური კომიტეტი. 8 აპრილს სოხუმში გამოაცხადეს საბჭოთა ხელისუფლება, რომელმაც 1918 წლის 17 მაისამდე იარსება. აფხაზეთში ბოლშევიკების ასე დიდი ზნით გაბატონება განაპირობა იმან, რომ ამიერკავკასიის ჯარები თურქეთის წინააღმდეგ საომარ ოპერაციებში იყვნენ დაკავებული და ხელისუფლებას არ გააჩნდა ძალები ქვეყნის შიგნით უწყესრიგობის აღსაკვეთად.

როგორც უკვე ვთქვით, კავკასიის ფრონტზე, მიუხედავად საზავო მოლაპარაკებისა, საომარი ოპერაციები კვლავ გრძელდებოდა. ტრაპიზონის სამშვიდობო კონფერენციამ შედეგი არ გამოიღო. სამხედრო ოპერაციები ამიერკავკასიის ჯარების მარცხით დამთავრდა. დაეცა ყარსი და ბათუმი. თურქებმა დაიკავეს ოზურგეთი, ახალციხე და აშკარად ემუქრებოდნენ თბილისს⁷.

როდესაც თურქეთი მსოფლიო ომში ჩაება მიზნად ისახავდა გერმანიის იმპერიალიზმის დახმარებით კავკასიის, ყირიმის, ვოლგისპირეთისა და შუა აზიის გაერთიანებას ოტომანთა ძალაუფლების ქვეშ. კავკასიის ფრონტზე შექმნილი ვითარება ოტომანთა ხელისუფლებას შესაძლებლობას აძლევდა კავკასიის მიმართ თავისი ზრახვები სისრულეში მოეყვანა. 1918 წლის 11 მაისს ბათუმში განახლდა საზავო მოლაპარაკება ამიერკავკასიისა და თურქეთის ხელისუფალთა შორის. ბათუმის საზავო კონფერენციაში მონაწილეობდნენ გერმანიის, თურქეთისა და ამიერკავკასიის დელეგაციები. ოსმალთა სახელმწიფოს მოწვევით კონფერენციაზე იმყოფებოდა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა რეს-

5 სცსსა, ფ. 1823, აღ. 2, ს. 1, ფ. 157—158; ჯ. გამახარია. ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორიიდან, თბ., გვ. 43.

6 ა. მენთეშაშვილი, ქართველი, აფხაზი და ოსი ხალხების ურთიერთობათა ისტორიიდან, თბ., 1990, გვ. 11.

7 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, გვ. 560.

პუბლიკის დელეგაცია. თურქეთისა და ამ რესპუბლიკის დელეგატთა მოლაპარაკების მიზანი იყო თურქეთის ხელშეწყობით ჩრდილოეთ კავკასიის გაერთიანება ამიერკავკასიისთან⁸. ასევე მათ შორის დაიდო ხელშეკრულება სამხედრო დახმარების შესახებ⁹.

ბათუმის კონფერენციაზე ამიერკავკასიის დელეგაციას წაუყენეს ახალი, მძიმე მოთხოვნები. თურქეთი არ კმაყოფილდებოდა ბათუმის, ყარსისა და არტაანის შემოერთებით. დამატებით მოითხოვდნენ ახალქალაქის, ახალციხის, ალექსანდროპოლის, ეჩმიადინისა და სურმალინის მხარეების შემომატეცვას. ამრიგად, თურქები ცდილობდნენ მიეღწიათ 1829 წლამდე რუსეთსა და თურქეთს შორის არსებული საზღვრების აღდგენისათვის. ამ მიზნის მისაღწევად თურქეთი სხვადასხვა საშუალებებს მიმართავდა. თივისი ემისრების წყალობით შეძლო ქართველთა წინააღმდეგ განეწყო ახალციხისა და ახალქალაქის მკვამლიანური მოსახლეობა¹⁰. თურქეთის ხელისუფლება შეეცადა საქართველოსთვის ასევე აემხედრებინა აფხაზი მოსახლეობა. რისთვისაც ნიადაგი ბათუმის კონფერენციაზე იქნა მომზადებული.

ბათუმის კონფერენციაზე აფხაზეთის სახალხო საბჭოს მივლინებით იმყოფებოდა აფხაზთა დელეგაცია, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ აფხაზეთის საბჭოს თავმჯდომარე ვ. შარვაშიძე, გ. ზუზუბაი (სოხუმის ქალაქის თავი), ს. შასარია, კ. კიუტი, ხ. ავიძბა, მ. ბაგაშვი, ა. ჯოჭუა ა. ჩუკბარი და ხ. გიცბა¹¹. იმ დროს ბათუმში იმყოფებოდნენ აფხაზ თავადთა წარმომადგენლები ალ. შარვაშიძე და ტატაშ მარშანია, რომლებსაც მოლაპარაკება ჰქონდათ გამართული თურქეთის მთავრობასთან მენშევიკების წინააღმდეგ¹².

აფხაზთა დელეგაციაში არ იყო ერთიანობა, რაც განპირობებული იყო დელეგაციის წევრთა პოლიტიკური ინტერესების სხვადასხვაობით. ეს დაპირისპირება გამოვლინდა კონფერენციაზე დელეგატთა ნაწილის მიერ „ოსმალურ-მთიულური“ პოზიციის დაკავებაში.

აფხაზეთის საბჭოს დელეგაციას კონფერენციისათვის უნდა ეცნობებინა აფხაზეთის საბჭოსა და საოლქო გლეხთა საბჭოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილება, რომ აფხაზეთი შედის ამიერკავკასიის ხალხთა საზოგადო ოჯახში, როგორც მისი თანასწორი წევრი¹³. დელეგატებმა ს. ბისარიაშვი, მ. ბაგაშვი, კ. კიუტმა და ხ. ავიძბამ სხვა პოზიცია დაიკავეს. მათ მხარი დაუჭირეს აფხაზეთის გაერთიანებას ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკასთან და განაცხადეს, რომ ამ სახელმწიფოს შექმნაში მათ დახმარებას დაპირდა თურქეთი აფხაზეთში ჯარის გაგზავნით¹⁴. ეს ოთხეული ბათუმში იმყოფებოდა თურქი ოფიცრების მუჰაჯირების ჯემალ ბეკ მარშანიას. მეხტატ ზეი მარლანიასა და სულეიმან ბაგაშას საზოგადოებაში. მათთან ერთად იყო ტატაშ მარშანიაც¹⁵.

დელეგაციის ერთ-ერთი წევრის ა. ჯოჭუას ცნობით, ბათუმში შედგა აფხაზეთის საბჭოს დელეგაციის შეხვედრა თურქეთის საზავო დელეგაციის ხელ-

⁸ მ. სეანიძე, 1918 წელს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის ისტორიისათვის, ვაზ. „ერი“, 1990, 22 მაისი, № 22.

⁹ ს. ლაქოზა, მთიელთა რესპუბლიკა გუშინ-დღეს, ვაზ. „კავკაზი“, 10 ოქტომბერი, № 1, 1990.

¹⁰ მ. სეანიძე, დასახ. ნაშრომი.

¹¹ სეხსა, თ. 1938, აღ. 1, ს. 189, ფ. 1.

¹² ავლი ინსტიტუტის არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 159, ფ. 106.

¹³ სეხსა, ფ. 1938, აღ. 1, ს. 189, ფ. 1.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ იქვე.

მძღვანელთან ჰალილ ბეისთან. ამ შეხვედრაზე უნდა განეხილათ საკითხები აფხაზი ჰუჭაჯირების მშობლიურ მიწაზე დაბრუნების, არააფხაზური მოსახლეობის აფხაზეთიდან გასახლების, აუცილებლობის შემთხვევაში თურქეთის მთავრობის მიერ აფხაზეთის საბჭოსათვის საჭირო რაოდენობის იარაღის გამოყოფის შესახებ¹⁶. შეხვედრაზე განსახილველად დასმული საკითხები ნათლად უჩვენებენ, რომ თურქეთის დელეგაციის თავმჯდომარისა და იუსტიციის მინისტრის ჰალილ ბეის დაინტერესება აფხაზთა დელეგაციით არ იყო შემთხვევითი. თურქეთს აფხაზეთის მიმართ ჰქონდა შორს მიმავალი გეგმები. რომელიც ითვალისწინებდა აფხაზეთში თურქთა გაბატონებას. ხოლო რაც შეეხება აფხაზ თავადებსა და აფხაზეთის საბჭოს ზოგიერთ დელეგატს. პირადი ამბიციებით დაბრმავებულნი მზად იყვნენ ხელი შეეწყობთ თურქეთისათვის ამ განზრახვის განხორციელებაში.

აფხაზთა და თურქთა შორის მიმდინარე ფარული მოლაპარაკებების შესახებ ინფორმირებული იყო ამიერკავკასიის დელეგაციის თავმჯდომარე ა. ჩხენკელი. იგი 1918 წლის 15 მაისს საქართველოს ეროვნულ საბჭოს აცნობებდა შემდეგს: „აქ არიან აფხაზთა წარმომადგენელნი. სრულიად ნათლად გამოიჩვენა, რომ მათ უნდათ და კიდევაც შეასრულებენ თურქების თავდასხმას აფხაზეთზე. არის გეგმაც, არის საამისოდ გამზადებული ძალებიც. შევეცადები ხელი შევეშალო მათი ამ განზრახვის განხორციელებას“¹⁷.

ამრიგად, ბათუმში აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დელეგაციის ნაწილსა და თურქეთის პოლიტიკურ წრეებს შორის მზადდებოდა შეთქმულება საქართველოს წინააღმდეგ, რომელიც მიზნად ისახავდა აფხაზეთში თურქეთის გაბატონებას. თურქეთის ხელისუფლება შეეცადა ესარგებლნა აფხაზეთში ბოლშევიკების გაძლიერებით და სოხუმში გადაესხა ჯარის ნაწილები ვითომ სოხუმის ბოლშევიკებისაგან გასაწმენდად. მათი ამ განზრახვის შესახებ ინფორმირებული იყო როგორც საქართველოს ეროვნული საბჭო, ასევე ამიერკავკასიის მთავრობაც, რომელთაც დროულად გადაისროლეს აფხაზეთში წითელგვარდიელთა და სამხედრო ნაწილთა რაზმი პოლკოვნიკ კონიევისა და სემის წევრის ვ. ჯულელის მეთაურობით¹⁸. 17 მაისს ბოლშევიკებმა კოდორი და სოხუმი დატოვეს და გუდაუთისა და გაგრის რაიონში გამაგრდნენ. როგორც მოგვიანებით გაიჩვენა, თურქეთის მთავრობას ნიადაგი მომზადებული ჰქონია სოხუმში დესანტის გადმოსასხმელად¹⁹. მაგრამ ამიერკავკასიის სამხედრო რაზმების წარმატებულმა მოქმედებამ ბოლშევიკების წინააღმდეგ მათი გეგმები ჩაფუშა. „ცნობამ ამიერკავკასიის ჯარების მიერ სოხუმის დაკავების შესახებ თურქებზე ისე იმოქმედა, როგორც მეხის გავარდნამ მოწმენდილ ცაზე. რადგან ისინი არ მოელოდნენ ვითარების ასე შემოზრუნებას და იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ თავიანთ ჩანაფიქრზე“ — წერდა ა. ჩხენკელი საქართველოს ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარეს ბათუმიდან²⁰.

ამასობაში მკვეთრად შეიცვალა პოლიტიკური სიტუაცია ამიერკავკასიაში. ბათუმის კონფერენციის მსვლელობისას თავი იჩინა უთანხმოებამ დელეგაციებს შორის. გერმანიის საგარეო ინტერესებს არ შეესატყვისებოდა ოსმალთა

16 ა. ჯოჯუა, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1987, გვ. 71.

17 სცსსა, ფ. 1861, აღ. 2, ს. 23, ფ. 7-ა.

18 გაზ. „საქართველო“, 1918, 22 მაისი, № 97.

19 გაზ. „საქართველო“, 1918, 1 თიბათვე, № 106.

20 ა. მენთეშაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 13.

საელმწიფოს გაძლიერება ამიერკავკასიაში. თავის მხრივ, ამიერკავკასიის დელეგაციას არ შეეძლო მიეღო თურქეთის ხელისუფლების მიერ შემოთავაზებული საზავო პირობები. უთანხმოება იმდენად დიდი იყო, რომ შეუძლებელი გახდა კონფერენციის წარმატებით დასრულება. მომზადდა და დღის წესრიგში დადგა საკითხი ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლისა. 1918 წლის 26 მაისს საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით დროებით შეჩერებულ იქნა ბათუმის სამშვიდობო კონფერენცია.

აფხაზეთის სახალხო საბჭომ ისარგებლა რა ამიერკავკასიის ხელისუფლების დაშლით. ხელში აიღო აფხაზეთის პოლიტიკური მართვის სადავეები. 1918 წლის 2 ივნისს მიიღო დადგენილება, რომელშიც ნათქვამია, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებით აფხაზეთმა დაკარგა საქართველოსთან კავშირის იურიდიული საფუძველი და აფხაზეთის ფარგლებში მთელი ძალაუფლება გადავიდა აფხაზეთის სახალხო საბჭოს ხელში. აფხაზეთის სახალხო საბჭო, დებულობს რა მხედველობაში აფხაზეთისა და საქართველოს საერთო ინტერესებს, საქართველოს ეროვნული საბჭოსაგან მოელის დახმარებას აფხაზეთში წითელგვარდიული რაზმების საბჭოს განკარგულებაში დატოვებით²¹. ეს იყო აფხაზეთის საბჭოს მიერ აფხაზეთის საქართველოსაგან გამოყოფისაკენ გადადგმული ნაბიჯი. აფხაზეთის სახალხო საბჭომ გადაწყვიტა საქართველოსთან თავად ხელშეკრულება სამხედრო-ეკონომიკური დახმარების შესახებ. ხელშეკრულება, რომლის ტექსტიც 8 ივნისისათვის უკვე მზად იყო, ითვალისწინებდა აფხაზეთისათვის ფართო ავტონომიის მინიჭებას. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან აფხაზეთის საბჭოს წარდგინებით უნდა მოეწეათ აფხაზეთის საქმეთა მინისტრი. აფხაზეთში მმართველობა და თვითმმართველობა აფხაზეთის საბჭოს მიეკუთვნებოდა. სოციალურ რეფორმებს საერთო კანონების საფუძველზე. ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით რაატარებდა აფხაზეთის საბჭო. ხელშეკრულების მე-4-ე მუხლით გაფორმდა საბჭოს ადრინდელი თხოვნა საქართველოს წითელგვარდიული რაზმების განკარგულებაში გადაცემის შესახებ²². 1918 წლის 11 ივნისს თბილისში მოხდა ამ ხელშეკრულების ხელმოწერა.

დამოუკიდებელი საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა დაძაბული რჩებოდა. ოსმალთა სახელმწიფო ხელისუფლება არ მალავდა თავის დამოკიდებულებას საქართველოსადმი. ივნის-ივლისში შვეიცარიაში თურქეთის ელჩს სელიმ ფუად-ბეისა და გერმანელ კონსერვატორთა ლიდერს გრაფ რევენტლოვს შორის გაიძარტა მწვავე პოლემიკა საქართველოს საკითხთან დაკავშირებით. რევენტლოვის სიტყვებით საქართველოს და კერძოდ, თბილისის ოკუპაციის საკითხი თურქეთში უკვე გადაწყვეტილი იყო²³. არ იყო შინაგანი მშვიდობაც. სამეგრელოსა და ლეჩხუმის გლეხთა ინსპირირებული გამოსვლების დიქცია-ციის შეპყვავ აჯანყება დაიწყო ღუშეთის მაზრაში. არ იყო საბოლოოდ მოგერიებული სოლშევიკთა შემოტევა აფხაზეთში. აფხაზეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში არსებობდა რამოდენიმე მიმდინარეობა: შეძლებული თავად-მხნაურები ამჟამად უჭერდნენ მხარს თურქულ ორიენტაციას, მოელოდნენ რა თურქეთისაგან დაკარგული უფლებების აღდგენას. მოსახლეობის ნაწილი ჩრდი-

²¹ ა. ბენთეშაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

²² იქვე, გვ. 16.

²³ დ. ზავრიცვი, თურქეთის ჩრდილო აღმოსავლეთ ვილაეთების უახლესი ისტორია, თბ. 1947, გვ. 61.

ლოე კავკასიის მთიელთა მიჰართ იყო სიმპათიით გამსჭვალული. იყო ბოლშევიკური ორიენტაციის მიმდინარეობაც²⁴. პოლიტიკურ ორიენტაციათა მრავალფეროვნება აძნელებდა აფხაზეთში პოლიტიკური სიტუაციის კონტროლს როგორც აფხაზეთის საბჭოს, ასევე დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლების მხრიდან.

ივნისში ბოლშევიკებმა სოხუმის მიმართულებით განახორციელეს ახალი გამოსვლა. აიღეს გუდაუთი და ახალ ათონს მიაღწენ. 17—22 ივნისს ბრძოლები მიმდინარეობდა სოხუმ-გუდაუთის მონაკვეთის მთელ სივრცეზე. ბოლშევიკთა შეიარაღებულ ძალებს ზურგს უმაგრებდნენ ყუბანის ოლქის ბოლშევიკური რაზმები. საქართველოს მთავრობას საერთო სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე არ შეეძლო დაეშვა საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება აფხაზეთში ან მისი თურქებისათვის გადაცემა, რისი აშკარა საფრთხეც არსებობდა. 19 ივნისს სოხუმში გადაისროლეს საქართველოს სამხედრო რაზმები ვენერალ გ. მაზნიაშვილის ხელმძღვანელობით. 22 ივნისს ქართულმა რაზმებმა ბოლშევიკები აიძულეს დაეტოვებინათ გუდაუთი, 28 ივნისს გ.გრა და გადალახეს რა აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარი საომარი ოპერაციები გადაიტანეს საქართველოს საზღვრებს გარეთ.

ბოლშევიკების წინააღმდეგ საქართველოს სამთავრობო რაზმების წარმატებითმა მოქმედებამ თურქოფილები შეაშფოთა. ქართული იარაღის გამარჯვება საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან კავშირის ორიენტაციის გამარჯვებასა და აფხაზეთში რესპუბლიკური ხელისუფლების განმტკიცებას ნიშნავდა. რაც სისხლხორცეულად ეწინააღმდეგებოდა თურქოფილთა და თურქეთის სახელმწიფო პოლიტიკური წრეების საერთო ინტერესებს. 27 ივნისს თურქოფილთა უშუალო მონაწილეობითა და დახმარებით კოდორის უბანში ალ. შარვაშიძის მამულ წყურვილში განხორციელდა თურქეთის დესანტის გამოსხმა დაახლოებით 1000 კაცის რაოდენობით. დესანტი კარგად იყო შეიარაღებული. რაზეც მიუთითებს ცნობა იმის შესახებ, რომ მათ თან გადმოიტანეს 3000 შაშხანა და 4.5 მლნ. ტყვია-წამალი²⁵. დესანტს ხელმძღვანელობდნენ თურქი ოფიცრები მუჰაჯირები ჯემალ ბეკ მარშანია, მეხტატ ბეი მარღანია და სულეიმან ბგამბა. მათ ჰქონდათ ბრძანება თურქეთის მე-3-ე არმიის მეთაურ ესად ფაშასაგან აეღოთ სოხუმის ნავსადგური, რომელზეც პრეტენზიას აიხადებდა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა კავშირის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა²⁶.

საქართველოს მთავრობამ თურქეთის დესანტთან დაკავშირებით გამოთქვა მკაცრი პროტესტი. მან ნოტით მიმართა გერმანიის წარმომადგენელს საქართველოში ფონ კრესს. რომელშიც გამოთქვამდა პროტესტს თურქეთის დესანტის მიმართ და მოითხოვდა გერმანიის მთავრობას მოკავშირე თურქეთის ამ მოქმედების წინააღმდეგ მიეღო ზომები²⁷. გერმანიის მთავრობამ მხარი დაუჭირა საქართველოს ხელისუფლების დასაბუთებულ პროტესტს და თურქეთის სახელმწიფოს მოსთხოვა გაეწვია დესანტი კოდორიდან²⁸. თურქეთი იძულებული გახდა მოთხოვნა შეესრულებინა. გაირკვა, რომ დესანტი შედგებოდა მუჰაჯირ-

24 ა. მ ე ნ თ ე შ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

25 გ. ძ ი ძ ა რ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 206.

26 იქვე.

27 ა. მ ე ნ თ ე შ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი გვ. 18.

28 დ. ზ ა ვ რ ი ე ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

ბისა და თურქეთის რეგულარული ჯარის ნაწილების ჯარისკაცების — ასკერებისაგან. რომლებიც დესანტის ორ მესამედს შეადგენდნენ²⁹. რეგულარული ჯარის ნაწილების გამოგზავნა აფხაზეთში ამხელდა თურქეთის აგრესორულ ზრახვებს აფხაზეთის მიმართ. დესანტის ნაწილი გაწვეულ იქნა ოჩამჩირედან. ნაწილი დარჩა აფხაზეთში და გაფანტულ იქნა სოფლებში. ისინი აქ შეუდგნენ სასხედრო ბანაკის ორგანიზებას, ჰქონდათ რა მიზნად დასახული საქართველოს საქთავრობო ჯარების გაძევება აფხაზეთიდან³⁰.

საქართველო-გერმანიის დიპლომატიურ მისიათა შეთანხმებული მოქმედების შედეგს წარმოადგენდა თურქეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობა და 1918 წლის 4 ივლისს საქართველოს რესპუბლიკასა და თურქეთს შორის მშვიდობისა და მეგობრობის შესახებ ხელშეკრულების დადება. მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია თურქეთის მმართველი წრეებისათვის გაეგრძელებინათ ბრძოლა აფხაზეთის ხელში ჩასაგდებად. აფხაზეთში დარჩენილ დესანტის ნაწილს ფარულად ემატებოდნენ ასკერები და ახალი ბრძოლისათვის ემზადებოდნენ. აფხაზეთის მმართველი წრეები ცდილობდნენ ამ მოძრაობაში ჩაებათ აფხაზი გლეხობაც. თურქთა აგენტებმა ამ პერიოდში გააძლიერეს ანტიქართული აგიტაცია. ისინი ავრცელებდნენ ხმებს იმის შესახებ, თითქოს ქართველებს შოაქვთ მონობა და ჩაგვრა. აფხაზეთის სახალხო საბჭოს თურქული ორიენტაციის დეპუტატები ს. ბასარია, კ. კიუტი, მ. ბაგაპში, მღვდელი თუმანოვი ხალხში ეწეოდნენ ფარულ აგიტაციას საქართველოსა და ქართველების წინააღმდეგ. გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „მღვდელი თუმანოვი აქ (იგულისხმება აფხაზეთი — მ. გ.) ეწევა საქართველოს საწინააღმდეგო აგიტაციას. მას არ მოსწონს ჩვენი დღევანდელი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკური ფორმაცია. არ უყვარს ქართული ჯარი და ძალიანაც უნდა გარეკოს აქედან“³¹.

საზოგადოების დამოკიდებულება თურქეთის დესანტისადმი არ იყო ცალსახა. ეს საკითხი არა ერთხელ ყოფილა მწვავე სჯაბაასის საგანი აფხაზეთის საბჭოს სხდომებზე. 1918 წლის 18—19 ივლისს თურქეთის დესანტის საკითხის განხილვას დაესწრო საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელი ის. რამიშვილი. თავის სიტყვაში იგი შეეხო იმ უნდობლობას, რომელიც სუფევს ქართველებსა და აფხაზებს შორის და საჭიროდ სცნო საქართველოს მთავრობას სასწრაფოდ გაეყვანა ჯარები აფხაზეთიდან. რათა ქართველებსა და აფხაზებს შორის შენარჩუნებულიყო მეგობრული ურთიერთობა. რ. კაკუბა და დ. მარშანია არ დაეთანხმნენ მას და თავის მხრივ დაასაბუთეს საქართველოს ჯარების გაყვანის მიზანშეუწონლობა. საბჭოს წევრები ო. კიუტი და ს. ბასარია შეეცადნენ დაემტკიცებინათ, რომ არ ყოფილა თურქეთის დესანტი, რომ ეს არის პროვოკაცია და რომ კოდორის უბანში არიან მხოლოდ მუჰაჯირები. ის. რამიშვილმა გასცა მათ არგუმენტირებული პასუხი. სახელდობრ, მან აღნიშნა, რომ წყურგილეს ისტორია არ არის ლიკვიდირებული და შეიარაღებულ ასკერებს დღითი-დღე ემატებიან ბათუმიდან ჩუმად შემოპარულნი, რომელთაც შემოაქვთ იარაღი. იგი მოითხოვდა შეექმნათ კომისია, რომელიც შეისწავლიდა თუ რა მიზნით იქნა სულთნისა და ენვერ ფაშას მიერ აფხაზეთში იარაღი გამოგზავნილი. დაედგინათ თუ ვინ იყვნენ ის პირები, რომლებიც ადგილზე უწყობდნენ ხელს თურქებს.

²⁹ გაზ. „ერთობა“, 1918, 21 აგვისტო, № 176.

³⁰ სცსა, ფ. 1938, აღ. 1, ს. 189, ფ. 1-ა.

³¹ გაზ. „ერთობა“, 1918, 21 აგვისტო, № 176.

სხდომაზე საბჭოს უმრავლესობამ მხარი დაუჭირა საბჭოს თავმჯდომარის ვ. შარვაშიძის განცხადებას, რომ საბჭოს ამჟამინდელი შემადგენლობა დგას საქართველოს რესპუბლიკასთან ერთ პლატფორმაზე და ისინი ვერ დაუშვებენ თურქთა ჯარის ნაწილების თავმოყრას აფხაზეთში. ვ. შარვაშიძემ განაცხადა, რომ საბჭო არ არის სათანადოდ ინფორმირებული კოდორში თურქების მოქმედების შესახებ. მისი აზრით ეს საქმე უნდა გამოეძიათ სამხედროებს, რომელთაც საკუთარი კონტრდაზვერვა ჰქონდათ და შეძლებდნენ პირველწყაროდან მიეღოთ ინფორმაცია.

ი. მარშანიამ განაცხადა, რომ ღალატი საბჭოს მხრიდან დაუშვებელია. მან მხარი დაუჭირა აზრს კომისიის შექმნის შესახებ, რადგან ფიქრობდა, რომ ქართველებსა და აფხაზებს შორის ურთიერთობის გამწვავების მოსურნენი თავიანთ საქმიანობას მოქაველშიც გააგრძელებდნენ. მიაჩნდა, რომ აფხაზეთის დემოკრატია მხარს არ დაუჭერდა თურქულ ორიენტაციას, რადგანაც მას მოაქვს არა დემოკრატია, არამედ დესპოტიზმი³².

საბჭოს სხდომებზე თურქოფილები აღიარებდნენ მუჰაჯირების აფხაზეთში ჩამოსვლის ფაქტს, მაგრამ ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ, რომ ისინი ჩამოვიდნენ, როგორც ძმები და საქართველოს წინააღმდეგ არ ჰქონდათ ბოროტი განზრახვა. თურქოფილებმა საბჭოს წევრები ვერ დაარწმუნეს თავიანთი პოზიციის სიმართლეში, რადგანაც მუჰაჯირთა ჩამოსვლა იარაღით ხელში წარმოადგენდა უკანონო, ანტისახელმწიფოებრივ აქტს. საბჭოს დარწმუნება მით უფრო ძნელი იყო, რომ ამ დროს აფხაზი თავადები უკვე მოითხოვდნენ ქართული ჯარების გაყვანას სოხუმიდან³³. ასეთ პირობებში თურქოფილთა მიერ სახალხო საბჭოს დარწმუნება იმაში, რომ კოდორის უბანი მოღალატის როლში არ გამოვა და საქართველოს ზურგში მახვილს არ ჩასცემს, წარმოადგენდა იაფფასიან დემაგოგიას.

მოტანილი მასალიდან ირკვევა, რომ უმრავლესობა მკვეთრად გაემიჯნა თურქოფილებს. წინააღმდეგობა საბჭოში დღითი-დღე იზრდებოდა. ის: რამიშვილის დაკვირვებით, სახალხო საბჭოში მიმდინარეობდა ორი ბანაკის — მემარჯვენესა და მემარცხენეს — ჩამოყალიბების პროცესი³⁴. აფხაზეთის საბჭოს მემარცხენე ფრთა დამლუპველად თვლიდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან ურთიერთობის გამწვავებას. 8 აგვისტოს სახალხო საბჭოს სხდომაზე კონკრეტულად დაისვა საკითხი აფხაზეთის საბჭოს გაეკეთებინა არჩევანი საქართველოსა და თურქეთს შორის, რადგანაც წინააღმდეგ შემთხვევაში, აფხაზეთში მოსალოდნელი იყო სამხედრო მოქმედებების დაწყება.

ოტომანთა ხელისუფლება. მიუხედავად იმისა, რომ სცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, აქტიურად აგრძელებდა საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევას. ამ ჩარევის უშალო შედეგს წარმოადგენდა ივნის, ივლის, აგვისტოში კოდორის უბანში რამდენჯერმე განხორციელებული დესანტის გადმოსხმა. სულ გადმოსხმულ იქნა 780 ჯარისკაცი — ასკერი 7 ოფიცრითა და დიდძალი საბრძოლო მასალით³⁵. თურქეთის მთავრობა აფხაზ თურქოფილებთან შეთანხმებით ამზადებდა ახალ გამოსვლას საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ

³² ქ. გამახარია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.

³³ გაზ. „ერთობა“, 1918, 20 აგვისტო, № 175.

³⁴ გაზ. „ერთობა“, 1918, 21 აგვისტო, № 176.

³⁵ სესსა, ფ. 1938, აღ. 1, ს. 189, ფ. 42-ა.

1918 წლის 9 აგვისტოს კოდორის უბანში განახორციელეს თურქეთის დესანტის ბოლო გადმოსხმა 100 კაცის რაოდენობით. იგივე მეტატი ბეი მარშანისა, ჭეშალ ბეკ მარდანისა და სულეიმან ბგამბას ხელმძღვანელობით. მათთან ერთად იყო თურქეთის სამხედრო სამსახურის კაპიტანი ახბა. დესანტი გაემართა სოფელ ჭგერდაში (ტატაშ მარშანის მანული), სადაც ორგანიზებული იყო თურქოფილთა სამხედრო სანაჯი და შეუდგა აფხაზებისა და ადგილობრივი თურქი პლანტატორების მობილიზაციას³⁶.

აფხაზეთის სახალხო საბჭომ როგორც კი მიიღო ცნობა დესანტის გადმოსხმის შესახებ, კოდორის უბანში მიაღწინა ვ. ლურჯუა, ა. ჭოჭუა და დ. გულია. 12 აგვისტოს კოდორის უბნის მოსახლეობისა და მუჰაჯირების შეკრებაზე ზემოთ დასახელებულმა თურქეთის ოფიცრებმა განაცხადეს, რომ ისინი ჩამოვიდნენ აფხაზეთის გასათავისუფლებლად ს. ბასარიას, ო. კიუტის, მ. ბაგაპშის, ხ. ავიძბას და ტ. მარშანის მოწვევით³⁷. თურქ ოფიცერთა ამ განცხადებით ნათელი მოეფინა აფხაზ თურქოფილთა ანტისახელმწიფოებრივ მოქმედებას.

ამრიგად, აფხაზეთში თავმოყრილ იქნა თურქეთის რეგულარული არმიის სამხედრო რაზმი, რომელიც კბილებამდე იყო შეიარაღებული და რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ თურქეთის სამხედრო სამსახურის ოფიცრები. თუ მხედველობაში მივიღებთ ადგილობრივ თურქთა და აფხაზთა მობილიზაციასაც, ცხადი გახდება, თუ რაძლებად სახიფათო ძალა უნდა დაპირსპირებოდა საქართველოს რესპუბლიკას.

თურქთა სამხედრო ძალების წინააღმდეგ გამოყვანილ იქნა რესპუბლიკის შეიარაღებული რაზმები პოლკოვნიკ ტუხარელის ხელმძღვანელობით. 1918 წლის 15 აგვისტოს ღამით, მოქვის მონასტრის მიდამოებთან მოხდა შეტაკება თურქ ასკერებსა და ქართველ მეომრებს შორის. მოქვის შეტაკებაში თურქები დამარცხდნენ. ქართველთა ხელში აღმოჩნდა 400 შაშხანა და 1,5 მლნ. ტყვია-წამალი. ტყვე ასკერის პასან-აჯი-ოღლის ჩვენებით, მოქვთან მოკლულ იქნა 10 ასკერი, ბევრი დაიჭრა³⁸.

15 აგვისტოს ამბებმა თურქოფილთა წინააღმდეგ დარაზმა აფხაზეთის დემოკრატიული ძალები. იმავე დღეს, დილით 9 საათზე, როცა აფხაზეთის საბჭოს ოფიციალური კრება უნდა გახსნილიყო, საბჭოს ალყა შემოარტყა შეიარაღებულმა რაზმმა და ოპოზიციამ საინიციატივო ჯგუფის აღმასრულებლის ვ. შარვაშიძის მეთაურობით. საბჭოს დემოკრატიულმა ფრთამ აფხაზეთის სახალხო საბჭო, როგორც კონტრრევოლუციური და ხალხის ინტერესების დამლუბველი, გაუქმებულად გამოაცხადა. შეიქმნა ახალი საბჭო, რომელმაც დაირქვა დროებითი.

აფხაზეთის დროებითმა სახალხო საბჭომ გამოაქვეყნა მიმართვა აფხაზეთის მოსახლეობისადმი. „აფხაზეთის სახალხო საბჭო, ხელოვნურად შექმნილი ოსმალთა მიერ, დაეცა. აფხაზეთის დემოკრატია მოიშორა გზიდან თავისი მტრები... როცა დემოკრატიის, როგორც აფხაზეთის ისე სხვა კუთხის, მტრები, ცდილობდნენ აფხაზეთი ოსმალთა ქვეშევრდომობის ქვეშ დაეყენებინათ, დემოკრატია იძულებული შეიქმნა შეექმნა აფხაზეთის საბჭო, რომელიც გამოხატველი იქნებოდა დემოკრატიის სურვილისა“ — ნათქვამია მიმართვაში.

³⁶ სკსსა, ფ. 1938, აღ. 1; ს. 189, ფ. 42-ა.

³⁷ იქვე.

³⁸ იქვე, გვ. 44.

აფხაზეთის დროებითმა სახალხო საბჭომ მიზნად დაისახა მოეწვია აფხაზეთის ხალხის მიერ საყოველთაო კენჭისყრით არჩეული საბჭო. რომელიც გამომხატველი იქნებოდა აფხაზეთში მცხოვრებ ერთა ინტერესებისა განუჩეველად ეროვნებისა.

ახლადშექმნილმა საბჭომ, ღაგმო რა თურქული ორიენტაცია, განვითარების დემოკრატიული გზა აირჩია და განაცხადა მზადყოფნა დემოკრატიული წყობის შესაქმნელად ებრძოლა საქართველოსთან ერთად: „უბედურება, რომელიც მოელის როგორც შიგნიდან, ისე გარედან აფხაზეთისა და საქართველოს დემოკრატიას — საერთოა და ჩვენ საქართველოსთან ერთად შევებრძოლენით ამ უბედურებას“. თავისი ერთგულება დემოკრატიის პრინციპებისადმი აფხაზეთის სახალხო საბჭომ იმითაც გამოხატა, რომ დროებით საბჭოში მოიწვია აფხაზეთში მცხოვრები ყველა ეროვნების წარმომადგენელი³⁹.

აფხაზეთის დროებითმა სახალხო საბჭომ გაუგზავნა მინარტყვა საქართველოს რესპუბლიკის რწმუნებულს და შავიზღვისპირეთის ფრონტის ხელმძღვანელს გ. მაზნიაშვილს, რომელშიც იტყობინებოდა ახალი საბჭოს შექმნის შესახებ.

ამრიგად, აფხაზეთის სახალხო საბჭოს თურქული ორიენტაციის დეპუტაციამ აფხაზეთის საბჭოს ზურგს უკან მოაწყო შეთქმულება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და თავისი ხალხის წინააღმდეგ. მაგრამ ეს პოლიტიკური ავანტიურა თურქოფილების კრახით დამთავრდა. აფხაზეთის დემოკრატიამ, დაამარცხა რა თურქული ორიენტაცია, განვითარების სხვა გზა აირჩია — საქართველოსთან ერთად დემოკრატიული რესპუბლიკის მშენებლობა.

ზემოთქმულის საფუძველზე არ დასტურდება ზოგიერთი ისტორიკოსის (გ. ძიძარიას, ს. ლაკობას) მტკიცება იმის შესახებ, რომ 1918 წლის 15 აგვისტოს თითქოს მოხდა აფხაზეთის დაუმორჩილებელი საბჭოს გარეკვა შეიარაღებული ძალით საქართველოს მთავრობის მიერ. როგორც ითქვა, აფხაზეთის საბჭო დაიშალა თვით საბჭოში არსებული პოლიტიკური დაპირისპირების ნიადავზე.

მოქვთან დამარცხების შემდეგაც თურქოფილებს არ შეუწყვეტია ბრძოლა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ. 1918 წლის 25 აგვისტოს თურქთა რაზმებმა ალყა შემოარტყეს ქართველ წითელგვარდიელთა რაზმს აჩმეზმახის მთაზე. ეს საგანგებო რაზმი პორუჩიკ ნოვიკოვისა და სამსონ ლლონტის მეთაურობით მიზნად ისახავდა მოქვის შეტაკების შემდეგ უკუქცეული ასკერებისათვის გზის ჩაკეტვას. ასკერებს გადაუკეტეს ყარაჩაისკენ მიმავალი გზაც. ალყაში მოქცეულმა ასკერებმა იარაღი დაყარეს. ყოველ დღე 3—4 კაცი შიმშილისაგან დასუსტებული ჩამოდიოდა სოფელში და ბარდებოდა. 150 ასკერი სამურზაყანოში გადავიდა და იქ ჩააბარა იარაღი⁴⁰. თურქეთის გეგმები აფხაზეთის მიმართ ჩაიფუშა. ქართველმა მეომრებმა სამხედრო ბრძოლებში საპირაპოოდ დაამარცხეს თურქი ასკერები.

თურქების წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციებში მონაწილეობას იღებდნენ. აკრეთვე, მაიკოპისა და ბატალპაშის რაიონის კაზაკები. რიცხვით 500-მდე კაცი. რომლებმაც ბოლშევიკების წინაშე ვერ გაუძლეს და ყარაჩაისა და ქლუხორის უღელტეხილით სოფელში გადმოვიდნენ. კაზაკთა რაზმებმა დიდი ზნეობრივი ზიანი მიადენეს საქართველოს ჯარს. მათ. ჩვეულებისამებრ. ხელი მი-

³⁹ გაზ. „ერთობა“, 1918, 20 აგვისტო, № 175.

⁴⁰ გაზ. „ერთობა“, 1918, 20 სექტემბერი, № 201.

ჩვენს მწვადობიანი მოსახლეობის აწიოკებას, ძარცვას და ძალადობას ქალების მიმართ⁴¹. რამაც მოსახლეობაში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია.

სამთავრობო სამხედრო რაზმების საომარი მოქმედებების შედეგად ღარი-გრა ტაქტამ მარშანის სიღელი სოფელ ჯგერდაში. რა თქმა უნდა, საომარი მოქმედებების დროს მატერიალურად დაზარალდა მწვადობიანი მოსახლეობაც.

1918 წლის 2 სექტემბერს აფხაზეთის სახალხო საბჭოს თავმჯდომარემ საქართველოს მთავრობასთან არსებული აფხაზეთის საქმეთა მინისტრს გაუგზავნა მიმართვა, რომელშიც იგი მოითხოვდა სამხედრო ნაწილების მიერ მოსახლეობისადმი მიყენებული ხარბადი ანაზღაურებას⁴².

ამ მოთხოვნის საფუძველზე გენერალ-მაიორ დ. ჟოფურიას ხელმძღვანელობით შეიქმნა კომისია, რომელსაც უნდა შეესწავლა აგვისტოში აფხაზეთში მომხდარი მოვლენები და უდანაშაულოდ დაზარალებულთათვის ანაზღაურებისათვის ზარალი. 17 სექტემბერს ეს კომისია თბილისის სასამართლოს წევრის კობიაშვილისა და სოხუმის საოლქო სასამართლოს წევრის ვ. ემუხვარის შემადგენლობით მუშაობას შეუდგა. აფხაზეთის საბჭოს მხრივ კომისიაში შევიდნენ საბჭოს თავმჯდომარე ვ. შარვაშიძე, დ. გულია და დ. მარღანია⁴³. ბევრი დაზარალებულის მოთხოვნა სამართლიანად სცნეს და საქართველოს მთავრობამ დააკმაყოფილა ისინი⁴⁴.

აფხაზეთს გვერდით საომარი მოქმედებების დროს დაზარალდა აფხაზეთის ქართული მოსახლეობაც. მაგრამ ეს ფაქტი არ აღუნიშნავთ თავის დროზე არც აფხაზეთის საბჭოს თავმჯდომარეს და არც თანამედროვე აფხაზ ისტორიკოსებს. ჩვენ მოგვეპოვება უამრავი მასალა ქართული მოსახლეობის დაზარალების შესახებ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მათ დაიკავეს აფხაზეთის მოსახლეობის ნაწილისაგან რადიკალურად განსხვავებული პოზიცია. ის, რამიშვილის ცნობით, აფხაზეთის ქართული მოსახლეობა მხარში ამოუდგა ქართულ სამხედრო რაზმებს და მათთან ერთად იბრძოდა თურქი ასკერების წინააღმდეგ⁴⁵.

აფხაზეთის დროებითმა სახალხო საბჭომ თურქოფილები სამშობლოდან განდევნილად გამოაცხადა⁴⁶. დააბათილეს ის პირები, რომლებიც ექვმიტანილი იყვნენ თურქებთან თანამშრომლობაში. კოდორის უბანში ამბოხების მოწყობისა და თურქული დესანტის ხელშეწყობისათვის ალ. შარვაშიძე, ტ. მარღანია, ს. ბასარია და ა. შ. სულ 42 კაცი პასუხისგებაში იქნა მიცემული⁴⁷. მთავარმა დამნაშავემ ალ. შარვაშიძემ ბათუმს შეაფარა თავი. 1918 წლის სექტემბრის დასაწყისში გერმანიის საიმპერატორო დელეგაციამ ნ. ჟორდანიას მიმართა თხოვნით ალ. შარვაშიძის შეწყალების შესახებ. ნ. ჟორდანიამ თანხმობა განაცხადა მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ ის თავისი ქმედების შესახებ განმარტებას მისცემდა სახალხო საბჭოს და იგი აღძრავდა მუამდგომლობას საქართველოს მთავრობასთან⁴⁸.

⁴¹ აცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 15, ფ. 3.

⁴² სცსსა, ფ. 1938, აღ. 1, ს. 71, ფ. 6.

⁴³ იქვე.

⁴⁴ იქვე, ს. 427, ფ. 2.

⁴⁵ გაზ. „ერთობა“, 1918, 21 აგვისტო, № 176.

⁴⁶ გაზ. „ერთობა“, 1918, 20 აგვისტო, № 175.

⁴⁷ სცსსა, ფ. 1938, აღ. 1, ს. 189, ფ. 25.

⁴⁸ აცსა, ფ. ი-39, ს. 9, ფ. 43.

ალ. შარვაშიძის საკითხი წყურგილეს ისტორიასთან დაკავშირებით საბჭომ განიხილა ჯერ კიდევ 25 ივლისს. სხდომაზე ერთსულოვნად გამოითქვა აზრი, რომ ალ. შარვაშიძე არის თავისი ქვეყნის დიდი პატრიოტი, აფხაზეთისათვის საჭირო პიროვნება, საბჭოს ყველა წევრი თანახმა იყო იგი დაბრუნებულიყო აფხაზეთში. საბჭომ ეს გადაწყვეტილება მიიღო მაშინ, როდესაც შემარცხენე ძალებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ მკვეთრად ჩამოყალიბებული თავიანთი პოზიცია. აგვისტოს მოვლენების შემდეგ საბჭოს დამოკიდებულება თურქოფილთა მიმართ იყო უკომპრომისო. 1918 წლის 7 სექტემბერს ალ. შარვაშიძემ გაზეთში „გრუზია“ გამოაქვეყნა წერილი, რომელშიც განმარტავდა თავის საქციელს. არ უარყოფდა, რომ მან თურქეთის მთავრობასთან გამართა მოლაპარაკება დახმარების თხოვნით, მაგრამ არა საქართველოს მთავრობის წინააღმდეგ, არამედ აფხაზეთის ბოლშევიკებისაგან დასაცავად.

ალ. შარვაშიძის ახსნა-განმარტება შეიძლებოდა მიგვეღო გულწრფელ აღიარებად, ფაქტები ჯიუტად საწინააღმდეგოზე რომ არ მეტყველებდნენ. აფხაზეთში თურქეთის დესანტი გადმოსმულ იქნა მაშინ, როცა ქართველთა ჯარები ბოლშევიკებს საქართველოს საზღვრებს გარეთ ებრძოდნენ. ხოლო მას შემდეგ, რაც საერთაშორისო ვითარებიდან გამომდინარე საქართველოსთვის თურქეთის საფრთხე მოიხსნა, ალ. შარვაშიძემ, რომელიც აგრძელებდა ანტისახელმწიფოებრივ ქმედებას, საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ საბრძოლველად დახმარების თხოვნით მიმართა ალექსეევის არმიას.

ალ. შარვაშიძის დასახელებული წერილი გადმოქართულებულ იქნა გაზეთ „ერთობაში“ ყოველგვარი ცვლილებების გარეშე. მხოლოდ წერილს თან დაერთო ძიხაწერი: „აშკარად დამტკიცდა ის, რასაც ვწერდით — ხალხის ზურგს უკახ, ხალხისავე სახელით ალ. შარვაშიძე ბათუმში მოლაპარაკებას აწარმოებდა ოსმალეთის მთავრობასთან. ოსმალეთის ჯარი მოყავდა თავის ქვეყანაში და კიდევ შესწევს გამბედაობა თქვას — ღალატი არ არის ასეთი მოქმედება“⁴⁹.

ერთი სიტყვით, იმ დროინდელი როგორც აფხაზური, ასევე ქართული საზოგადოება აფხაზ თავადთა და საბჭოს ზოგიერთ წევრთა თურქულ ორიენტაციას და მისგან გამომდინარე პრაქტიკულ მოღვაწეობას აღიქვამდა როგორც ღალატს საკუთარი ხალხის მიმართ.

მრავალრიცხოვან დოკუმენტებსა და მასალებში ნათლად ჩანს აფხაზი თურქული ორიენტაციის მქონე პიროვნებათა მიზნებისა და მოქმედებების არსი. ამ ისტორიული სიმართლისათვის გვერდის ავლა ან მისი არ დანახვა სხვა არაფერია თუ არა მეცნიერული თვალთმაქცობა.

თურქეთის ხელისუფლებამ გამოიყენა რა შექმნილი საერთაშორისო პოლიტიკური სიტუაცია, გადაწყვიტა დაეკმაყოფილებინა თავისი ტერიტორიული პრეტენზიები ამიერკავკასიის მიმართ და აფხაზეთი ექცია იმ რგოლად, რომელიც თურქეთისათვის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიას დაუკავშირებდა ერთმანეთს. აფხაზთა პრივილეგიური წოდების და ინტელიგენციის ნაწილი, რომელიც წინააღმდეგი იყო აფხაზეთში დემოკრატიული, რესპუბლიკური ურთიერთობების გამარჯვებისა, მხარს უჭერდა და ხელს უწყობდა თურქეთს ამ ჩანაფიქრის განხორციელებაში. მაგრამ მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი არ აპყვა

⁴⁹ გაზ. „ერთობა“, 1918, 8 სექტემბერი, № 192.

აფხაზეთის მემამულეების ავანტიურას და მათ ვერ შეძლეს საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაებათ მთელი აფხაზეთის მოსახლეობა.

თურქოფილებმა თავიანთი პრაქტიკული მოღვაწეობით დიდი ზიანი მოუტანეს აფხაზეთის მოსახლეობას. მათი ძირგამომთხრელი საქმიანობის შედეგად, საქართველოს ამ ძირძველ მიწაზე ერთმანეთს შეეჯახა ორი სახელმწიფოს — თურქეთის იმპერიისა და ახალფეხადგმული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ინტერესები. იგი თურქ და ქართველ მეომართა სამხედრო მოქმედების ასპარეზად იქცა. როგორც ჩვეულებრივ ხდება ხოლმე, სამხედრო ოპერაციებს მოჰყვა ნგრევა და მშვიდობიანი მოსახლეობის დაზარალება. საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას, განსხვავებით თურქოფილებისაგან, არ მოუხსნია პასუხისმგებლობა აფხაზეთში დატრიალებული მოვლენების გამო და შეეცადა მოსახლეობის მდგომარეობა ზარალის ანაზღაურებით შეემსუბუქებინა. ხოლო თურქოფილები და საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ განწყობილი „დამოუკიდებლები“ მთელ პასუხისმგებლობას აკისრებენ საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას. მათ ეს პოზიცია მკვეთრად გამოხატეს 1919 წლის 29 სექტემბრის განცხადებაში, რომელიც საქართველოს მთავრობას წარუდგინეს. უნდა ითქვას, რომ დღესაც მეცნიერთა გარკვეული ჯგუფი დგას ამ არაარგუმენტირებულ პოზიციაზე და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებას ბრალს სდებს სხვადასხვა სახის დანაშაულში აფხაზეთის მიმართ.

თურქოფილი აფხაზი თავადები და აფხაზეთის საბჭოს წევრები, შეიკვრნენ რა რესპუბლიკის წინააღმდეგ, დაადგნენ თავისი ხალხისა და ერის ინტერესების ლალატის გზას. მაგრამ შეთქმულთა ეს ჯგუფი წააწყდა აფხაზეთის მოსახლეობის და აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დემოკრატიული ფრთის მედგარ წინააღმდეგობას. აგვისტოს დღეებში აფხაზეთის საბჭოში არსებულ ძალთა და პირისპირებაში გამოვლინდა აფხაზი ხალხის ნება, ხალხში არსებული ორი პოლიტიკური მიმდინარეობის დაპირისპირება, რომელიც დემოკრატიის გამარჯვებით დამთავრდა. 1918 წლის 15 აგვისტოს აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დემოკრატიულმა ფრთამ გააკეთა არჩევანი დემოკრატიასა და იმპერიულ მმართველობას შორის. საბჭოში მომხდარი „მცირე გადატრიალება“ იყო არა საბჭოს გარეკვა, არამედ მისი თვითდაშლა. საბჭო დაიშალა მასში არსებული პოლიტიკური დაპირისპირების ნიადაგზე, რითაც დემოკრატიულმა აფხაზეთმა მხარი დაუჭირა ერთიანი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მშენებლობას.

М. Ш. ГАБЕДАВА

ИЗ ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В АБХАЗИИ (1918 г.)

Резюме

В статье на основании критического анализа литературных и новых архивных документальных источников дан анализ общественно-политического движения в Абхазии в 1918 г. Проанализирована политическая деятельность представителей дворянско-земледельческого сословия, а также части примыкающей к ней интеллигенции. Показано, что эта общественная группа ориентировалась на Турцию, стремясь

при содействии последней осуществить свои политические цели — отторгнуть от Грузии ее историческую территорию — Абхазию.

Для достижения этой цели представители этого общественного течения не останавливались перед прямой изменой государственным интересам Грузинской Демократической Республики. Представители протурецкой ориентации несколько раз организовывали высадку турецкого десанта в Абхазии. С помощью турецких аскеров они стремились осуществлять свои политические планы. Однако их авантюристические действия не нашли реальной поддержки у местного населения. Это позволило вооруженным силам Республики пресечь подобные акции. В конечном счете, под влиянием передовых демократических сил Абхазии, как и всей Грузии, протурецкая ориентация потерпела полный крах.

წარმოადგენს ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსეთის ისტორიის კათედრამ.

„პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის წარმოშობისათვის

XIV—XV სს. ერთიან ქართულ ფეოდალურ მონარქიაში შინაპოლიტიკური და დინასტიური ბრძოლის განსაკუთრებული გამწვავებით აღინიშნა. ფეოდალური სეპარატიზმის ბატონობის პირობებში მთელი სიმწვავეთ დაისვა „ბატონიშვილობის“ საკითხი. იგი ყოველთვის თან სდევდა საქართველოში მეფობის არსებობის ხანას. „ბატონიშვილობის“ ინსტიტუტის სხვადასხვა ფორმისა და დამახასიათებელი ნიშან-თვისების გამოვლენა დამოკიდებული იყო ქვეყნის განვითარების გარკვეულ დონეზე. მის საშინაო და საგარეო ვითარებაზე. ამ ინსტიტუტის ყოველი ახალი ფორმა შედეგი იყო სახელმწიფოში მიმდინარე მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სოციალური ცვლილებებისა. ტაო-კლარჯეთის „კელმწიფნი“. აფხაზ მეფეთა „უფლისწულები“ — ქართლის ერისთავები. XI—XII სს. ტახტის მადიებელნი. ორმეფობა XIII ს-ში, „პროვინციის მეფეები“ XIV—XV სს., „დამოუკიდებელი“ სამეფონი XVI—XVIII სს., „ბატონიშვილები“ XVIII ს. — ყველანი, აკად. ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით. ერთი კატეგორიის მოვლენებია ქვეყანაში შექმნილი ფეოდალური სინამდვილის გარკვეულ საფეხურზე¹.

ფეოდალური საზოგადოების განვითარების ყოველ ახალ ეპოქას „ბატონიშვილობის“ ინსტიტუტის ისტორიაში ახალი ეტაპი და ტახტის მადიებელ ბატონიშვილთა ბრძოლის შესაბამისი ფორმა მოაქვს. XIV—XV საუკუნეები, რომელიც მნიშვნელოვანი ეპოქაა ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში, ქართული სახელმწიფოებრიობისათვის შრავალი ახალი მოვლენით აღინიშნა. XIV ს-ში „ბატონიშვილობის“ ინსტიტუტის ისტორიაში შინაპოლიტიკური და დინასტიური ბრძოლის ახალი თავისებური ფორმა — „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი წარმოიშვა.

„ჯერეთ არ იყო კუთხებული მეფედ და იწოდებოდა მეფედ“. — აღნიშნავს იოანე ბატონიშვილი „კალმახობაში“ შეშავალ „საქართველოს ისტორიაში“², რაც კარგი, ლაკონიური განსაზღვრაა XIV—XV სს. საქართველოში არსებული „პროვინციის მეფეების“ ინსტიტუტის დასახასიათებლად. თუ ერთიანი, ძლიერი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს არსებობის ხანაში უფლისწული უწყინარი „ალასტანელია“ ან აჯანყებული პრეტენდენტი, XIV—XV სს. მეფემ უკვე „ვერ სცვალნის მთავარნი და ერისთავნი“, უფლისწულ-ბატონიშვილები, სამეფო ოჯახის ნათესავები თუ გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი „ბატონიშვილობას“ აღარ სჯერდება და „მეფობას“ მიიტაცებს³.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 133.

² კ. კეკელიძე, ახალი ლიტერატურული წყაროები ლაშ-გიორგის ისტორიისათვის, ეტიუდები, I, თბ., 1956, გვ. 287.

³ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133.

აღნიშნული მომენტი მნიშვნელოვანი ტეხილია შინაპოლიტიკური ბრძოლისა და საერთოდ, ქვეყნის საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში ამიტომაც, აკად. ნ. ბერძენიშვილი „პროვინციის მეფეთა“ ფეოდალური ინსტიტუტის მონოგრაფიულ შესწავლას აქტუალურ საკითხად მიიჩნევდა.

„პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის არსის გარკვევა საშუალებას გვაძლევს მეთოდოლოგიურად ახალი კუთხით მივუდგეთ ჩვენს ხელთ არსებულ ისტორიულ წყაროებს. თანმიმდევრული ანალიზი და მათი გარკვეულად ახალი კუთხით შესწავლა საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ ამ ინსტიტუტის ისტორიის ძირითადი მომენტები. თ. ჟორდანიას აღნიშნავდა, რომ ისტორიულ საბუთებში მკითხველი იპოვის იმერთა და ამერთა არა ერთ მეფეს. რომელნიც სრულიადაც არ არიან მოხსენიებულნი ჩვენ მატრიანეებში. „პროვინციის მეფეთა“ ისტორიის შესწავლის საქმეში ასეთ სიგელ-გუჯართა და ქორონიკონთა მონაცემებს ღირს მნიშვნელობა ენიჭება. რომელთა შეჭერება ძველ მატრიანეებსა თუ სხვა სახის ისტორიულ წყაროთა ცნობებთან, გარკვეულად ნათელს ჰფენს ჩვენს წინაშე დასმულ პრობლემას. „პროვინციის მეფეთა“ უმეტესობას ი ფიციალური ფეოდალური ისტორიოგრაფია არ სცნობდა, ამიტომ. წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა თავად მათი ხელიდან გამოსულ დოკუმენტებს ენიჭებათ. უპირველეს ყოვლისა საინტერესოა სამეფო სიგელები, რომლებშიც დაცულია ცნობები მეფეების, სამეფო ოჯახის წევრებისა თუ ბაგრატიონთა გვერდითი შტოს წარმომადგენელთა შესახებ. ამ ინსტიტუტის ისტორიის კვლევისას შესაძლებლად გვეჩვენა ე. წ. სასისხლო სიგელების მონაცემების გამოყენება⁴.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ პრობლემაზე ყურადღება პირველად სარგის კაკაბაძემ შეაჩერა. მის ნაშრომებში მოცემული და განხილულია მდიდარი ფაქტობრივი მასალა, რომელიც უდავოდ ადასტურებს საქართველოს სამეფოს სხვადასხვა კუთხეში „ჯერეთ არ კურთხეული მეფეების“ არსებობას. ს. კაკაბაძემ მათ აღსანიშნავად შემოიტანა ტერმინი — „სამხარეო მეფეები“⁵. საურმაგ კაკაბაძე „ვასალურ მეფეებს“ უწოდებს⁶. ნ. ასათიანი კი „მცირე მეფეებს“⁷. ჩვენი აზრით, მათთვის შეიძლება გვეწოდებიან „კნინი მეფენი“. რადგან ეს ტერმინი თავად ისტორიულ წყაროებში, კერძოდ, ჟამთააღმწერელთან დასტურდება⁸. ნ. ბერძენიშვილმა „გახელმწიფებულ“ ბაგრატიონებს „პროვინციის მეფეები“ უწოდა, რაც დაჰკვიდრდა კიდევ ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

ჩიუხედავად იმისა, რომ ერთიანობის იდეასა და კულტურულ მთლიანობას არც დაქუცმაცებულობის ხანაში შეუწყვეტია არსებობა და იგი ერთი წამითაც არ შორდებათ თვალსაწიერიდან ამ პერიოდის ქართველ პროგრესულ სახელმწიფო მოღვაწეებს, ფეოდალური სახელმწიფო მაინც მუდმივად შეი-

⁴ დ. ნიშიძე, სასისხლო სიგელები და „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი, ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, XVI, თბ., 1988.

⁵ ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 119.

⁶ Грузинские документы IX—XV вв., перевод и комментарии С. С. Какабадзе, М., 1982, с. 13—14.

⁷ ნ. ასათიანი, სახელმწიფო რეფორმების საკითხისათვის XV ს. კახეთის სამეფოში, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 213.

⁸ ჟამთააღმწერელი, „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II, თბ., 1959, გვ. 212.

ცავს შინაპოლიტიკური ბრძოლისა და ფეოდალური სეპარატიზმის ტენდენციას. „საქულისაჲ საქათველოს“ არასოდეს მოუხპია „აფხაზეთი“, „ქართლი“, „რანი და კახეთი“, „სომხეთი“ და „შირვანი“. საქართველოში ფეოდალიზმის განვითარების ყოველ ახალ სტადიას თავისი შესაბამისი სეპარატისტული ფორმა მოაქვს. ერთ-ერთი მათ შორის არის „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი, რომლის წარმოშობის მიზეზები უკვე XII ს-ის დასასრულისათვის ჩნდება:

XII ს-ის დასასრულს საქართველოში საზოგადოების სრული ფეოდალიზაციის, განვითარებული ფეოდალური სენიორიების არსებობისა და ბატონყმობის პირობებში, ადგილი აქვს მნიშვნელოვან პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებს. ეს საკითხი შუაფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი გლობალური და საკვლევი პრობლემაა. ამჯერად, იგი სცილდება ჩვენი ნაშრომის ფარგლებს. აქ სხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ თანდათან სამეფოში ფეხს იკიდებს ფეოდალის „გახელმწიფების“ ტენდენცია, ფეოდალური სეპარატიზმი ფრთებს შლის, დიდებული ნაწყალობევის სამკვიდრო მამულად გადაქცევას ცდილობს. მიმდინარეობს სამეფო მიწების ფონდის შემცირების პროცესი. მნიშვნელოვანი სოციალური ცვლილებების პარალელურად თვალნათლივ იკვეთება პოლიტიკური კრიზისი: დემნას აჯანყება, ეკლესიის გაფიცვა, თამარის მეორედ კურთხევის საჭიროება, დიდგვაროვანთა გამოსვლა, საეკლესიო კრება, ლიხთ-იქითის აჯანყება, მთიელთა აჯანყება, ათაბაგთა საქციელი ახალციხელთა მიმართ. „უცნაური ბრძოლა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის, ყარსის დიდი ხნით ვერ აღება“.⁹

დასავლეთ ევროპის ისტორიაში XIII ს-ე მნიშვნელოვანი ეტაპია, იგი ეთიწება ტექნიკად გლეხთა განთავისუფლების პროცესში. მიმდინარეობს ბატონყმობის გაუქმება, რომელიც მთელ რიგი ქვეყნებში მალე დასრულდა კიდევ. ამას მოჰყვა რადიკალური სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებები საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა სფეროში¹⁰. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოების წარმოშობა ახალი და მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო ფეოდალიზმის ისტორიაში. მის ჩამოყალიბებასა და საზოგადოების თვისობრივად უფრო მაღალ ფორმაზე გადასვლაში შინაგან პროცესებთან ერთად თავისი პარკვეული როლი შეასრულა საგარეო ფაქტორმა — XIV—XV სს. პერიოდის დასავლეთ ევროპაში. შექმნილი საერთო ვითარების გამო, ისტორიკოგრაფიაში „ფეოდალიზმის კრიზისის“¹¹ ხანად მოინათლა. ეს თეორია სამართლიანად უარყოფილია, მიუხედავად იმისა, რომ ეს არის ასწლიანი ომის, შავი ჭირის, სახალხო აჯანყებების, ფეოდალური ანარქიის, პოლიტიკური კრიზისების ხანა, რამაც მაგ., საღრანგეთში გამოიწვია მოსახლეობის შემცირება, ქალაქებისა და სოფლების გადატაცება, მატერიალური რესურსების ამოწურვა. მაგრამ რადგან დასავლეთ ევროპის ეს ქვეყნები ფეოდალური საზოგადოების განვითარების აღმაველ ხაზს ადგანან და ადგილი აქვს პროგრესულ ცვლილებებს (ბატონყმობის გაუქმება და სხვ.), ამიტომ საგარეო ფაქტორი არ იწვევს

⁹ Б. Б е р ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, თბ., 1974.

¹⁰ История Франции, т. I, М., 1972, с. 100—102.

¹¹ Е. А. К о с м и н с к и й, Были ли XIV—XV вв. временем упадка европейской экономики? «Средние века», вып. X, М., 1957; М. А. Б е р г, О так называемом «кризисе феодализма» в XIV—XV вв., «Вопросы истории», М., 1960, № 8.

ამ საზოგადოებების აცდენას ნორმალური, კანონზომიერი განვითარების გზიდან. როცა ასწლიან ომში გარდატეხა მოხდა, იმავე საფრანგეთმა სწრაფი აღმავლობა განიცადა როგორც პოლიტიკური, ისე სამეურნეო თვალსაზრისით. ომის სიძიმის მიუხედავად, ქვეყანაში გრძელდებოდა ყველა წამყვანი და პროგრესული სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების განვითარება. მიუხედავად იმისა, რომ საგარეო ვითარება მნიშვნელოვნად ანელებდა მის ტემპებს¹².

XII—XIII ს-თა მიჯნის საქართველოში სამეფო ტახტი ველარ ებრძვის „მეფეთა ადგილთა მჯდომთ“. ქალაქები ვერ ხდება დასაყრდენი ცენტრალური ხელისუფლებისათვის, იგი ფეოდალებს ეთმობათ. რაც, როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს „უიქველი რეაქციაა და ფრიად ცუდი პერსპექტივების მქონე“¹³. ღგება საკითხი: დარჩებოდა ასეთი მდგომარეობა თუ მეფის ხელისუფლება შეიძლება კვლავ შეტევასე გადასვლას? ან შეიცავდა თუ არა ქართული ფეოდალური საზოგადოება პოტენციალს გადასულიყო განვითარებისთვისობრივად ახალ სტადიაზე? ჩვენი აზრით, საქართველო ამ დროს განვითარება-წინსვლის გზას ადგა და არა რეგრესს, ამიტომ ზემოაღნიშნული მომენტები მხოლოდ დროებითი ჩანს. ასეთ ვითარებაში მყოფ ახალ სტადიაზე ვარდამავალ ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას მოუხწრეს მონღოლებმა. თამარის დროინდელი პოლიტიკური ბრძოლა არ გულისხმობდა იმას, რაც ქვეყანაში XIII—XV სს. მოხდა, თუმცა იგი ასეთ შესაძლებლობას შეიცავდა. ამ შესაძლებლობის გამოვლენა მონღოლების სახელთანაა დაკავშირებული. ნ. ბერძენიშვილი გვაფრთხილებს, რომ „ნუ გვეშინია ამ „საგარეო ფაქტორის“ „ზეშეფასება“. სეთი ზეშეფასება არაფერს შეუძლია მისი უდიდესი მნიშვნელობის გამო. და შეიძლება კი, რომ ამ მოვლენებს: ველის სამასწლოვან შემოტევას, ხალხთა დიდ გაღმოსახლებას მხოლოდ საგარეო ფაქტორი ვუწოდოთ? ან ასი ან ორასწლოვანი ბატონობა პარბაოს დამპყრობლისა საგარეო ფაქტორია? რა თქმა უნდა არა“¹⁴. მართლაც, საქართველოსათვის საგარეო ფაქტორი საშინაო ფაქტორად გადაიქცა, რამაც გამოიწვია უნოყიერესი ტერიტორიების (საჩყავეების) დაკარგვა, მოსახლეობის კატასტროფული შემცირება, აურაცხელი სიმდიდრის გაზიდვა, ვაჭრობის მოშლა, ქალაქების გაღარიბება, ინტენსიური მეურნეობის შესუსტება, ნასყიდის შემცირება, ბოვანობის გამრავლება... ეკონომიკურ რეგრესს, ბუნებრივია, თან მოჰყვა პოლიტიკური კრიზისი: სამეფო ცენტრის დასუსტება. მეფეთა გამრავლება, ქვეყნის შინაური ადმინისტრაციის მონღოლურ ყაიდაზე გადასვლა. მთავართა წრის გაძლიერება, ორმეფობა, მონღოლური სამართლის შემოტანა. მონღოლებმა „საქართველო განიყვეს“ ერთ-მანეთში და თითოეულ მთავართან ცალკე ურთიერთობა დაამყარეს — ეს უპრეცედენტო შემთხვევა იყო ერთიანი ქართული მონარქიის არსებობის პერიოდში. როცა მეფის გარეშე ხდება მოხელე-მთავრების პოლიტიკური უფლებები სტაბილური. უკვე „მეფე შეპყრობულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კუალად პარნი და მთავარნი საქართველოსანი განდგომილ არიან“. დავით ულუმ, „ვაპრამულს მეფედ“ წოდებულმა, „მთავარნი და ერისთავნი ვერსცვალ-

¹² История Франции, с. 116.

¹³ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, გვ. 187.

¹⁴ იქვე, გვ. 239.

¹⁵ ბ. ლომინაძე, მონღოლთა ბატონობა საქართველოში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, თბ., 1979, გვ. 595.

ნის ზიზისათვის ყენისა“¹⁶. ეგრასლან ბაკურციხელი „ეზომ განდიდნა, რომელ კნიცა და სახელისა დებადცა მეფისა იკადრა, და ყოველი ქართველთა ნათესავი ბრძანებასა მისაა მორჩილებდეს, ვითარცა მეფესა, და თუთ დიდი და პატიოსანი შანშე მანდატურთუხუცესი, და გაგელი ვარამ და სხუანი ყოველნი მთავარნი“¹⁷. მთავართა განდიდებას „მედროვეობის ხანა“ მოჰყვა — დიმიტრი თავდადებულის საღუნ მანკაბერდელის „ხელთა შინა“. ყოფნა უკვე მოულოდნელი და გაუგებარი აღარ არის. მიმდინარეობს მეფის ერთგულთა გადმობირება შეწყალების საშუალებით. ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით, ეს შეწყალება ქართული ფეოდალური. სისტემის სწორედ ის აქილევსის ქუსლი იყო, რომელსაც მონღოლებმა კარგად მიაგნეს¹⁸. აღარაფერს ვამბობთ სამცხის „ხას-ინჯუს“ არსებობის შესახებ. რამაც ერთიან ქართულ ფეოდალურ მონარქიას საბედისწერო შედეგი მოუტანა.

საშინაო და საგარეო ფაქტორების ურთიერთგადაჯახვის შედეგად, ქართული ფეოდალური საზოგადოების განვითარება შეჩერდა, „ყოველი საქართველო“ მოშლის გზას დაადგა. შექმნილი ვითარება XIII—XIV სს. მიჯნაზე უკვე მთელი სიმწვავეთ გამომჟღავნდა: სახელმწიფო მიწების ფონდი მცირედება, მეფის უზენაესი უფლებები მიწაზე შესუსტებულია, დიდაზნაური მკვიდრ მამულს აღარ სჯერდება და ცდილობს ნაწყალობევიც მიუღევარ საკუთრებად აქციოს. სულ უფრო მწვავედ დაისმის „მამულის საკითხი“. დიდებული ყოველთვის მიისწრაფვის გაზარდოს კუთვნილი ფეოდალური მეურნეობა. სამეფო ტახტს კი უჭირს ძველებურად შეასრულოს თავისი ფუნქცია — „შემოსავალი ჩუენისა სახლისა (სამეფოს სახლისა, — დ. ნ.)“ ვახუშტის სიტყვებით „არა ჯერ იყო საყოფლად“, ამიტომ იგი გაზრდილ მოთხოვნილებებს ვეღარ აკმაყოფილებს. საბოლოოდ, სამეფო ცენტრმა ძველი მიმზიდველობის ძალა დაკარგა. იგი წინააღმდეგობას ვეღარ უწევს „საველმწიფოებად“ დაშლის ტენდენციას. „არღარა იცვლებოდა ერისთავნი და არც თავადნი“, ერთიანი ეკონომიკური კავშირები ირღვევა, ისტორიულ-გეოგრაფიულმა პროვინციებმა პოლიტიკური თავისთავადობა დაიჩემეს, რის შედეგადაც, ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით, საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარება „ჩიხში“ მოექცა, მისი შეჩერება — სტაგნაცია მოხდა. „ჩიხის“ მდგომარეობიდან მხოლოდ ხანგრძლივი მშვიდობიანი პერიოდის შედეგად შეიძლებოდა გამოსვლა. ამის საშუალება კი საქართველოს არ მიეცა, მონღოლების, თემურ-ლენგისა და სხვათა იმანენტურ შემოსევებს XV ს. ქართველთა სამეფოს არაქრისტიანულ სახელმწიფოთა რკალში მოქცევა მოჰყვა, რამაც „ჩიხი“ საბოლოოდ გააღრმავა და ერთიან ქართული ცენტრალიზებული მონარქიის კანონზომიერი და ნორმალური განვითარების გზიდან აცდენა გამოიწვია.

ეს ქვეყნისათვის მძიმე პროცესი, რომელიც რამდენიმე საუკუნე გრძელდება, თავისი განვითარების გზაზე, XIII—XIV სს. მიჯნისათვის, მნიშვნელოვან ტეხილს განიცდის. ზემოაღნიშნული პრობლემები განსაკუთრებული სიმწვავეითა და წიელი სიგრძე-სიგანით სწორედ ამ დროს წარმოჩინდა და დაისვა. ტეხილი მნიშვნელოვანია: მეფე „ღმერთის სწორი“ აღარ არის, დიდებულებმა უკვე „არღარა ინიბეს“ მეფესთან „სამარადისო ყოფა, არანედ განეშორნეს და

¹⁶ ქამთაღმწერელი, გვ. 256.

¹⁷ იქვე, გვ. 212

¹⁸ ნ. ბერძენიშვილი, ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XIII ს. საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 18.

თვს თვსად იყოფოდეშ“. ამ „თვს თვსად“ მყოფმა „მეფეთა ადვილთა მჯდომ-
მა“ მოსაკარგავემ „კნინლა მეფობა იკადრა“ და ამიერიდან, სამეფო კარს მხო-
ლოდ „მოყვრობით“ ემორჩილება. ფ. გორგიჯანიძის თხზულებაში თემურ-ლენ-
გისა და ივანე ათაბაგის დიალოგისას ათაბაგი საქართველოს მეფეზე ამბობს:
„მას აქედ თუ არ მოყვრობით, თორადა მეფობით ჩვენსედ ძალი არ შესწევს“.
თემურ-ლენგი პასუხობს: „ვინც თავის ყმასაო ნანეტნავს პატრეს დასდებსო,
აგრე დაემართებნისო, ნამეტნავად პატივისცემა ბატონობას მოანდომებნისო“¹⁹.
როცა დიდებული ასე „გაკელმწიფდა“, ბუნებრივია, სამეფო საგვარეულოს
წარმომადგენელიც აღარ ყაბუღდება „უპატიოდ ყოფნას“, ამიტომ, ერთ დროს
„უწყინარ ალასტანელსა“ თუ აჯანყებულ ბატონიშვილსაც „მიეცა ფლობა“ და
„მეფის“ ტიტულით იწყო მოქმედება. ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნით, ისტორიუ-
ლი დოკუმენტები მტკიცედ განასხვავებენ ტიტულებს — „მეფეთა მეფე“ და
„მეფე“, რითაც აშკარად მიუთითებენ ამ პერიოდის ფეოდალურ საქართველო-
ში არსებულ პოლიტიკურ სტრუქტურაზე²⁰.

„პროვინციის მეფეთა“ არსებობის წინა პერიოდში საუფლისწულო სამე-
ფო დომენიდან გაიოეყოფოდა მხოლოდ მეფის უფროს ვაჟს — ტახტის მემ-
კვიდრეს. XIV—XV სს. „საუფლისწულოს“ პარალელურად ჩნდება ტერმინი
„საბატონიშვილო“. რომელიც მეფის ყველა ვაჟის სამფლობელოს აღნიშნავდა.
თუ ადრე სამეფო დომენიდან სამფლობელო მხოლოდ უფროს ვაჟს გამოეყო-
ფოდა, ახლა უკვე მეფის დანარჩენ შვილებსაც აქვთ თავისი მკვიდრი მამუ-
ლი²¹. ეს მნიშვნელოვანი საფუძველი ხდება XIV—XV სს. „პროვინციის მეფეე-
ბის“ წარმოსაქმნელად.

შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე დიდგვარიანები თუ წვრილი აზნა-
ურობა ამა თუ იმ „მეფეს“ ემხრობა იმის მიხედვით, თუ რას უკარნახებდა
ამი საკუთარი ფეოდალური ინტერესები. ეს მომენტი სამეფო პოლიტიკაზე უკ-
ვე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა. ნ. ბერძენიშვილი ხაზს უსვამდა, რომ
ფეოდალურ სახელმწიფოში „ბატონიშვილობის“ საკითხს განსაკუთრებით ფე-
ოდალური წრეების შინაკლასობრივი ბრძოლა განსაზღვრავდა²². XIII—XIV სს.
მიჯნაზე საშინაო და საგარეო ვითარების ურთიერთგადაჯახვის შედეგად შე-
ქმნილმა სიტუაციამ და საარსებო წყაროების შემცირებამ „ბატონიშვილობის“
საკითხი განსაკუთრებით გაამწვავა. დიდებულები სამეფო ტახტის საზიანოდ
ემხრობიან მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ ბატონიშვილებსა თუ გვერდითი შტოს
ბაგრატიონებს, რათა თავად ჰქონდეთ „თავისუფლება შლილობათა ამათ
შინა“²³. „თავისუფლება“ მოპოვებულ და „თვს თვსად“ განმდგარ დიდებულ-
თა გვერდით, „ბატონიშვილობის“ საკითხმაც განსაკუთრებით წინ წამოიწია და
აღნიშნული სახელმწიფოებრივი პრობლემა იმ გზით „გადაიჭრა“. რომ ჩამოყა-
ლიბდა ე. წ. „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი. როგორც აღნიშნული იყო,
ფეოდალური საზოგადოების განვითარების ყოველ ახალ ეპოქას თავისი თავსა-

¹⁹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. გამოსცა ს. კეკელიძემ. საისტორიო მომბე, II. ტფ., 1925, გვ. 311.

²⁰ Н. Бердзенишвили, Из истории феодальных отношений в Грузии. Тб., 1931, с. 11, გვ. 146.

²¹ ზ. ხიდუბერი, ფეოდალური მიწათმფლობელობა XIV—XVIII საუკუნეების აღ-
მოსავლეთ საქართველოში (სამეფო დომენი). თბ., 1989, გვ. 29.

²² ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობებიდან XV საუკუნეში. გვ. 133.

²³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV. ტექსტი თა-
დგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 556.
9. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1992, № 3

ხასიათებელი თვისობრივი მომენტები შეაქვს ქვეყნის დინასტიური თუ შინა-პოლიტიკური ბრძოლის ისტორიაში. ბატონიშვილობის ინსტიტუტიც, აღნიშნული თვალსაზრისით, შესაბამის ცვლილებებს განიცდის. XIII—XIV სს. მიჯნაზე ასეთი ტეხილი თვალსაჩინოა (შემდეგისათვის საინტერესოდ გვეჩვენება ამ ინსტიტუტის განვითარების სხვადასხვა სტადიის ერთმანეთთან შედარება. მაგ., აქტუალური ჩანს IX—X სს. ტაო-კლარჯეთის „ველმწიფეების“, მრავალრიცხოვანი ბაგრატიონების, მეფეების, კურაპალატების, არტანუჯელი მამფალების, ერისთავ-ერისთავების, ბანელი მეფეების ეტაპის შესწავლა „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტთან მიმართებაში, ან XIV—XV სს-ის შემდგომ ხანაში „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის ევოლუციის საკითხების განხილვა, კერძოდ, X.VI ს-დან დამოუკიდებელი ქართული სამეფო-სამთავროების არსებობის ეპოქისა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა მფლობელობის პრობლემების კვლევა. ასევე, ინტერეს იწვევს XVIII ს-ის „ბატონიშვილობის“ საკითხი და მისი შედარება „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტთან). ამ პერიოდში „ვაკელმწიფებულ“ დიდმთავართა და დიდებულთა გვერდით „პროვინციის მეფეთა“ გაჩენა სავსებით ლოგიკური ჩანს. პროვინციაში გადასული ბაგრატიონები, რომლებიც ბევრი რამით ჰგვანან დიდ მთავრებს, სამეფო საგვარეულოს ჩამოშავლობის გამო „მეფის“ ტიტულით იწყებენ მოქმედებას. „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის ყველა წარმომადგენელი აუცილებლად ბაგრატიონთა საგვარეულოდანაა, რადგან „ჩვეულება იყო საქართველოს ნათესავთაგან მაშინ, რამეთუ არა ვისმე იპატრონებდინ, უკეთუ ჰყავთ მემკვდრე მეფეთა ნათესავი“ და თუ „მეფობის“ მდომი „მეფეთა მონათესავეთაგანი“ არ იყო, მაშინ იგი „გერ იკადრებდა მეფედ წოდებად და სწორყოფად და ვერცა გუარობასა მეფეთასა“²⁴. ასეთი ბაგრატიონი, როგორც იოანე ბატონიშვილი წერს, „ჯერეთ არ იყო კურთხეული მეფედ და იწოდებოდა მეფედ“. მათ არსებობას აღნიშნავს ვახუშტიც²⁵.

უამთაბმწერელთან ვკითხულობთ: „ბოლო დავით (მომავალი დავით VIII — დ. ნ.) დაშთა თათართა შინა ტაჩან ნოინისთა, ჳირთა და იწროებათა შინა, და დედოფალი მათი დაშთა სკორეთს, და სხუანი ძმანი მიმოიბნივნეს“²⁶. ბუნებრივია, დაისმის საკითხი, თუ რა უფლებრივ მდგომარეობაში არიან და რით ცხოვრობენ ეს „მიმობნეული“ ბაგრატიონები. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული კუთხით განხილვას საჭიროებს სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლების — მეფის ძმების, შვილების, გვერდით შტოს ბაგრატიონების მფლობელობისა და არსებობისათვის აუცილებელი შემოსავლის წყაროს საკითხი XIV—XV სს. საქართველოში. ამ პერიოდში, როცა ქვეყნის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება დაღმავალი გზით მიდის, სახელმწიფო აპარატი მოშლილია და სამეფო მიწების ფონდი განუწყვეტლივ კლებას განიცდის. ბუნებრივია, ბატონიშვილთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა საკუთრივ განსაკუთრებული სიმწვავით დაისმის. ისინი უკმაყოფილონი არიან თავიანთი უფლებრივი და ეკონომიკური მდგომარეობით, მათთვის განკუთვნილი ადგილით სამეფოში, მით უმეტეს, რომ მეფეს აღარ შეუძლია თავისი ძმების, სხვა ოჯახის წევრების, ბატონიშვილების, გვერდითი შტოს ბაგრატიონების მოთხოვნილებების ძველებურად დაკმაყოფილება. საკითხი იმანაც გაამწვავა, რომ

²⁴ ვახუშტი, გვ. 565.

²⁵ იქვე, გვ. 802

²⁶ უამთაბმწერელი, გვ. 293

XIV—XV სს. მეფეთა ხშირმა ცვლამ და ტახტის მემკვიდრეობითი ფლობის წესის არაერთხელ დარღვევამ გამოიწვია ბატონიშვილთა გვერდითი შტოების მომრავლება. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ მონღოლთა დროს სხვაგვარად დაიწვა მეფის პერსონის საკითხი, მათთვის „სულ ერთია, ვინ იქნება, ოღონდ კი სამეფო გვარისა (ბაგრატიონი) იყოს“²⁷. ამან, ბუნებრივია, კიდევ უფრო შეუწყო ხელი აღნიშნული წესის ხშირ დარღვევას. ასეთ პირობებში მეფეს არ ჰყოფნის სამეფო მიწების ფონდი. უჭირს ამ მომრავლებულ ბაგრატიონთა სამფლობელოებით დაკმაყოფილება; იგი კი მათი არსებობისათვის აუცილებელი მთავარი წყარო უნდა გამხდარიყო. სამეფო ტახტის მფლობელობის წესის დარღვევა, რა თქმა უნდა, იწვევს იმ ბაგრატიონთა ბრძოლა-უკმაყოფილებას, რომელთაც ტახტის მემკვიდრეობითი ფლობის წესის მიხედვით სამეფო გვირგვინი ეკუთვნოდათ. თავიანთი ადგილით უკმაყოფილო ტახტდაკარგული ბაგრატიონები იწყებენ ბრძოლას უფლებრივი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და მათი ერთი ნაწილი, XIV—XV სს. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, „პროვინციის მეფობას“ აღწევს.

სხვადასხვა ბაგრატიონისათვის ფლობადაკარგულ, დამცრობილად ყოფნის პერიოდს პირობითად შეიძლება „ღარიბობის“ ხანა ვუწოდოთ. ეს ტერმინი დაცულია ნ. ბერძენიშვილის მიერ გამოცემულ ზევდგინიძეთა ერთ-ერთ საბუთში²⁸. XIV ს-ის ასეთ ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი აღარ ყაბულდება „ღარიბობას“ და, როცა ერთიანი სამეფო ტახტი მათთვის მიუწვდენელი ოცნება ხდება. „პროვინციის მეფობისათვის“ იბრძვის.

ამ პერიოდიდან საქართველოს მეფეები იძულებული არიან ანგარიში გაუწიონ ბატონიშვილთა, ოჯახის სხვა წევრთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ინტერესებს. უკვე ალექსანდრე I დიდის ხანიდან ბოძება მხოლოდ მეფის საბელით აღარ ხდება, არამედ თითქმის მთელი სახლობისაგან; მეფე სამეფო სიგელებში დედოფალთ-დედოფალს, ძმებსა და შვილებსაც იხსენიებს²⁹. რაც მთავარია. უკანასკნელნი ზოგჯერ „მეფის“ ტიტულითაც კი არიან მოხსენიებული. საქართველოს მეფეთა მოქმედებაში უკვე აშკარად იგრძნობა ნათესაობის გავლენა, რის გამოც მეფის თავისუფლება შეზღუდულია³⁰. ბუნებრივია, ასეთი სამეფო ცენტრი ვეღარ აკმაყოფილებს გამრავლებულ ბატონიშვილთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა მოთხოვნილებებს, ვერ წინააღუდგება მათ პოლიტიკურ მიზნებს და თუ ადრეულ პერიოდში მეფობის მდომით „არა ეწოდა მათ მეფედ, არამედ ერისთავთა — მთავრად, და იყვნეს მორჩილებასა ძმისა მათისა მეფისა“³¹, XIV—XV სს. მათი ერთი ნაწილი, უკვე გადასული ქვეყნის სხვადასხვა პროვინციაში, „მეფობას“ მიიტაცებს.

ასაკვეცია, სამეფოს რომელ ტერატორიას ფლობდნენ „პროვინციის მეფეები“ და ვისზე ვრცელდებოდა მათი ძალაუფლება. პირველ რიგში განვსაზღვროთ „პროვინციის მეფეთა“ სამფლობელოს რაობა: როგორც ჩანს, „პროვინციის მეფეთა“ სამფლობელო შედგებოდა ცენტრალური მამულისაგან, სადაც

27 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IX, თბ., 1972, გვ. 252.

28 ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, I, თბ., 1937, გვ. 9, 34, 40.

29 ივ. ჭავჭავაძე, ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, ტფ., 1926, გვ. 123—124.

30 ივ. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 430.

31 ჟუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დედანილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 205.

მდებარეობდა მათი რეზიდენცია და შესაძლოა, მის გარეთ, შედარებით მოშორებით არსებული სამამულე მიწებისაგან. „პროვინციის მეფეს“, რომლის ძირითადი სამფლობელო ტერიტორიას, ვთქვათ, ჯავახეთი წარმოადგენდა, შეეძლო მამულე-ბი ჰქონოდა შიდა ქართლშიც ან ქვეყნის სხვა რომელიმე რეგიონში. მისი სამფლობელო ამ მხრივ გარკვეულად შეიძლება შევადაროთ ქართულ სათავადოს. სათავადოსაც თავისი ცენტრი აქვს და სამფლობელოთა ძირითადი ნაწილიც ამ რეზიდენციის ირგვლივ არის შემოკრებილი, მაგრამ იგი მოიცავს ისეთ მამულებსაც, რომლებიც მისი ცენტრიდან მოშორებით მდებარეობენ. ვფიქრობთ, „პროვინციულ სამეფოებს“, ისე როგორც სათავადოებს, ჩაკეტილი, შემოფარგლული, მკვეთრად დადგენილი საზღვრები არ უნდა ჰქონოდათ. სათავადო სამფლობელო მამული იყო. ასევე სამფლობელო მამული უნდა ყოფილიყო „პროვინციული სამეფოს“ ტერიტორიაც.

„პროვინციის მეფეთა“ ერთი ნაწილის სამფლობელოდ შეიძლება ყოფილიყო სამეფო დომენისა და საუფლისწულო მამულის, ქვეყნის რომელიმე ადმინისტრაციული ერთეულის თუ საერისთავოს გარკვეული ტერიტორია. მეფის მიერ შვილებისათვის, სამეფო ოჯახის ნათესავებისა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონებისათვის მინებებულ რეგიონებში გადასული სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლები, როგორც ჩანს, თავიდან ცენტრის სახელით იწყებდნენ განმგებლობას, მაგრამ XIV—XV სს. ერთ ნაწილს არაფერი უშლის ხელს, რომ საკუთარ საუწყებო „ქვეყნებში“ თავიანთ თავს „მეფე“ უწოდონ. საარსებო წყაროს და წლიურ შემოსავალს „გაველმწიფებული“ ბაგრატიონები სწორედ ასეთი მამულებიდან იღებენ.

ბაგრატიონთა მეორე ნაწილი, რომლებიც თავისი ნებით არიან გადასული პროვინციაში, თავიანთ მფლობელობას ძირითადად იმ რეგიონებზე უნდა აერცელებდნენ, სადაც ან თავად ან მათ მამა-პაპათ სამფლობელო მკვიდრი მამულები თუ საუფლისწულო მიწები ჰქონდათ. როგორც ჩანს, ასეთ რეგიონებში გადასულ „კნინ ბაგრატიონებს“ მფლობელობისათვის მომზადებული ნიადაგი ხვდებოდათ. ბუნებრივია, სხვაგვარად ისინი აქ ფეხს ვერ მოიკიდებდნენ. ეს ძირითადად ის ბაგრატიონები უნდა იყვნენ, რომელთაც სამეფო ტახტს მკვიდრეობითი ფლობის წესის დარღვევისა თუ სხვა მიზეზების გამო სამეფო ტახტზე ასვლის შესაძლებლობა დაკარგული აქვთ. XIV—XV სს. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე მეფის ბიძაშვილებისა თუ სხვა გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი ახერხებს მეფის ნებადაურთველად ქვეყნის გარკვეულ რეგიონში „გაველმწიფებას“, სადაც ისინი აქტიურად იბრძვიან ამ ტერიტორიების სამკვიდრო მამულად გადასაქცევად. ზოგიერთი მათგანი კიდევ უნდა აღწევდეს დასახულ მიზანს. როგორც აღვნიშნეთ, ვახუშტის სიტყვებით, ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი „განდგებოდიან და იწოდებიან მეფედ“, მაგრამ ეს ვითარება მხოლოდ „ირიცივის ესრეთ, ვინაჲთგან არა იყო სიმტკიცე“. ამ ცნობაში არის კარგი მინიშნება იმის შესახებ, რომ „პროვინციის მეფეთა“ ერთი ნაწილი თავისი ნებით სამეფო ტახტისაგან დაუკითხავად არის გადასული ქვეყნის გარკვეულ კუთხეში, საქართველოს მეფე მათ „მეფობას“ ფორმალურად მიიჩნევს („ირიცივის ესრეთ“, — აღნიშნავს ვახუშტი). მაგრამ XIV—XV სს. სამეფო ხელისუფლების დასუსტებისა და დეცენტრალიზაციის გამო სახელმწიფო ცენტრი უძლური ხდება მათი არსებობის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

„პროვინციის მეფეთა“ სამფლობელო მამულების უმეტესი ნაწილი XIV—XV სს., როგორც ჩანს, უკვე აღარ წარმოადგენს სამეფო დომენის შემადგენელ

ნაწილს. ამ პერიოდში დიდი ფეოდალები ახერხებენ სრული უფლებების მოპოვებას თავიანთ სამფლობელოებში, ასევე „პროვინციის მეფეთა“ გარკვეულ ნაწილსაც უნდა მიეღწია მათი საგანმგებლოების ცენტრისაგან გამოყოფისათვის. ამის გამო, XIV—XV სს. ადგილი ჰქონდა საზასოს დაქუცმაცებას, რამაც გამოიწვია ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენი ძალების დასუსტება, რის გამოც ცენტრმა ვერ შეძლო „პროვინციის მეფეთა“ არსებობის მოსპობა. განვიხილოთ „პროვინციის მეფეთა“ წარმოშობის ერთ-ერთი მაგალითი:

ვახტანგ III თავის ძმას ტახტდაკარგულ დავით VIII-ეს 1302 წ. ჯავახეთი და ალასტანი გადასცა იმ მიზნით, რომ მათ შორის არსებული მწვევე შინაპოლიტიკური ბრძოლა შეწყვეტილიყო. დავითისათვის ეს რეგიონი უნდა გამხდარიყო სამფლობელო მამული. საიდანაც იგი წლიურ შემოსავლსაც მიიღებდა. მისთვის ჯავახეთისა და ალასტანის გადაცემა არ იყო შემთხვევითი — დავითს უფლისწულობის პერიოდში ქვეყნის სამხრეთ რეგიონებში საუფლისწულო მამული და ერთგულ, დასაყრდენ ვასალთა ფენა ჰყავდა. ამიტომ, ამ პროვინციაში გადასვლის შემდეგ, დავითმა, ცენტრის წინააღმდეგობის მიუხედავად, იგი იზოლირებულ ერთეულად აქცია. რაც შეეხება მის შვილებს: ტახტის მემკვიდრეობითი ფლობის წესით მეფობა დავითის უფროს ძეს მელქისედეკს უნდა მიეღო. სინამდვილეში, კი მონღოლთა წყალობით, ჯერ მისი უმცროსი შვილი — გიორგი VI მცირე. შემდეგ კი დავითის უმცროსი ძმა — გიორგი V ბრწყინვალე გამეფდა. მისი უფროსი შვილები მამის სამფლობელო სამხრეთ რეგიონებში დარჩნენ, სადაც მკვიდრად მფლობელობა და „პროვინციის მეფობა“ დაიწყეს³². ასეთ ვითარებაში, საქართველოს სამეფო ტახტს უკვე მათ „მეფობაზე“ და საგანმგებლო ტერიტორიებზე ნაკლებად მიუწვდებოდა ხელი.

„პროვინციის მეფეები“ თავიანთ ხელისუფლებას დიდ ფეოდალთა მამულების გარკვეულ ნაწილზეც უნდა ავრცელებდნენ. მსგავსი „მეფეების“ არსებობისათვის ასეთი სამფლობელოებისა და ვასალთა ფენის არსებობა აუცილებელიც ჩანს. მეორე მხრივ, ფეოდალებიც ადგილობრივი „მეფისაგან“ უფრო დიდ წყალობას მოელოდნენ, ამიტომ მათი ერთი ნაწილი ამ „კნინი ბაგრატიონების“ ხელისუფლებას კიდევ აღიარებდა ხოლმე. ასეთ მიწებად სავარაუდოა გამოყენებული ყოფილიყო ფეოდალთა მკვიდრი-მიუღდეგარი მამულის გარკვეული ტერიტორია, რომელზედაც XIV—XV სს. ერთიანი საქართველოს სამეფო ტახტს ხელი აღარ მიუწვდებოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, „პროვინციის მეფეების“ მფლობელობისათვის აუცილებელი იყო სოციალური საყრდენის — ვასალთა ფენის არსებობა. ცენტრი ებრძვის დამოუკიდებლობის გზაზე შემდგარ ახლად შობილ „ტახტებს“ და ამარცხებს მათ იმ შემთხვევაში, თუ აღნიშნული სოციალური დასაყრდენი ანუ ადგილობრივი ფეოდალები ახალი „კნინი მეფეების“ „ერთგულებასა ზედა“ მტკიცედ აღარ ღებანან. ლიხთ-იქითის „მეფის“ მიქელის (1327—1329) შვილმა — ბაგრატმა „დაუმორჩილებლობითა მთავართათა ვერ იკადრა მეფობა, რა-

³² ამ საკითხზე დაწვრილებით იხილეთ: დ. ნი ნი ძე, სოფ. ალასტანის ისტორიიდან, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ნაკვეთი III, თბ., 1987; დ. ნი ნი ძე, 2. ს ა ნ ა ძე, პოეპანაენაქის მონასტრის ეგვტერის წარწერა და ალასტანელ „პროვინციის მეფეთა“ ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 3, 1990; დ. ნი ნი ძე, XIV ს. დამდეგის საქართველოს ისტორიის რამდენიმე ისტორიულ-ჰეონოლოგიური საკითხი, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 283, 1989.

მეთუ არღარა მოერთნენ ერისთავნი³³, ე. ი. სოციალური ვასალური ფენის არქონის, მასი დაუმორჩილებლობის გამო მას „მეფობა“ ვერ მოუპოვებია. ამის საპირისპიროდ, მაგ., ალექსანდრე I დიდის ძემ — „წყალს-იქითის“ „პროვინციის მეფე“ დიმიტრიმ გაღმამხარში ფეხის მოკიდება იმიტომ შეძლო, რომ მისთვის „მინებებულის“ სამფლობელოს მცხოვრებნი ამ „კნინი ბაგრატიონის“ ერთგული ყმები ხდებოან, რომლებზედაც „საქართველოს მეფეს ხელი აღარ მოუწვდება. ფეოდალთა როლი „პროვინციის მეფეების“ გაჩენის საქმეში ძალზე რელიეფური ჩანს, „გახელმწიფებული“ ბაგრატიონები დიდებულთა სწორედ ასეთი წრეებით საზრდოობენ. კერძოდ, ფეოდალთა რომელი წრეებია მხედველობაში: პირველ რიგში, ასეთად უნდა ჩაითვალოს სამეფო კარზე მეფის შვილებთან, ტახტის მემკვიდრე უფლისწულებთან და გამრავლებულ ბატონიშვილებთან მყოფი „აღზრდილ-შეზრდილები“. „აღზრდილ-შეზრდილობა“ ფეოდალური ინსტიტუტი იყო. როგორც ცნობილია, ბაგრატიონთა სახლის კარზე (ისე როგორც მთავართა და დიდაზნაურთა კარზეც) „იზრდებოდნენ“ დიდგვარიანები და უგვარონიც, ქართველები და არაქართველებიც, მაგრამ მათ შორის იყო „გაზრდილების“ გარკვეული ნაწილი, რომლებიც განსაკუთრებული ერთგულებით გამოირჩეოდნენ „ვამზრდელის“ წინაშე, სწორედ მათ ეყრდნობა მეფე-მთავრებისა თუ ფეოდალთა ძალაუფლება³⁴. სამეფო ოჯახის წევრთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა „გაზრდილები“ ძირითადად დიდებულ აზნაურთა შვილები იყვნენ. ბატონიშვილთა „აღზრდილ-შეზრდილებად“ უპირატესად თავად ამ საბატონიშვილო ტერიტორიის მკვიდრი აზნაურების შვილები გვევლინებიან. ეს „თანაშეზრდილები“ პატრონთა უახლოეს და ერთგულ წრეს ქმნიან, რასაც „გამზრდელი“ უშუალოდ ეყრდნობა. მაგრამ ამავე დროს იგი თავის „შეზრდილთა“ ნება-სურვილსაც დიდად უწევს ანგარიშს. „გაზრდილის“ ფიქრით, როცა მისი პატრონი გახელმწიფდება, ერთგული სამსახურის სანუქფოდ, მას დიდ წყალობას მიანიჭებს³⁵.

სხვადასხვა დროს „გაზრდილობის“ ინსტიტუტის არსი და მნიშვნელობა იცვლებოდა. ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერების ხანაში, ერთგული მოყმე საქმეფო კარზე იზრდებოდა, „მზე აქ ამოდიოდა — თუ არ იძულებით სამეფო კარი მას თავისთან ყოლას ვერ შეძლებდა“³⁶. მაგრამ სამეფო კარის დასუსტების ხანაში, „აღზრდილ-შეზრდილების“ ინსტიტუტი უკვე დაშლილობას უწყობს ხელს: თითოეულ უფლისწულს ახლავს „გაზრდილთა“ მეტ-ნაკლები რაოდენობა, რომელნიც ამ ბაგრატიონთა „სეპარატისტულ მეცადინეობაში“ მათი განდიდებისათვის განსაკუთრებული ერთგულებით იბრძვიან³⁷. ასეთი „აღზრდილ-შეზრდილები“ უნდა ჰყოლოდათ გვერდითი შტოს ბაგრატიონებსაც, რომელთაც სამეფო ტახტის ფლობის შესაძლებლობა უკვე დაკარგული ჰქონდათ და ახლა „პროვინციის მეფობისათვის“ იბრძვიან. „პროვინციის მეფეებს“ სოციალური საყრდენი — ვასალთა ფენა პირველ რიგში ასეთი „გაზრდილებისაგან“ უნდა შეექმნათ. ამიტომ, „პროვინციის მეფობისათვის“ მებრძოლი ბაგრატიონები ძირითადად იმ პროვინციებში გადადიან, სადაც მათ უშუალო წინაპართა თუ პირადად ბატონიშვილობის პერიოდში მფლო.

³³ ე ა ხ უ შ რ ი, გვ. 257.

³⁴ გ. მ ა მ უ ლ ი ა, ბატონყმობა, თბ., 1987, გვ. 14.

³⁵ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, გვ. 85-86, 297.

³⁶ იქვე, გვ. 86, 37.

³⁷ იქვე.

ბელობა და „აღზრდილ-შეზრდილები“ ჰყავდათ. ამ რეგიონებში „პროვინციის მეფეებისათვის“ საარსებო ნიადავს სწორედ ეს ადგილობრივი, მკვიდრი „გაზრდილები“ ქმნიან. ისინი ელიან რა ადგილობრივი „მცირე მეფისაგან“ უფრო მეტი უფლებების მოპოვებას, „ეზრახებიან“ ამ ბაგრატიონებს, რაც საბოლოოდ უზრუნველყოფს ამა თუ იმ „პროვინციის მეფის“ არსებობას. გიორგი VIII 1466 წ. იმიტომ გადავიდა მაინცდამაინც კახეთში, რომ მას უფლისწულობის პერიოდში მფლობელობა და შესაბამისად თავისი „გაზრდილ-შეზრდილები“ სწორედ აქ ჰყავდა. იგი მამის სიცოცხლეში, როგორც ჩანს, მათზე დაყრდნობით ამ რეგიონში „პროვინციის მეფე“ ხდება, ხოლო 1466 წ. კი კახეთის სამეფო ტახტზე ასვლასაც ახერხებს. „გაზრდილებიდან“ მაგალითისათვის შეგვიძლია მოვიყვანოთ ვაჩნაძეები, რომელთაც 1455 წ. მის მიერ ბოძებულ სიგელში „ჩუენსა თანა აღზრდილ შეზრდილთ“ უწოდებს³⁸. ასევე შეიძლება ვილაპარაკოთ ალასტანელთა, გიორგი VIII შვილთა, ბაგრატ VI შვილის — ალექსანდრესა და სხვათა შემთხვევაში.

„პროვინციის მეფეთა“ დასაყრდენ ფეოდალთა მეორე წრეს ქმნის წარჩინებულთა ის ნაწილი, რომელნიც სამეფო ცენტრისაგან მიღებული უფლებრივი მდგომარეობით უკმაყოფილონი არიან. როგორც ჩანს, „პროვინციის მეფეები“ საყრდენი ძალის გამრავლების მიზნით, ვასალად მოსულ ფეოდალებს უფრო დიდ უფლებებს ჰპირდებიან. ვიდრე იგი მათი კანონიერი მეფეებისაგან აქვთ მიღებული. „კნინმა მეფეებმა“ თავიანთ ხელისუფლებას ვასალებისადმი დიდი სოციალური და პოლიტიკური დათმობის გზით მიაღწიეს. შექმნალ სიტუაციაში, ფეოდალი არჩევს იყოს „ერთგულებაში“ თავის უშუალო სიუზერენთან. ვიდრე ცენტრალურ სამეფო ტახტთან. ფეოდალიზმის პრინციპია, რომ თუ მეფე ვასალს საკადრისად ვერ უზრუნველყოფს, ყმა ნებიერია. წავიდეს მასთან, ვინც მეტს უბოძებს³⁹. ფეოდალებიც შესაბამის ნაბიჯს დგამენ — ემხრობიან „პროვინციის მეფეებს“. რაც მსხვილ ფეოდალთა ცენტრისაგან ჩამოშორებას, ხოლო თავად „მეფობისათვის“ მეზობელი ბაგრატიონებისათვის საყრდენი ძალის გაძლიერება-გამრავლებას იწვევს. რაც დრო გადის საქართველოს მეფე სულ უფრო უძლური ხდება შეაჩეროს აღნიშნული პროცესი.

„პროვინციის მეფეების“ ინსტიტუტის წარმოშობის არსის გარკვევასა და იმ ეპოქაში მცხოვრებთა ეროვნული თვითშეგნების გახსნაში, ვფიქრობთ, კარგად დაგვეხმარება „ძეგლი ერისთავთას“ ერთი ცნობა: „ხოლო საქმე ერისთავისა იოვანესი ვითარ გაუწყო: მეფენი შემოხუეწილ სახლსა შინა მისსა მათგან ითხოვდიან მეფობასა და მისცის, რომლისაცა ენების“⁴⁰. ჩვენი აზრით, იოანე ქსნის ერისთავის „სახლსა შინა შემოხუეწილში“ იგულისხმება ის მეზობელი ბატონიშვილები თუ გვერდითი შტოს ბაგრატიონები, რომელთა მიზანია არა ერთიანი სამეფო ტახტი, არამედ ქვეყნის რომელიმე კუთხეში „გამეფება“. „ძეგლი ერისთავთას“ აღნიშნული ადგილი კარგად წარმოაჩენს „პროვინციის მეფეთა“ სოციალური საყრდენი ძალის საკითხს: როგორც წყაროშია აღნიშნული, ბატონიშვილთა თუ სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელ-

³⁸ ხელნაწერთა ინსტ., Hd—7588.

³⁹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IX, თბ., 1979, გვ. 226.

⁴⁰ ძეგლი ერისთავთა, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ, მასალები, საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 356.

თა ერთ ნაწილი თავს აფარებს ქსნის ერისთავის ოჯახს და „მათგან ითხოვდიან მეფობასა“. ქსნის ერისთავიც XIV—XV სს. გაბატონებული ფეოდალური ფსიქოლოგიიდან გამომდინარე, არად აგდებს ერთიანი სამეფო ტახტის ინტერესებს და აძლევს ვასალებს ადგილობრივი აზნაურებისა და გლეხების სახით. ვფიქრობთ. სწორედ ეს უნდა იკულისხმებოდეს მემკთიანეს სიტყვებში: „... ითხოვდიან მეფობასა და მისცეს. რომლისაცა ენებინ“. „ძველი ერისთავთას“ ცნობა იმითაც არის საინტერესო, რომ თვითონ ქსნის ერისთავი არ ზღუდა „პროვინციის მეფის“ ვასალი (როგორადაც გვევლინება მაგ., დემეტრე „წყალს აქათის“ „პროვინციის მეფისათვის“ — თაყა ფანასკერტელ-ციციშვილი). იგი მხოლოდ თავის ყმებიდან ერთ ნაწილს აძლევს „მეფობის“ მაძიებელ რომე-ღოზე ბაგრატიონს, რაც ქმნის ნიაღვრს მათი „პროვინციის მეფობისათვის“. ქსნის ერისთავი „შემოხუწილ“ ბაგრატიონებს აძლევს „მეფობას“ და სანა-ცდლოდ ამ აქტიდან დიდ მოგებას მოცლას.

„პროვინციის მეფეების“ წარმოშობას ხელი შეუწყო იმ პროცესმაც, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სამეფოში აღნიშნული პერიოდისათვის: საქართველოს მეფეების ცენტრალიზაციის შენარჩუნების მიზნით ურჩ მთავართა მაგივრად „საქუფო სახლის წევრებს“ ნიშნავდნენ — „ნათესაობა უფრო მტკიცე გარანტია უნდა ყოფილიყო იმისა, რომ შენარჩუნებული იქნებოდა ქვეყნის ამ ნაწილ-ების ერთგულება ცენტრალური ხელისუფლებისადმი. ამ თვალსაზრისით მეფე-თა-მეფის მიერ საქართველოს ცალკეული ნაწილების „მინებება“ ასეთი სე-რე მეფეებისადმი სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამით იგი საქართველოს დაშლას აკანონებდა. პირიქტ. ეს ღონისძიება მიმართული იყო ადგილობრივ-ერისთავთა თუ მთავართა მიერ ხელისუფლების უზურპაციის წინააღმდეგ“⁴¹. ძირითადად ასეც უნდა ყოფილიყო, მაგრამ XIV—XV სს. შექმნილი ვითარები-დან გამომდინარე, სამეფო ოჯახის წევრებისა თუ ბატონიშვილების ერთ-ნა-წილად, რომელთა კი ხელში იგდებდა ქვეყნის ამა თუ იმ მხარეს. გარკვეული სოციალური დასაყრდენი ფენისა და მფლობელობისათვის აუცილებელი პი-რობების არსებობის შინაშეცხივად, თავს „მეფედ“ აცხადებდა. ეს კი „პროვინ-ციის მეფის“ წარმოშობას ნიშნავდა, რაც ცენტრალიზაციის მაგივრად ხელს უწყობდა ერთიანი ქართული მონარქიის დაშლის პროცესს.

ვახუშტი აღნიშნავდა: „არა იყო ჩვეულება მეფეთა და უფროსთა ბარა-ტიონთა შინა, რათამცა განხეთქილება ექმნათ სამეფოსა. გარნა უფროსი გან-ხეთქილებასა მცდელობდნენ და არცა რიდებდნენ სისხლთა. ვითარცა საჩინო არს. გარნა თუ ძეთა დასხმოდნენ არა მეფედ. არამედ ერისთავად და მორჩი-ლად მეფეთა“⁴². ეს ერისთავად დასმული თუ საბატონიშვილოებს მინებე-ბული ბაგრატიონება, მართლაც. ძირითადად „მორჩილად მეფისა“ იყვნენ, მა-გრამ XVI—XV სს. შემოადნიშნული პროცესების განვითარებამ ქვეყანა მიიყვან-ნა იქამდე, რომ პროვინციაში ფლობამიცემული სამეფო საგვარეულოს წარ-მოშობეგნულები, მეფის ნებადართვით თუ ნებადაუთვლელად, „პროვინციის მე-ფობას“ იწყებენ.

XVI—XV სს. საქართველოში შესუსტდა ქვეყნის ისტორიულ კუთხეებს შორის სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირი. მოიშალა მათი დამოკიდებულება

⁴¹ ნ. ასათიანი, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ისტორიიდან, თბუ შრომები, 78, თბ., 1963, გვ. 111.

⁴² ვახუშტი, გვ. 564.

ცენტრისადმი. „მტკვრის და იოინის ხეობების გამაერთიანებელი მნიშვნელობა საქართველოსათვის იკარგება, ნატურალური მეურნეობა მეფდება და საქართველოს სხვადასხვა ხეხეები და კუთხეები ცალკე, დამოუკიდებელ ცხოვრებას მისდევენ“⁴³. ბუნებრივია, რომ განსაკუთრებულ სწრაფვას დამოუკიდებლობისაკენ განაპირა ან ისტორიულ-გეოგრაფიულად იზოლირებული პროვინციები თუ „მიკროქვეყნები“ იჩენდნენ.

XIV—XV სს. ისტორიულ-გეოგრაფიულ „ქვეყნებში“ სამეფო ხელისუფლების გავლენა ძალზე სუსტდება და ადგილობრივი ფეოდალებიც დამოუკიდებლად გრძნობენ თავს. „იმ დროს თითოეული თემი და სამთავრო საკუთარს პაწია სახელმწიფოს წარმოადგენდა (Status in status). --- აღნიშნავს ნ. ურბნელი“⁴⁴ „ძველი ერისთავთა“ კითხვისას, მართლაც, ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ ქვეყნის ისტორიული პროვინციები თავის ანაბარა არიან მიტოვებულნი. ერისთავები, რომელთაც ხევი თუ რომელიმე ადმინისტრაციული ერთეული მეფისაგან სამმართველოდ აქვთ მიღებული, უკვე „კელმწიფობას“ იწყებენ და ცენტრისაგან მნიშვნელოვანი თავისუფლებით სარგებლობენ. ისევ ქსნის ერისთავები გავიხსენოთ — შალვა ქვენიფნეველის 1470 წ. სიგელი ლარგვისის მონასტრისადმი არის ერთადერთი მსგავსი დოკუმენტი მეფის სახელით გაცემული ადგილობრივი ერისთავების მიერ.

ამდენად, XIV—XV სს. საქართველოში, როცა დიდებულები „ყოველნივე კეცსა და სანახებსა და თემთა და ადგილთა მკვდრ ქმნილიყვნენ, და ვისცა მამულსა მისაჲმდა, მკვდრად მიეცემოდა“⁴⁵, სხვა მოუგვარებელი პრობლემების გვერდით, მწვავედება „ბატონიშვილობის“ საკითხიც. ბატონიშვილები, მეფის ძეები, ბიძაშვილები თუ ავერდითი შტოს ბაგრატიონები ეზრახებიან რა ადგილობრივ წარჩინებულებს, სოციალური საყრდენი ძალის გაჩენის შემდეგ, განკერძოების მისწრაფების მქონე იზოლირებულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონებში „პროვინციის მეფობას“ იწყებენ.

მეფის შვილების და სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელთა უფლებრივი სტატუსის საკითხი მწვავედ იდგა სხვა ფეოდალურ სახელმწიფოებშიც. მაგ., საფრანგეთში სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელთა მიერ უფლებრივი მდგომარეობის მოსაპოვებლად გამართული ბრძოლების შედეგად აპანაჟები ჩამოყალიბდა. აპანაჟები სამეფო დომენიდან გამოიყოფოდა, სადაც XIV—XV სს. საფრანგეთის სამეფო სახლის ბატონიშვილები აბსოლუტური დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად იბრძოდნენ. საფრანგეთის მეფეები ადრეც აძლევდნენ სამფლობელოებს თავიანთ შვილებსა და ნათესავებს, მაგრამ ძლიერი ცენტრალიზებული სამეფო ხელისუფლების დროს ისინი ქვეყნის ერთიანობისათვის საშიშროებას არ წარმოადგენდნენ. XIV ს-ში ასეთი სამფლობელოების დამოუკიდებლობა იზრდება და ბატონიშვილები აპანაჟებში სრული ძალაუფლების მოპოვებას ახერხებენ. ამ პერიოდს ზოგჯერ „ბატონიშვილთა ფეოდალიზმს“ უწოდებენ. აპანაჟებს, ჩვენი აზრით, ბევრი საერთო აქვს „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტთან. შემდეგისათვის საინტერესოდ გვეჩვენება აპანაჟების, „ბატონიშვილთა ფეოდალიზმის“ ეპოქისა და ევროპის ქვეყნებში სხვა მსგავსი ინსტიტუტების „პროვინციის მეფეებთან“ შედარება.

⁴³ გ. ნათაძე, საქართველოს ისტორიის მოკლე სოციოლოგიური მიმოხილვა, II, თბ., 1925, გვ. 104.

⁴⁴ ნ. ურბნელი, გიორგი ბრწყინვალე მეფე საქართველოსი, ტფ., 1889, გვ. 63.

⁴⁵ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 348.

როგორც აღინიშნა, XIII—XIV სს. ბიჭნის საქართველოში იქმნება ყველა პირობა, რაც „პროვინციის მეფეთა“ წარმოშობას იწვევს.

«Для создания удельных «царств» созрели все условия и члены царской династии не замедляют реализовать создавшиеся возможности. На протяжении XIV—XV веков появляются все эти удельные «царства» (Имерети, Рача-Аргвети, Аластани, Кахети, Савахтанго*, Цкалс-икити, Мухрани...). Некоторые из них, выдержав борьбу с центром, остаются отдельными политическими образованиями во все дальнейшие века»⁴⁶.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის შედეგად წარმოჩინდა „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის წარმოშობის რამოდენიმე გზა: 1. უფლებრივი მდგომარეობით უკმაყოფილო ბაგრატიონთა გვერდითი შტოს წარმომადგენლები, განსაკუთრებით ისინი, რომელთა უახლოეს წინაპართაც მეფობა ჰქონდათ და ახლა სამეფო ტახტის მფლობელობის წესის დარღვევის შედეგად, ხელმწიფობის უფლება დაკარგული აქვთ, იზოლირებულნი. თემობრივი განკერძოებისაკენ მისწრაფების მქონე „მიკროქვეყნებში“ ან თავიანთ ყოფილ საუფლისწულოებში გადადიან და სოციალური საყრდენი ძალის — ვასალთა გაჩენის შემდეგ, ტახტ-იქითა „კნინი მეფენი“ ხდებიან; 2. „ბატონიშვილობის“ საკითხის გამწვავების შედეგად, უკმაყოფილო სამეფო ოჯახის წევრი (მეფის ძმა ან ბატონიშვილი), რომელმაც „ვერლარა თავსიდვა უპატიოდ ყოფნა“, ქვეყნის გარკვეულ პროვინციაში მეფის ნებადაურთველად თვითნებურად იწყებს მფლობელობას, იჩენს არსებობისათვის აუცილებელ საყრდენს ადგილობრივი ფეოდალების სახით. უფრო მეტი უფლებების მინიჭებას პირდება. ვიდრე ამას ისინი ცენტრისაგან მიიღებენ და „პროვინციის მეფე“ ხდება. ეს შეიძლება მისი ძველი საუფლისწულო მამული ან რომელიმე ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყანა“ იყოს, სადაც ამ ბაგრატიონს გავლენა და ადგილობრივ ფეოდალებში ბევრი ერთგული ჰყავს; 3. მეფე თვითონ აძლევს სამეფო ოჯახის წევრს ან ნათესავ ბაგრატიონს რომელიმე ადმინისტრაციულ ან საუფლისწულო მამულს. ქვეყნის ცალკეულ კუთხეებში ფლობამცემული ბაგრატიონები ცენტრის სახელით იწყებენ თავიანთი საუწყებო „ქვეყნის“ მართვას. ისინი ნაკურთხი, გვირგვინოსანი მეფეები არ არიან (მეფის უფროსი შვილი შეიძლება თანამოსაყდრე იყოს მხოლოდ). მაგრამ ეს მათ ხელს არ უშლის საკუთარ თავს „კნინლა და სახელისა დებადცა მეფისა იკადრონ“. ისინი საკუთარ წილზღდომილ მიწა-წყალზე ხელმწიფეებად რაცხავენ თავს; 4. სამეფო ტახტის დასუსტებას და სხვა კარგად ცნობილ მიზეზებს მოჰყვა საქართველოს სახელმწიფოს ორ სამეფოდ გაყოფის ტენდენციის გაძლიერება, გარკვეულ პერიოდში კი ორი სამეფო ტახტის წარმოშობა. ამან გამოიწვია ლიხთ-იქითის ბაგრატიონთა დინასტიისა და მათ შთამომავალთა გაჩენა, რომელთაც საქართველოს ისევ გაერთიანების შედეგად, დაკარგეს რა სამეფო ტახტი და მეფის ტიტული, „პროვინციის მეფეებას“ ეპოქის ხასიათიდან გამომდინარე, ლიხთ-იქითში „ხელმწიფეებად“, ე. წ. ლიხთ-იქითის „მეფეებად“ მოგვევლინენ.

* იხ. ჩვენ მიერ შესრულებული სავახტანგოს ისტორია კრებულში — მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ნაწილი IV, 1992. როგორც ირკვევა, სავახტანგოს წარმოშობა არ არის დაკავშირებული „პროვინციის მეფეთა“ მფლობელობასთან.

⁴⁶ Н. Бердзенишвили, Очерки по истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI вв.), т. II, гл. 86.

Д. В. НИНИДЗЕ

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ИНСТИТУТА «ПРОВИНЦИАЛЬНЫХ ЦАРЕЙ»

Резюме

В предложенной статье изучены основные моменты внутриполитической и династической борьбы XIII—XIV вв. и выявлены причины ослабления центральной власти и усиления феодального сепаратизма, что стало предпосылкой для возникновения института «провинциальных царей».

В XIII—XIV вв. особо остро ставится т. н. «вопрос царевичей». При сильной власти восставший царевич претендует на царский трон, но уже в XIV—XV вв., когда центр теряет былую функцию, члены царской семьи и представители размножившихся ветвей Багратиони, недовольные своим положением в обществе и потерявшие всякую возможность царствовать, переходят в разные провинции и начинают «править» в своих владениях, под титулом «царя». Обострение «вопроса царевичей» «регулировалось» в государстве только тем, что возникали «провинциальные цари».

В XIV—XV вв. «царевичам» уделы выделяются из царского домена, что очень существенно для возникновения этого института. Царь-царей единого государства в основном не признает таких некоронованных «царей», но из-за создавшейся в XIV—XV вв. ситуации центр становится все более бессильным в борьбе против них. Этот момент сыграл пагубную роль в сохранении единства грузинской феодальной монархии.

В статье также рассматриваются другие, связанные с этим институтом, вопросы из истории Грузии XIII—XV вв.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრამ

ძივბანი პართლის (იბერიის) VI—VII საუკუნეების საეკლესიო ისტორიიდან

„ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ერთმა ცნობამ დიდი ხანია მიიპყრო ნეკლევეართა ყურადღება. „მარტვილობის“ მიხედვით, ევსტათი წარმოშობით ქ. განძაკიდან ყოფილა. ირანში შაჰანშაჰ ხოსრო ანუშირვანის (531—579) მეფობის მეათე წელს (541 წ.) იგი ქართლში გადმოსახლებულა. მცხეთას დამკვიდრებულს ქრისტიანი ცოლი შეურთავს და თავადაც გაქრისტიანებულა. „და მოვიდა იგი ქალაქად მცხეთად და ისწავლებოდა ჯელსა მეგამლეობისასა. და ხედვიდა იგი რჩულსა ქრისტიანეთასა და მსახურებასა ქრისტესსა და წმიდისა ჯუარისა ძალისა ჩინებასა. შეიყუარა მან რჩული ქრისტიანობისად და პრწმენა ქრისტე. და ვითარ ისწავა მეგამლეობად, ითხოვა მან ცოლი ქრისტიანს და თუთ ქრისტიანე იქმნა და ნათელი მოიღო“¹.

ამრიგად, „მარტვილობის“ ავტორის ცნობით, ევსტათი მცხეთაში მოინათლა. მაგრამ ამას მხარს არ უჭერს თავად ევსტათის სიტყვები. რომლითაც მან სასაზარტლოს მიმართა. ევსტათის თქმით, იგი ჯერ კიდევ განძაკში ყოფნისას დაინტერესებულა ქრისტიანული მოძღვრებით და ამის თაობაზე, საგანგებო საუბარიც ჰქონია ერთ-ერთი ეკლესიის არქიდიაკონ სამოელთან. სამოელის გადაგების შედეგად ევსტათემ ქრისტე იწამა და არქიდიაკონის ხელით მოინათლა კიდევ. „მაშინ ვითარცა გულისკმა-ვყავ. — ამბობს ევსტათი, — და ვცან ყოველი სამოელ არქედიაკონისაგან დასაბამითგანი ყოველი ვიდრე აქამომდე და მივიწიე ყოველსა ზედა რჩულსა ჰურიათასა და ქრისტიანეთასა, მრწმენა მე უმერთი დაუსაბამოდ და ძნ მისი იესუ ქრისტეს და სული წმიდაჲ მისი. და ამით ნათელ-მირღებიეს“². ევსტათის გაქრისტიანების შესახებ „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობაში“ არსებულ წინააღმდეგობას ყურადღება პირველად ივ. ჯავახიშვილმა მიაქცია. რომელიც ამის თაობაზე წერდა: „სპარსეთში, როგორც ცნობილია, გაბატონებული იყო ნესტორიანობა და მონოფიზიტური ქრისტიანობა, როდესაც საქართველოში VI ს-ის დასასრულს დიოფიზიტობამ ანუ ქალკედონის კრების მოძღვრებამ გაიმარჯვა და მსოფლიო ეკლესიებშიც ეს მოძღვრება ერთადერთ „მართლმადიდებელ“ აღსარებად იყო ცნობილი. მონოფიზიტობა და ნესტორიანობა — კი ვითარცა მწვალებლობა წყეულ და შეჩვენებულ იქმნა. შესაძლებელია ევსტათი მცხეთელის გაქრისტიანების სპარსული სადაურობა და „მწვალებელ“ ეკლესიის წიაღათგან წარმოშობა ქართული ეკლესიის მესვეურთათვის სათაქილოდ და, სარწმუნოების თვალსაზრისით, სახიფათოდაც ყოფილიყოს ცნობილი. ქართული ეკლესია საზოგადოდ „მართლმადიდებლობის“ განმტკიცების შემდგომ ცდილობდა. რომ „მწვალებლობის

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. 1. თბ., 1963, გვ. 30.

² იქვე, გვ. 42.

ღვარძლი“ ამოეგლიჯა და აღმოსავლეთ-სამხრეთის, განსაკუთრებით სპარსულ-ასურულ-სომხურ ეკლესიასთან წინანდელი კავშირის ყოველივე კვალი წარეხოცა, იქნებ სწორედ ამ მიმართულების წყალობით იყოს ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის თავდაპირველი ცნობა უკუგდებული და რაკი მთელი თავისი მოწამეობრივი მოღვაწეობით ქართულ ეკლესიას ეკუთვნოდა, პირვანდელი ცნობა შეცვლილ იქნა და თვით გაქრისტიანებითაც ის მცხეთასა და ქართულ ეკლესიას დაუკავშირეს³.

ხსენებული წინააღმდეგობის ასახსნელად საჭიროა „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ცნობები შესწავლილ იქნას ეპოქის ისტორიულ-ქრონოლოგიურ კონტექსტში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ევსტათი წარმოშობით ქ. განძაკიდან ყოფილა. „მარტვილობის“ ავტორის ცნობით: „განძაკს ქალაქსა ქრისტიანენი უფროჲს არიან და ეპისკოპოსი და მღვდელნი“⁴. ცნობილია, რომ ქ. განძაკი სასანური ირანის პროვიხციის-ადერბაიჯანის დედაქალაქი იყო (მარზპანის რეზიდენცია ქ. არდებილი იყო). განძაკში საეპისკოპოსო კათედრის არსებობას წყაროები V ს-ის 80-იანი წლებიდან ადასტურებენ. კერძოდ, ირანის სირიულ-სპარსული ეკლესიის სელევკია-კტესიფონის 486 წლის კრებას, რომელზეც ნესტორიანობა ხელმეორედ იქნა დამტკიცებული სპარსეთის ქრისტიანთა ოფიციალურ სარწმუნოებად, ესწრებოდა „ადერბაიჯანის განძაკის ეპისკოპოსი ოსია“⁵. ამის შემდგომ, განძაკის ეპისკოპოსები რეგულარულად მოიხსენიებიან ირანის ნესტორიანული ეკლესიის კრებათა დადგენილებებში. 544 წელს მოწვეული ირანის ეკლესიის კრებას ესწრებოდა განძაკის ეპისკოპოსი იოჰანანაი, ხოლო 554 და 576 წლების კრებათა ოქმებში დასახელებულია განძაკის ეპისკოპოსი მელქისედეკი⁶.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მთელი VI საუკუნის მანძილზე, განძაკის საეპისკოპოსო მტკიცედ მისდევდა სელევკია-კტესიფონის კათალიკოსთა

³ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლ. წ. 1. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს.) თბულებანი, ტ. VIII, თბ., 1977, გვ. 69—70.

⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1. გვ. 31.

⁵ I. Guidi, Ostsyrische Bischöfe und Bischofssitze im V., VI. und VII. Jahrhundert Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Bd 43, 1 Heft. Leipzig, 1889, გვ. 409; O. Braun, Das Buch der Synhados. Stuttgart und Wien, 1900, გვ. 73; J. B. Chabot, Synodicon Orientale ou recueil de Synodes Nestoriens. Paris, 1902, გვ. 307.

⁶ I. U. Guidi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 407; O. Braun, დასახ. ნაშრომი, გვ. 113, 162, 165; J. B. Chabot, დასახ. ნაშრომი, გვ. 345, 366, 368. განძაკის მღვდელმთაერები სირიულ-სპარსულ ეკლესიის კრებათა დადგენილებებში „ადერბაიჯანის ეპისკოპოსებად“ მოიხსენიებიან. იხ. S. Vailhé, Adherbaidjan ou Adhorbigen. Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques T. I. Paris. 1912, 550—561; J. M. Fiey, Adarbāyjan chrétien. Le muséon. T. LXXXVI. 3—4. Louvain. 1973, გვ. 399. ე. მ. დიქის აზრით, წყაროთა უკმარისობის გამო ძნელია დადგენილ იქნას არსებობდა თუ არა განძაკში ადერბაიჯანის საეპისკოპოსო კათედრა მთელი სასანური პერიოდის განმავლობაში. მაგრამ ვინაიდან „ევსტათე მცხეთელის მარტვილობის“ მონაცემებით განძაკის საეპისკოპოსოს არსებობა VI საუკუნის 40-იანი წლების დამლევსთვის დასტურდება და, გარდა ამისა, ჩვენთვის უცნობა სასანურ პერიოდში ადერბაიჯანის ტერიტორიაზე მღებარე სხვა საეპისკოპოსო, ხსენებული ეპოქის განმავლობაში განძაკში ადერბაიჯანის ეპისკოპოსის საეპისკოპოსოს არსებობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ნესტორიანულ კურსს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ VI ს-ის 40—50-იან წლებში ნესტორიანობა ამიერკავკასიაში და განსაკუთრებით სასანურ ირანთან მომიჯნავე სასაზღვრო რაიონებში ერთგვარ აღორძინებას განიცდიდა. ჯერ კიდევ ი. მარკვარტი სამართლიანად მიუთითებდა, რომ Paidangaran-ის ეპისკოპოსებში, რომლებიც ირანის ნესტორიანული ეკლესიის კრებათა დადგენილებებში მოიხსენიებიან, ალბანეთის ქალაქ ფაიტაკარანის მღვდელმთავრები უნდა იგულისხმებოდნენ⁷. ფაიტაკარანის ეპისკოპოსები ორჯერ ესწრებოდნენ სირიულ-სპარსული ეკლესიის კრებებს — 544 და 554 წლებში⁸. შესაბამისად, ხსენებულ პერიოდში ნესტორიანობა გაბატონებული მიმდინარეობა იყო არა მხოლოდ ევსტათის მშობლიურ განძაკში, არამედ ადერბაიჯანის ჩრდილოეთით მდებარე ფაიტაკარანის ოლქშიც. აღსანიშნავია, რომ ალბანეთის დარად სომხეთსა და ქართლში ნესტორიანულ საეპისკოპოსოთა არსებობის ფაქტი პირდაპირ არის დამოწმებული წყაროებში. კერძოდ, როგორც სომხეთის კათალიკოს ნერსე II აშტარაკეცის (548—557) ეპისტოლედან ირკვევა, ხოსრო ანუშირვანის მეფობის მეჩვიდმეტე წელს (548 წ.) სომხეთში მცხოვრებმა ნესტორიანებმა, გრიგოლ მანაჭიპრ-რაჟიკის სახელზე სამლოცველო ააგეს, რამაც მათ საკუთარი ეკლესია შესძინა. ამის შემდგომ, ნესტორიანებმა სომხეთში თავიანთი საეპისკოპოსოც დააარსეს. ინტერესმოკლებული არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ ნესტორიანობის სომხეთში გავრცელებით აღშფოთებული ნერსე აშტარაკეცი, თავისი სამწყსოს წარმომადგენლებთან ერთად 555 წელს სომხეთის ნესტორიანულ საეპისკოპოსოს თავს დასხმია და ის ფიზიკურად გაუნადგურებია⁹.

საყურადღებო ცნობები ქართლში ნესტორიანული საეპისკოპოსოს არსებობის შესახებ ი. ს. ასემანის „აღმოსავლური ბიბლიოთეკის“ II ტომში გამოქვეყნებულ არაბულ ნოტიციას შემოუნახავს. რომელსაც სწავლული მარონიტი ცნობილ არაბულენოვან ქრისტიან მწერალს, 893 წლიდან დამასკოს მიტროპოლიტს, ელიას მიაწერდა¹⁰. ხსენებულ ნოტიციაში, რომელშიც სელევკიკტესიფონის საკათალიკოსოზე იერარქიულად დამოკიდებული საეპისკოპოსოებია ჩამოთვლილი და რომელიც, როგორც ეს სადღეისოდ დადგენილია ელია დამასკელის კალამს არ ეკუთვნის¹¹, ქ. ჰულვანის მიტროპოლიტისადმი დაქვემდებარებულ მღვდელმთავართა შორის ქართლის ეპისკოპოსიც მოიხსენიება¹². კითხვა დაისმის, ქართლის ისტორიის რომელი პერიოდის ვითარებას

⁷ J. Marquart. *Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci. Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse, Neue Folge Band III.* Berlin. 1901. გვ. 114.

⁸ I. Cuidi. დასახ. ნაშრომი, გვ. 413; O. Braun. დასახ. ნაშრომი, გვ. 105, 113, 119, 162; J. B. Ichabot. დასახ. ნაშრომი, გვ. 328, 332, 345, 366; J. M. Fiey, დასახ. ნაშრომი, გვ. 401.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, ტფ., 1935, გვ. 46—48.

¹⁰ J. S. Assemanus. *Bibliothecae Orientalis Clementino-Vaticanae. T. III, Pars. I. De Scriptoribus Syris Nestorianis.* Romae. 1725, გვ. 513.

¹¹ G. Graf, *Geschichte der Christlichen arabischen Literatur. Studi et testi* 133, Citta del Vaticano, Bd. II. 1947, გვ. 122, 134.

¹² J. S. Assemanus, *Bibliothecae Orientalis Clementino-Vaticanae, T. II. De Scriptoribus Syris Monophysitis.* Romae. 1721 (არაბული ტექსტი იხ. გვ. 459, ლათინური თარგმანი

ასახავს ნოტიციის ხსენებული ცნობა. ცნობილია, რომ უკანასკნელი მონაცემები ქართლის ნესტორიანთა შესახებ VII ს-ის დამდეგს განეკუთვნებიან. „ეპისტოლეთა წიგნის“ და უხტანესის ცნობების მიხედვით, VI—VII საუკუნეთა მიჯნაზე ქართლში ნესტორიანული საეპისკოპოსო არსებობდა, რომლის მრავალი წევრი ქალკედონიტურ აღმსარებლობაში გადადიოდა¹³. კირონის ეპისტოლედან ცნობილია, რომ ქართული ეკლესიის მესვეურებმა, ქვეყნის უმაღლესი საერო ხელისუფლების წარმომადგენლებთან ერთად, ქართლში მყოფ ნესტორიანთა გაქალკედონიტება იწყეს, რითაც უნდა აიხსნებოდეს ქალკედონიტი კირონის მიერ ყოფილ ნესტორიანთა სამწყსოსათვის სირიელი ეპისკოპოსის კურთხევა, რომელიც უეჭველად აგრეთვე ნესტორიანობიდან ქალკედონიტობაში გადმოსულა¹⁴.

კირონ ქართლის კათალიკოსის ამგვარი საეკლესიო პოლიტიკის მოწმობად უნდა მივიჩნიოთ მის მიერ რომის პაპ გრიგოლ დიდის (590—604) სახელზე გაგზავნილი ეპისტოლე, რომელშიც იგი თავისი დროის სახელგანთქმულ საეკლესიო მოღვაწეს რჩევას ეკითხება — აუცილებელია თუ არა ქალკედონიტობის აღიარების მოსურნე ნესტორიანთა ხელახალი მონათვლა, თუ მათგან ქალკედონის კრების რწმენის სიმბოლოს სიტყვიერი აღიარებაც იქნება საკმარისი. 601 წლის ივნის-ივლისში დაწერილ¹⁵ საპასუხო ეპისტოლეში გრიგოლი კირონს ასე პასუხობს: „ვინც ნესტორის შეცდომილებისაგან მოიქცევიან, თქვენი წმიდა კრებულის წინაშე აღიარონ მისი ჭეშმარიტი შობა და შეაჩვენონ ნესტორი, მისნი მიმდევარნი და სხვა დანარჩენნი მწვალებელნი. ეგრეთვე შემოგპირდენ, რომ პატივს სცემენ და შეიწყნარებენ იმ ყველა კრებათა, რომელსაც მსოფლიო ეკლესია აღიარებს. შემდგომ თვინიერ რამ სიძნელისა, მიიღეთ ესრეთი პირნი თქვენს საზოგადოებაში და დასტოვეთ იმ წესსა ანუ ხარისხში, რომელშიც არიან. განუბნიეთ მათ შეცდომილებანი და ასწავლეთ. ყველაფერი, რაც კი საჭიროა; სიტკბოებით მოეპყარი, ნურავითარ სიძნელეს აღმოუჩინო მათი ხარისხის შესახებ. რათა იგინი თავიანთი მტრის ხელისაგან დაიხსნათ“¹⁶.

ამრიგად, კირონმა რომის პაპის მითითების საფუძველზე გაქალკედონიტებულ ნესტორიან ეპისკოპოსს მისი ხარისხი უცვლელად შეუნარჩუნა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქართლში არსებული გაქალკედონიტებული ნესტორიანული საეპისკოპოსოს ქართლისკათალიკოსის იურისდიქციისადმი დაქვემდებარება, ქვეყანაში ირანის სირიულ-სპარსული ეკლესიის გავლენის სრულ აღ-

რ. გვ. 469) ქ. ჰულვანის საეპისკოპოსო წყაროებში IV საუკუნიდან არის ცნობილი. იხ. რ. J. Labourt. *Le Christianisme dans l'Empire Perse sous la dynastie Sassanide* (224 -- 632), Paris, 1904. გვ. 20—21. შენ. № 6.

¹³ უხტანესის ცნობით, ქართლის კათალიკოსად კურთხევის შემდგომ (599 წ.) კირონმა „ხელი დაასხა ერთ ხუციკ ნესტორიან ეპისკოპოსს... უცხოთა ზედამხედველად, ესე იგი მწვალებელ ეპისკოპოსად“. (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბ., 1975, გვ. 23). მოტანილი ტექსტიდან ნათლად ჩანს, რომ ხსენებული ეპისკოპოსი კირონმა „უცხოთა“ ანუ სირიელთა მღვდელმთავრად დააყენა.

¹⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბ., 1968, გვ. 101. ამაზე უნდა მიუთითებდეს მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის სიტყვები: „არაეპისკოპოსი ნესტორიანი რომ დასვეს, ქართული მწიგნობრობაც არ იცის რიგიანად, არამცთუ სომხური“. იქვე, გვ. 82.

¹⁵ P. Gubert. *Byzance avant l'Islam. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien*, t. I. Paris, 1951, გვ. 244. შენ. № 2.

¹⁶ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 26.

მოფხვრას მოასწავებდა. ამიტომაც არის ასე მრავლისმეტყველი უხტანესის სიტყვები, რომ კირონმა „ამ ხუეიკი ნესტორიანის (იგულისხმება ნესტორიანი ეპისკოპოსი — გ. მ.), რომელიც დასაბამი შეიქმნა წარწყმედისა, ხელახლა ხელდასხმა იწყო. დაასხა მას თავისი ცოდვილი მარჯვენა და შექმნა იგი თავისი სასიკვდილო სარეცელად“¹⁷. შესაბამისად, ზემომოტანილი ცნობის მიხედვით, კირონს გაქალკედონიტებული ნესტორიანი მღვდელმთავარი ეპისკოპოსის ხარისხში ხელახლად უკურთხებიან, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ამიერიდან იგი არა ირანის, არამედ ქართლის კათალიკოსს ემორჩილებოდა.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ 628 წელს პერაკლე კეისრის (610—641) ამიერკავკასიაში ძლევამოსილი ლაშქრობის შედეგად, ქართლში როგორც ჩანს, საბოლოოდ მოსპობილ იქნენ ანტიქალკედონიტური საეკლესიო ორგანიზაციები. „ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს“¹⁸ — ასე ახასიათებს პერაკლე კეისრის პოლიტიკას მწვალებლებისადმი“ მოქცევა ქართლსაჲ“-ს ავტორი.

აღსანიშნავია, რომ ქ. ჰულვანის ეპისკოპოსმა (რომელზეც იერარქიულად დამოკიდებული იყო ქართლის ნესტორიანული საეპისკოპოსო) მიტროპოლიტის პატივი ირანის კათალიკოს იშოიბ II-ის (628—645) ზეობის ჟამს მოიპოვა¹⁹. ამრიგად, არაბული ნოტიციის ცნობა ქართლის ნესტორიანული საეპისკოპოსოს ჰულვანის მიტროპოლიტისადმი დაქვემდებარების შესახებ, პერაკლე კეისრის მიერ ქართლის ნესტორიანთა განადგურების წინა პერიოდის — დაახლოებით VII ს-ის 20-იანი წლების დასასრულის და 30-იანი წლების საეკლესიოპოლიტიკურ ვითარებას ასახავს. ამაზე მიგვანიშნებს კირონ ქართლის კათალიკოსის ეპისტოლეს ცნობებიც. რომელთა მიხედვით ქართლის გაქალკედონიტებულ ნესტორიანთა ნაწილს, შემდგომ ქალკედონიტობა უარუყვია და ისევ ნესტორიანობა უღიარებია²⁰. შესაბამისად უნდა დავასკვნათ, რომ VII ს-ის 10—20-იან წლებში, ქართლში მყოფმა ნესტორიანებმა, როგორც ჩანს, შეძლეს მცირე ხნით აღედგინათ კირონის მიერ მნიშვნელოვანწილად გაქალკედონიტებული თავიანთი საეპისკოპოსო. ამ დასკვნას ისიც უჭერს მხარს, რომ ირან-ბიზანტიის ომის (604—628) პირველ ეტაპზე ბიზანტიელთა დამარცხებისა და ქართლში ირანელთა ხელისუფლების აღდგენის შემდგომ, ქართული ეკლესია იძულებული შეიქმნა დროებით უკან დაეხია და ნესტორიანთა გაქალკედონიტების პოლიტიკაზე უარი ეთქვა. მით უმეტეს, რომ ეს უკანასკნელნი ქართლში სასაჩუქრი ირანის ოფიციალური ეკლესიის წარმომადგენლები იყვნენ.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ უკვე VI ს-ის 70-იანი წლებიდან (571 წლის ანტიირანული აჯანყებისა და ქართლში ერისმთავართა ინსტიტუტის შემოღების შემდგომ) მცხეთის საკათალიკოსო აშკარად უჭერს მხარს ბიზანტიის იმპერიის

¹⁷ უხტანესი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155.

¹⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, გვ. 96.

¹⁹ J.—M. F i e y. Nisibé metropole syriaque orientale et ses suffragants des origines à nos jours. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 388, t. 54. Louvain, 1977, გვ. 2.

²⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 101. მიუხედავად იმისა, რომ ირანთან ომი პერაკლე კეისარმა 628 წელს დაასრულა, ამიერკავკასიის ქრისტიანთა მიმართ თავისი საეკლესიო პოლიტიკის გატარება იმპერატორმა რამდენიმე წლის შემდგომ დაიწყო. კერძოდ, მონოთელიტური ფორმულა სომხეთის ეკლესიას პერაკლემ 632 წლის კარინის საეკლესიო კრებაზე მიაღებინა. იხ. J. M e e r i a n, Histoire et institutions de l'Eglise arménienne, Beyrouth, 1965, გვ. 77.

მტკიცე ქალკედონიტურ კურსს²¹, რაც თავისთავად უნდა გულისხმობდეს ქართული ეკლესიის მკვეთრ დაპირისპირებას როგორც მონოფიზიტებთან, ისე ნესტორიანებთან. ამრიგად, უნდა დავასკვნათ, რომ VI—VII სს-ის მიჯნაზე ქართლის ნესტორიანული საეპისკოპოსოს გაქალკედონიტება და იერარქიულად კირონისადმი დაქვემდებარება, ქართლის ერისმთავართა ანტიირანული პოლიტიკით²² და, რაც მთავარია, 591 წლის ბიზანტია-ირანის ზავით იყო შემზადებული, რომლის მიხედვით, ქართლის უდიდესი ნაწილი ქ. თბილისამდე ბიზანტიის ხელისუფლების ქვეშ გადავიდა²³.

უნდა აღინიშნოს, რომ VII ს-ის I ნახევარში ქართლში მყოფ ნესტორიანთა გაქალკედონიტება-გაქართველების პროცესს ფრიად საინტერესო კვალი დაუტოვებია ძველქართულ ლიტერატურაში. მხედველობაში გვაქვს ასკეტიკურ-მისტიკური ხასიათის თხზულება „სინანულისათვის და სიმდაბლისა“. ამ თხზულების XIII საუკუნეში გადაწერილ ერთ-ერთ ხელნაწერში აღნიშნულია, რომ მისი ავტორია მარტვირი საბაწმინდელი „რომელიც ქართველი იყო“-ო. თავდაპირველად კ. კეკელიძე აღნიშნულ თხზულებას ორიგინალურ ქართულ ნაწარმოებად თვლიდა და მას VI—VII სს-ით ათარიღებდა²⁴. მაგრამ შემდგომ უ. გარრიტისა და ა. ჰალოს მიერ დადგენილ იქნა, რომ „სინანულისათვის და სიმდაბლისა“ წარმოადგენს VII ს-ის I ნახევრის ნესტორიანი ავტორის. ირანის სირიულ-სპარსული ეკლესიის ცნობილი მოღვაწის მარტვირის (საჰლონას) თხზულების Perfection-ის მეორე ნაწილის VII—XII თავების ექსცერპტულ თარგმანს²⁵. რათა დავადგინოთ ნესტორიანული საეკლესიო მოღვაწის თხზულების ქართულ ენაზე თარგმნის გარემოებანი, მოკლედ შევეხოთ მარტვირის (საჰლონას) მოღვაწეობას. ირანის სირიულ-სპარსული ეკლესიის ისტორიაში მარტვირი (საჰლონა) თავისი ეპოქის ერთ-ერთ ურთულეს პიროვნებად არის ცნობილი. თეოლოგიური განათლება მარტვირმა (საჰლონამ) ქ. ნიზიბისის საღვთისმეტყველო სკოლაში მიიღო. დაახლ. 615/620 წწ-ში მარტვირი (საჰლონა) ბეთ-გარმაის დიოცეზში მდებარე პატარა ქალაქ მაპოზე დე არევანის ეპისკოპოსად იქნა დადგინებული. ხოლო დაახლ. 640—650 წლებში ქრისტეს პიროვნებაში ჰიპოსტასის ერთობის შესახებ მარტვირის (საჰლონას) მოძღვრების გარშემო, რომელშიც იგი მკვეთრად დაუპირისპირდა უკიდურესად დიოფიზიტურ ნესტორიანულ ქრისტოლოგიას და, როგორც ჩანს, ფაქტიურად

²¹ G. Garrite, *La Narratio de Pebus Armeniae, Edition critique et commentaire. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 132. Subsidia. t. IV, 1952, გვ. 175—225; C. Toumanoff, Christian Caucasia between Byzantium and Iran, New Light from Old Sources, Traditio, t. 10, New York, 1954, გვ. 172—174; ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI საუკუნის კავკასიაში, „მაცნე“ ისტორიის სერია, № 1, 1974, გვ. 107—110; გ. შამუღია, ქართლის ეკლესია V—VI საუკუნეებში, თბ., 1992, გვ. 62—67.*

²² ა. ბოგვერაძე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV—VIII საუკუნეებში, თბ., 1979, გვ. 75—81.

²³ E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071. Bruxelles, 1935, გვ. 28—29; C. Toumanoff, Studies in Christian Caucasian History, Georgetown, 1963, გვ. 384.*

²⁴ იხ. კ. კეკელიძე მარტვირი ქართველი VI—VII სს. და მისი შრომა „სინანულისათვის და სიმდაბლისა“. „ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1973, ტ. XII, გვ. 239. იქვე გამოცემულია ტექსტი გვ. 255—270.

²⁵ G. Garrite et A. Halleux, *Le sermon géorgien du moine Martyrius et son modèle syriaque Le Muséon, T. LXIX, 3—4. Louvain, 1956, გვ. 215.*

10. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1992, № 3

მიემხრო ქალკედონიტობას, ცხარე ჰრძოლა გაჩაღდა. კონფლიქტის პირველი ეტაპი ნესტორიანულ ტრადიციონალისტთა გამარჯვებით დასრულდა და ირანის კათალიკოსმა მარემმეჰმა სელევკია-კტესიფონში შემდგარი საეკლესიო კრების შემდგომ „მწვალებელი“ ეპისკოპოსი ე. წ. „დასავლეთში“ — ბიზანტიის იმპერიის ფარგლებში მდებარე ქ. ედესაში განდევნა. მაგრამ მალე მარტვირიმ (საჰდონამ) თავის მომხრეთა გავლენით შეძლო კვლავ დაბრუნებულიყო ირანში²⁶. ამისდა მიუხედავად, გარკვეული ხნის შემდეგ, კათალიკოს იშოაბ III-მ მარტვირის (საჰდონას) „მწვალებლური“ მოძღვრების გამო იგი ირანის ნესტორიანული ეკლესიიდან საბოლოოდ განკვეთა და ირანიდან დევნილმა მარტვირიმ (საჰდონამ) სიცოცხლის უკანასკნელი დღეები ქ. ედესის მიდამოებში გაატარა.

თუმცა, ხესტორიანული საისტორიო ტრადიციის თანახმად, მარტვირის (საჰდონას) თავისი თხზულება ბეთ-აბეს მონასტერში მოღვაწეობის დროს დაუწერია, რასაც თითქოს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ *Perfection*-ში ნესტორიანული მოძღვრება შეუცვლელად არის გადმოცემული, ა. ჰალოს აზრით არ შეიძლება დაბეჭდილებით დადგენილ იქნას საკუთრივ როდის შეადგინა მარტვირიმ (საჰდონამ) *Perfection*-ი. „მწვალებელ ქალკედონიტებთან“ მისი მჭიდრო ურთიერთობის ეამს თუ ამის უწინ²⁷.

26 VII ს-ის I ნახევარში ირანის ნესტორიანული ეკლესიის შიგნით არსებულ დაჯგუფებათა საკითხს საგანგებოდ შეეხო ნ. პიგულევსკაია, რომელმაც დაადგინა, რომ მარტვირის (საჰდონას) ქალკედონიტობაზე მოქცევა, პირდაპირ დაკავშირებული იყო ბიზანტიის სამხედრო წარმატებებთან ირანის წინააღმდეგ ომში. კერძოდ, ნესტორიანული ისტორიული ტრადიციის თანახმად, მარტვირის (საჰდონას) გაქალკედონიტება 630 წ. ბიზანტიის ტერიტორიაზე მომხდარა, სადაც მარტვირი (საჰდონა) მონაწილეობას ღებულობდა საზავო მოლაპარაკებაში ირანსა და ბიზანტიას შორის. ნესტორიანულ საეკლესიო იერარქთაგან შემდგარი ირანის ოელეგაცია, პოლიტიკური ვითარების გამო იძულებული შეიქნა ელიარებიანა ბიზანტიის ეკლესიისათვის მისაღები რწმენის სიმბოლო, რის შემდგომ კათალიკოსს იშოაბ III-ს, რომელიც თავში ედგა სპარსულ დელეგაციას, ნება დაერთო ეამი შეეწირა ქალკედონიტურ ეკლესიაში. ნ. პიგულევსკაიას დასკვნით, ყოველივე ამის შედეგად „Ишо-яб II поддался греческому влиянию и сделал уступки, в которых политические соображения играли не последнюю роль. Мотивы его таковы, что, сформировав II митрополию сирийско-спарсский епископ и дажгудებს, რომელსაც ეყრდნობოდა მარტვირი (საჰდონა).“ Одно несомненно, что Сахдона в своем православии опирался на сочувствие части клира и в частности самого мар-католика. აღსანიშნავია, რომ ყუაროთა ცნობით, მარტვირის (საჰდონას) ქალკედონიტობაზე მოქცევის შემდგომ, ირანში იგი ნესტორიანთა გაქალკედონიტების მიზნით დაბრუნდა. იხ. Н. Пигулевская. Жизнь Сахдоны (Из истории несторианства VII века). Записки Коллегии Востокведов. т. III, 1928, стр. 99—101, 103.

27 A. Hallenx. *Martyrius (Sahdona) oeuvres spirituelles. I. Livre de la Perfection, I-e partie. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 201. Scriptores Syri, t. 87. Louvain, 1960. გვ. IV—VI.*

წიხამდებარე წერილში მარტვირის (საჰდონას) მოღვაწეობის ქრონოლოგია მოცემულია ა. ჰალოს გამოკვლევის თანახმად. მიუხედავად იმისა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში და კერძოდ ნ. პიგულევსკაიას ფუნდამენტალურ გამოკვლევაში მარტვირის (საჰდონას) ცხოვრების განსხვავებული ქრონოლოგიაა მოცემული, ჩვენ მაინც ა. ჰალოს შეხედულებათა გაზიარება ვარჩიეთ, რომელმაც ხსენებული საკითხი უკანასკნელად განიხილა. მით უმეტეს, რომ ა. ჰალოს კალამს ეკუთვნის მარტვირის (საჰდონას) ბიოგრაფია, რომელიც ფრაიბურგში გამოსულ საეკლესიო-თეოლოგიურ ლექსიკონში არის დაბეჭდილი. იხ. A. Hallenx. *Sahdona (Martyrios). Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg. 1964, Bd. IX, Col. 213.*

ამრიგად, მარტვირი (საპლონა) ირანის ნესტორიანთა იმ ჯგუფს ეკუთვნოდა, რომლებიც ფაქტიურად ქალკედონიტებთან ე. ი. ბიზანტიის იმპერიის ოფიციალური სარწმუნოების წარმომადგენლებთან მორიგების მომხრე ყოფილან. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ქართლში იმ დროისთვის ანალოგიური მდგომარეობა სუფევდა, ადვილი მისახვედრია, რომ მარტვირის თხზულების ქართულად თარგმნას უბრალო შემთხვევას ვერ მივაწერთ. აშკარაა, რომ ირანის დარად, ქართლის ნესტორიანთა შიგნითაც მნიშვნელოვანი დაჯგუფება არსებობდა. რომლებიც, როგორც ჩანს, ქალკედონიტური ბიზანტიის სასარგებლოდ ქალკედონის კრების რწმენის სიმბოლოს აღიარებისაკენ იხრებოდნენ. არ არის გასაკვირი, რომ ნესტორიანთა ამ დაჯგუფების თავკაცებმა, რომლებმაც, უეჭველია, კარგად იცოდნენ იმ დროისთვის ირანის ნესტორიანული ეკლესიის შიგნით შექმნილი სიტუაციის შესახებ, მარტვირის (საპლონას) თხზულება ქართულ ენაზე თარგმნეს. მარტვირი ხომ ამ დროისათვის ამგვარი საეკლესიო პოლიტიკის უთვალსაზიროესი სულისჩამდგმელი იყო. ამ აზრს ისიც უჭერს მხარს, რომ ქართულ თარგმანში მთლიანად გამოტოვებულია ნესტორიანული მოძღვრების შემცველი ის პასაჟები, რომლებიც მოიპოვება მარტვირის თხზულების სირიულ დედანში. ხოლო როგორც ა. ბაუმსტარკი შენიშნავს, ქალკედონიტებთან შერიგების მომხრე მარტვირი (საპლონა) მრავალჯერ გამოსულა იმ ნესტორიანული შეხედულებების წინააღმდეგ, რომლებიც მას ჯერ კიდევ ორთოდოქს-ნესტორიანად ყოფნისას Perfection-ში ჩამოუყალიბებია²⁸.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართლის სამეფოს სასანური ირანისადმი პოლიტიკური დაქვემდებარების მიუხედავად, ჯერ კიდევ VI ს-ის 40—50-იან წწ-ში, ხოსრო ანუშირვანის ირანში ზეობის ეამს, როდესაც სასანურმა ირანმა თავისი სიძლიერის მწვერ-

²⁸ A. Baumstark. Geschichte der syrischen Literatur. Bonn. 1922. გვ. 146.

კ. კეკელიძის სამართლიანი შეხედულებით: „ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქართველებს მეშვიდე საუკუნეში ეთარგმნოთ, თუგინდ ექსცერპტულად, ნესტორიანი ავტორის თხზულება; თქმა იმისა, რომ მათ არ იცოდნენ ავტორის ვინაობაო, შეუძლებელია, რადგან ცნობილია, რომ პრმაღ ისინი არაფერს არ თარგმნიდნენ“. იხ. კ. კეკელიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 126. მართლაც, როგორც აღვნიშნეთ საკუთრივ ქართველთა მიერ მარტვირის (საპლონას) თხზულების თარგმნა სავარაუდო არ არის. Perfection-ი ძველ ქართულ მწერლობაში შექმნილ შემოეტანა მხოლოდ გაქალკედონიტებულ ნესტორიანთა იმ ფენას, რომელიც VII ს-ის I ნახევარში ისე ქარბად შეემატა მცხეთის საკათალიკოსოს სამწყსოს. გარდა ამისა, მარტვირი (საპლონა) თავის მოღვაწეობის მეორე პერიოდში არ ყოფილა ნესტორიანი ამ სიტყვის ტრადიციული მნიშვნელობით. არ შეიძლება გაზიარებულ იქნას კ. კეკელიძის ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ მარტვირის (საპლონას) თხზულება ქართულად მარტვირი საბაწმინდელს ეთარგმნა. არა გვაქვს არავითარი საფუძველი XIII-ს-ის ხელნაწერში მოხსენიებული ქართველი მარტვირი საბაწმინდელი რეალურად არსებულ პიროვნებად, და მარტვირი (საპლონას) შრომის მთარგმნელად მივიჩნიოთ. სავარაუდოა, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ისეთივე პრობლემასთან, როგორიც პირველი იბერიის ქართული „ცხოვრების“ ანდერძმა წამოჭრა, სადაც პეტრეს ქართული „ცხოვრების“ ავტორად ვინმე ზაქარია ქართველი არის დასახელებული. დღეს უკვე დადგენილია, რომ ანდერძში მოხსენიებული ზაქარია ქართველი სინამდვილეში ის ზაქარია რიტორი უნდა იყოს. რომელსაც სირიულ ენაზე დაუწერია პეტრე იბერიის ცხოვრება. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს მარტვირი საბაწმინდელის შემთხვევაშიც. როგორც ჩანს, ქართული საეკლესიო წრეებისთვის კარგად იყო ცნობილი, როგორც ზაქარია რიტორის მონოფიზიტობის, ისე მარტვირის (საპლონას), — მისი მოღვაწეობის გარკვეულ პერიოდში მაინც, ნესტორიანობის ფაქტი. ამიტომაც იყო, რომ ორ ზემოხსენებულ ავტორთა კონფესიური კუთვნილების მიჩქმალვის მიზნით, ისინი მათ ქალკედონიტურ საფუძველზე გადამუშავებული ტექსტების ანდერძ-მინაწერებში „ქართველებად“ (ქალკედონიტებად) იქნენ გამოცხადებული.

ვალს მიაღწია, ქართლის ეკლესია, როგორც ამას „ევესტათი მცხეთელის მარტვილობა“ გვამცნობს, მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა სელევკია-კტესიფონის საკათალიკოსოს კულტურულ-პოლიტიკურ ექსპანსიას. ხოლო ერთსაუკუნოვანი ბრძოლის შემდგომ, VII ს-ის I ნახევარში საბოლოოდ შეძლო ქართლის ნესტორიანთა გაქართველება-გაქალკედონიტება.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამიერკავკასიის ქრისტიანულ ქვეყნებში ნესტორიანობამ გავრცელება არა მხოლოდ საზოგადოების დაბალ ფენებში პოვა, არამედ ირანულ არისტოკრატიაშიც შეაღწია. ამ მხრივ საინტერესო ცნობები სირიული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლმა „ფირან გუშნასპის მარტვილობამ“ შემოგვინახა, რომლის მიხედვით, ირანის ხელისუფლების მიერ გურზან-არანში (ქართლ-ალბანეთში) სპარსელთა ჯარების მხედართმთავრად დადგენილ ფირან გუშნასპს 518 წელს ნესტორიანული ქრისტიანობა მიუღია²⁹. ნესტორიანი ყოფილა სპარსელთა მიერ ქართლში 546 წელს წამებული გრიგოლი რაჟიკ-მანაჭიპრი. რომელიც აგრეთვე ირანის უმაღლესი სამხედრო წოდების წარმომადგენელი იყო³⁰.

ქართული წყარო, რომელმაც ამ თვალსაზრისით საინტერესო ცნობები შემოგვინახა, „ევესტათი მცხეთელის მარტვილობა“ არის. „მარტვილობა“ მოგვითხრობს, რომ ევესტათი და სტეფანე ქართლის მარზპან ვეჟან ბუზმიპრის წინაშე წარადგინეს. როდესაც მარზპანმა სტეფანეს საკითხის განხილვა დაიწყო; „აღდგეს ესურნი მთავარი კაცი სტეფანესთვის და ჰრქუეს: „ესე კაცი ჩუენ ვიცი. ჩუენი მდაბური არს, მამა და დედა და ძმანი და დანი მაგისნი ქრისტიანე არიან და ეგეცა ქრისტიანე არს“³¹. რის შემდგომაც, სტეფანე განთავისუფლებულ იქნა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ „ასურ მთავარ კაცთა“ ქვეშ, სწორედ ქართლში არსებული სირიული თემის თავკაცები იგულისხმებიან³², რომლებიც ისევე როგორც მათდამი დამორჩილებული მეთემეები უთუოდ ნესტორიანები უნდა ყოფილიყვნენ. ყოველივე ამის საფუძველზე უნდა დავასკვნათ, რომ ნესტორიანობა VI ს-ის ქართლში (განსაკუთრებით სამეფო ხელისუფლების გაუქმების შემდგომ, 30—60-იან წლებში) სირიულ-სპარსულ ქრისტიანულ მოსახლეობას შორის გაბატონებული სარწმუნოება იყო. ევესტათის განცხადებით გაქრისტიანების სასარგებლოდ ის ფაქტიც მიუთითებს, რომ „მარტვილობის“ ავტორის მიხედვით, იგი ქართლში 541 წელს მოსულა. ცნობილია, რომ სწორედ 541 წელს დაიწყო ირანში ქრისტიანთა დევნა, რომელმაც, მართალია, შაბურ II-ის (309—379) დროინდელი დევნის დონეს ვერ მიაღწია,

²⁹ „ფირან გუშნასპის მარტვილობის“ მიხედვით, ფირანი კავადის მეფობის (489—531) ოცდამეათე, ე. ი. 518 წელს გაქრისტიანებულია იხ. G. Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten persischen Märtyrer, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. Bd. VII № 3. Leipzig, 1880, გვ. 77; J. Labourt, დასახ. ნაშრომი, გვ. 178—179.

³⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 46—49.

³¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, გვ. 35.

³² სწორედ ასე გაიგო. ტექსტის ეს ადგილი ივ. ჯავახიშვილმა, რომელმაც იგი გერმანულად შემდეგნაირად თარგმნა: „Da standen die Spitzen der Syrer (der syrischen Colonie in Tiflis) auf und erklärten in Bezug auf Stephan“. I. Dschawachoff, A. Harnack. Das Martyrium des heiligen Eustatius von Mzcheta, Sitzungsberichte der Königlich-preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Bd. XXXVIII, Berlin, 1901, გვ. 882.

შაგრამ სასანიანთა ქვეშევრდომ ქრისტიანებს დიდი ზიანი მოუტანა³³. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სწორედ ქ. განძაკში იმყოფებოდა სასანური ირანის ერთ-ერთი უმთავრესი რელიგიური ცენტრი — მარადიული ცეცხლის ტაძარი ადარგუშნასპი³⁴. ბუნებრივია, ქრისტიანთა დევნისას განძაკში მყოფი ზოროასტრიელები ორმაგ რელიგიურ ფანატიზმს გამოიჩენდნენ. ცხადია, ასეთ პირობებში, ახლადგაქრისტიანებული ევსტათი იძულებული შეიქნა დაეტოვებინა განძაკი და თავი მეზობელი ქრისტიანული ქვეყანასათვის შეეფარებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარია, რამ აიძულა ცეცხლთაყვანისმცემელი გვირობანდაკი ქართლში სწორედ ამ წელს მოსულიყო.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ: 1. ევსტათი ჯერ კიდევ განძაკში გაქრისტიანდა; 2. მიუღია ნესტორიანული მიმდინარეობის ქრისტიანობა; 3. 541 წელს ირანში ამტყდარი ქრისტიანთა დევნის გამო იძულებული შეიქნა მიეტოვებინა განძაკი და ქართლისათვის შეეფარებინა თავი.

ახლა განვიხილოთ, რამდენად მართებულია ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი მწვალებელი ევსტათის ქართლის ეკლესიასთან მჭიდრო კავშირის გამო, ქართველ ქალკედონიტთა მიერ მის „მარტვილობაში“ პირვანდელი ცნობების ამოშლის შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ საეკლესიო კანონებით, მწვალებელი მოწამის მართლმადიდებელ წმინდანთა რიგში მიღება და კანონიზაცია გამორიცხებულია. განსაკუთრებით კი VI ს-ში, როდესაც ბიზანტიაში, ირანსა და ამიერკავკასიაში მიმდინარე ცხარე ქრისტოლოგიური ბრძოლის ფონზე, ქალკედონიტური ეკლესიის ერთ-ერთი უმთავრესი მოწინააღმდეგეები სწორედ ნესტორიანები იყვნენ. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ: ცნობა ევსტათი მცხეთელის ქართლში ხელმეორედ მონათვლის თაობაზე უთუოდ ნდობის ღირსია და ქართლის ქალკედონიტური ეკლესიის წიაღ-

³³ J. Labourt, დასახ. ნაშრომი, გვ. 178; G. Bardy, *Les Eglises de Perse et D'Arménie au VI-e siècle. Histoire de L'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin, t. IV, Bloud et Gay, 1937, გვ. 502.* ა. პარნაქმა, ხოლო შემდგომ ივ. ჯავახიშვილმა, მიაქციეს ყურადღება ამ ფაქტს და „ფირან გუშნასპის მარტვილობაზე“ დაყრდნობით (იხ. G. Hoffmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 78). სავსებით ლოგიკურად დაასკვნეს, რომ 541 წელს ევსტათის ქართლში გადმოხვეწა მხოლოდ მისი ჯერ კიდევ განძაკში ყოფნისას გაქრისტიანებით შეიძლება ყოფილიყო განპირობებული. ხ. I. Dschawachoff, A. Harnack, დასახ. ნაშრომი, გვ. 895; ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა. წ. I, ძველი ქართული სისტორიო მწერლობა (V—XVIII სს.), გვ. 67.

³⁴ G. Hoffmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 250—253; Th. Nöldeke. *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik der Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen, Leyden, 1973, გვ. 100.* შენ. I. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ ეს სახელგანთქმული მარადიული ცეცხლის ტაძარი დაანგრია პერაკლე კეისარმა 624 წელს განძაკის ალების შემდგომ, რამაც სპარსელებზე დიდი გავლენა მოახდინა (იხ. E. Gerland, *Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios Byzantinische Zeitschrift, Bd. III, Leipzig, 1894, გვ. 352—354*). ე. მინორსკის აზრით, პერაკლე განძაკში დარგუშნასპს ვერ დაანგრევდა, რადგან ჯერ კიდევ ხოსრო ანუ-შირვანმა დაახლ. 540 წელს მარადიული ცეცხლი განძაკიდან სხვა ადგილას გადაიტანა (იხ. V. Minorsky, *Roman and Byzantine Campaigns in Atropatene. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. XI. Part 2, London, 1944, გვ. 248—258*).

ში მის გადმოსვლაზე მიუთითებს. შესაბამისად, „მარტვილობის“ ზემომოტანილ ცნობათა წინააღმდეგობა ასე შეიძლება აიხსნას: განძაკში მონათვლისას ევსტათის ხესტორიანობა უნდა მიეღო. ხოლო 541 წელს ქართლში გადმოხვეწილი ევსტათი, ქართველ ქრისტიანებთან ახლო ურთიერთობის გამო ხელმეორედ მოინათლა, ვინაიდან ქართლის ეკლესიის მესვეურები მწვალებელთაგან მიღებულ ნათელს კანონიერად არ მიიჩნევდნენ. ამრიგად, რადგან ქრისტეს რწმენისათვის წაშებულ ევსტათის ქართლის იმდროინდელი საზოგადოება მართლმადიდებელ მოწამედ თვლიდა, „მარტვილობის“ ქალკედონიტი ავტორი შეეცადა მიეჩქმალა ევსტათი მცხეთელის ადრინდელი ნესტორიანობის ფაქტი³⁵.

³⁵ ირანში 541 წლის ქრისტიანთა დევნით ახსნა ევსტათი მცხეთელის ქართლში გამოქცევა კ. კეკელიძემაც, თუმცა იქვე აღნიშნა, რომ ფორმალური თვალსაზრისით, ირანში ყოფნისას ევსტათი ზოროასტრიელი იყო, რადგან მიიღო სამოელ არქიდიაკონისაგან მხოლოდ კატეხიზატორული მოძღვრება და არა უშუალო მონათვლა (იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 509—512). უნდა აღინიშნოს, რომ კ. კეკელიძე ამ შემთხვევაში იმეორებს ა. პარნაკის მიერ 1901 წელს განხილულ და მის მიერვე უარყოფილ აზრს; ვინაიდან გერმანელი მკვლევრის სამართლიანი შეხედულებით „მარტვილობის“ ტექსტში ნათლად არის ნათქვამი: „ვცან ყოველი სამოელ არქედიაკონისაგან... მრწმენა მე ღმერთი დაუსაბამო და ძმ მისი იესუ ქრისტე და სული წმიდა მისი და ამით ნათელმიღებიეს“.

„ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ამ წინააღმდეგობის ახსნა ა. პარნაკმა შემდეგნაირად სცადა. ა. პარნაკის შეხედულებით, „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ თავდაპირველი ტექსტი ევსტათის ერთ-ერთი თანამემამულის, მის დარად ქართლში გადმოხვეწილი გაქრისტიანებული სპარსელის მიერ უნდა ყოფილიყო დაწერილი და, ამდენად, იგი ირანის ეკლესიის ინტერესებს ასახავდა. ამაზე, მკვლევრის აზრით, ტექსტში შემონახული ის ცნობები მიუთითებენ, რომლებიც ზოროასტრიზმს — კაცობრიობის უძველეს რელიგიად, ხოლო აბრაამს სპარსელად სახავენ. შემდგომ, „მარტვილობის“ თავდაპირველი ტექსტი ქართველი რედაქტორის მიერ იქნა გადამუშავებული, რომელიც შეეცადა ევსტათის მოწამეობრივი მოღვაწეობა ქართლის ეკლესიასთან დაეკავშირებინა. (I. D s c h a w a c h o f f, A. H a r n a c k, დასახ. ნაშრომი, გვ. 896—897).

ამრიგად, ამ თვალსაზრისის გამოთქმისას ა. პარნაკიც არ ითვალისწინებდა იმ გარემოებას, რომ უკვე 486 წლიდან განძაკის საეპისკოპოსო, სადაც მოინათლა ევსტათი, მტკიცედ მისდევდა სელევკია-კტესიფონის კათალიკოსთა ნესტორიანულ კურსს, რის შედეგადაც ქართლის ქალკედონიტური ეკლესიის მიერ ნესტორიანი ევსტათის კანონიზაცია ყოველად შეუძლებელია. გარდა ამისა, თავად ა. პარნაკი ვერ ხსნიდა „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ტექსტში უხვად დაცული და მისი შეხედულებით, ქართველი რედაქტორის მიერ ხელუხლებლად დატოვებული გადაუმუშავებელი ცნობების არსებობის ფაქტს, რომლებიც ევსტათის სპარსულ ეკლესიასთან კავშირზე მიგვანიშნებენ.

წინამდებარე ნაშრომში საგანგებოდ არ განვიხილავთ კ. კეკელიძის მოსაზრებას „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ავტორის მონოფიზიტობის შესახებ. ჩვენი აზრით, იგი მთლიანად უარყო. თ. ჭყონიამ წერილში „იყო თუ არა მონოფიზიტი“ ევსტათე მცხეთელის მარტვილობის“ ავტორი“, მრავალთავი, I, თბ., 1971, გვ. 186—192

Г. Г. МАМУЛИА

РАЗЫСКАНИЯ ПО ЦЕРКОВНОЙ ИСТОРИИ КАРТЛИ
(ИБЕРИИ) VI—VII ВЕКОВ

Резюме

В тексте выдающегося памятника древнегрузинской агиографической литературы «Мученичество св. Эвстатэ Мцхетели» И. Джавахишвили и А. Гарнаком усматривалось противоречие. Если в начале «Мученичества» сказано, что крещение Эвстатэ имело место после его прихода в Картли (541) и поселения в Мцхете, то в другом месте автор «Мученичества» приводит рассказ самого Эвстатэ, согласно которому он крестился еще будучи в Иране, в городе Ганзаке. На основании комплексного изучения источников, автор приходит к выводу, что кажущееся противоречие данных «Мученичества» должно объясняться следующим обстоятельством. Во время первого крещения в г. Ганзаке, Эвстатэ принял христианское вероисповедание несторианского толка. (Исторический факт существования в Ганзаке несторианской епископской кафедры засвидетельствован протоколами соборов Сиро-персидской церкви V—VII веков).

Следовательно, вторичное крещение Эвстатэ в Картли указывает на принятие им халкидонитства и его переход в лоно Картлийской халкидонитской церкви. В настоящей статье рассмотрены также вопросы истории несторианства в Картли VI—VII веков.

წარმოადგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის განყოფილებამ

**შერეული ქორწინებანი თბილისის მოსახლეობაში მმაჩის ბიუროს
მასალების მიხედვით
(1921—1980 წწ.)**

ქ. თბილისში მიმდინარე ეთნიკური პროცესების ხასიათის გამოსავლენად საყურადღებო წყაროა მმაჩის ბიუროს რესპუბლიკური არქივის მასალების მონაცემები. ეს მასალა მოიცავს რევოლუციამდელი და საბჭოური ხანის უამრავ და სრულიად განსხვავებულ მონაცემებს. ამ სამუშაოს ერთი ნაწილი, რომელიც ემყარება 1911—1921 წლების საეკლესიო წიგნების მასალას, გამოქვეყნდა ჟურნალ „მაცნეს“ (ისტორიის სერია) 1991 წლის № 2-ში¹. ხოლო წინამდებარე სტატია დაფუძნებულია საქორწინო აქტების შესწავლაზე, რომელიც მოიცავს პერიოდს 1922 წლიდან 1980 წლამდე. აღნიშნული მასალის სიუხვის გამო ჩვენს მიერ კვლევის ობიექტად შერჩეულ იქნა ორი სპეციფიკური — ყოფილი ლენინის (ნაძალადევი-დიდუბე) და ყოფილი ორჯონიკიძის (ვაკე-საბურთალო) რაიონი — ერთი მუშათა, ხოლო მეორე ინტელიგენციის ძირითადი ბირთვი; საკითხს ვსწავლობდით დინამიკაში. გარკვეული კანონზომიერების (საქორწინო წყვილების — სხვადასხვა ეროვნებათა წარმომადგენელთა ურთიერთობის) დასადგენად ვისარგებლეთ ათწლიანი ინტერვალით; შევრწავლეთ 1922—30-იანი, 40-იანი, 50-იანი, 60-იანი, 70-იანი და 80-იანი წლების საარქივო-საქორწინო აქტების მონაცემები.

როგორც ცნობილია, მმაჩის ბიუროს ხსენებულ რესპუბლიკურ არქივში რევოლუციამდელი პერიოდის საქორწინო საბუთები გატარებულია საეკლესიო წიგნებში შემდეგი სახელწოდებით — „მეტრიკული წიგნები საქართველო-იმერეთის უწყმინდესის უმართებულესის სინოდის კანტორისაგან თბილისის (აღნიშნულია გარკვეული ეკლესია) ეკლესიისა შინა, ჩასაწერად დაზადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვლილთა“. ხოლო 1921 წლიდან კი მოქმედებს **სამოქალაქო ქორწინების აქტები** შემდეგი სახელწოდებით — „**დეკრეტი № 28. მეორე მუხლის დანართი. ქორწინების ჩასაწერი წიგნი 1921 წ.2.** ამ ხანის დოკუმენტებში, როგორც წესი, უკვე აღარ არის დაბადების მეტრიკები და გარდაცვლილთა საქმეები, არ აღინიშნება მექორწინეთა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობა. მითითებულია მხოლოდ მექორწინეთა გვარი, სახელი, მამის სახელი, ხელობა, მუდმივი ბინადრობა, მოსულობა, დაბადების წელი, თვე და რიცხვი, ოჯახური მდგომარეობა („უცოლო, ანუ უქმრო, ქვრივი, განქორწინებული“), გვარი, რომელიც სურთ ატარონ მექორწინეთ, ხელის მოწერა საქმროსი, საცოლესი. მოქალაქეო-

¹ აბესაძე ნ., შერეული ქორწინებანი თბილისის მოსახლეობაში მმაჩის ბიუროს მონაცემებით; გვ. 138.

² აბესაძე ნ., დასახ. ნაშრ., გვ. 139.

ბრივი მდგომარეობის აქტებში ჩამწერი განყოფილების გამგისა, საქორწინო აქტის მონაწილეთა (მოწმეების) ვინაობა, ხელის მოწერა. არის გრაფა განსაკუთრებული შენიშვნებისა, სადაც აღნიშნულია მექორწინეთა საბუთების შესახებაც. წარმოდგენილია უმეტეს წილად პირადობის მოწმობა, ან დაბადების მეტრიკა, პასპორტი ჩნდება მოგვიანებით.

მაშასადამე, 1921 წლიდან საქორწინო აქტები გამიჯნულია დაბადების მეტრიკებისა და გარდაცვლილთა საქმეებისაგან. მხოლოდ 1930 წლის ვაკე-საბურთალოს რაიონის მმაჩის ბიუროს მასალებში მივაკვლიეთ დაბადების მეტრიკებს და გარდაცვლილთა საბუთებს. ამ წლების დაბადების მეტრიკებშიც დედის გვარს მამის გვარი განსაზღვრავს, ე. ი. ცოლი ქმრის გვარს ატარებს (თუმცა რევოლუციის შემდეგ ამ მხრივ სრული თავისუფლება იყო, მაინც უმრავლეს შემთხვევაში ქალი იწერება ქმრის გვარზე, გამონაკლისები. რასაკვირველია, არის), მაგრამ დედის ეროვნება ყოველთვის აღნიშნულია. მაგ., 1. 1930 წ. 19. VI. გატარებულია იური ბუდნიკოვი: მამა — ნიკოლოზ ვასილის ძე ბუდნიკოვი, 27 წ., რუსი, დედა — ალექსანდრა მანუკის ასული ბუდნიკოვა, 24 წ., სომეხი; 2. 1930 წ. 15. VI. დაბადებულა ნატალია ჯაჭაფიანი: მამა — ალექსანდრე გაბრიელის ძე ჯაჭაფიანი, 28 წ., სომეხი, დედა — ნინა რევაზის ასული ჯაჭაფიანი, 28 წ., ქართველი.

აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ გასაბჭოების ხანის საქორწინო აქტებში ეროვნების აღნიშვნა იწყება 1924 წლიდან. აქედან მოყოლებული სიტყვა „ეროვნება“ ჯერ ხელით არის ჩაწერილი, შემდეგ კი გვხვდება ჩაბეჭდილი სპეციალური გრაფა ეროვნების აღსანიშნავად.

1930-იანი წლებიდან აღინიშნება განათლების ცენზი შემდეგი განსაზღვრებით: წერა-კითხვის არმცოდნე, მცოდნე, საშუალო; ან განათლება დაბალი, საშუალო და სხვ. ძალიან ხშირად მექორწინეთა ხელის მოწერის ნაცვლად დასმულია ჯვარი. აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ ნაძალადევი-დიდუბის რაიონში ძალიან იშვიათად გვხვდება ინტელიგენცია. იგი ძირითადად მუშათა რაიონია, გვხვდებიან შავი მუშები დიდი რაოდენობით. დამლაგებლები, ხელოსნები (ზეიწკლები, ღურგლები და სხვ.). რაც შეეხება ვაკე-საბურთალოს რაიონს, აქ უფრო მეტია უმაღლესი განათლების მქონე პროფესიები: ექიმი, ინჟინერი, მასწავლებელი, ვეჭილი და სხვ.

თვით საქორწინო აქტის — საბუთის დინამიკაში შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ისიც განიცდის ცვლილებებს. ასე მაგ., 1930 წ. ნაძალადევი-დიდუბის რაიონის საქორწინო აქტი ასეა წარმოდგენილი: პირველ გრაფად მოცემულია გვარი, რომელიც უნდა ატარონ ქორწინების შემდეგ. მერე მოდის ცნობები მექორწინეებზე (სახელი, მამის სახელი, გვარი ქორწინებამდე) ცალ-ცალკე, დაბადების თარიღი ან წლოვანება, სოციალური მდგომარეობა — 1. მუშა, 2. გლეხი, 3. შინამრეწველი (მეპატრონე, დაქირავებული), 4. მოსამსახურე, 5. თავისუფალი პროფესია (ექიმი, დამცველი და სხვ.), 6. მოწაფე, 7. ვაჭარი ან 8. მუშკოპი; ოჯახური მდგომარეობა: 1. სასიძო ქორწინებამდე (0. უცოლო, 1. ქვრივი, 2. განქორწინებული), საცოლესი — (0. დგასათხოვარია, 1. ქვრივი, 2. განქორწინებული); მერამდენე ქორწინებაშია (1. პირველში, 2. მეორეში); ეროვნება, განათლება (საშუალო, უმაღლესი); წარმოდგენილია საბუთების დახასიათება, მისამართი, მოწმენი. ბოლოს მოცემულია ფიცი შემდეგი შინაარსისა: „ვაცხადებთ, რომ დავქორწინდით ჩვენი სურვილით და ურთიერთშორის თანხმობით. ქორწინების კანონის ყველა მუხლი ჩვენ გვეხმის და

წინააღმდეგობა, გათვალისწინებული ამ მუხლით, ჩვენ ქორწინებას არ ხვდება“. ბოლოს ხელს მოწერა საქმროსი, საცოლესი, გამგისა და მდივნისა.

ვიდრე საქორწინო წყვილების ტიპების უშუალო დახასიათებაზე გადავიდოდეთ, გვინდა ისიც აღვნიშნოთ, რომ ქორწინების აქტების დინამიკაში შესწავლა გვიჩვენებს, რომ თუ ადრე ბევრია ერთეროვნული ოჯახები სომხებისა, 1950-იანი წლებიდან ძალიან მატულობს თბილისში ასეთი ტიპის ოჯახები ქართველების, რუსების, ებრაელების, იეზიდების, მოლდაველების (განსაკუთრებით დიდია მათი რიცხვი), აისორების, გერმანელების, თათრებისა და სხვ. 1960-იანი წლებიდან დიდია როგორც საკუთრივ ოსთა ქორწინებანი, ასევე შერეული წყვილები ოსებისა ქართველებთან, რუსებთან და სხვებთან.

ქორწინების აქტების შესწავლით დგინდება შერეული ქორწინების ასზე მეტი წყვილი. თბილისში მცხოვრები ძირითადი ეროვნებების სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებთან ქორწინების შემთხვევები მოპოვებული საარქივო მასალის საფუძველზე შემდეგი ცხრილების მიხედვით შეიძლება წარმოვიდგინოთ. ეს აქტები, რასაკვირველია, პირობითია, მაგრამ, ვფიქრობთ, გაგვიადვილებს ამ მრავალრიცხოვანი შერეული ოჯახების ტიპებში გარკვევას.

I. ქართველების 14 ეროვნების წარმომადგენლებთან დაწყვილების ვარიანტები; ესენი არიან:

1. სომეხი	6. რუსი	11. ესტონელი
2. აზერბაიჯანელი	7. ებრაელი (ქართველი, რუსი)	12. აფხაზი
3. უკრაინელი	8. ასირიელი	13. თათარი
4. პოლონელი	9. ბერძენი	14. ფრანგი
5. გერმანელი	10. ოსი	

II. სომხების 9 ეროვნების წარმომადგენელთან დაქორწინების ვარიანტი. ესენი არიან:

1. ქართველი	5. აისორი
2. რუსი	6. ბერძენი
3. უკრაინელი	7. გერმანელი
4. მოლდაველი	8. პოლონელი
	9. ესპანელი

III. რუსების 17 ეროვნების წარმომადგენელთან დაწყვილების ვარიანტი. ესენი არიან:

1. ქართველი	10. ოსი
2. სომეხი	11. აზერბაიჯანელი
3. უკრაინელი	12. მალაკანი (რუსი სექტანტი)
4. აფხაზი	13. ასირიელი
5. ლატვიელი	14. გერმანელი
6. ბერძენი	15. ფრანგი
7. მოლდაველი	16. უნგრელი
8. ბელორუსი	17. ესპანელი
9. რუსი ებრაელი	

IV. უკრაინელების 5 ეროვნების წარმომადგენელთან დაწყვილების ვარიანტი. ესენი არიან:

1. ქართველი
2. მოლდაველი
3. ბერძენი
4. თათარი
5. ავარიელი (ლეკი)

V. ოსების 6 ეროვნების წარმომადგენელთან დაწყვილების ვარიანტი; ესენი არიან:

1. ქართველი	4. გერმანელი
2. სომეხი	5. პოლონელი
3. ებრაელი (ქართველი, რუსი)	6. ბელორუსი

VI. ქართველი ებრაელი ქორწინებაში შედის სხვა ეროვნების ექვს წარმომადგენელთან; ესენი არიან:

1. ებრაელი (ევროპელი რუსი)	4. სომეხი
2. ქართველი	5. მოლდოველი
3. უკრაინელი	6. გერმანელი

VII. აზერბაიჯანელის საქორწინო წყვილია:

1. ქართველი
2. სომეხი
3. პოლონელი

X. გერმანელის წყვილია ოთხი ეროვნების წარმომადგენელი. ესენი არიან:

1. ქართველი	3. შვეიცარიელი
2. ბერძენი	4. პოლონელი

XI. იეზიდის წყვილია:

1. ქურთი,	2. რუსი

XII. თათრის წყვილებია:

1. ქართველი	3. ბერძენი
2. რუსი	4. ებრაელი

ერთეული წყვილებია:

XIII არაბი — ებრაელი	XVII ჩეხი — რუსი
XIV უზბეკი — ქართველი	XVIII ლიტველი — რუსი
XV თურქი — რუსი	XIX ლიტვიელი — რუსი
XVI იტალიელი — რუსი	

ამგვარად, სხვადასხვა ეროვნების ასზე მეტი შერეული წყვილი ქმნის ქორწინების დაახლოებით ოც ქვეჯგუფს. ამ მრავალრიცხოვან შერეულ ოჯახებს შორის, როგორც მოსალოდნელი იყო, დომინირებს ქართველ-სომეხთა და სომეხ-ქართველთა შერეული წყვილები. ამოწერილი ბარათი ქართველ-სომეხთა

და მისი პირუტყუ წყვილის შესახებ შეადგენს ასზე მეტს. შემდეგ თბილისში ყველაზე მრავალრიცხოვანია **ქართველ-რუსთა** (32 ბარათი), **სომეხ-რუსთა** (31 ბარათი), **ქართველ-ოსთა** (24 ბარათი და **რუს-სომეხთა** (10 ბარათი) წყვილები. განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

ქართველ-სომეხთა შერეული წყვილის დინამიკაში შესწავლა ასეთ სურათს იძლევა. 1922 წლიდან ვიდრე 1970 წლამდე ძალიან დიდია ქართველ-სომეხთა შეუღლების აქტები, 60—70-იან წლებში კვლავ გვხვდება აღნიშნული წყვილები, 70-იანი წლებიდან იკლებს. მაგრამ იშვიათად, მაინც ჩანს 80-იანი წლების ჩათვლით. ამ ჩვენს დაკვირვებას ეხმიანება ა. გალუსტიანის პუბლიკაცია³, სადაც ავტორი 1926—1979 წწ. აღწერის მასალების საფუძველზე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ გასაბჭოების პირველ ათწლეულში, ვიდრე 1950-იანი წლებამდე, დიდი იყო სომხების ენობრივი და ეთნიკური ასიმილაცია ქართველთა მიერ შერეული ოჯახების წყალობით. რაც ჯერ კიდევ XIX ს. შეინიშნებოდა. 60-იანი წლებიდან სომეხთა რიცხვი კლებულობს თბილისში სომხების განთესვის გამო სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკაში, ხოლო 70-იანი წლებიდან ხდება სომხების მიგრაცია უკვე რუსეთის ფსრ-ის სამხრეთ ნაწილებში, მოსკოვსა და შუა აზიაში⁴.

ქართველ-სომეხთა წყვილებში. ისევე როგორც რევოლუციამდელი პერიოდის აღნიშნულ შერეულ წყვილებში, სასიძო მოსულია (სამტრედია, თბილისის მაზრა, სურამი, მეჯვრისხევი, დილომი, ავჭალა, დუშეთი, საგარეჯო, ქუთაისი, ოზურგეთი). საპატარძლო — ძირითადად თბილისელი სომეხია. თუმცა მოწმდება მისი მოსულობაც ბაქოდან, თელავიდან, გლდანოდან და სხვ. აღსანიშნავია ისიც, რომ საქორწინო მხარეების მოსულობა შემდეგ წლებში უკვე ნაკლებად ჩანს. ვინაიდან ორივეს საცხოვრებლად დასახელებულია თბილისი და მისამართიც ერთი აქვთ.

ქართველ-სომეხთა საქორწინო წყვილი ასეა გატარებული შესაბამის საბუთებში: მაგ., ერმილე კონსტანტინეს ძე **გაბეჩავა**, 28 წ., სამტრედიიდან, პირველი ქორწინება და ასტლიკ ივანეს ას. **ტირ-არაქელოვა**, 24 წ., თბილისელი, პირველი ქორწინება. გვარი ქორწინების შემდეგ **გაბეჩავა** (1929 წ. დიდუბე-ნაძალადევი): იაკობ ივანეს ძე **გამცემლიძე**, 48 წ. ს. ჩხორთი, თბილისის მაზრა, 1 ქ., შუშანიკ ტატის ძე **ბაინდუროვი**, 34 წ. ქ. თბილისი, მექორწინეთა გვარი ქორწინების შემდეგ **გამცემლიძეა** (1922 წ., ნაძალადევი-დიდუბე). **მელვინეთუხუცესი** რაფიელ კონსტანტინეს ძე, 25 წ. **ქართველი**, რიყის ქ. № 9, თბილისი. 1 ქორწ.; **კარაპეტიანი** ანაიდა ხაჩატურის ასული, 23 წ., **სომეხი**, დიასახლისი, 1 ქ. (1924 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ხშირად არის შემთხვევები. პირველ ქორწინებაში შესულ წყვილებს შვილები რომ ჰყავთ. ეს ალბათ იმის მაჩვენებელია, რომ ისინი ცოლ-ქმარი კარგა ხანია, რაც არიან, ხოლო სამოქალაქო ქორწინებაში გატარდნენ უფრო გვიან. მაგ., **პეტრიაშვილი** შაქრო ივანეს ძე, 36 წ., **ქართველი** 1 ქ., ჰყავს სამი შვილი, მორიგე კომენდანტი, კოკინაკის ქუჩა. № 38; **გარუთინიანი** არუსაკი გარუთინას ასული, 27 წ., **სომეხი**, 1 ქ., ჰყავს სამი შვილი (1950 წ. ნაძალადევი-დიდუბის

3 А. П. Галстян, Этнодемографические и этноязыковые процессы среди армян Грузинской ССР (по материалам переписей населения 1926—1979 гг.) // «Советская этнография», 1988, № 5, с. 79.

4 А. П. Галстян, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 79.

რაიონი); **მაზმიშვილი** გიორგი ზაქარიას ძე, 25 წ., **ქართველი**, 1 ქ., ჰყავს ერთი შვილი, აუზის ქ. № 62; **ნიკოიანი** ვართანუშა მიხაკის ასული, 23 წ., **სომეხი**, 1 ქ., დიასახლისი (1950 წ. ნაძალადევი-დიდუბე).

სომეხ-ქართველთა ქორწინება. ამ წყვილიდან საპატარძლო უმეტესად დაწერილია ქმრის გვარზე. იგი არის როგორც თბილისიდან, ასევე საქართველოს სხვა ქალაქიდან და რაიონიდან. მაგ., მიკიჩ კარაპეტის ძე **მელიქოვი**, 24 წ., 1 ქ., ყაზახიდან და მარიამ ზაქარიას ასული **აკოლაშვილი**, 16 წ., 1 ქ. მ. ხელთუბნიდან, გორის მაზრა (1922 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); არტემ ნიკოლოზის ძე **სუსანოვი**, 23 წ.; თბილისელი, 1 ქ. და თამარა დავითის ასული **ჭუბაბრია**, 18 წ., ხონიდან, 1 ქ. (1922 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); არშაკ ნიკოლოზის ძე **კალანტაროვი**, 44 წლის. **სომეხი**, წ/კ მცოდნე, თამბაქოს ქარხნის მძღოლი, პლესანოვის 93 (1930 წ. ნაძალადევი-დიდუბის რ-ნი) და ვერა გრიგოლის ასული **კურკუშელი**, 20 წ., **ქართველი**, განათლება საშუალო, დიასახლისი.

შედარებით მცირეა ისეთი შემთხვევები, როდესაც საპატარძლო იტოვებს თავის გვარს. მაგ., მექორწინეთა გვარებია ქორწინების შემდეგ **კეზაბაჩიანი-ფერაძე**; სასიძოა **კეზაბაჩიანი** იაკობ გალუსტის ძე, 22 წ., **სომეხი**, 1 ქ. „ტბიშტის“ სტუდენტი, ხუთწლედის ქ. № 20. საპატარძლოა **ფერაძე** გულნარასამსონის ასული, 18 წლის, **ქართველი**. სტუდენტი (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); ან კიდევ **ასრიანი-მიქელაძე**; სასიძო — **ასრიანი** არტაშ ბახჩოსძე, 38 წლის. **სომეხი**, ჰყავს ორი შვილი, 1 ქ., მკერავი. ინდუსტრიალიზაციის ქ. № 3; საპატარძლო — **მიქელაძე** მარგარიტა ივანეს ასული, 27 წლის, **ქართველი**, დიასახლისი. ჰყავს ორი შვილი, 1 ქ. (1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

სომეხთა გაზრდილ რიცხვს ემატებოდა ისიც, რომ ბევრი ქართველი სომეხად არის დაწერილი. მაგ. 1) **მიხანაშვილი** ვასილ წყალობას ძე, 25 წლის, მუშა (1931 წ.); 2) **მარუაშვილი** ოსანა სულხანის ასული (22 წ. (1931 წ.); 3) **გოზალოვი** დავით ზაქარიას ძე, დურგალი, 22 წ. (1924 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); 4) **დალაქიშვილი** ნიკოლოზი ალექსანდრეს ძე, ზეინკალი, 24 წ. (1925 წ.); 5) **ქსოვრელი** მურთაზი მიხეილის ძე, 25 წ., ზეინკალი (1960 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). დიასახლისი; 7) **მღებრიშვილი** ნიკოლოზი იოსების ძე, 24 წლის. გადამბელი; 8) **ადამაშვილი** შაქრო ალექსანდრეს ძე 20 წლის, დურგალი (1930 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); 9) **მამულაშვილი** სერგო ზაქარიას ძე, 41 წლის, ზეინკალი (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); 10) **საათაშვილი** აიკანუშ ვასილის ასული 45 წლის. დიასახლისი (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); 11) **პაატოვი** მიხეილ სიმონის ძე, მილიციონერი, 24 წ. (1925 წ. ნაძალადევი); 12) **ალთუნაშვილი** მიხეილ პოდოსის ძე, მუშა, 23 წლის (1925 წ. ნაძალადევი); 13) **ტერტერა-ლი** ბაგრატ ივანეს ძე, ჯარისკაცი, 23 წლის (1925 წ. ნაძალადევი); 4) **სუხიტაშვილი** ვასილი ნიკოლოზის ძე, სოფლის მეურნე, 39 წლის (1926 წ. ნაძალადევი); 15) **ზუბიაშვილი** გიორგი დავითის ძე, 20 წლის, მუშა (1930 წ. ვაკე-საბურთალოს რ-ნი); 16) **ბადალაშვილი** ალექსანდრე ზურაბის ძე, 20 წლის. შავი მუშა (1931 წ. ნაძალადევი); 17) **მამასახლისოვი** ვახტანგ ტატის ძე, 25 წლის, ზეინკალი (1931 წ. ლ. ნ.); 18) **ამირეზაშვილი** გარეგინ ნიკოლოზის ძე, 38 წლის, მორიგე-მონტიორი 1950 წ. ნაძალადევის); 19) **მეზურნოვი** კონსტანტინე ლევანის ძე, 30 წლის, მძღოლი (1960 წ. ნაძალადევი); 20) **სომეხიშვილი** გერონტი გიორგის ძე, 22 წ., მოსწავლე გორის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტისა (1960 წ. დიდუბე); 21) **აღაჯანაშვილი** ფეფო ანტონის ასული, 17 წლის (1931 წ. ნაძალადევი); 22) **ციგუაშვილი** ნაზი არშაკის ასული, 22 წლის, მუშა (1960 წ. დიდუბე).

გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სომეხი ქართველადაა დაწერილი. მაგ., 1. **ახვარდოვი** მიკიჩ ისაკის ძე, 21 წ. მუშა (1930 წ. ნაძალადევი-დიდუბე); 2. **მერკულოვი** პეტრე მიხეილის ძე, 32 წლის, მძღოლი (1960 წ. დიდუბე); 3. **ულარჯევი** მიხეილ არტემის ძე, 28 წლის, აგროტექნიკი (1924 წ. ნაძალადევი); 4. **ოსიპოვა** ეთერი იოსების ასული, 26 წლის, დიასახლისი (1950 წ. ნაძალადევი).

როგორც ცნობილია, ქართველები გრიგორიანობის აღიარების გამო იწერებოდნენ სომხებად. ბევრი სომეხი კი გაქართველების გამო ქართველადაა წარმოდგენილი. ეს რევოლუციამდელი თბილისის მოსახლეობისათვის ჩვეულებრივი მოვლენაა. გასაკვირია მხოლოდ ის, რომ რევოლუციის შემდეგ, როდესაც ეკლესია გამოეყო სახელმწიფოს და პიროვნება განთავისუფლდა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობისაგან, ასეთი ქართველი რატომ ეწერება მაინც სომხად? აქ ხომ ჩვენ საქმე გვაქვს სამოქალაქო ქორწინებასთან და არა საეკლესიო ჯვრისწერასთან. ნუთუ ეს მხოლოდ ტრადიციის ძალით გრძელდებოდა. როდესაც ქართველი გრიგორიანები საუკუნეების მანძილზე სომხებად იწერებოდნენ, როგორც ქართველი კათოლიკეები. ამ მხრივ მრავალი შეცდომა გასწორდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. სადაც ბევრმა ქართველმა გრიგორიანმა აღიდგინა თავისი პირვანდელი გვარი.

ქართველის სხვა ეროვნული პარტნიორიდან აღსანიშნავია **ასირიელი**, მაღ., **სხირტლაძე** სერგო ილიას ძე, **ქართველი**, 30 წლის, ლიბონათის წერტის გამკვე, სუნეუნის ქ. № 8 და **მირზოევა** ხანა ალექსის ასული, 16 წლის, ასირიელი, დიასახლისი (1939 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ნასყიდაშვილი** ანდრო ნიკოლოზის ძე, 29 წლის, **ქართველი**, II ქ., ორი შვილი, ინჟინერი, მაროლელთა ქ. № 5 და **იშოევი** სემირამიდა გიორგის ასული, 27 წლის, **ასირიელი**, დიასახლისი (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); ან კიდევ **ელისაბედაშვილი** აბრამ მიხეილის ძე, 40 წ. **ქართველი**, შავი მუშა, I ქ., დიდი ჯიხაიშის ქ. № 67 და **მახლაშოვა** მარიამ ილიას ასული, 26 წლის, **ასირიელი**, I ქ., დიასახლისი (1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); გვხვდება პირუკუ **აისორ-ქართველის** წყვილიც. მაგ., **იუნანოვი** ნიკილ ისაკის ძე, 27 წ. **ასირიელი** კალატოზი, ტფილისი, აბაშის ქ. № 2 და **ძიგოშვილი** ქეთევან ზაქარიას ასული, 17 წლის, **ქართველი** (1931 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ბიტმუშული** ბაბა სარქისის ძე, 29 წლის, **ასირიელი**, მხატვარი ცეკავშირში, I ქ., აფხაზეთის ქ. № 28 და **ოქროცვარიძე** ელენე არტემის ასული, 26 წლის, **ქართველი**, სტუდენტი სამედიცინო ინსტიტუტისა (1943 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

საყურადღებოა შერეულ წყვილთა ქორწინება. მაგ., **ქართველისა რუს ებრაელთან**. საერთოდ ცნობილია, რომ ებრაელები გაუბოდნენ სხვა ეროვნების წარმომადგენლებზე დაქორწინებას და თვით ქართველ ებრაელებდაც კი. მაგრამ მოწმდება არსებული აკრძალვების დარღვევები. მაგ., **დათაძე** გიორგი ივანეს ძე, 41 წლის, **ქართველი**, I ქ., მთავარი ბუქხალტერი, ხუდადოვის ქ. № 35 და **კრელი** სოფიო აბრამის ასული, 29 წლის, **ებრაელი**, I ქ., დიასახლისი (1943 წ. ნაძალადევი-დიდუბე); **მარჯანიძე** დომენტი ილიას ძე, 26 წლის, **ქართველი**, ზეინკალი, I ქ., ახალქალაქის ქ. № 2 და **ელიშაოვა** ეთერი ილიას ასული, 25 წლის, **ებრაელი**, ექთანი (1906 წ. ნაძალადევი-დიდუბე).

ყურადსაღებია აგრეთვე **ქართველის ესტონელზე** დაქორწინების ერთადერთი შემთხვევა. მაგ., **არველაძე** ნოე ბათლომეს ძე, 33 წლის, **ქართველი**, კონდუქტორი, ქორწინდება **კენდრა** ლიდა ივანეს ასულზე, 33 წლის, II ქორწ.,

ჰყავს ორი შვილი, დამლაგებელი, პლენანოვის ქ. № 5 (1931 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). **ქართველის** სხვა ეროვნების პარტნიორზე (**გერმანელი, ფრანგი, ბერძენი, პოლონელი**) დაქორწინება თითქმის ჩვეულებრივი ამბავია და მათზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. ჩვენ გვაინტერესებს იმ საქორწინო წყვილების განხილვა, რომელიც ყველაზე ტიპურია თბილისისათვის (მაგ., ქართველ-სომეხთა და პირუკუ) და აგრეთვე იშვიათია კონფესიონალური თვალსაზრისით.

სომეხ-რუსთა შერეული წყვილი, როგორც აღინიშნა, საკმაოდ ხშირად მოწმდება საქორწინო აქტებში. თუმცა ა. გალსტიანი თვლის, რომ სომეხ-რუსთა საქორწინო წყვილი 50-იანი წლებიდან მყარად იკიდებს ფეხს⁵, მაგრამ საარქივო მასალა გვიჩვენებს, რომ ამას ადგილი აქვს უკვე 1923 წლიდან და 70 წლამდე სულ გვხვდება. მაგ., **მელიქოვი** ივანე გრიგოლის ძე, 42 წ. ნადიცი ვეჭილი, 1 ქ., თბილისი და **ალელოვა** ოლღა ტიმოთეს ასული, 27 წლის, 1 ქ., თბილისი (1923 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **სტეფანაიანი** მიქაილტი გიორგის ძე, **სომეხი**, 30 წლის, მიხაილოვის ქ. №139, ელისავეტოპოლიდან; **სოსნოვ-სკაია** ნადეჟდა ალექსანდრეს ასული, კორუპალის ქ. № 10, **რუსი**, 28 წლის (1924 წ. დიდუბე). **ამირხანოვი** ბორის ბაგრატის ძე, 28 წლის, **სომეხი**, განათლება საშუალო, მოსწავლე, 1 ქ., ძნელაძის ქ. № 31; **ვედენსკაია** საგენია მიხეილის ასული 28 წლის, **რუსი**, საშუალო განათლება, მოსწავლე 1 ქ. (1930 წ. ვაკე-საბურთალოს რ-ნი); **პაიტიანი-კრავცოვა**, სასიძო — **პაიტიანი** ნაპოლეონ ოგანეზის ძე, **სომეხი**, 60 წლის, ინჟინერი, 1 ქორწ., ჩარგლის ქ. № 24 და **კრავცოვა** მარიამი დიმიტრის ასული, **რუსი**, 58 წლის, 1 ქორწ., გამომჟღავნებული (1970 წ. ნაძალადევი-დიდუბე).

სომეხ-რუსთა წყვილები დინამიკაში 1923 წლიდან 1970 წლის ჩათვლით გვხვდება, ხოლო პირუკუ **რუს-სომეხთა** წყვილი 1950-იანი წლების ჩათვლით. მაგ., ივანე სერგოს ძე **მილოვი**, 30 წლის, თბილისი და ნინა სედრაკის ას. **რაშოიანი**, 29 წ.. სათათრეთიდან (1922 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **კულიბიანი** ვლადიმერ ივანეს ძე, 27 წლის, **რუსი**, მსახიობი, 1 ქ., საბჭოს ქ. № 317; **ბოიად-ჩან** ელენორა პეტრეს ასული, 21 წლის, **სომეხი**, დიასახლისი, 1950 წ. ნაძალადევი-დიდუბე).

თბილისში მცხოვრები **ასირიელები** ქორწინებაში შედიან არამარტო ქართველებთან, არამედ **სომეხებთანაც**. მაგ., **ბაბასოვი** იაკობი იშაღის ძე, 33 წ. **ასირიელი**, კალატოზი. წ/კ არმცოდნე, გორკის ქ. № 26 და **არაქელოვა** არუსიაკა სერგოს ასული, 31 წლის, **სომეხი**, დიასახლისი, წ/კ მცოდნე, კალინინის ქ. № 103 (1920 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). **ხომაროვი** ბაბე აკოპის ძე, **ასირიელი**, 31 წლის, მუშა და **პეტროსიანი** ნინა ოგანეზის ასული, 29 წლის, **სომეხი**, დიასახლისი (1930 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ასევე მრავალრიცხოვანია **ქართველ-რუსთა** შეუღლების აქტები. ქრონოლოგიურად იგი 1922 წლიდან 1980 წლამდეც ფიგურირებს. მაგ., **მსხილაძე** ნიკოლოზ იაკობის ძე, 20 წლის, **ქართველი**, ს. მუხიანიდან, ქუთაისის მაზრა და ელენე იაგორის ასული **სონჩენკო**, 17 წლის, **რუსი**, თბილისი (1922 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **კინჭარაძე** ევგენი გერასიმეს ძე, 19 წლის, **ქართველი**, სტუ-

⁵ А. П. Галстян, *დასახ. ნაშრომი*, კვ. 79, შტრ. Р. К. Грдзелиძე, *Межнациональное общение в развитом социалистическом обществе (на примере Грузинской ССР)*, Тбилиси, 1980, с. 178—181.

დენტი, ტფილისი, საბჭოს ქ. № 143 და **დიუჟოვა** ლუბა კონსტანტინეს ასული 19 წლის, **რუსი**, დარაჯი (1931 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ბიძინაშვილი** სპარტაკ პეტრეს ძე, **ქართველი**, 21 წლის, 1 ქორწ., მილიციის მუშაკი, ხევსურეთის ქ. № 24, **საიჩევა** ნეონილა გიორგის ასული, **რუსი**, 27 წლის, 1 ქორწ., დიასახლისი (1960 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ოსები, როგორც აღინიშნა, საარქივო მასალებში დიდი რაოდენობით 1960 წლიდან გვხვდება, თუმცა უფრო ადრეც ჩანან ისინი საქორწინო აქტებში. მაგ., 1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევის საქორწინო წიგნში მოხსენიებულია **გოჩიაშვილი** ილია ქარუმის ძე, 36 წლის, **ოსი**, შავი მუშა, გორის მაზრიდან, ხუდადოვის ქ. № 29 და **ბერიაშვილი** თამარა ელიზბარის ასული, 29 წლის, **ქართველი**, დიასახლისი (1931 წ., დიდუბე-ნაძალადევი); **გერგაული** ლეონტი ბორისის ძე, 44 წ., **ოსი**, ქვრივი, ჰყავს ოთხი შვილი, განყოფილების გამგე, ვლადიმეროვის ქ. № 67, **ღეჟავა** ტატიანა სიმონის ასული, **ქართველი**, 39 წ., II ქ., ჰყავს სამი შვილი, დიასახლისი (1939 წ. ნაძალადევი-დიდუბე); **დუდაევი** ვიქტორი ისაკის ძე, **ოსი**, 26 წლის. 1 ქ., ჰყავს ერთი შვილი, ავტოსარემონტო ქარხნის მუშა, იმერეთის II შესახ., № 14; **ლეკიშვილი** ეთერი ისაკის ასული **ქართველი**, 28 წლის, დიასახლისი (1960 წ. ნაძალადევი-დიდუბე); **ბედოშვილი** შოთა ივანეს ძე, **ოსი** 24 წლის, 1 ქორ., მუშა, ტყიბულის № 16; **ადამაშვილი** მაყვალა ალექსანდრეს ასული, **ქართველი**, 28 წლის, 1 ქორწ., დიეტდა (1970 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

დასტურდება **ქართველ-ოსთა** პირუკუ წყვილიც. მაგ., **ვანიშვილი** ვასილი ზაქარიას ძე 36 წლის, **ქართველი**, მილიციის მუშა, კისისხევს ქ. № 10; **გოციევა** მარუსია არსენის ასული, 27 წლის, **ოსი**, დიასახლისი (1939 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ლონლაძე** გიორგი პეტრეს ძე, **ქართველი**, 27 წლის, 1 ქორწ., ინჟინერი. ჩოდრიშვილის ქ. № 65 და **ფუხაევა** როზა ალექსანდრეს ასული, **ოსი**, 18 წლის, 1 ქორწ., დიასახლისი (1950 წ., დიდუბე-ნაძალადევი); **ზაალიშვილი** ალიოშა მიხეილის ძე, **ქართველი**, 19 წლის, 1 ქორწ., მუშა, ოქტომბრის ქ. № 223 და **კუსიხაევი** ეასმინა დიაზის ასული, **ოსი**, 17 წლის, მოსწავლე (1960 წ., დიდუბე-ნაძალადევი).

ოსები ქორწინდებიან **სომხებზეც**. მაგ. **ზაზრაევ-აგაჯანოვი**; სასიძო **ზაზრაევი** მიხეილის ძე ალექსანდრე, **ოსი**, 32 წლის, 1 ქ., ჯარშია, მონტინის ქ. მესამე შესახვევი. № 18 და საპატარძლო — **აგაჯანოვი** ქეთო ანტონის ასული, **სომეხი** 29 წლის, დიასახლისი. 1 ქორწ., (1943 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); ან კიდევ, **ქერდიუოშვილი** კონსტანტინე ელიზბარის ძე, **ოსი**, 32 წლის, 1 ქორწ., ერთი შვილი, ეკონომისტი, გვაზაურას ქ. № 9 და **დავიდოვი** ნინა ვარდოს ასული, **სომეხი**, 40 წლის. 1 ქორწ., ბუჰხალტერი (1960 წ., დიდუბე-ნაძალადევი).

საარქივო დოკუმენტებით მოწმდება **ოსების** ქორწინება **ებრაელებთან**. მაგ., **ხობაკი** საფა საფას ძე. 45 წლის, **ოსი**, ზეინკალი, ტფილისი, კრილოვის ქ. № 10 და **შალოლატი** რევეკა ზინოვიევის ასული, 22 წლის, **ებრაელი**, დიასახლისი, ქ. ქუთაისი (1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ჯიოევი-ჩაჩაშვილი**: სასიძო — **ჯიოევი** გრიგოლი ნიკოლოზის ძე, 23 წლის, **ოსი**, ქვეოსტატი, 1 ქ., და საპატარძლო — **ჩაჩაშვილი** ნანული აბრამის ასული, 22 წლის **ებრაელი**, მქსოველი (1980 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

საყურადღებოა ასევე **ოსი-გერმანელის** (მაგ., **კულუმბეგაშვილი** ვასილ გრიგოლის ძე, **ოსი**, 28 წლის, 1 ქორწ., ცეცხლფარეში. ჯავის ქ. № 49 და **გელერ** საშა სამუილის ასული, **გერმანელი**, 32 წლის, 1 ქ., 1942 წ., ნაძალადევი-დიდუბე); **ოსი-პოლონელის** (მაგ., **ცხოვრებოვი** ვლადიმერ კონსტანტინეს ძე,

25 წლის. **ოსი**, მიწის მუშა, დონდუკო-კორსაკოვის ქ. № 2, ს. ბოსლევიდან, ცხინვალის რ-ნი. **ვრანია** ვალერი ფოცხის ასული, 23 წლის, **პოლონელი**, ბასეინის ქ. № 40, ქ. თბილისი; 1924 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ოსი-ბელორუსის** წყვილები (მაგ. **ხუდუოვი** სამსონ ვასილის ძე, **ოსი**, 30 წლის, შავი მუშა, შამპანური ქარხნის საერთო ბინა და **პოპედინსკაია** ეკატერინე დავითის ასული, **ბელორუსი**, 28 წლის, შავი მუშა; 1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ყურადღებას იქცევს **ქართველი ებრაელის** სხვა ეთნოსებთან საქორწინო ურთიერთობის საკითხი. თბილისში 1984—85 წწ. მოძიებული ეთნოგრაფიული მასალით, ქართველი ებრაელი სხვა ეროვნების ებრაელთა მსგავსად ძირითადად ქორწინდებოდა მხოლოდ ქართველ ებრაელზე, გაუბოდა რუს ან ევროპელ ებრაელზე ქორწინებასაც. საარქივო მასალებით შეიმჩნევა ამ აკრძალვების დარღვევაც. მოვიტანთ საამისო მაგალითებსაც: **ბენიშვილი** ელო დანიელის ასული, **ებრაელი**, 47 წლის, მემანქანე, II ქორწ., ავჭალა, წყალსადენის ქ. № 67 და **გორელაშვილი** რიმა შალვას ასული, **ქართველი**, 45 წლის, II ქორწ., ორი შვილით, დიასახლისი (1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ფიჩხაძე** მიხეილ შაბათას ძე, **ებრაელი**, 61 წ., II ქორწ., ერთი შვილით. ხელოსანი, დიდი ჭიხაშის ქ. № 50 და **გუცულო** მარიამი ლუკას ასული, **უკრაინელი**, 33 წლის, I ქორწ., კონდუქტორი (1960 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

არის **რუსი ებრაელის** სხვა ეროვნებაზე დაქორწინების შემთხვევებიც. მაგ., **ფიზიცი-რეშეტნიკოვა**: სასიძო — **ფიზიცი** გაბრიელ ბორისის ძე, **ებრაელი**, 40 წლის, I ქორწ., მესაათე, ოქტომბრის ქ. № 16 და საპატარძლო — **რეშეტნიკოვა** ნინა ტიხონის ასული, **რუსი**, 32 წლის, I ქორწ., ბუჰხალტერი (1970 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ხონგერი** ისაია დავითის ძე, **ებრაელი**, დამკვრელი, პლენანოვის ქ. № 77, ქ. კოვნო და **ოქროვეი** ნინა ავთანდილის ასული, დიასახლისი, **სომეხი**, 27 წლის (1925 წ. ნაძალადევი-დიდუბე); **ბირემან-კოტეც**: სასიძო — **ლიბერმან** ლუბერ ბორისის ძე, 23 წლის, **ებრაელი**, უმუშევარი, ლოტკინის ქ. № 35, I ქორწ. და საპატარძლო — **კოტეც** მარია თედორეს ასული, 36 წლის, **მოლდაველი**, II ქ., ერთი შვილით, დიასახლისი (1941 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ბერძენი ქორწინდება **ქართველთან** (მაგ., **პოხოვი** ვლადიმერ გიორგის ძე, 26 წლის, **ბერძენი**, მემანქანის თანაშემწე, განათლება საშუალო, პლენანოვის ქ. № 4 და **ჭანტურია** სოფიო კირილეს ასული, 23 წლის, I ქორწ., **ქართველი** ექიმის თანაშემწე, საშუალო განათლება, ელისაბედის ქ. № 155; (1930 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **სომეხთან** (მაგ., **ბუდმანოვი** ნიკოლოზ ფილიპეს ძე, 26 წლის, მექვაბე, შერემეტოვოს ქ. № 15, ალავერდიდან და **ზალოვეი** მარიამ მიხეილის ასული, 24 წლის, **სომეხი**, ქ. ტფილისი, დიასახლისი; 1925 წ., (დიდუბე-ნაძალადევი); **ბატაგოვი** პეტრე ქსენოფონტის ძე, **ბერძენი**, 25 წლის, I ქორწ., ნაყინის გამყიდველი, რიონქესის 38 და **ატოიანი** როზა სუმბათის ასული, 23 წლის, **სომეხი**, I ქორწ., ძაღლის ამომხვეველი (1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ბერძენის შეძღვევი პარტნიორია **რუსი**, მაგ. **აიდონოპულო-გონჩაროვა**: სასიძო — **აიდონოპულო** ივანე ხრამპიევის ძე, **ბერძენი**, 49 წლის, I ქორწ., მეღვინეობის ბუჰხალტერი, სტავროპოლის ქ. № 4; საპატარძლო — **გონჩაროვა** ალექსანდრა სიმონის ასული, **რუსი**, 35 წლის, ბუჰხალტერი ზავოზერნოსი, I ქორწ. (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ხარადუიდი** — **გრანკინა**: სასიძო — **ხარადუიდი** არკადი მიხეილის ძე, 25 წლის, **ბერძენი** I ქორწ., ავტოსარემონტო ქარხნის მუშა, საბჰოს ქ. № 317 და საცოლე — **გრანკინა** ვალენტი-

ნა ალექსანდრეს ასული, რუსი, 22 წლის, 1 ქორწ., (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

გვხვდება რუს-ბერძენთა შერეული წყვილებიც. მაგ., ანისჩენკო ვლადიმერ გიორგის ძე, 36 წლის, რუსი, მძღოლი, ელისაბედის ქ. № 72, ქ. ტფილისი; მურადიდი მარიამ სტეფანეს ასული, 25 წლის, დიასახლისი, ბერძენი, ხოდლის გუბერნიიდან (1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). არის ბერძნისა და რუსი ებრაელის დაქორწინების შემთხვევებიც: მაგ., ეფრემიდი ლაზარე ფეოდოსის ძე, 28 წლის, ბერძენი, მოსამსახურე, 1 ქორწ., საშუალო განათლებით, რუსთაველის ქ. № 19 (1930 წ. ვაკე-საბურთალოს რ-ნი) და იარიშევსკაია კლარა აბრამის ასული, 26 წლის, ებრაელი, მემანქანე, საშუალო განათლებით.

ბერძნისა და უკრაინელის დაქორწინების შემდეგი მაგალითი გვაქვს საარქივო მასალებშიც. მაგ., ლაზარიდი ივანე ფეოდორის ძე, 23 წლის, ბერძენი, 1 ქორწ., მუშა, მე-5 გომარეთის ქ. № 34 და კონოტოპოვა რაისა მიტროფანეს ასული, უკრაინელი, 26 წლის, 1 ქორწ., დიასახლისი (1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). დასტურდება ბერძნისა და ასირიელის ქორწინებაც. მაგ., აკოშმოვი შალვა მარატის ძე, ბერძენი, 24 წ. 1 ქორწ., შავი მუშა, ზვარეთის ქ. № 7 და კინორიან გოხარიკ ამბროსის ასული, 28 წლის, ასირიელი 1 ქორწ., დიასახლისი (1950 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

საქორწინო წყვილის შემდეგი წარმომადგენელია აზერბაიჯანელი, რომელიც შედის ქორწინებაში ქართველთან. მაგ., ქელბალიხანოვ ფატალი ჯუმშის ძე, 22 წლის, ნახიჩევანიდან. ერევნის მაზრა და ოლა ივანეს ასული შაშაიშვილი, ქართველი, 19 წლის, ქ. ქუთაისი (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); მირვალ-ოღლი მირ ქარიმ, 36 წლის, ნავთის გამყიდველი, ფოთის ქ. № 17, სპარსეთიდან მუხუღმანი და ხუროშვილი ნინო ესტატეს ასული 27 წლის ქართველი, დიასახლისი (1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); ბაირამოვი-ზანდარაშვილი: სასიძო — ბაირამოვი გასიმ უსუბ-ოღლი, 51 წლის, აზერბაიჯანელი, II ქორწ. დალაქი, საბჭოს ქ. № 351; საცოლე — ზანდარაშვილი სოფიო ივანეს ასული, 35 წლის, ქართველი, დიასახლისი (1943 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

აზერბაიჯანელ-სომეხთა წყვილებია: გაღფიფი ნასიბ კურბანის ძე, 27 წლის. აზერბაიჯანელი, 1 ქორწ., საბჭოს ქ. № 319 და არუთინიანი ლუსია ოგანეზის ასული. სომეხი, 19 წლის, 1 ქორწ., დიასახლისი (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი), ან კიდევ, ისმაილოვი ასლან ჰემდარის ძე, 20 წლის, ირანის ქვეშევდროში, 1 ქორწ., მძღოლი, საბჭოს ქ. № 143 და გვარიანც რუზანა ზაქროს ასული, სომეხი, 18 წლის, დიასახლისი, 1 ქორწ., (1943 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). საყურადღებო წყვილია აზერბაიჯანელისა პოლონელთან, მაგ., რაგიმოვი ნავი კაფარის ძე, 36 წლის, აზერბაიჯანელი, ჩერქეზოვის ქ. № 143, ბაქოდან. გელნიცკაია ნინა ანტონის ასული, დიასახლისი, 22 წლის, პოლონელი, ქ. ბაქოდან (1924 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

აფხაზი-ქართველის შემდეგი წყვილია საარქივო დოკუმენტებში წარმოდგენილი: ძიძარია კონდრატი თედორეს ძე, აფხაზი, 40 წლის, მასწავლებელი, II ქორწ., ნანეიშვილი მარიამ მიხეილის ასული, 28 წლის, ქართველი, კანცელარიის მოხელე, II ქორწ., საშუალო განათლებით (1930 წ. ვაკე-საბურთალო) აფხაზ-სომეხის წყვილი, მაგ., ლაყერბაი მიხეილ ალექსანდრეს ძე აფხაზი, 25 წლის, დამცველთა კოლეგიის წევრი, ფრეილინის ქ. № 4 და ავაკიანი მარკარიტა ვაგანის ასული, კურსისტკა, 22 წლის, სომეხი, ჩერქეზოვის ქ. № 93, ქ. ტფილისი (1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

გერმანელი-ბერძენი—კუფელდი ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე, 42 წლის, გერმანელი, II ქორწ., საშუალო განათლებით, მოსამსახურე, წყალსადენის ქ. № 12 და ფოტინოვა მაგდალენა კიპიანის ასული, 42 წლის, ექთანი, ბერძენი, II ქორწ.. (1930 წ. ვაკე-საბურთალოს რ-ნი); **გერმანელი-პოლონელი**, მაგ., პეტერ-სონი პავლე ალექსანდრეს ძე, 44 წლის, გერმანელი, რკინიგზის კონტროლი-ორის თანაშემწე, ყვირილის ქ. № 2, თბილისი და იგლინა მარიამ იოსების ასული, პოლონელი, 35 წლის, სოფ. გულუბოვსკოე ვილნიუსის მაზრა (1921 წ. დიდუბე-ნაძალადევი). **გერმანელი-შვეიცარიელი**, მაგ., შტარკი ვილჰელმ გოტ-ლიბის ძე, 27 წლის, გერმანელი, ტექნიკი, საგურამოს ქ. № 12 ტფილისი, გორდახერ ფანი — ლუიზა დეუარდის ასული, 19 წლის, შვეიცარიელი, ლუ-ქსენბურგი (1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

ქურთი-იეზიდი-რუსი, მაგ., აზიროვი ჰასან რასულის ძე, 32 წლის, ქურ-თი-იეზიდი, მილიციელი, ტფილისი ანიევის ქ. № 13, საცოლე — ვოლკოვი ფეოდოსია ნიკოლოზის ასული, რუსი, ქვრივი, ჰყავს სამი შვილი, დიასახლისი (1931 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

საყურადღებოა საქორწინო აქტებში თათრად წარმოდგენილი ეროვნება, რომელიც შედის ქორწინებაში ქართველთან, რუსთან, ბერძენთან, ებრაელთან. თათარი და თურქი საბოლოოდ აზერბაიჯანელად გაფორმდა. ამიტომ უწოდებენ ამ უკანასკნელს თათარ-თურქს. მაგრამ საარქივო მასალებით იგი ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი. მაგ., 1930 წ. დიდუბე-ნაძალადევის რ-ნის მასალებში გვხვდება სადიკ-ოღლი, 35 წლის, შავი მუშა, თათარი, ელისაბედის ქ. № 117-ის მცხოვრები და მისი წყვილი ავრაფინა ივანეს ასული მარგიაშვილი, 19 წლის, ქართველი, დიასახლისი, 1924 წლის იმავე რაიონის მასალებით რიზა-ოღლი მამედ რიზას ძე, 25 წლის, სპარსეთიდან, მცხოვრები ჩერქეზოვის ქ. № 90-ში და მისი საქორწინო წყვილი ზაბოლოცკაია ეფროსინე სიმონის ასული, 26 წლის, რუსი, დიასახლისი; 1932 წ. მასალებში სულეიმანოვი ბაბა გაზიკ-ოღლი, თათარი, 26 წლის, სამხედრო, ნახიჩევანიდან და ჩუპინა მარია ივანეს ასული, რუსი, 20 წლის, დიასახლისი. მოწმდება აგრეთვე სპარსულენოვანი თათის ბაბუევი საალ მოსეს ძე, 62 წლის, II ქორწ.. (კონიაკის დასახლება, კორპ. 17, ბინა 8) და ზბარცევსკაია მარიამ იაკობის ასული, რუსის, 53 წლის, დიასახლისის, II ქორწ., საქორწინო აქტით (1970 წ. ნაძალადევი-დიდუბე). თათარი — გულიზადე ჰასან აბას-ოღლი, 37 წლის, მექისე, მცხოვრები თათრის შესახვევში. ქორწინდება ბერძენ მელიკოვა ალექსანდრა დემნას ასულზე, 19 წლის, დიასახლისზე (1939 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); თურქი მურადოვი რამაზან ჰუსეინის ძე, 22 წლის, მემანქანე, მცხოვრები ელისაბედის ქ. № 20-ში, ქ. განჯიდან, პროკოფიევა ლიდა მიხელის ასულზე, მემანქანაზე, 19 წლის, გოგინევის ქ. № 68-ში მცხოვრებზე (1925 წ. დიდუბე-ნაძალადევი).

დაბოლოს სხვადასხვა ეროვნებების წარმომადგენელთა ერთეული წყვილებია: **არაბი-ებრაელი** — ეფენდი პაშა ჰუსეინის ძე, 34 წლის, 1 ქორწ.. დროებით უმუშევარი, სასამართლოს ქ. № 44 და ბუდხან დვოსია ცილიეკის ასული, 24 წლის, ებრაელი, 1 ქორწ. (1942 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **უზბეკი-ქართველი** (მაგ. ალიმოვი ქელიმი მანგანის ძე, 30 წლის, ექიმი 1 ქორწ., მავის-ქრატის ქ. № 22 და ელიოზიშვილი თამარა გიორგის ასული, ქართველი, 30 წლის, 1 ქორწ., დიასახლისი, 1943 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **ჩინელი-რუსი** (მაგ., კაუ-ცენ-ჩაუი ანატოლი მიხეილის ძე, 29 წლის, ჩინელი, 1 ქორწ. მეორე ახალ-შენის ქ. № 19 და ხრისტოვესკაია ნინა თედორეს ასული, რუსი, 24 წლის, ტექნიკი-კონდუქტორი; 1943 წ. დიდუბე-ნაძალადევი); **იტალიელი-რუსი** (ნუმი-

ტორი კლემენტი ივანეს ძე, შთის მუშა, იტალიელი, გოგოლის ქ. № 60, ქ. ტორინო-ლას, 40 წლის და უდანოვი ოლლა გორდის ასული, 17 წლის, დიასახლისი, ს. სარატოვი; (1925 წ. ნაძალდევი-დიდუბე); ჩეხი || რუსი (პასტკულსკი ფრანც მათეს ძე, 66 წლის, მემოზაიკე, ქ. ტფილისი, ყირიმის ქ. № 6 და კოვმანი ანასტასია იაკობის ასული, 49 წლის, დიასახლისი, (1931 წ. დიდუბე-ნაძალდევი); ლიტველი || რუსი (კოდზისი კაზიმირ კაზიმირის ძე, 1907 წელს დაბადებული, 1 ქორწ.. მარია სტეფანეს ასული ფელკისა, 21 წლის დიასახლისი, 1 ქორწ. 1931 წ. ვაკე-საბურთალოს რ-ნი); ლეკი-რუსი (აბდულაევი დავიდანი აბდულას ძე, 37 წლის. ლეზგანი, მკალავი, 1 ქორწ. და პუხოვკინა ნადეჟდა ნიკოლოზის ასული, 34 წლის დამლაგებელი; 1943 წ. დიდუბე-ნაძალდევის რაიონი).

ასეთია მმაჩის ბიუროს რესპუბლიკური არქტივის მასალებით თბილისში ნეცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნებებს შორის დამყარებული საქორწინო ურთიერთობანი. როგორც დავინახეთ, გვაქვს კონფესიონალურად სრულებით შეუთავსებელი საქორწინო წყვილები და ეს ხდება ისეთ ეთნოსებს შორის, რომლებიც თითქოს მტკიცედ იცავდნენ თავის ეროვნულობას, რომ რელიგია უკრძალავდა მათ ამგვარ კავშირს. მაგალითად, ქართველ ებრაელისა ქართველთან, რუს ებრაელთან; აზერბაიჯანელისა ქართველთან. რუსთან; ქურთი იეზიდისა რუსთან; თათრისა ქართველთან, რუსთან, სომეხთან, ბერძენთან და სხვა. ეს მასალა (საქორწინო აქტი) ყველა ცალკე აღებული დოკუმენტია. ამიტომ ასე ვრცლად მოვიტანეთ თითოეული წყვილის გარიანტები. ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ რევოლუციის პირველ წლებში ეს დარღვევები (პირობითად) უფრო დასაშვები იყო, ვიდრე 70—80-იან წლებში. ჩვენს მიერ თბილისში 1984—86 წწ. შეგროვებული მასალებით, როგორც აღინიშნა, მართალია, ადგილი აქვს ამგვარ დარღვევებს, მაგრამ უკანასკნელი წლების მანძილზე ეროვნული თვითშეგნების განსაკუთრებით გაზრდისა და რელიგიის აღორძინებას გამო ეს შინაგანი კლავ დღის წესრიგში დადგა. თუმცა ისიც შეინიშნება, რომ ძიუხედავად ეროვნული თვითშეგნების საკმაოდ გააქტიურებისა, 50-იანი წლებიდან შეინიშნებოდა ტენდენცია არარუსი ეროვნებების მიერ შვილების რუსულ სკოლაში შეყვანისა⁶, რასაც ისინი შვილების უმაღლესი განათლების მისაღებად რუსეთში გაგზავნის მოტივით ხსნიდნენ, რადგან ადგილობრივ ამის განხორციელება დიდი კონკურსის გამო ვერ ხერხდებოდა. მაგრამ არ ითვალისწინებდნენ იმ შედეგს, რაც მას მოსდევს. შვილები უმაღლესი განათლების მიღების შემდეგ რუსეთშივე რჩებიან სამუშაოდ, ოჯახსაც იქ ეკიდებიან და ამით საბოლოოდ სწყდებიან მშობლიურ მხარეს.

1921—80-იანი წლების საქორწინო აქტების მიხედვით ყველაზე დიდი მასალა ამოვიდა ქართველ-სომეხთა და სომეხ-ქართველთა შერეულ წყვილზე, ისევე როგორც 1911—1921 წლების საეკლესიო წინების შესწავლით. სომეხთა თბილისში მიგრაციის ფონზე ეს მოვლენა თითქოს კანონზომიერია. ცნობილია, რომ სომეხების გადმოსახლება საქართველოში ხდებოდა დავით აღმაშენებლის დროიდან, განსაკუთრებით კი გაძლიერდა XVIII საუკუნიდან, ინტენსიურად მიმდინარეობდა და მაქსიმუმს მიაღწია მთელი XIX საუკუნის მანძილზე და XX საუკუნის დასაწყისში. მაგ., ხუთი წლის მანძილზე (1897 წ. — 1901 წლამ-

⁶ Ю. В. Б р и м л е в, О некоторых актуальных задачах этнографического изучения современности. СЭ, 1983, №6, с. 15.

დგ) საქართველოში მოვიდა დაახლოებით 55 ათასი სომეხი. მარტო თბილისში 1897—1910 წწ. სომეხებს რაოდენობა გადიოდა 46,7 ათასიდან 124,9 ათასამდე, რომელთაგან დაახლოებით 68.000 იყო ახლად მოსული (უპირატესად თურქეთიდან) საქართველოში დამკვიდრებული სომეხების 30% ცხოვრობს თბილისში⁷

უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ამ სომეხების დიდი ნაწილი XX საუკუნის დასაწყისში გაქართველებული იყო, მაგალითად, სიღნაღის, გორის, თელავის მცხოვრებლები, რომლებიც დიდი რაოდენობით გვხვდება მასალებში. ქართველ-სომეხთა და მისი პირუტყვ წყვილის შესახებ მოპოვებული მასალით ერთ-ერთი მხარე მოსული — გაქართველებული სომეხია, ან პატარძალი ძირითადად თბილისელი სომეხია. ქართველზე გათხოვილი სომეხიც ხომ ქართველად იწერებოდა. ქართველი სომეხზე იწერდა ჯვარს ქართულ ეკლესიაში და სომეხებიც ქართველზე. სომეხი არა სომეხზე დაქორწინებისას ჯვარს ვერ დაიწერდა სომეხურ ეკლესიაში ამის გამოა, რომ სომეხურ-ქართული შერეული ქორწინებანი ასე ჭარბადაა წარმოდგენილი აღნიშნულ საეკლესიო წიგნებში. მაგრამ ასევე ხშირად გვხვდება გასომეხებული ქართველებიც. ეს ქართველ-სომეხთა ურთიერთობის ორივე მხარე კარგად წარმოაჩენს თბილისში მიმდინარე ეთნიკური პროცესების ხასიათს. მაგრამ ისიც კარგად ჩანს, რომ ხდება თბილისელების თანდათანობით გაევროპელება. რაც ძლიერდება 1918—21 წლებში — დემოკრატიული საქართველოს არსებობის წლებში. ამ დროს ძალიან ხშირად ვხვდებით ინგლისის, ამერიკის, საფრანგეთის ქვეშევრდომებს. საერთოდ ამ დროს თბილისში მოწმდება დიდი რიცხვი სხვადასხვა ერთაშორისო საქორწინო ურთიერთობისა, არ ჩანან, ერები ორი გამონაკლისის გარდა, მაჰმადიანები, რომლებიც, რასაკვირველია, ქრისტიანულ ეკლესიაში არ ქორწინდებოდნენ.

რა ელემენტარობაა ამ მხრივ 1921 წლის შემდეგ? როგორც წარმოდგენილი მასალიდან შეიძლება, საოცრად ვრცელია საქორწინო წყვილთა ეროვნული ვეოგრაფია. მოწმდება ასზე მეტი ეროვნებათაშორისი ქორწინების 20 ქვეჯგუფი. ვის არ ვხვდებით თბილისში ამ წლებში — როგორც ყოფილი საბჭოთა კავშირის თითქმის ყველა რესპუბლიკის წარმომადგენელს (რუსი, უკრაინელი, ბელორუსი, მოლდოველი, სომეხი, აზერბაიჯანელი, ლიტველი, ლატვიელი, ესტონელი, უზბეკი და სხვ.), ისე ევროპელს — ფრანგს, გერმანელს, პოლონელს, უნგრელს, ჩეხს, იტალიელს, ესპანელს და სხვ. თუ 1921 წლამდე საეკლესიო წიგნებში არ იყო წარმოდგენილი მაჰმადიანი, ახლა სამოქალაქო ქორწინების აქტებში ხშირადაა ნახსენები თურქი, თათარი, არაბი, სპარსი, უზბეკი, ავარიელი, ლეკი და სხვ. დამოწმებულია ჩინელის დაქორწინება რუსზე, ქურთისა რუსზე, ასირიელისა ქურთზე, ბერძენზე და სომეხზე, ებრაელისა ქართველზე, სომეხზე, რუსზე, ოსისა ქართველზე, ებრაელზე და გერმანელზე, ეროვნული და რელიგიური შეზღუდვები, როგორც ცნობილია, არ იყო საერთოდ დამახასიათებელი თბილისისათვის. რისი დასტურია ძველი თბილისის საკმაოდ მცირე ტერიტორიაზე — თათრის მოედანზე სხვადასხვა რელიგიური აღმსარებლობის კულტების (სიონი, სურპგევორქი, მეჩეთი, სინაგოგა) თანაარსებობა. მაგრამ ყოველი ერის წარმომადგენელი მაინც აიჭობინებდა თავის ეროვნების წარმომადგენელზე დაქორწინებას. რის შესახებაც მთხრობელები პირდაპირ მიუთითებენ. საარქივო მასალებით დასტურდება ჯერ კიდევ 1921 წლა-

⁷ ვ. ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII—XIX სს., თბილისი, 1981, გვ. 229.

მდე ამის დარღვევის უამრავი შემთხვევა. ხოლო 1922 წლიდან ამ მხრივ უკვე სრული თავისუფლებაა, რისი შედეგიც უნდა იყოს თბილისში წარმოდგენილი ეროვნებათშორისი საქორწინო მხარეთა ასეთი მრავალფეროვნება. ამის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც არის მითითება, რომ 1930-იანი წლების საქართველოში ეროვნებათშორისო ქორწინებანი ძალიან იყო გავრცელებული. ამ მაჩვენებლებით საქართველოს ყოფილ საბჭოთა კავშირში ბელორუსიის შემდეგ მეორე ადგილი ეკავა⁸. ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ თბილისი წარმოდგენდა არამარტო საქართველოს, არამედ მთელი ამიერკავკასიის პოლიტიკურ, კულტურულ და სამრეწველო ცენტრს, რომ დიდი იყო სწრაფვა სამუშაო ძალისა აქეთ — ახალ მშენებლობებზე, როგორც ამიერკავკასიის რესპუბლიკებიდან, ასევე ყოფილ საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რესპუბლიკებიდანაც. ხოლო რელიგიური და ეროვნული ჩაგვრის არარსებობა ძველთაგანვე ხელს უწყობდა აქ სულ სხვადასხვა ეროვნების თავმოყრას.

Н. Н. АБЕСАДЗЕ

СМЕШАННЫЕ БРАКИ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА ТБИЛИСИ ПО МАТЕРИАЛАМ ЗАГС (1921—1980 гг.)

Резюме

На основе архивных данных Загс изучены смешанные браки населения г. Тбилиси 1921—80 годов, представленные в основном грузино-армянскими и армяно-грузинскими брачными парами. После революции и особенно в 1918—21 годах постепенно происходит европеизация этих пар, а с 1921 года все возрастает этническая география брачных сторон.

წარმოდგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებამ

⁸ Н. П. Борзых. Межнациональные браки в СССР в середине 1930-х годов. СЭ, 1984, № 3, с. 104—105.

რეზო სუბიუვილი

ჰუნების ისტორია

ადრეული საუკუნეების კავკასიის ისტორიის ამსახველი ევროპული წყაროებიდან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი შეიძლება მივაკუთვნოთ ძველ უნგრულ საისტორიო მწერლობას, რომლის ქართული და რუსული თარგმანი დღემდე არ გამოქვეყნებულა. იწერებოდა იგი XI—XIV საუკუნეებში სხვადასხვა უნგრელი ავტორის მიერ ლათინურად, იმდროინდელ ევროპაში გავრცელებულ გესტას ჟანრში, ხოლო მათი უნგრული თარგმანები მოგვიანებით შესრულდა. ეს თხზულებები ჩამოყალიბდა კრებულის სახით და ჩვენამდე მოაღწია „უნგრელთა ქრონიკის“ სახელწოდებით. მასში შემუშავებულია ე. წ. „სკვითური თეორია“, რომლის მიხედვითაც უნგრელთა წინაპრების უძველეს საცხოვრებელ ადგილად კავკასიისა და შავი ზღვის ჩრდილო ნაწილებია მიჩნეული, უნგრელებისა და ჰუნების ნათესაობას ან გაიგივებას კი წამყვანი ადგილი უკავია. საკითხის ასე დაყენებით უნგრელი ისტორიოგრაფები ცდილობდნენ (აღსანიშნავია, რომ ამ თეორიას ზოგიერთი თანამედროვე მეცნიერიც იზიარებს)¹. დაემტკიცებინათ თავისი ხალხის უძველესი წარმოშობა და წარმოეჩინათ იგი როგორც რომის იმპერიის ძლიერი მოწინააღმდეგე. ეს ტენდენცია კი გამოხატავდა იმდროინდელ უნგრულ წარჩინებულთა მისწრაფებებს, რომელთა იდეალიც სწორედ ჰუნების ცნობილი მეფე ატილა იყო.

„უნგრელთა ქრონიკაში“ ერთ-ერთი ძირითადი და დამოუკიდებელი ნაწარმოებია „ჰუნების ისტორია“, რომლის ევტორი, უახლესი დროის მკვლევართა მიხედვით უნდა იყოს შიმონ კეზაი, უნგრელთა მეფე ლასლო IV-ის კარის სასულიერო პირი. მის მიერ დაწერილი ისტორიის თარიღად დაახლოებით 1283 წელია მიჩნეული; ნაგარაუდევია, აგრეთვე, ნაშრომში გამოყენებული წყაროები: უნგრული თქმულებები, ლეგენდები; იორდანის, სიგიბერტის, უნგრელი ანონიმის და სხვ. ნაშრომები². შ. კეზაის „ჰუნების ისტორია“ უნგრულ ისტორიოგრაფიაში სანდო საისტორიო წყაროდაა მიჩნეული, თუმც მისი ზოგიერთი მომენტი სპეციალისტებში აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს.

შ. კეზაის „ჰუნების ისტორია“ გრავალჯერ გამოიცა როგორც ლათინურად, ასევე უნგრულად. წინამდებარე თარგმანი შევასრულე უნგრულიდან ცნობილი უნგრელი ისტორიკოსის, პროფესორ დიორდ დიორფის მიერ შედგენილი უნგრეთის ძველი ისტორიის ამსახველი დოკუმენტების კრებულიდან³, რომელიც

¹ იხ. T a r d y L., *Kaukázusi magyar tükör*. Bp., 1988. გვ. 32—44.

² *История Венгрии*, т. I (Редактор В. П. Шушарин). М., 1971. с. 275—285.

³ C y ű r f f y C y., *A magyarok elődeiről és a hanfoglalásról*, 3. K i a d á s. Bp., 1986. 182—194.

ბოლო მესამე გამოცემა. ამ კრებულში დ. დიორფიმ „ჰუნების ისტორია“ მცირეოდენი შემოკლებით გამოაქვეყნა, კერძოდ შეამცირა რამდენიმე უმნიშვნელო პარაგრაფი; ჩემი თარგმანიც მას შეევსაბამე. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თარგმნის დროს ზოგიერთი სახელი ისევე გადმოვიტანე ქართულში როგორც ეწერა დედანში და განვმარტე ტექსტზე დართულ კომენტარებში, ხოლო სტილი შევეცადე დამეცვა ძველი უნგრული ქრონიკების შესაბამისად.

ვფიქრობთ, ზემოაღნიშნული მასალის ქართული პუბლიკაცია გააფართოებს წყაროთმცოდნეობით ბაზას და დაეხმარება ჩრდილო კავკასიისა და უნგრეთის წარსულით დაინტერესებულ მკვლევრებს, რამეთუ მასში საუბარია ჰუნების, სკვითების, მაღიარების და სხვ. ხალხის წარმომავლობაზე, ისტორიაზე, გეოგრაფიაზე, ადამ-წესებზე და ა. შ. კეზაი უნგრელთა ევროპაში დასახლებისა და ბრძოლების აღწერის დროს. შუა საუკუნეების ზოგიერთი ევროპელი ხალხის ისტორიის საკითხებსაც ეხება.

(4) რამეთუ წარღვნის უბედურების გამო ნოესა და მისი სამი შვილის გარდა ყველა სხეული განადგურდა; ბოლოს მაინც, წარღვნის შემდეგ სემისაგან, ჯამისაგან და იაფეტისგან 72 ეროვნება წარმოიშვა: სემისგან 22, ჯამისგან 33, იაფეტისგან 17. როგორც იოსები⁴ აღნიშნავს, ეს ეროვნებები ებრაულ ენაზე ლაპარაკობდნენ. წარღვნის შემდეგ ორასპირველ წელს გოლიათმა მენროტმა, იაფეტის სისხლისაგან წარმოშობილმა თანის შვილმა. გაითვალისწინა რა წარსული საშიშროება, მთელ ნათესავებთან ერთად ერთი სვეტის აშენება დაიწყო. რამეთუ თუკი წყალდიდობა გამეორდებოდა სვეტზე ასულები შეძლებდნენ გადარჩენას შურისმაძიებლური განაჩენისგან. ერთი მხრივ, ღმერთის ფარული სურვილის შესრულებამ, რომელსაც ადამიანის გონება წინ ვერ აღუდგებოდა, ისე შეცვალა და აურია მათი ენები, რომ ამის შემდეგ ნათესავს ნათესავისა აღარ ესმოდა, ბოლოს კი გაიფანტნენ სხვადასხვა მხარეში...

ჰუნების წარმომავლობა და საშობლოს პირველი მოკოვება

... ენების ერთმანეთში აღრევის დაწყების შემდეგ გოლიათი მენროტი ევლიათის მიწაზე გადასახლდა. რომელ მხარესაც მაშინ სპარსეთს უწოდებდნენ და იქ ცოლისაგან. ენეთისგან ორი შვილი დაებადა: სახელდობრ, ჰუნორი და მაღიარი. რომლებისგანაც წარმოიშვნენ ჰუნები ანუ მაღიარები. მაგრამ ამბობენ, რომ გოლიათ მენროტს ენეთის გარდა კიდევ ჰყავდა სხვა ცოლი, რომლისგანაც ჰუნორისა და მაღიარის გარდა სხვა ბიჭები და გოგონები გაუჩნდა. ეს შვილები და მათი შთამომავლები სპარსეთის მხარეში ცხოვრობენ. ტანის მოყვანილობითა და ფერით ჰუნებს ჰგვანან, მხოლოდ ცოტა განსხვავდება მათი საუბარი, როგორც საქსონელებისა ტურინელებისგან. ვინაიდან ჰუნორი და მაღიარი მენროტის პირველი შვილები იყვნენ, მამისგან განშორებულად გადასახლდნენ ცალკე კარავში.

⁴ იოსებ ფლავიუსი, 1 ს-ის ებრაელი ისტორიკოსი.

(5) ერთ დღეს ისე მოხდა, რომ როდესაც სანადიროდ მიდიოდნენ, უდაბნოში ერთი დედალი შველი გამოჩნდა მათ წინ და როგორც კი დასაჭერად გამოუდგნენ გაექცათ მაეოტის ჭაობისაკენ⁵. რამეთუ მათი მხედველობიდან მთლიანად გაუჩინარდა ბევრი ეძებეს, მაგრამ მის კვალს ვერ მიაგნეს. მას შემდეგ რაც ხსენებულ ჭაობთან მივიდნენ, ნახეს, რომ მეცხოველეობისათვის ვარგისი იყო. შემდეგ დაბრუნდნენ უკან თავიანთ მამასთან და მიიღეს რა თანხმობა, მთელი საქონლით მაეოტის ჭაობებს შორის გადასახლდნენ იქ დასამკვიდრებლად. მაეოტის მხარე სპარსეთის მეზობლად მდებარეობს. ერთი ძალიან ვიწრო ფონის გარდა ყოველი მხრიდან ზღვა ეკვრის. მდინარის წყლები სრულებით არ არის. მაგრამ უხვადაა ბალახი, ხე. თევზი, ფრინველი და მხეცი. იქ მისვლა-მოსვლა ძნელია. ამრიგად. დამკვიდრდნენ რა მაეოტის ჭაობებს შორის აღარ გამოსულან იქიდან ხუთ წლის მანძილზე. მეექვსე წელს სახეტილოდ გამოვიდნენ და ერთ უდაბნო ადგილას შემთხვევით, ბელარის შვილების, ქმრების გარეშე სახლში დარჩენილ ცოლებს და ბავშვებს წააწყდნენ. რომლებიც სიმდიდრიანად გაიტაცეს ცხენებით მაეოტის ჭაობებს შორის. ბავშვებს შორის ალანთა ბატონის დულას ორი ქალიშვილიც დაიჭირეს შემთხვევით. ესენი ერთი ჰუნორმა, მეორე მაღიარმა მოიყვანა ცოლად. ამ ქალებისაგან წარმოიშვა სულ ყველა ჰუნი. მოხდა ისე, რომ მას შემდეგ რაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ცხოვრობდნენ მაეოტის ჭაობებში ძალიან ძლიერ ეროვნებად ჩამოყალიბდნენ და ის მიწა ველარ იტევდა მათ, ვერც მათი გამოკვება შეეძლო.

(6) ამრიგად, აქედან მზვერავეები გაგზავნეს სკვითიაში და მას შემდეგ რაც სკვითიის პროვინცია დაათვალიერეს, ბავშვებიანად და საქონლიანად იმ ქვეყანაში გადასახლდნენ დასამკვიდრებლად. როდესაც იმ ქვეყანაში ჩავიდნენ, იქ მათ აღპლოზური მოსახლეობა დახვდათ. რომლებსაც ამჟამად პრუტენეკებს ეძახიან. ესენი გაანადგურეს, გაყარეს ან მოკლეს და როგორც ვიცით, მეზობლების განწყობილების მიუხედავად. დღესაც მშვიდობიანად ფლობენ იმ მიწას.

სკვითიის მხარე ევროპაშია გადაწოლილი და აღმოსავლეთით ფართოვდება. ერთი მხრიდან ჩრდილოეთის ზღვა, მეორე მხრიდან რიფეის მთები კეტავენ შორეული ტროპიკული სარტყლისგან. აღმოსავლეთის მხრიდან კი ეკვრის აზიას. მასზე მიედინება ორი დიდი მდინარე, ერთის სახელია ეტული, მეორესი ტოგორა. აქ დაბადებული ხალხი ჩამორჩენილად ცხოვრობს, აყოლილი არიან უსარგებლო საქმიანობას — არიან უხამსი ბუნების, მიდრეკილები გარყვნილებისაკენ, მოწყურებულები ნადავლზე და საერთოდ უფრო მეტად შავეები არიან, ვიდრე თეთრი ფერისა. სკვითიის მხარეს კი აღმოსავლეთის მხრიდან იორის მცხოვრებთა ქვეყანა ეკვრის. შემდეგ მოჰყვება ტარსია, ბოლოს კი მონღოლეთი, სადაც მთავრდება ევროპა. ზაფხულის მზის ამოსვლის მხარეზე კოროზმის⁶ ხალხია. როგორც ეთიოპია, რომელსაც პატარა ინდოეთს უწოდებენ. ამის შემდეგ

⁵ აზოვის ზღვა.

⁶ ხორეზმი.

კი სამხრეთსა და მდინარე დონს შორის გაუვალი უდაბნოა. დონი სათავეს იღებს სკვითიაში და მას მაღიარები ეტულს ეძახიან. მაგრამ როგორც კი წინა დინება რიფეის მთებს გადაკვეთს, მას დონს უწოდებენ. ბოლოს კი ვაკეზე გავლით ალანების მიწას აწყდება, შემდეგ სამ ტოტად გაყოფილი კერეკის ზღვაში ჩაედინება. მდინარე ტოვორა კი სკვითიიდან მოედინება, უკაცრიელ ტყეებსა, ტაობებსა და თოვლიან მთებს შორის უძევს გზა. სადაც ნისლის გამო მზე არასდროს აცხუნებს, ბოლოს კი ირკანიაში მისული ჩრდილოეთის ზღვის მიმართულებით მიედინება. სკვითიის პროვინცია სიგრძით 360, სიგანით კი 190 სტადიუმზეა გადაწოლილი. ბუნებრივად გამაგრებული ადგილმდებარეობა აქვს და მხოლოდ ერთ ძალიან პატარა ადგილას შეიძლება მასთან მიახლოება. ამიტომ ვერც რომის იმპერატორმა და ვერც დიდმა შანდორმა⁷ მისი დაპყრობა ვერ შეძლეს, თუმცაღა კი სცადეს. სკვითიის მიწა ნაყოფიერია, დამშვენებულია კორუმებით, ტყეებით, ბალახებით და საუცხოო სიჭარბით შეიძლება შესხდეს აქ გარეული ცხოველების სხვადასხვანაირ ჯიშს. დასავლეთის მხრიდან მისი მეზობლები არიან პატანიკები და თეორი ციგაეები, ხოლო ჩრდილოეთის ზღვის ირგვლივ. სადაც სუზდალის ქვეყნაზე აღმავლობის უვარგისი, გაუვალი, დიდი და ბურუსიანი ტყე საღეროებს, აქაა თვე გამუდმებით ბურუსია. აქ მზე ანათებს მხოლოდ ივნისში, ივლისში და აგვისტოში და მაშინაც დღეში იმეფის ათის განმავლობაში, რამდენიც შუადღის ოთხამდეა, სხენებულ უდაბნოს მთებში კი მოიპოვება კრისტალი, ბუდოპს სკვითი და ჩვეს ჩიტი სონლული, რომელსაც უნგრულად კერეჩიტს ეძახიან.

სკვითიის ქვეყანა ერთ ტერიტორიას წარმოადგენს. მაგრამ სამ პროვინციად იყოფა, კერძოდ ბაშკირიად, ლენტიად და მოვორიად. ას რვა ოლქისა და რვა გვარეულობის მიხედვით, რამდენადაც ჰუნორმა და მაღიარმა გაყო. როდესაც სკვითიაში დასახლდნენ, რამეთუ უნგრეთში არა უმეტესი ას რვა სუფთა გვარეულობაა. და თუ არიან ჯანაჩენებიც, რომლებიც მათ შეუერთდნენ, ისინიც მოსულებიან ტყვეებადან წარმომდგარი არიან, რამეთუ ჰუნორიიდან და მაღიარიდან მათთვის ტაობებში ას რვა გვარეულობა წარმოიშვა ყველა მაწანწალის გარდა.

(7) შევექცეს ასწლეულს კი სკვითიაში მცხოვრები ჰუნები ისე გამრავლდნენ, როგორც ქვიშა და უფლის 700 წელს შეიკრიბნენ და აარჩიეს თავიანთ შორის კაბიტნები და ვეზირები ე. ი. ბატონები, რამეთუ ერთობლივად. ერთი გულითა და სულით დაეპყროთ დასავლეთის ქვეყანი. ერთ-ერთი მათგანი იყო ბელა, სემენის საგვარეულოდან წარმომადგარი ჩელეს შვილი. მისი ძმები კევე და კადონა ორივე კაბიტნები იყვნენ. ხოლო მეოთხე ვეზირის სახელი იყო ატილა. ბენდეგულის ვაჟი ვეზირები იყვნენ აგრეთვე ერდის გვარეულობიდან წარმომდგარი მისი ძმები რევა და ბუდა. თავიანთ შორის დააყენეს ერთი მსაჯული კადარი ტორდას საიარეულოდან. რა იათელ ჯარზე წართლისაჯულება განეხორციელებინა. გადაეწყვიტა შეურიგებელთა კამათი. დაესაჯა ქურდები და ბანდიტები, ისევე

⁷ აღექსნარე მაკეფონლა.

როგორც ბოროტმოქმედები. ერთი მხრივ, თუ მსაჯული არაზომიერ განაჩენს გამოიტანდა, თემს შეეძლო მისი გაუქმება, ხოლო დამნაშავე კაპიტანს და მსაჯულს კი ჩამოაგდებდა როცა მოისურვებდა. ეს სამართლებრივი ტრადიცია ჰუნებში ანუ უნგრელებში ტაქშონის შვილის ვეზირ გეზას დრომდე მოქმედებდა უცვლელად. მანამდე ვიდრე მადიარები არ მოინათლნენ და არ მიიღეს ქრისტიანობა. ბანაკში მათ იარაღისაკენ მოუწოდებდნენ ამ სიტყვებით: „ღმერთისა და მადიარი ერის სიტყვა ის არის, რომ ამა და ამ დღეს და ამ ადგილას ყველა ზუსტად გამოცხადდეს იარაღით და იქ თემის რჩევას და ბრძანებას მოუსმინოს“. ვინც სათანადო მიზეზის გარეშე ბრძანებას არაფრად ჩააგდებდა, მას სკვითიის კანონის მიხედვით, ხმლით გააპობდნენ ან კანონგარეშე მყოფად გამოაცხადებდნენ ანდა სერტოლდ მონად აქცევდნენ. მადიარებს შორის ბარიერს მხოლოდ ასეთი ცოდვები და დარღვევები აღმართავდა. მხოლოდ ასეთი დანაშაულის გამო შვიძლებოდა მონად ქცევა, თორემ, ისე როგორ შეიძლებოდა თქმა ერთზე დიდგვაროვანი და მეორეზე არადიდგვაროვანი, რამეთუ ყველა მადიარი ერთი მამისგან და ერთი დედისგან იყო წარმოშობილი.

(8) ამ დროს ას რვა ტომიდან ამოარჩიეს ძლიერი მამაკაცები, რომლებსაც ჰქონდათ მეომრის ტანი. ყოველი გვარიდან შეარჩიეს ათიათასი შეიარაღებული. დანარჩენები კი სკვითიაში დატოვეს ჭვეყნის დასაცავად. გაემართნენ რა აღმართული დროშით, გაიარეს პაქანიკებისა და თეთრი ყივჩაყების მიწა, შემდეგ სუზდალელების, პრუტების და შავი ყივჩაყების მიწებისაკენ დაიძრნენ, ბოლოს კი, მიუხედავად დასახლებული ხალხის წინააღმდეგობისა, მდინარე ტისამდე უდანაკარგოდ მივიდნენ. როდესაც ეს მხარე დაათვალიერეს, ყველა თემს ისე მოეწონა, რომ თავიანთი ოჯახებითა და საქონლით უფრო შორს აღარ წავიდნენ და მეუღლეებით, კარვებით და ჯრმებით გაღმოსასლდნენ თავიანთი ჭვეყნიდან.

ატილას სიკვდილი და ჰუნების დაშლა

(19) მისი სიკვდილის გავონებაზე მთელი მსოფლიო განცვიფრდა. მისმა მტრებმა აღარ იცოდნენ ეტირათ თუ ემხიარულათ, რანეთუ ეშინოდათ მისი მრავალრიცხოვანი შვილების, რომელთა დათვლა ისე ძნელი იყო, როგორც ერთი რომელიმე ხალხისა. იმასაც დიჭრობდნენ, რომ შემდეგ რომელიმე მისი შვილი გაბატონდებოდა, მაგრამ ვერონელი დეტრეს⁸ და ალემანიის ბატონთა ეშმაკური მოქმედებით (რომლებზეც ატილა ბატონობდა) — ჰუნების თემი სხვადასხვა ნაწილად დაიშალა: ასე რომ, მეფე ატილას ვაჟმაც ჩაბამ, რომელიც ბერძენი კეისრის ჰონორიუსის ქალიშვილისგან გაუჩნდა და აღადარმა, რომელიც გერმანელი ჰერცოგის კრიმპილდის ქალიშვილისგან ჰყავდა, მოინდომეს ატილას შემდეგ გამეფება. რამდენადაც გონებადამჯდარი ნაწილი ჩაბას შეუერთდა, უცხოელი ეროვნებების წარმომადგენელი კი აღადარს. ორივე ერთდროულად

⁸ გოთების მეფე.

მეფობდა. ამ დროს დეტრეს ცბიერების გამო, რომელსაც ალადარის მხარე ეჭირა, დაიწყო ომი მათ შორის. პირველ ბრძოლაში ალადარი დამარცხდა, მეორეში, რომელიც სიკაბრიასთან⁹ თხუთმეტ დღემდე გაგრძელდა, ჩაბას ჯარი ისე დაამარცხეს და გაფანტეს, რომ ატილას შვილებიდან და ჰუნებიდან ძალიან ცოტაღა დარჩა ცოცხალი. ეს ის ბრძოლაა, რომელსაც ჰუნები დღემდეც კრიმჰილდის ბრძოლის სახელით იხსენიებენ. ამ შეტაკებებში იმდენი გერმანული სისხლი დაიღვარა, რომ თუ გერმანელები სირცხვილის გამო არ უარყოფენ და გულწრფელად აღიარებენ, დუნაის წყალი მრავალი დღე არც ადამიანს, არც ცხოველს არ შეეძლო დაეღია, რამეთუ სიკაბბრიადან ქალაქ პოტენციაამდე სისხლიანი მოედინებოდა.

(20) ამრიგად, ჩაბა თხუთმეტი ათასი ჰუნით საბერძნეთში გაიქცა ჰონორიუსთან და თუმცა დაყოვნდა რათა საბერძნეთში სურდა დასახლება, არ დარჩა იქ, არამედ უკან დაბრუნდა თავის მამის შვილებთან და ნათესავებთან სკვითეთში. როგორც კი იქ დაბრუნდა, მაშინათვე დაუწყო მათ დაჩქარება, რათა ყველანი წასულიყვნენ პანონიაში გერმანელებზე შურისსაძიებლად.

(21) ჰუნებიდან კიდევ დარჩა სამი ათასი კაცი, რომლებმაც კრიმჰილდის ბრძოლიდან გაქცევით უშველს თავს. მათ ეშინოდათ რა დასავლეთის ხალხისა, არპადის დრომდე ჩიგლას ველზე დარჩნენ და იქ თავიანთ თავს ეძახდნენ არა ჰუნებს, არამედ სეკელებს. ამ სეკელებმა, მაშასადამე ჰუნებისაგან დარჩენილებმა, როდესაც შეიტყვეს, რომ მადიარები მეორედ ბრუნდებიან პანონიაში, მათზე წინ წავიდნენ რუსეთის ბოლოში და მას შემდეგ რაც ერთობლივად დაიკავეს პანონია, ის ნაწილი ხვდათ წილად, რომელიც ბლაკებთან ერთად დაიპყრეს და რომელიც მთების განაპირა მხარეებშია და არა პანონიის ვაკეში, ამიტომ შეერივნენ ბლაკებს და როგორც ამბობენ მათ დამწერლობასაც იყენებენ. სხვათა შორის, სეკელების ცნობით ჩაბა საბერძნეთში დაიკარგა, ამიტომ მდაბიო ხალხში დღემდე გავრცელებულია ასეთი ანდაზა: „მაშინ მოდი უკან, როცა ჩაბა საბერძნეთიდან დაბრუნდებო“.

(22) ამრიგად, ჩაბა ატილას კანონიერი შვილი იყო, რომელიც მას ბერძენი კეისრის ჰონორიუსის ქალიშვილისაგან გაუჩნდა; მის შვილებს ერქვათ ედემენი და ედი. როდესაც მადიარები მეორედ დაბრუნდნენ პანონიაში ედემენი თავის მამის და დედის ძალიან ბევრ ნათესავთან ერთად დასახლდა. მისი დედა წარმოშობით კოროზმი იყო. ედი პირიქით, სკვითიაში დარჩა მამასთან. ამ ჩაბასაგან წარმოიშვა ეროვნება აბა; როდესაც ჩაბა სკვითიაში წავიდა, თავისი დედის დიდგვაროვნებით ტრაბახობდა თემის წინაშე. ჰუნების დიდგვაროვნებმა იგი გაამტყუნეს და ამბობდნენ, რომ იგი არ არის ნამდვილად სკვითის გაზრდილი და მხოლოდ მაწანწალა უცხოელიაო, ამიტომაც არ მოიყვანა სკვითი ცოლი და ეროვნებით კოროზმზე დაქორწინდა.

(23) მას შემდეგ რაც ატილას ვაჟიშვილები კრიმჰილდის ბრძოლაში თითქმის ყველა დაიღუპა, პანონია ათ წლამდე უმეფოდ

დარჩა. იქ დარჩნენ მხოლოდ სლავი, ბერძენი, გერმანელი, მეშინაუ-
ში და ვლახი გადამთიელები. რომლებიც მდებარე სამსახურით უხ-
დიდნენ ხარკს ატილას სიცოცხლეში. ბოლოს მაროტის შვილი სვა-
ტოპლუკი თავს დაესხა ერთ ბატონს პოლონეთში, რომელმაც დაი-
პყრო რა ბრატა. ბულგარელებსა და მეშინაუშებზე ბატონობდა და
ჰუნების განადგურების შემდეგ მსგავსი წესით დაიწყო მმართველო-
ბა პანონიაშიც. მათ მადიარებმა მდინარე უნგიდან სხვადასხვანაირი
საჩუქრები გაუგზავნეს და მას შემდეგ რაც ელჩებმა დაზვერეს და
მათი ჯარები სუსტებად მიიჩნიეს, მოულოდნელად დაესხნენ თავს
და მდინარე რაკოშის მახლობლად, ბანჭიდასთან ახლოს ერთ ქალა-
ქთან. რომლის ნანგრევები დღესაც ჩანს, სვატოპლუკი მთელი თა-
ვისი ჯარით გაანადგურეს და, ზემოთ დასახელებულ პანონიის ხალხ-
ზე დაიწყეს ბატონობა. ერთი ცნობის მიხედვით, მადიარებს მეორე
გადასახლების დროს არა სვატოპლუკი, არამედ მაროტი დახვდათ იქ
პატონად. ეს უნდა მომდინარეობდეს იქიდან, რომ მაროტი უფრო
მეტად იყო ცნობილი და როდესაც ვესპრემშის ციხესიმაგრეში მყო-
ფმა დაძაბუნებულმა მოხუცმა შეიტყო შვილის უბედურება. ტკი-
ვილებისაგან სწრაფი სიკვდილით დაასრულა სიცოცხლე. ამ დროს
კი მისი შვილი მმართველობაში ახალი კაცი იყო.

საფრანგულ მოგზაურთა მოგონებები

(25) იესო ქრისტეს დაბადების 872 წელს, როდესაც გერმანია-
სა და იტალიაში ოტო შვაბი, საფრანგეთში მეფე ლოთარის შვილი
ლაიოში. საბერძნეთში კი თეოდოროსის შვილი დურუს ანტონიუსი
ბატონობდა, ჰუნები ანუ მადიარები ხელმეორედ დასახლდნენ პა-
ნონიაში, გაიარეს რა პაჭანიკების და თეთრი ყივჩაყების ქვეყანა, ^ს
ქალაქი კიევი. შემდეგ მდინარე უნგთან გაჩერდნენ, სადაც ციხესი-
მაგრე ააშენეს. ამ მდინარის გამო უწოდებენ დასავლეთის ერები
მადიარებს ჰუნგაროშუკებს. მას შემდეგ რაც ამის გარდა სხვა ექვ-
სი ციხესიმაგრე დააარსეს, ერთხანს იმ მხარეში დარჩნენ.

(26) ბოლოს მოკლეს რა სვატოპლუკი, როგორც ზემოთ იყო
უკვე მასზე ნათქვამი, შვიდ ჯარად გაიყვნენ ისე, რომ ყოველ ჯარში
ასისტანტების და კარალების გარდა იმყოფებოდა ერთი კაპიტანი,
რომლის, როგორც ერთი ვეზირისადმი ერთგულება, ბეჭითი შრომა
და დაჯერება ევალებოდათ. თუ არ ჩავთვლით კაპრალებსა და წინა-
მძღოლებს ყოველი ჯარი 30000 შეიარაღებული მამაკაცისაგან შედ-
გებოდა. ამრიგად, გაემგზავრნენ რა მალა აღმართული დროშით,
თავიანთი ცოლებით, ბავშვებით და პირუტყვით, პეშტთან დუნაიზე
გადავიდნენ და სობის გადასასვლელთან დუნაისთან ახლოს აიღეს
ერთი ციხესიმაგრე, რომელშიც ბატონის გარდაცვალების შემდეგ
გამოქცეული სვატოპლუკის ჯარისკაცები იყრიდნენ თავს. სხვათა
შორის, იქ მაროტის ერთი ძალიან მოხუცი ნათესავიც მოკლეს და
დღემდე ზღაპრად ყვებიან, რომ თითქოს ის თვით მაროტი იყო.

(27) ამ კაპიტნებს შორის ყველაზე მდიდარი და ყველაზე ძლი-
ერი იყო ტურულის გვარეულობის წარმომადგენელი უდეკის ვაჟის
ელოდის ვაჟის აღმოშის ვაჟი არპადი. არპადმა კი მის ტომთან ერ-
თად პირველმა გადაიარა რუსეთის თოვლიანი ადგილები, რამეთუ

მის გვარეულობას სკვითის სხვა ტომზე მალა მდგარს ის საპატიო ღირსება ჰქონდა, რომ წინსვლის დროს ჯარის წინ, ხოლო უკუსვლის დროს მის ბოლოს მიდიოდა. როდესაც არპადი დუნაიზე გადავიდა და პანონიაში შევიდა. იმ ადგილზე გაშალა კარავი, სადაც ამჟამად ფეპერვარი დგას. ეს ადგილი იყო ვეზირ არპადის პირველი სადგომი.

(28) მეორე კაპიტანს საბოლჩი ერქვა, რომელიც იქ დაბანაკდა. სადაც ამჟამად ნანგრევებში ჩაკვარი მდებარეობს. ამ საბოლჩიდან მომდინარეობს ჩაკის გვარეულობა.

(29) მესამე ჯარის კაპიტანი იყო დიულა. თუმცა იგი სხვებთან ერთად მოვიდა პანონიაში, მაგრამ ტრანსილვანიაში ცხოვრობდა.

(30) მეოთხე კაპიტნის სახელია ორში. როგორც ამბობენ. მან შაიოს წყლის ირგვლივ გაშალა კარავი.

(31) მეხუთე ჯარის კაპიტანი იყო კუნდი. იგი ნირის მიდამოებში ცხოვრობდა. მის შვილებს ერქვათ კუშიდი და კუბიანი.

(32) მეექვსე ჯარის ვეზირი იყო ლელი. იგი პირველად გალგოცის ახლოს ცხოვრობდა. ხოლო მას შემდეგ რაც იქიდან მეშიანუშები და ჩეხები გააძევა ნიტრას ნაწილში დასახლდა. მისგან წარმოიღობა ზოვარდის გვარეულობა.

(33) მეშვიდე ჯარის ვეზირს ვერბულჩუს ეძახდნენ. იგი დასახლდა ბალატონის ტბის ირგვლივ ზალაში. მას იმიტომ ეძახდნენ ვერბულჩუს¹⁰. იცოდა რა დანამდვილებით კრიმჰილდის ბრძოლაში გერმანელების მიერ მისი პაპის მოკვლის ამბავი, შური იძია: კერძოდ, პრაკალი გერმანელი შამფურზე შეწვა. ხოლო მათ სისხლს ღვინოსავით სვამდა სხვებთან ერთად. ამ კაპიტნებმა, ზემო აღნიშნული წესით აირჩიეს თავისთვის საცხოვრებლები და სადგომები. მსგავსი წესით დასახლდნენ მოწონებულ ადგილებზე სხვა საგვარეულობის წარმომადგენლებიც.

თავდასხმები

(34) ხოლო როდესაც პანონია დაიპყრეს და დასახლდნენ, მორავიიდან და ჩეხეთიდან რაც კი საუკეთესო იყო წაიღეს. ხოლო მათი ვეზირი ვრატისლავი ბრძოლაში მოკლეს.

(35) ამის შემდეგ თავს დაესხნენ კარინტებს. მათ წინააღმდეგობა გაუწიეს ციხესიმაგრე ლაიბაცკის იქით მდებარე მერანიას პერცოგმა სახელად გოტფილდმა და პერცოგმა ებერჰარდმა, აქუილის პატრიარქთან ერთად. ამ ბრძოლაში ძლიერი შეტაკება მოხდა და თუმცა მადიარებიდან უფრო ბევრი დაეცა, ორივე პერცოგი მოკლეს, ხოლო პატრიარქი გაიქცა. ამის შემდეგ გაძარცვეს კარინტია. შტაიერის ქვეყანა, კრაინა და საკმაოდ დიდი ნადავლით დაბრუნდნენ პანონიაში.

(36) როდესაც კეისარმა კონრადმა გაიგო მისი ხალხის განადგურების ამბავი, იტალიიდან შვაბის ქვეყნის ქალაქ აუგსბურგში გაემართა, რათა აქედან უნგრეთში წასულიყო მადიარებზე თავდასას-

¹⁰ უხგრული სიტყვა „ვერ“ ნიშნავს სისხლს, ვერბულჩუ კი — სისხლიან ბულჩუს.

ხმელად. ამ დროს რომში შინაომმა იფეთქა და კეისარი უკან დაბრუნდა რომში.

(37) მაშინ, წავიდნენ რა მადიარები ბულგარეთს დაარტყეს. საიდანაც ურიცხვი პირუტყვი და ტყვეები გაზიდეს, ხოლო შემდეგ ტრიუმფით გაემართნენ პანონიაში.

(38) მეორე შემთხვევაში კი ფრიაულის გავლით ლომბარდიაში შეიჭრნენ, სადაც ქალაქ ვერცელის ეპისკოპოსი. მეფე კაროლის ყვალაზე მომხრე მრჩეველი ლიუტარდი მოკლეს. მისი ეკლესიებიდან დიდძალი განძეულობა გაიტაცეს და ააოხრეს რა თითქმის მთელი ლომბარდია. უდიდესი ნადავლით დაბრუნდნენ პანონიაში.

(39) ამის შემდეგ, გადალახეს რა საქსონია, ტურინგია, შვაბის ქვეყანა და რაინი მაინთან, აღმოსავლეთ საფრანგეთი და ბურგუნდია ააოხრეს, მრავალი ეკლესიაც გაძარცვეს. როდესაც უკან წამოვიდნენ გაიარეს კონსტანზა, შემდეგ დიდი გაჭირვებით შევიდნენ ბავარიასი და ციხესიმაგრე აბაჰთან გერმანელების ჯარი შეეჯახათ. გაუწიეს რა მტკიცე წინააღმდეგობა, მშვილდისრეებით გაიმარჯვეს გერმანელებზე. აქ დაიჭირეს შვარცენბერგელი ჰერტინდი. კაიზერის მარშალი ანუ ჯარის ვეზირი და მასთან ერთად მრავალი სხვა გერმანელი. თუმცა მათ გამოსასყიდად ურიცხვ ფულს აძლევდნენ, ისინი რეგენსბურგის წინ დააყენეს საიხენედ და. ციხესიმაგრის კედელში მდგარი მოქალაქეების განსაცვიფრებლად, დაუნდობლად მოკლეს ისრებით. ბოლოს კი გამარჯვებულები ძალიან დიდუკ ნადავლით დაბრუნდნენ თავიანთ სახლში.

(40) არცთუ დიდი ხნის კასვლის შემდეგ მადიარების თემმა გერმანიაში გაგზავნა ლელი და ბულჩუ. როდესაც რეგენსბურგის ქვემოთ ჩავიდნენ, მდინარე ლეხის გაღმა მიწდორზე დაბანაკდნენ და დღე და ღამე თავდასხმებით აწოცებდნენ ქალაქს. ვინაიდან მოულოდნელი შეტევებით ვერ შეძლეს აღება და თავიანთი მყარი გადაწყვეტილებით გარეუბნიდან შესვლა არ უნდოდათ. ეპისკოპოსმა ულრიხმა და მოქალაქეებმა სასწრაფოდ გაგზავნეს ელჩები კაიზერთან, რათა დაეჩქარებია ქალაქის დახმარება. რამეთუ მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი იყვნენ ვერ დაიცავდნენ თავს მადიარებისაგან. რომლებმაც ალყა შემოარტყეს და ამიტომ ძალიან ადვილად შეეძლოთ მათზე გამარჯვება. კაიზერი კი სასახლის კარიდან სწრაფად და შეუმჩნეველად მივიდა იქ და მას შემდეგ რაც მადიარების განლაგება და ჯარი დაზვერა, დაახლოებით დილის რვა საათზე, როდესაც წვიმდა, თავს დაესხა მათ და ქალაქთან ახლოს მდგარი ერთი რაიში უცბად გაანადგურა. ამის დანახვაზე ლელიმ და ბულჩუმ გაქცევით უშველეს თავს. ჩაჯდნენ გემში და ღუნაიზე დაეშვნენ უნგრეთში მოსახვედრად. მაგრამ, რეგენსბურგზე გადასვლის დროს ტყვედ ჩავარდნენ და კაიზერთან წაიყვანეს. კაიზერმა კი სახრჩობელაზე სიკვდილი მიუსაჯა რა რეგენსბურგში, თხემ-ადგილას მოკლა ისინი. ზოგიერთები ზღაპრის მსგავსად ამტკიცებენ იმას, რომ როდესაც კაიზერთან წარსდგნენ, ერთ-ერთმა მათგანმა კაიზერს ისე ჩააბრტყა თავში ბუკი, რომ მაშინვე მოკვდაო. ეს მითქმა-მოთქმა ალბათობასაც კი ეწინააღმდეგება და ვისაც სჯერა მისი, სისულელეებს იმონებებს. მსჯავრდებულებს ხომ ხელებზე ბორკილებდადებულებს აყე-

ნებენ ბატონის წინაშე. სიმაღლეს კი ის არის რასაც ქრონიკაც შეიცავს; რომ იგინებოდა რა გაბედულად, კაიზერს სახეში უპატივცემულოდ მიახალა შემდეგი სიტყვები: თუ მათ მოკლავს, მაშინ მისი ერის არც ერთი ტყვე აღარ დარჩება ცოცხალი, არამედ ან მუდმივ კაბალაში ჩავარდება ანდა ყველას სასამართლო პროცესის გარეშე დახოცავენ. ასეც მოხდა. როდესაც მადიარებამდე მოვიდა ცნობა კაიზერის მიერ მათი მოკვლის შესახებ, ყველა გერმანელი ტყვე, ქალი. ბავშვი ერთნაირად, დაახლოებით ოციათასი სული ამოუღიტეს.

(41) აუგსბურგიდან შორს მყოფმა მეორე ჯარმა შეიტყო თუ არა კაიზერისაგან ამხანაგების ამოუღეტის ამბავი ერთ ტყეში შეიკრიბა და იცოდა რა, რომ კაიზერის ჯარი დაიშალა. გამოუდგა მას უდიდესი რაჟმით. რომელსაც რაინის მხარე ეჭირა. მინდორზე ჭენებით დაეწივნენ ფუტკრებივით ერთ ადგილზე შეგროვებულებს. და მშვილდისრის სროლით არც მოლაპარაკების და არც უკან დაბრუნების უფლება არ მისცეს ვიდრე ნახევრად ცოცხლები თვითონ არ ჩაუვარდნენ ხელში მადიარებს. შეიპყრეს რა ისინი თავიანთი ამხანაგებს შურისსაძიებლად ყველა მათგანს თავი მოჰკვეთეს. თავი მოჰკვეთეს დაახლოებით რვაათას ფარის მქონე ჯარისკაცს. ეკლესიიდან უამრავი განძი წაიღეს. ამის შემდეგ გაანადგურეს მთელი შვაბის ქვეყანა. ეორმშთან რაინზე გადავიდნენ და დაინახეს მათ წინააღმდეგ ძლიერი ჯარით მომავალი ლოტარინგიისა და შვაბის ქვეყნის ჰერცოგები. ესენიც დაამარცხეს. აიძულეს გაქცეულიყვნენ და ბოლოს საფრანგეთში წავიდნენ, იქაც ძალიან სდევნიდნენ ქრისტიანებს და ბერებს. აქედან მდინარე რჰონთან მივიდნენ. შემდეგ ორი ქალაქი. შუშა და ტურინი გაძარცვეს და იტალიის ალპებზე გადასვლით განაგრძეს გზა, როდესაც ლომბარდის ვაკეს გაუსწორდნენ დიდძალი ნადავლი დაიტაცეს და სწრაფი ჭენებით დაბრუნდნენ თავიანთ სახლში. მას შემდეგ რაც ლელი და ბულჩუ განადგურდა, რაზედაც ზემოთ ვისაუბრეთ. ჯარი დამშვიდდა და მეტად აღარ წასულა გერმანიაში. საფრანგეთი და გერმანია კი შეთანხმდნენ. რომ თუ მადიარები. თავს დაესხმებოდნენ ერთობლივი ძალით ებრძოლათ მათ წინააღმდეგ სიკვდილამდე. ამიტომაც, მეფე იშტვანის დრომდე, უნგრელები ყოყმანობდნენ გერმანიაში წასვლაზე რათა მათ თავს არ დასხმოდნენ ერთიანი ძალით დასავლეთის ერები.

(42) მას შემდეგ კი იტალიის უფრო მეტი პროვინცია გაძარცვეს, მათ ხუთ წლამდე სიცოცხლის ნიშანწყალი არ ეტყობოდათ. ამ დროს შეიჭრნენ ბულგარეთში და დრინაპოიმდე მიაღწიეს. რამეთუ მოწინააღმდეგის ჯარის ნაწილები არ შეხვდათ წინ. კონსტანტინოპოლამდე იარეს და განლაგდნენ კედლების ქვემოთ. ამ დროს ერთი ძლიერი აღნაგობის. თითქმის გოლიათი ბერძენი გამოვიდა და ორ მადიარს მოუხმო ერთდროულად ბრძოლისათვის. თან ხმამაღლა ჭყიოდა. რომ თუ ორ მადიარს მიწაზე ვერ დაანარცხებდა. მაშინ საბერძნეთი მადიარების ხარკის გადამხდელი გახდებოდა. რამეთუ ამ ბერძენმა ჯარი ძალიან გააღიზიანა, ერთი მადიარი, სახელად ბოტონდი გამოვიდა მასთან შესაჭიდებლად და, როდესაც

საც საომრად ასპარეზი მოამზადეს მან ხელი ჩასჭიდა წერაქვს (მას ყოველთვის თან ატარებდა) — ქალაქის ლითონის კარებისკენ გაექანა და — როგორც ამბობენ — წერაქვის ერთი დარტყმით ისეთი ნახვრეტი ამოჭრა მასზე, რომ ბერძნებმა ჭიშკარი, როგორც ქვეყნის საოცრება აღარ შეაქეთეს. ამის შემდეგ შესაბრძოლებლად უიარალოდ გავიდნენ ასპარეზზე. მადიარები ცხენებზე მჯდომარე, ბერძნები კი ბასტიონზე შეიკრიბნენ საყურებლად. როდესაც ბერძენი ქალაქიდან გამოვიდა ასპარეზს შეხედა და დაინახა რა, რომ ბრძოლას მარტო ბოტონდი ელოდებოდა, ჭყვილი დაუწყო, თუ რატომ არ მოიყვანა თან კიდევ ერთი მადიარი დასახმარებლად. ამ დროს ბოტონდმა შეუტია და — როგორც ამბობენ — ხელი ჩასჭიდა. და მცირე ხნის ბრძოლის შემდეგ ბერძენი ისე დასცა მიწაზე, რომ ფეხზე ვეღარ შეძლო დადგომა. ამის დანახვაზე ბერძნების კეისარი და ბერძენი წარჩინებულები, დედოფლის კარის ქალბატონებთან ერთად კედლიდან სასახლეში გადაბარგდნენ და რცხვენოდან მომხდარის გამო, მართალია ბერძენის დამარცხება ერთი ხელის მოტეხვით დამთავრდა, მაგრამ ამ სამარცხვინო ბრძოლას სიკვდილი ერჩია. რამეთუ მადიარებმა ორთაბრძოლაში გაიმარჯვეს, ბერძნებს ელჩები გაუგზავნეს და მოსთხოვეს გადასახადი. როგორც ამბობენ, კეისარმა მხოლოდ გაიცინა და პასუხიც არ გასცა მათ. ამაზე მადიარებმა თავიანთ ვეზირ ტაკშონთან მოითათბირეს, შემდეგ ამ ადგილიდან წავიდნენ და სულ დაანგრიეს საბერძნეთი და ბულგარეთი, საიდანაც ოქრო, მარგალიტი, ძვირფასი ქვები, უამრავი ტყვე და ურიცხვი პირუტყვი მოიხვეჭეს ძარცვით, შემდეგ კი დიდი ტრიუმფით დაბრუნდნენ უკან პანონიაში. ეს იყო სხვათა შორის ბოლო ნადავლი, რომლებიც მადიარებმა სისასტიკით ჩაიგდეს ხელში. ბატონ გეზას დრომდე მადიარები თემის კაპიტნის ან ვეზირის წინამძღოლობით (მათ დროდარო ირჩევდნენ ხოლმე) — ხან აქ, ხან იქ ადებდნენ ხარკს და საფრთხის წინაშე აყენებდნენ ამ სამყაროს

Р. Т. ХУЦИШВИЛИ

ИСТОРИЯ ГУННОВ

Резюме

Данная публикация является переводом с венгерского языка значительного произведения венгерской литературы второй половины XIII в. «История гуннов», который мало известен в нашей историографии. В нем заложены сведения разного характера о происхождении гуннов и мадьяр, описания Скифии, а также о набегах венгерских отрядов на страны Европы.

«Историю гуннов» составил, по мнению ряда исследователей, клирик короля Венгрии Ласло IV-го Шимон Казай. В этом произведении родство венгров, гуннов и скифов доказывается ссылкой на родство их предков. Создание такой теории в XIII в. и ее дальнейшее развитие в Венгрии свидетельствуют о стремлении венгерской историографии доказать древность своего народа, что мадьяры — до того, как поселились на территории северной Венгрии — жили в предгорьях Кавказа.

სჯობს გვიან, ვიდრე არასდროს

(ერთი საყურადღებო ნაშრომის გამო)

თინა იველაშვილის წიგნი „ქართული ტრადიციული საქორწილო სუფრა და თანამედროვეობა“. თბ., 1991, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეროვნულ ტრადიციათა პრობლემების კვლევის სამეცნიერო-საკოორდინაციო ცენტრის მიერ გამოცემული მორიგი ნაშრომია, რომლის ავტორობა, მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობა თვით ამ ციკლის ნაშრომების დანიშნულებით არის განპირობებული. იგი მიზნად ისახავს ერთი მხრივ, მოცემული პრობლემის კვლევის შედეგების განხილვას ინტერპრეტაციას, და მეორე მხრივ, მათ პოპულარიზაციას ფართო მასებში ტრადიციის შენარჩუნებისა და რეგულირების მიზნით. ამასთან, ბუნებრივია ეს რუბრიკა („ტრადიცია და თანამედროვეობა“), ავტორისაგან ვარკვეული პრაქტიკული რეკომენდაციების შემუშავებასაც მოითხოვს, დაინტერესებულ ორგანიზაციებისადმი მისწოდებლად.

საკვლევაშიც პრობლემის თემა უალრესად საინტერესოა, ესაა საქორწილო სუფრა, რომლის ნეგატიურ და პოზიტიურ მხარეებზე ესოდენ ფართოდ მსჯელობენ დღეს. ეროვნულ ტრადიციათა მკვებრი ტრანსფორმაციისა და გაქრობის ხანაში, დასამალი არაა ისიც, რომ ჩვენში ბევრმა რიგიანად არც კი იცის თუ როგორი იყო ქართული სუფრის ტრადიციები ძველად, რამდენად შეესატყვისებოდა იგი ხალხურ ყოფას, მის მატერიალურ და სულურ ღირებულებებს, როგორ ასახავდა ის ადამიანთა ურთიერთობებს, რა სოციალურ-ეკონომიკურ საფუძვლებს ემყარებოდა, რომელა ეთიკური, ესთეტიკური და ფსიქოლოგიური შეხედულებებით საზრდოობდა და სხვა. ამდენად, პრობლემა არა მარტო კულტურის ისტორიის, მისა აორინდელი, ვანელილი საფეხურების წარმოჩენის მიზნით არის საყურადღებო, არამედ ზოგადად, თანამედროვე საზოგადოებრივი ურთიერთობების თვალსაზრისითაც. ამის შესახებ წინამდებარე ნაშრომის შესავალში საკმაოდ ვრცელადაა საუბარი და ჩვენც მასზე აღარ შევჩერდებით. ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ ყველა იმ კითხვაზე რასაც ეს თემა წამოჭრის ბუნებრივია ავტორი პასუხს ვერ გასცემდა და მას, ალბათ, არცა აქვს ამის პრეტენზია. მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ მკვლევარი დიდი ხანია რაც საქორწინო ინსტიტუტს

სწავლობს და ეს ნაშრომი მისი სადოქტორო დისერტაციის შემადგენელ ნაწილად ითვლება, მაშინ უნდა ეთიკროთ, რომ საქმე გვაქვს დასრულებულ საინტერესო გამოკვლევასთან, რომელშიც დასმული საკითხის ირგვლივ შეგყრებულია მასალა საქართველოს ყველა კუთხის ეთნოგრაფიული თავისებურებების გათვალისწინებით. ეს ასპექტი უთუოდ ზრდის ავტორის პასუხისმგებლობას მკითხველის წინაშე. ამას ემატება ერთი ფაქტორი: ნაშრომი მარტო სოციალური ურთიერთობების სფეროს როდი განეკუთვნება, იგი ტრადიციული სატრანსმის ურთიერთობის სუბათსაც წარმოაჩენს და კვების კულტურის ისტორიის, კვების ხალხური სისტემის შესწავლის ობიექტი ხდება. ამგვარი მიმართებით კვლევა კი სათანადო მეთოდურ პრინციპების დაცვას ექვემდებარება, რასაც, სამწუხაროდ, ვერ ითვალისწინებს ავტორი. უფრო მეტიც, იგი არ იცნობს ამ მეთოდურ სიხსლებს და ამის გამო მისი ნაღვანი ერთგვარ ცალმხრივ, არაკომპლექსური კვლევის ხასიათს ატარებს. მიუხედავად ამისა, ნაშრომს მთელი რიგი დადებითი მხარეები აქვს, რაზეც ნაკლოვანებებთან ერთად, საგანგებოდ შევჩერდები. ამასთან, გამოვყოფ მხოლოდ ზოგიერთ მხარეს, რამეთუ ყველა მათგანის შესახებ დაწვრილებით მსჯელობა, ერთ სარეცენზიო წერილში შეუძლებლად მესახება. დავიწყებ ნაშრომის შესავალი ნაწილით. მე-5 გვერდზე ავტორი წერს, „საქორწილო სუფრა საწესჩვეულებო ტრაპეზის ერთ-ერთ სახეობად უნდა ჩათვალოს, რომელიც დასაშვებია განხილულ იქნეს რელიგიურ, მაგიურ ერთობისა (საოჯახო, სასოფლო, სოციალური და ა. შ.) და ბუნებრივ-გეოგრაფიული ასპექტით, წლის სეზონურ დაყოფასთან დაკავშირებით, სპეციფიკური საკვებისა და ბოლოს, ეთნიკური კუთვნილების მიხედვით. მოქმედი ფაქტორების შესაბამისად, მის მონაწილეთა წრე სხვადასხვა გარემოებით (ნათესაური სისტემა, კოლექტიური სამეურნეო მატერიალური საქმიანობა, სოციალური კუთვნილება და ა. შ.) განისაზღვრება“.

დამეთანხმებით, რომ რთულად აგებული წინადადებაა, საქორწილო სუფრა რომ საწესჩვეულებო ტრაპეზის ერთ-ერთი სახეობაა ეს ცხადია, მაგრამ რას ნიშნავს ყველა დანარჩენი? რომელ მაგიურ-რელიგიურ ერთობაზეა ლაპარაკი კონკრეტულ სიტუაციაში? ანდა საოჯახო

ან სასოფლო, სოციალურს არ გულისხმობს? რა უნდა თქვას ამით ავტორმა? თანაც რამდენადაც ნაშრომიდან ჩანს ამ მიმართებით (რასაც ის მოტანილ აბზაცში გულისხმობს) კვლევა არც არის წარმართული, ასე რომ რა საჭიროა შესავალში ხაზგასმა იმისა რაც თავშიაც გაუგებარია და არც შემდგომში განმარტებული. ასეთი მსჯელობა აზრის უკმარობას იწვევს. ასეთივე უკმარობის გრძნობა მეუფლება მაშინაც, როცა ისტორიოგრაფიულ ნაწილში ავტორი არ მოუხიფტეს. ამ თემაზე არსებულ ლიტერატურას, უფრო სწორად იმ ლიტერატურას, რომელშიც ეს თემა-ასე თუ ისე წარმოდგენილია, ესაა უგულებელყოფა ვ. იოთნიშვილია, ნ. მაჩაბლის, მ. ბეჭაძისა და სხვათა დამსახურებისა. განა ისინი საწორწილო სუფრას არ ენახილან? შესაძლოა არა საგანგებოდ, მაგრამ გარკვეულწილად რომ აქვთ წარმოჩენილი და შეფასებასაც აძლევენ? მით უმეტეს მათი ნაშრომები ავტორს შემოვლომ მითითებული აქვს. რატომ არ შეიძლება მთი შესასვლელ თემაში ორიოდ სიტყვა თქმულიყო? სხვაგვარად ასეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ ამ თემაზე თ. აველაშვილამდე არცის გაუმსავილებია ყურადღება.

ნაშრომის პირველ თავში განხილულია ქორწილამდე მზადების ცერემონიალი. ამ სამი პარაგრაფია გამოყოფილი: სანადიმო აღვილი (ჩემი აზრით, ავობიბდა ყოფილიყო „სანადიმო აღვილის შერჩევა“), პარტიკიბა (ავობიბდა მოწყვეტა) და სურსათ-სანოვაგის მომარაგება (ავობიბდა ხარკი). ეს თავი ყურადღებას იქცევს ეთნოგრაფიულ მასალის ალწერილობით, თანამოძვერულობით, რაც ხელს უწყობს მკითხველს რეალურ სინამდვილესთან დაახლოებაში. მის შეცნობასა თუ აღქმაში, მაგრამ მაინც შეინიშნება ზოგიერთი სინაკლულე და უხუსტობა, რომელთა გათვალისწინებაც, ჩემი ღრმა რწმენით, მეტ სიყვარულს შეიძლება იმავე მასალის სეცნიერულ შეფასებაში. ეს შენიშვნები: 1. კარგი იყო ავტორის ყურადღება გაემახვილებინა ტერმინ სუფრაზე. მის ლექსიკოლოგიურ განმარტებაზე და ავსანა როდიდანაა ეს ტერმინი ჩვენში დამკვიდრებული და ცვლიდა თუ არა მას სხვა შესატყვისი ქართული ტერმინი? 2. მოცემულ თავში არ ჩანს ეთნოგრაფიული მასალა რასზე სუფრის გაშლის ჩვეულებისა ქართლში, რისი არსებობაც გარკვეული სოციალურ და ეკონომიკური პირობებით განისაზღვრებოდა. ამ ჩვეულებ ში პევი რამ რელიქტურია: ა. პარაგრაფში „ხალხის დაპატიება“ ყურადღებას იქცევს ორი გარემოება: ა. როგორ ხდებოდა ქორწილში მოწვეულ პირთა რეგლამენტირება და ბ. როგორია თვით მოპატიეების წესი საქართველოს ცალკეულ კუთხეში, რა არის ამ რელიქტური, რაციონალური, და სხვ. ცნო-

ბილია, რომ ძველად ქორწილში იწვევდნენ მხოლოდ ახლობელთა ვიწრო წრეს. სისხლით ნათესავეებს: შემდგომში კი ეს წრე გაფართოვდა და სასოფლო მასშტაბებიდან შედარებით ვრცელ არეალში გადაინაცვლა. თანდათან გასცილდა იგი ნათესაურ წრესაც.

სარეცენზიო ნაშრომში ეს ფაქტი მართებული მოსაზრებითაა ახსნილი, რომ „თავდაპირველად ერთად პურობა საერთო სისხლთ ნათესავეთა ერთად მცხოვრებათ პრეროგატივას წარმოადგენდა (მითითებულია ი. სურგულაძე, სივრცობრივი ასპექტები ქართველთა რელიგიურ და მეთოლოგიურ წარმოდგენებში, მ. ს. ე. წ. 23, თბ., 1937, გვ. 157).

როგორც ეთქვით, მოსაზრება საცესიო სწორია, მაგრამ მას შესატყვისი ეთნოგრაფიული მასალით შემოგვრება სჭირდება. ასეთი მასალა კი არსებობს ხალხში. ტრადიციულად დამკვიდრებულია აზრი, ქორწილში ახლობელთა — „სისხლის ნათესავთა“ მოუწვევლობის გამო, განწყობების თაობაზე, ძველად ამ მხეზით ოჯახში უბრადაც კი მოპკიდებიან ერთმანეთს. კარგი იქნებოდა, რომ ეს ვითარება ავტორს გაითვალისწინებია და თავიანთებოდა ემპირული მასალის შინაარსს, ხალხურ ცნობიერებას.

ერთე — ამავე პარაგრაფში ავტორი საგანგებოდ ჩერდება ქორწილში მოწვეულ პირთა მოპატიეების წერილობით წესზე, რომელსაც იგი თვითგანვე არსებულ წესად მიიჩნევს და მაგალითისათვის მოჰყავს გხანძთელისა და ამოტკურობალატის ურთიერთობის ერთი ეპიზოდი როცა ხანძთელი კურობალატის სიტყვიერ მიწვევაზე არ გამოცხადდა.

ჩვენი აზრით, ამ ფაქტის განხილვებში და უნივერსალურ მოვლენად მიჩნევა არ შეიძლება, რადგან იგი ეხება უწინარეს ყოვლისა ძალიან განათლებულ სასულიერო და საერო პირთა ურთიერთობას და არა დაბალ ფენებს.

უბრალო ხალხში, სადაც წერა-კითხვა არც თუ ისე კარგად იცოდნენ ზეპირი მოწვევი წესი მოქმედებდა და არა წერილობითი. მისაწვევი პარათების გაჩენაც, რა თქმა უნდა, მოგვიანებითი მოვლენაა, ზოგან ზეპირი მიწვევის ძალზე ლამაზი ჩვეულებაც კია შემორჩენილი. ესაა მოპატიეების მისვლისა და მათი შეტყუარა-ვასტუმრების წესი (სხვათა შორის, მოპატიეებს ხშირად ხელში ჭოხი ეჭირა, შეტყუარასად ეცვა, რაც მის გარკვევობას გამოჩენულ სიბრძნეა).

ამრიგად, ავტორს უთუოდ მართებდა აღნიშნული ჩვეულების დეტალურად გადასინჯვა და დასკვნების შემდეგ გამოტანა.

არანაკლებ საინტერესოა პარაგრაფი მე-3, „სურსათ-სანოვაგის მომარაგება და მომზადება“. ამ პარაგრაფში ძალზე დაწერილებით, თანაც გაუამეტებული ნატურალიზმითაც კი არის

აღწერილი საქორწილო ხარჯების გაწევის, სურსათის შერჩევის, მისი მომარაგება-განაწილების და სხვა საკითხები, რაც გარკვეულ მონაკვეთებში წმინდა „გასტრონომიული“ ხასიათისაა და ძალზე უხერხულადაც კი გამოიყურება, იგი არც თუ ისე დიდი მნიშვნელობისაა საქორწილო სუფრის მეცნიერული ანალიზისათვის, თუნდაც ტრადიციულობისა და თანამედროვეობის თვალსაზრისით, რადგან ის ფაქტები რასაც ავტორი ამ მხრივ, ემაყრება სრულიად ახალია და არა ძველი, ვიტყვოდი გაბინძურებული და დამახინჯებული უფროა; თუმც მთავარი ეს არ არის. მთავარი სულ სხვაა. მინდა ავტორს შევახსენო ცნობილი ეთნოგრაფის ს. ტოკარევის აზრი იმის თაობაზე, რომ ეთნოგრაფისთვის აუცილებელი ის კი არ არის აღწეროს თუ რას ჰამენ ან როგორ ჰამენ, არამედ რა როლს ასრულებს ესა თუ ის საკმელი აღამიანთა ურთიერთობაში.

ამდენად, არა მგონია კულტურული მკითხველის გემოვნება ანდა ინტერესი დააკმაყოფილოს ტექსტის იმ ნაწილმა, სადაც ჩამოთვლილია გოჭების, ინდაურების, ქათმებისა და სხვა სურსათ-სანოვავის წესხა. ანდა რას ნიშნავს ასეთი ჩამოთვლა: „ხორცი სალიანკისათვის“, „ხორცი ბლინჩიკებისათვის“ და ა. შ. განა სალიანკა და ბლინჩიკები ქართულია? რატომ არაა ეს აღნიშნული ან ახსნილი? სად გაქრა ძველი ეროვნული კერძების სახელწოდებები?, სად არის აქ ნოვაცია და ინოვაცია? ხომ არ აჯობებდა ასეთი ვულგარული, ბანალური ჩემონათელის მაგიერ ავტორს საკუთრივ ქართული, ეროვნული ელემენტები ეძია და მასალა ქრონოლოგიურ კრილში განეხილა?

ამავე თავში ავტორი მიმოიხილავს სუფრის წესებსა და არ აწარმოებს პარალელური მასალის შეჯერებას. მაგალითად ტერმინი „სუფრის გამრიგე“ მას გურიაში აქვს დამოწმებული და ხაზგასმით შენიშნავს საქარელოს სხვა კუთხეებში მის არ არსებობას. ვეთანხმებით, რომ თვით ტერმინი შესაძლოა არ დასტურდებოდეს, მაგრამ არსებობს მისი შესაბამისი ტერმინი „თავი კაცი“, „სუფრის თავი“ და სხვ. (რაჭა, იმერეთი, ოკრიბა), რომლებიც ფუნქციურად იდენტური შინაარსის მქონეა და ამ ფუნქციის შემსრულებელი პირის მიმართ იხმარება. საყურადღებოა, რომ იმერეთში თავკაცის გვერდით „თავი ქალის“ ტერმინიც გვხვდება. საინტერესოა თუ ვინაა „თავი კაცი“// „სუფრის გამრიგე“, ოჯახის ახლობელია იგი თუ გარეშე პირი. როგორია მისადმი დამოკიდებულება, რა პრინციპებით ხდება მისი შერჩევა, თუნდაც ახლობელთა წრეში და სხვ. რაც ნაშრომიდან არ ჩანს. კარგი იყო ავტორს ასევე ყურადღება გაემხვილებინა საქორწინო ხარჯების

გაწევის საქმეში ნათესავთა წრის მონაწილეობაზე საერთოდ. მათ როლსა და მნიშვნელობაზე, რადგან სოციალური ინსტიტუტების მკვლევარს ამ რიგის საკითხების ახსნა უცილობლად მოეთხოვება და საწყენია რომ მეცნიერი ამას ვერ ახერხებს. სამაგიეროდ წინ წამოწევს სუფრის მენიუს, კერძების ასორტიმენტს, ნატურალიზმს, თუმც აქაც ყველაფერი რიგზე როდია. ავიღოთ თუნდაც ნაშრომის ის ნაწილი, სადაც საუბარია საქორწილო სუფრის შემადგენლობაზე; აქ ძალზე ძუნწად წერია ჯვრის პურზე, არაფერია მის ნაირსახეობებზე საქართველოს სხვა-დასხვა კუთხის მიხედვით. არ არის ახსნილი ამ ატრიბუტის განსაკუთრებული მაგიურ-რელიგიური დანიშნულება. ასევე არაა ნათქვამი ნაყოფიერების სიმბოლიკით დატვირთულ სხვა საკვებზე (საპატარძლოსადმი მირთმეულ ერბო-კვერცხზე, ნეფის ტაბლაზე). საერთოდ საკვების ამ მიზნით გამოყენებაზე, რიტუალური საკვების ფუნქციაზე.

ვერ გამოგია თუ საიდან აიღო ავტორმა კერძის სახელწოდება „ქარტოფილიანი წვნიანი“ (მესხეთის რეგიონიდან?). ესეც ხომ სრულიად ახალი მოვლენაა. განა ავტორმა არ იცის არტოფილი როგორც კულტურა როგორიდან შემოვიდა საქართველოში? რომელ კერძს ჩაენაცვლა იგი? სად გაქრა ძველი ქართული „წვნიანი“ იყო საერთოდ წვნიანი ქორწილში თუ არა და თუ იყო რომელი რეგიონისათვის არის უფრო დამახასიათებელი და რატომ?

ავტორი ერთგან წერს, რომ საქორწილო სუფრის ტრადიციული მენიუ მიუხედავად რეგიონალური სპეციფიკურობისა ერთ მთლიან მოდელს ქმნის მეურნეობის ორი ძირითადი ჯარჯის (მიწათმოქმედების და მესაქონლეობის) განვითარების ჩვენებით. და რომ ამ მოდელში შეიძლება გამოვყოს ე. წ. სუბსტრატები. ეს ლოგიკური აზრია, მაგრამ პრაქტიკულად რომელ მოდელზეა ლაპარაკი? რომელია აქ სუბსტრატის ვის სჭირდება ასეთი დაუსაბუთებელი დებულებები. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება თიოქოს ნაშრომში გამოთქმული ზოგიერთი მოსაზრება, დასკვნები, მთელი აბზაცებიც კი მოტანილ მასალასთან შეუთავსებელია და ხშირ შემთხვევაში ცალმხრივი, ზედაპირული მსჯელობის საგანია. ეს შენიშვნა განსაკუთრებით ეხება მე-2 თავის მე-2 პარაგრაფს. აქ განხილულია სუფრისთან სხდომის წესები. ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია ხალხური სქესობრივი სეგრეგაციის ნორმებზე (ფართის საქალებო და სამამაკაცო ნაწილებო დაყოფაზე), რასაც გარკვეული ისტორიულად არსებული სოციალური ფაქტორები განაპირობებდნენ. მოტანილია ირ. სურგულაძის მოსაზრება რომ „სახლის შინას“ ფართობის საქალებო და სამამრო მხარეებზე დაყოფა ადრე მთელ საქართველოში ყო-

ფილა გავრცელებული. რომ პურობისას განცალკევება საცხოვრებელში გულისხმობს დელთა და მამათა სექციების არსებობას.

სამწუხაროდ, თ. იველაშვილი არ განიხილავს ამ საკითხს ფართოდ, ეთნოგრაფიულ სიღრმეში და ასკვნის, რომ იგი მისი ნაშრომის ფარგლებს სცილდება. საინტერესოა მაშინ რატომ მოიტანა მან იგი საერთოდ და მაინც რატომ სცილდება ეს საკითხი მისი ნაშრომის ფარგლებს? გვინდა ვურჩიოთ ავტორს, რომ იგი ასეთ საკითხებს პირველ რიგში უნდა განიხილავდეს და სქესობრივი სეგრეგაციას ხალხურ წესებთან ერთად ყურადღება მიაქციოს ასაკობრივი სოციალური და სხვა ნიშნების მიხედვით არსებულ სეგრეგაციულ ნორმებსაც. ამის მასალა არსებობს.

ავტორს გვინდა ვურჩიოთ ისიც, რომ როცა იგი საქორწილო სუფრაზე წერს ნაშრომს და არ ეხება მექორწილე პერსონაჟების მონაწილეობას ამ ნაღიშში, არ გამოყოფს ამ მიმართებით არსებულ საკრალურ საფუძველს, უხერხულია. განა „ნეფე“ და „დედოფალი“ აქ ჩვეულებრივი პერსონაჟები არიან? ან ე. წ. სალხინო გასართობი ელემენტები ამ ტრაპეზის შინაარსიდან არ გამომდინარეობენ? თუ ამას არ აეხსნით მაშინ როგორ ვასკენით, რომ საქორწილო სუფრა საწესოა? ამ მიმართულებით. ჩანს, ავტორი არ იცნობს ან გულგრილად ეკიდება მთელ რიგ ლიტერატურას, მათ შორის ქართველი კოლეგების ნაშრომებს (მათ აქ შეგნებულად არ ვასახელებ).

შგავსი კონკრეტული ხასიათის შენიშვნები კიდევ შეიძლებოდა მოგვეტანა. მაგრამ რაც მოვიტანეთ ისიც საკმარისია ჩვენი პოზიციის წარმოსაჩენად.

რაც შეეხება ზოგადი ტექნიკური ორთოგრაფიული თუ სხვა ხასიათის შენიშვნებს, მათ შემდეგნაირად ჩამოვაყალიბებ: 1. ეფიქრობ. აჯობებდა ავტორს გაეერთიანებინა მე-2 თავის მე-5 და მე-6 პარაგრაფები. სუფრაზე საცმელ-სასმელის მიტანის თანმიმდევრობა და სადღეგრძელოთა თანმხლები სიმღერები.

არა მგონია ასევე საჭირო ყოფილიყო მე-7 და მე-8 პარაგრაფების, ქორწილის თანმხლები რიტუალური ცეკვებისა და ქორწილის სუფრის თანმხლები მუსიკის ცალკე გამოტანა. განა ცეკვა მუსიკალური თანხლება არ არის? ავტორს შეეძლო ეს თავი საერთოდ შეემჭიდროებინა და თავიდან აეცლინა ასეთი გაუმართლებელი დანაწევრება.

ორთოგრაფიული შენიშვნებიდან უნდა გამოვეყო ავტორის უგულისყურო დამოკიდებულება ზოგიერთი ტერმინის, სიტყვის გადმოცემისას. საჭიროა უკეთესად, გამართული ქართულით წერა. მაგ., რას ნიშნავს სუფრის გაცე-
თება ან დასაჯდომი სპეციალური ადგილების

გაცემა? (გვ. 10). არ აჯობებდა გვეთქვა სუფრის გაშლა ან სპეციალური ადგილების მოწყობა? ყოველი ტერმინი ახსნილი უნდა იყოს მისი პირველივე ხმარებისას. და არა შემდეგ მაგ. ტაბლა ახსნილია გვიან, ვიდრე თავიდან. მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს „სქოლიოსაც“ აქ ზოგჯერ ნუმერაცია დარღვეულია. (მაგ. გვ. 9. სქოლიო 4 და 5).

რა თქმა უნდა, ასეთი ხასიათის შეცდომებს ადვილად მოევლება და მას ნაშრომის ღირსებების შეფასებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. მაგრამ არის ისეთი ხასიათის შენიშვნები, რომლებსაც, ალბათ, მეტი დაფიქრება და მუშაობა სჭირდება. ძირითადად ეს არის ის, რომ ავტორი ასეთი ხასიათის ნაშრომის წერისას მეტად უნდა ითვალისწინებდეს საქართველოს ყველა კუთხის ეთნოგრაფიულ თავისებურებას. იგი არ უნდა ამოდიოდეს უმეტესწილად სამცხე-ჯავახეთის სინამდვილიდან და განზოგადების დროს გაითვალისწინოს ზოგად სპეციალურ ლიტერატურაში მიღებული სემიოტიკური კვლევის მეთოდური სიახლეები, საკითხი უნდა წარმოჩნდეს კულტურულ ისტორიულ კრილში, რეტროსპექტულად, ამასთან, ეფიქრობთ, საქორწილო სუფრა უნდა განზოგადდეს არა მხოლოდ როგორც სოციალური ინსტიტუტის, ქორწინების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილის, არამედ როგორც საწესო კოლექტიური ტრაპეზის ფორმა და როგორც საოჯახო დღესასწაულის ორგანული შენაერთი.

ჩვენ არ გვინდა, რომ ავტორმა ზემოთ მოტანილი შენიშვნები და წინადადებები მართოდენ ნაშრომის ხარვეზების წარმოსაჩენად ჩაგვითვალოს და დადებითი მხარეების დაუნახაობაში დაგვდოს ბრალი. მართალია, ხარვეზები ბევრია, მაგრამ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ეს ნაშრომი აღნიშნულ თემაზე დაწერილი ერთ-ერთი საინტერესო საგანგებო მეცნიერულ-პოპულარული ხასიათის გამოკვლევაა, რომელმაც ნაწილობრივ შეავსო ამ მხრივ არსებული ნაკლოვანება და მკითხველს მიაწოდა ეთნოგრაფიულ მასალაზე დამყარებული ფოლკლორულ მონაცემებთან შეჭერებული საკითხავი წიგნი ტრადიციული საქორწილო სუფრის ისტორიაზე, მის წარსულსა და თანამედროვეობაზე.

თ. იველაშვილი ის ავტორია, რომელსაც ახასიათებს კეთილსინდისიერი თავდაუზოგავი შრომა, სავსე მასალის ძიების დაუცხრომელი სურვილი, ამიტომაც გვჯერა რომ მეტ ანგარიშს გაუწევს კოლეგურ დამოკიდებულებას და როგორც ჭეშმარიტ მკვლევარს ეყადება თუნდაც მცირეოდენს მაინც გაითვალისწინებს გამოთქმული მოსაზრებებიდან.

ეთნოგრაფია საერთაშორისო კონფერენცია

1992 წლის 23 აპრილიდან 25 აპრილამდე ქ. კიევში ჩატარდა ეთნოგრაფია საერთაშორისო კონფერენცია დევიზით „ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა და თანამედროვეობა“. მისი მოწყობის ინიციატორები იყვნენ მოსკოვის ნ. მიკლუსო-შაქალის სახ. ეთნოგრაფიისა და უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის მ. რ-ლსკის სახ. ფოლკლორისტიკის, ეთნოგრაფიისა და სელოვნებათმცოდნეობის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული განყოფილებები.

კონფერენციის გამართვა გათვალისწინებული იყო 1991 წლის შემოდგომისთვის. მაგრამ საყოველთაოდ შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო ამ თარიღმა გაუძიან და უკრაინელი სწავლულების დაგეგმილი მტკიცეობით იგი მაინც გაიმართა.

აღებული იქნა ორგანიზაციული ცვლილებებისა, სამეცნიერო ფორუმში სხვადასხვა დიდი წარმომადგენლობა მომწილეობდა არა მარტო ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებიდან (რუსეთი, უკრაინა, მოლდავეთი, ბ. შვედეთი, ბელარუსია და სხვა), არამედ ამერიკის შეერთებული შტატებიდან, კანადადან, ჩეხოსლოვაკიიდან, პოლონეთიდან.

საქართველოდან კონფერენციის შემსრულები მონაწილეობდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სპ. თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორები ნ. პრეგაე, მ. ქანთარია და ამ სტრუქტურის ადგილი.

მეტად საინტერესო და მრავალფეროვანი იყო კონფერენციის თემატიკა (თემატიკა დახეკილია). ძირითად პრობლემას ეროვნული თვითშეგნების, ეთნოკულტურობის, მემკვიდრეობის, ეთნიკური განსახლების, დიასპორების, ყოფილი კულტურის ტრადიციული ფორმებისა და წეს-ჩვეულებათა შესწავლა შეეძლო განსილვა წარმომადგენელთა.

დღის წესრიგი პლენარული სხდომების გარდა ჩამოღენიან შექმნილი მუშაობით ითვალისწინებდა. ეს სექციები იყო: 1. ეთნოგრაფია და თანამედროვე სამყარო; 2. ეთნოგრაფიული ჯგუფები, მათი წარსული და თანამედროვეობა; 3. რეგიონალური ეთნოგრაფიული

კვლევის ასპექტები; 4. წეს-ჩვეულებანი და რწმენა-წარმოდგენები; 5. საოჯახო და სოციალური კულტურის საკითხები; 6. ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა და კულტურის მემკვიდრეობის პრობლემები.

კონფერენცია გახსნა უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ბ. პატონმა. იგი მიესალმა კონფერენციის მონაწილეებს და იხაზებრა ასეთი შეხვედრების აუცილებლობაზე, მის თეორიულ და პრაქტიკულ დანიშნულებაზე.

პირველი პლენარული სხდომა, რომელიც უკრაინულ ენაზე გაიმართა, დაეთმო ეთნიკური თვითშეგნების, ეროვნული კულტურის განვითარებისა და ეთნიკური დიასპორების ზოგად პრობლემების განხილვას.

დამთავრდა, რომ დღეს ეთნიკური ერთობა, მისი განსახლებისა და დიასპორის საკითხების კვლევას ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს კულტუროლოგიური კვლევის სფეროში. უკრაინა ამ მხრივ გამორჩეული ქვეყანაა, მისი დიასპორები მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაშია გაფანტული. უკრაინელები კომპაქტურად ათასობით არა მარტო ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე, არამედ კანადაში, ამერიკაში, ავსტრალიაში, ჩეხოსლოვაკიაში, გერმანიაში და სხვაგან, სადაც მათ შეხარჩენებული აქვთ ეროვნული თვითშეგნება, ამოწევა, ასეთი რიგის საკითხებზე ასკვლავა საინტერესო იყო როგორც უკრაინისტიკის განვითარებას, ასევე მიგრაცია კვლევის ზოგად თეორიული მეთოდის შემუშავების თვალსაზრისითაც. თვით უკრაინელობის დიასპორების შესწავლა საკლემწი ფო პოლიტიკის ერთ-ერთი განუყოფელი ნაწილია. მის სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს როგორც ეთნიკური კონსოლიდაციის, ასევე ქვეყნის ეკონომიკური აღმაშენებლისა და შემოქმედის წინსვლისათვის. დიასპორებთან მჭიდრო ეკონომიკური კავშირი, სამეცნიერო და კულტურული კონტაქტები, ემიგრანტი მეკლავებისა და მოუწაწეების აქტიური მხარდაჭერა, ხშირად მიმოსვლის საშუალებები, საბოლოოდ ხელს უწყობენ მეცნიერული კვლევის მაღალ შედეგებს.

მის თართო პროპაგანდას. თანამედროვე მსოფლიო სტანდარტების დონეზე თეორიული და პრაქტიკული ღონისძიებების განხორციელებას. ყოველივე ეს ძალზე შესაშური ჩვენთვის, რამეთუ საქართველოს დიასპორები საერთოდ შეუსწავლელი და ხელშეუხებელია მეტადრე ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით, რაც ბევრად უფრო მეტს უნდა ნიშნავდეს ერისათვის, ვიდრე ჩვეულებრივი კულტურული ხასიათის ღონისძიებები.

დიასპორთა შესწავლის სფეროდან წაერთხული მოხსენებების წრეში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა კანადელი მკვლევრის დოქტორ ბოგდან ბედვიცკის მოხსენება „კანადის უკრაინელების ეთნოგრაფიული კულტურა ეროვნულ ფასეულობათა აღმავლობის ფონზე“.

ძალზე საინტერესო პრობლემური მხარეები იქნა წარმოჩენილი ჩეხოსლოვაკელი მეცნიერის მიკოლა მუშინკას მოხსენებაში, რომელიც კარპატებში თანამედროვე რუსიფიკაციის შედეგებს ესებოდა. ორიგინალური და კოლორიტული იყო ანდრე გორნიატევიჩის (კანადა) მოხსენება კანადაში მცხოვრები უკრაინელების ტრადიციული სახეობის ხელოვნების განვითარების შესახებ.

კონფერენციის მეორე პლენარული სხდომა დაეთმო სამეცნიერო ინფორმაციებს. მოსმენილ იქნა ი. პრიბიტკოს (უკრაინა), ვ. პაბცკოს (ბაშკირეთი), ო. კუზნეცოვის (მოსკოვი), ვ. ნელკოს (კიევი) და ნ. ბრეგაძის მოხსენებები.

ნ. ბრეგაძის მოხსენების თემა გახლდათ „რითუალური ტახსაქმლის ისტორიიდან“. რაც შეეხება მ. ქანთარია — „ჩვენს მოხსენებებს ისინი წაკითხულ იქნა სექციურ სხდომებზე (მ. ქანთარია — „კავკასიის ხალხთა ტრადიციული ეკოლოგიის კულტურის ეთნიკური ნიშნები“, გ. გოცირიძე. „კულტურულ ტრანსფორმაციათა დინამიკა და სოფიერთა ზონალურ-რეგიონალური თვისებებთან ქართველთა კვების სისტემაში“).

ორივე სექციის მუშაობა შედგა მათმა ხელმძღვანელებმა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატებმა ნ. გაბრიელშვილმა და ბ. ზელენჩუკმა.

უნდა ითქვას, რომ თითქმის ყველა მოხსენებამ საინტერესო ჩაიარა. იყო შეკითხვები, კამათი, ასრის დახიარება. აღინიშნა, რომ კონფერენციაზე ამჯერადაც შედარებით კარგობდა ტრადიციული თემატიკა თუმცა შეინიშნებოდა გარკვეული სიახლეებიც. მაგალითად, სიახლედ იქნა მიჩნეული ისეთი ნაკლებშესწავლილი თემა როგორცაა ხალხური ეთიკის საკითხები, ტრადიციული ზნეობრივი ნორმების ეთნოდინამიკა; ამ მხრივ გამოირჩეოდა ბელორუსიელი მკვლევრის თ. კუხარონიკის მოხსენება „ახალგაზრდობის ქცევის ეთნოგრაფიული

მოტივაციების შესახებ ბელორუსიაში“. ძალზე მნიშვნელოვნად გამოიყვანა ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიის კავშირის აუცილებლობა. მოხსენებების ერთი ნაწილი სწორედ ამ კუთხით იქნა წარმოდგენილი (ფოლკლორულ მასალის სიუხვე განსაკუთრებით იგრძნობოდა უკრაინელი და მოლდაველი კოლეგების მოხსენებებში). ცხოველი ინტერესი გამოიწვია აგრეთვე ეთნიკური თვითშეგნებისა და ეთნოფსიქოლოგიის საკითხებზე გაშლილმა მსჯელობამ მხრივ ეთნიკური და ტერიტორიული ეთნოგრაფიული ჯგუფების, ეროვნული უმცირესობების შესწავლის პრობლემების განხილვამ. კულტუროლოგიური კვლევის სიახლეებმა და სხვ.

ამჯერად დაწვრთვებში ვერ შეეცნობი ჩვენი მოხსენების შინაარსზე. მაგრამ ერთ რამეს აუცილებლად უნდა გავსვა ხაზი. კერძოდ, კონფერენციაზე არაერთხელ აღინიშნა კარგადი ეთნოგრაფიული სკოლის მაღალ მიღწევებზე. და კვლევის იმ ადგილებზე პრინციპულად იმ მეთოდებზე, რომელთაც ეს სკოლა გამოარჩევდა. სავსანებოდ გავსვა ხაზი იმ გრემობაზე, რომ ეთნოგრაფიული კვლევის ანთხავალს ევლინდებოდა სავსად მასალა წარმოადგენს და ყოველგვარი თეორიული სიახლეები მას უნდა ემყარებოდეს, რაც ქართველ ეთნოგრაფებს უხვად მოეპოვებათ. გამოჩნდა რომ უკრაინელი (და არა მარტო უკრაინელი) კოლეგები უკრავდნენ იცნობენ ჩვენი სწავლულ პრინციპებს. ამის დასტური იყო საწეს-ჩვეულებო სექციაში აგრარული დოქტრინის შესახებ გამართული დისკუსია. რომელშიც ნ. ბრეგაძემ გარკვეულ საკითხზე შეიტანა.

დასრულდა კონფერენციის საბოლოო შედეგების შემოწმების აღინიშნა, რომ ამჯერად კონფერენციას მოწყობა უფროდ გმარადეებულა ისინი თან მიჰყვებიან ფორს და ის არ არის ჩვეულებრივი მეცნიერული შეხვედრის შემოსტრირება. არამედ საშინაო ონტაქტივის გაფართოების ერთ-ერთი ხედი. მწყობრი საშუალებაა ასეთი ფორუმები ემსახურებოდეს რ. ზოგადი კულტურის საკითხების კვლევას, როგორც სიახლეებისა და პრაქტიკების გამომწვევებს, არეალური კვლევის შესაძლებლობის ზრდას, კულტურის ერთობა — მთლიანი ეთნომენის განსაზღვრას. მის უდიდესი პუბლიკური როლის შესრულება შეუძლია ხალხთა შორის კეთილგანწყობილებას, ეროვნული დემოკრატიულობის შენარჩუნებასა — შევითინი დახვითარებისათვის. ეს არის მისი აქტუალური ზოგადსაკაცობრიო და თუ გნებავთ პრაქტიკული თანშეხლება.

ეს რაც შეეხებოდა კონფერენციის მეცნიერულ ნაწილს. ახლა კი მოკლედ შევეხებ- ამ ფორუმის საორგანიზაციო და კულტურულ მხარეებს.

კონფერენცია ჩატარდა კიევის რილსკის სახ. მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მშვენიერ შენობაში, სადაც ყველა პირობა იყო დაცული ნორმალური მეცნიერული მუშაობისათვის. იყო შესანიშნავი ამინდი, იგრძნობოდა არაჩვეულებრივი კეთილი განწყობა და კოლეგიალობა.

პირველ დღეს კონფერენციის მონაწილეთათვის გაიმართა ეთნოგრაფიული კონცერტი, რომელშიც მოსწავლე ახალგაზრდობის ფოლკლორული ანსამბლი მონაწილეობდა (აღსანიშნავია, რომ ამ ანსამბლს კურირებას უწევს ეთნოგრაფი თამარ კოსმინა).

იმავე საღამოს მოეწყო კიევის ძველი კვარტლების დათვალიერება (ისტორიული ხუროთმოძღვრული ძეგლები და ქუჩაბანდები). რამაც წარუშლელი მთაბეჭდილება დატოვა ჩვენზე. მეორე დღეს ვნახეთ კანადელი ემ-გრანტი მხატვრის ე. გორნიატკევიჩის (ანდრია გორნიატკევიჩის მამის) პერსონალური გამოფენა, საღამოს მოეწყო გასეირნება დნეპრზე კატერით ე. წ. „უკრაინული საღამოები“ (უკრაინსკი ვეჩორინცი), რამაც ასევე ძალზე თბილ.

მეგობრულ ვითარებაში ჩაიარა. ვინახულენ ანდრეევის ცნობილი ტაძარი, უმშვენიერეს მონასტერი ვრუბელის ორიგინალებით. ვლადიმერის ტაძარში დავესწარიტ სააღდგომო წირვას (ლიტურგიას) და სხვ. სამწუხაროდ (სარესტავრაციო სამუშაოების მიმდინარეობის გამო), ვერ მოვინახულეთ კიევა-პეჩორსკის ლავრა.

მინდა ჩემი და ჩემი კოლეგების სახელით კიდევ ერთხელ გავიხსენო და მადლობა გამოუცხადო კიევის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის თათამშრომლებს, განსაკუთრებით თამარ კოსმინას, ლილია არტიუხს, ნატალია გავრილიუკს, ვსევოლოდ პოპოვიჩს, და სხვებს, რომელთაც არაფერი დაიშურეს იმისათვის, რომ ჩვენი პროგრამა შეუფერხებლად შესრულებულიყო და სამშობლოშიც დროულად დაებრუნებულიყავით. მადლობა ჩვენი ინსტიტუტის დირექციას (პირადად აკად. გ. მელიქიშვილს) ამ საინტერესო და საჭირო ღონისძიებაში მონაწილეობის ხელშეწყობისათვის.

გიორგი გოცირიძე